భార్యాం [illegible] సముపస్థాపహేతుభూతత్వాద్దుర్భాష [illegible] హాస్ణింభావః॥ [illegible] వాయుగస్త్రాచ్చలఘుపూర్వాదిత్యర్థః అపండితా [illegible] సంబంధిన్యాః అజ్ఞతాయాః మౌఢ్యస్య ఆచ్ఛాదకలన త్వనిర్మితం చితం అతో పండితైర్నిజమౌఢ్య సంగోపనార్థం మౌనేనైవ [illegible] తవ్యమిదమేవై తేషాం [illegible] సస్యాస్పదత్వాన్యాదితిభావః ప్రకా స్తకృతమితిపాఠేయుక్కృతంకర్మ [illegible] స్తకృతంరహస్యనుష్ఠితంకర్మఅజ్ఞతాయాః ఛాదనం [illegible] నిర్మితమప [illegible] మౌనం- భూషణంసద్విసర్మిత మితిప్రత్యేకమన్వయః ద్రష్టవ్యః అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థమేకాంత ఏవకమ [illegible] [illegible] స్యమపండితై [illegible] యమస్యధా స్వరూపప్రకాశనే [illegible] స్యాస్పదతాస్యాదితిభావః [illegible] వృత్తం. ఇంద్రోపేంద్ర వజ్రమితిలక్షణాత్- [illegible] దిత్యాదింద్రవజ్రాయదతౌజగౌగః॥ ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ। అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదాయదీయా ఉప [illegible] తయస్తా ఇతివృత్తరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్॥.. . ... ౭

శ్లో॥ యదా కించిజ్జ్ఞోహంగజఇవమదాంధస్సమభవంతదాసర్వజ్ఞోస్మీత్యభవదవలిప్తంమమమనః। యదాకించిత్కించిద్బుధజన సకాశాదవగతంతదామూర్ఖోస్మీతిజ్వరఇవమదో మేవ్యపగతః॥... ... . ౮

చ॥ తెలివియొకింతలేనియెడదృప్తుడనై కరిభంగిసర్వమున్।
[illegible] మతిస్వహానించితిదొల్లి యిప్పుడు। జ్ఞల
[illegible] సన్నిధిసించుక బోధశాలినై। తెలియని
వాడనై మెలగితింగతమయ్యెనితాంతగర్వమున్॥.. . ౮

[illegible] అని [illegible] స్వానుభవప్రకారమాహ॥ యదా [illegible] అల్పజ్ఞస్సన్ [illegible] సమయే గజఇవమదేనదర్పేణ [illegible] అన్యవివేకశూన్యస్సన్ భవం [illegible] స్మీతిదా తస్మిన్ సమయే సర్వజ్ఞ [illegible] స్మీతి [illegible] మమమనో [illegible] లిప్తంగర్వితమభవత్ అల్పవిద్యోమహాగర్వీతిన్యాయా అల్పజ్ఞస్యైవ గర్వహేతుత్వాదితిభావః॥ [illegible] [illegible] విశ్వ [illegible] సకాశః తదా యదా [illegible] [illegible] సర్వజ్ఞ [illegible] అత్యంతో పయోగ [illegible]

మికించిత్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం శాస్త్రబోధితాచారాదికమితి శేషః ।
తం జ్ఞాతం తదా మూర్ఖోఽహమస్మీతి మే మమ మదో జ్వర ఇవ వ్యపగ[illegible]
తః అభూదితి శేషః జ్వరవద్వికారకారిత్వాన్మదస్యైతత్త్వాన్యమిత్యవగంత
వ్యం ఆచార్యవాన్పురుషో వేదేతి శ్రవణాదాచార్యాదవగతవిద్యస్యైవ వివేక
సంభవాదితి భావః అల్పజ్ఞోపి సన్ యస్సర్వజ్ఞమాత్మానం మనుతే స ఏవ మూ-
ర్ఖః యస్తు సర్వజ్ఞోపి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్యావినీ వివేకశీల దోగర్వహే
తుర్గురుశుశ్రూషాదిర్వినయహేతురితి ఫలితార్థః యద్వా ఏతావంతం కాలం
మదవశాన్మూర్ఖోఽస్మి ఇదానీం గురుశిక్షావశాద్వివేకావగతిరితి వా యోజనీ
యం- శిఖరిణీవృత్తం రసైరుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్ ॥

శ్లో ॥ క్రిమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగంధి జుగుప్సితం నిరుపమరసం ప్రీత్యా ఖాదన్ ఖరాస్థి నిరామిషమ్। సురపతిమపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శంకతే న హి గణయతి క్షుద్రో జంతుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్॥ ౯

చ॥ క్రిమిసముదాయ సంకులము కేవల నింద్యము పూతిగంధహే-
యము నునిరామిషంబు సుఖరాంగభవంబగు నెమ్ముఁ గుక్క యే-
మలుచుచుఁ జెంతనున్న సురనాథుని గన్గొని సిగ్గుఁ జెందదు । దల్పమనీషిజ
స్వభావము దలంపదు నీచపుఁ బ్రాణి యెవ్వఁడున్॥ .. ౯

వ్యా॥ మూర్ఖస్యాతినైచ్యం దృష్టాంతముఖేనాహ॥ క్రిమికులేతి॥ శ్వా కుక్కురః
క్రిమికులైరమేధ్యమధ్యోత్పత్తిమద్భిః క్షుద్రజంతుసంతతిభిశ్చితం వ్యాప్తం లాలా-
క్లిన్నం వసాపూర్ణాద్ర్రం యద్వా - లాలా - సృణీకా దంతాంతర్గల మిలితరుధి-
వత్ ॥ ని॥ సృణీకాస్యందినీ లాలేత్యమరః - తయాక్లిన్నం ఖాదనసమయే తస్యా-
స్తత్ర స్రవణాదితి భావః విగంధి దుర్గంధి అ[illegible]
వివక్షాయాం ॥ ॥ గంధస్యేత్యాదినా సమాసాంత ఇకారాంతాదేశః [illegible]
ద్వా విగంధ ఆమగంధోఽస్యాస్తీతి విగంధి అత ఏవ జుగుప్సితం హేయం తదని-
రామిషం మాంసలేశశూన్యం తదపి ఖరాస్థి రాసభకీకసం । నిరుపమరసం అను-
మానగమ్యో యో రసః స్వాదః [illegible]
యన్నాస్యస్థమంలికస్థం॥ ॥ సురపతిమితి కర్మణ్యణ్ [illegible]
మితి భావః విలోక్య న శంకతే- నలజ్జతే ఇత్యాహ- [illegible]

...గ్రహేణ స్వీకృతవస్తునిష్ఫలత్వాం - తుచ్ఛత్వం సగణయతి- నమనుత ... గాఢస్నేహకర్మాచరణతత్పరో మూర్ఖో- స్వైవలనమహాద్విగ్రహాణాం ... భావః ॥ ని ॥ పత్నీపరిజనాదానమూలశాపాః పరిగ్రహా ఇత్యమరః॥ ఫల్గు తుచ్ఛమసారం చేతి యాదవశ్చ- అత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతకథనాత్ప్రస్తుతమూర్ఖజనప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః॥*॥ అప్రస్తుతస్య కథనాత్ప్రస్తుతం ... గమ్యతే। అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితే లలితా ... చోక్తాధారానుప్రాసే తేతిసంకరః- హరిణీప్లుతం భవతి హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో రసాంబుధి నిష్టైరితి లక్షణాత్॥ ౯

శ్లో॥ శిరశ్శార్వం స్వర్గాత్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరం మహీధ్రాదుత్తుంగాదవనిమవనేశ్చాపి జలధిమ్ । అధోగంగా సేయం పదముపగతా స్తోకమథవా వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాతశ్శతముఖః॥ ౧౦

టీ॥ ఆకాశంబుననుండి శంభుని శిరంబందుండి శీతాద్రిసు । శ్లోకంబై నహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునందుండియు । స్తోకాంభోధింబయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరగం । గాకుంఠంకనిష్ఠ కుభంగులు వివేకభ్రష్ట సంపాతముల్॥ .... *

వ్యా॥ అథావివేకస్యానర్థాదికథనద్వారావివేకస్యానర్థకత్వం ప్రదర్శయతి ॥ శిరఇతి ॥ అత్రోత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్యావిద్యమానత్వాద్యచ్ఛబ్దోధ్యాహార్యః తత్రోత్తరవాక్యస్థతచ్ఛబ్దస్యైవ పూర్వవాక్యతచ్ఛబ్దాసపేక్షత్వనియమాత్ తథాచ యా గంగా స్వర్గలోకాత్ శర్వస్యేదం శార్వం శర్వస్య శిరః॥ ని॥ ఈశ్వరశ్శర్వ ఈశాన ఇత్యమరః॥*॥ శర్వస్యేదమిత్యర్థే ప్రత్యయః శిరః క్షిప్రముపగతేతి సర్వత్రానుషజ్యతే ప్రథమవిశేషః తదను పశుపతేశ్శర్వస్య శిరస్తః పంచమ్యాస్తసిల్ ధరతీతిధరః పచాద్యచ్ క్షిత్యాధరః క్షితిధరః- తం హిమవంతం- ఉపగతా మహీంధరతీతి మహీధ్రః॥ *॥ మూలవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః యథాహ వామనః మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిదర్శనాదితి అతఏవ ॥ ని॥ మహీధ్రశిఖరిక్ష్మాభృదిత్యమరః- ఉత్తుంగాదున్నతాన్మహీధ్రాద్ధిమవదాఖ్యక్షితిధరాదవనిం భువముపగతా . అవనేశ్చాపి జలధిం సముద్రముపగతా నదీనాం సాగరో గతిరితి

గంగాసాగరపూరణేతి వచనాదితిభావః అథో౽నంతం॥ ని॥ మంగళాం తరారంభ ప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః- సేయంపరిదృశ్యమానాగంగా- మందాకినీస్తోకమల్పం పరిమితమిత్యర్థః యావత్ పదంస్థానం ఉపగతాప్రాప్తాయద్వా - అథః ఉక్తప్రకారేణాధఃప్రదేశే- పాతాళేవాపదమితియోజనా- అథవా తథాహీత్యర్థః పతనాంతరేవావివేకభ్రష్టానాం వివేకశూన్యానాం - స్థానభ్రష్టానాంచ - శతముఖోబహు ప్రకారః వినిపాతోభంగః అధోధః పతనంచ భవతి వివేకయుక్తానాంతునైవం అతో వివేకాన్నభ్రంశితవ్యమితిభావః యతస్సకలలోకమహితాయా అపిగంగాయాభ్రంశవశాదీదృగవస్థాపత్తిః కిముతాన్యేషామితి వివేకస్యాత్యంతావశ్యకత్వమిత్యవగంతవ్యం పురాకిలతత్రభవాన్ భగీరథో అశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణతత్పరతయా పాతాళముపగతానాం కపిలవిలోచనానలభస్మీకృతానాంసగరకుమారాణామూర్ధ్వలోక ప్రాప్త్యర్థంస్వర్లోకాత్సురసరితమవతారయామాసేతి పౌరాణికకథాత్రానుసంధేయా అత్రానేకస్మిన్నాధారేణైకస్యాధేయభూతాయాః గంగాయాః స్థితికథనాత్పర్యాయాఖ్యో౽లంకారఃతదుక్తంవిద్యానాథేన ॥ * ॥ క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారేవర్తతేయది ఏకస్మిన్నథవానేకేపర్యాయాలంకృతిర్మతేతి శిఖరిణీవృత్తం లక్షణంతూక్తమ్॥ ౧౦

శ్లో॥ శక్యోవారయితుంజలేనహుతభుక్ఛత్రేణసూర్యాతపో నాగేం
ద్రోనిశితాంకుశేనసమదోదండేనగోగర్దభౌ। వ్యాధిర్భేషజసం
గ్రహైశ్చవివిధైర్మంత్రప్రయోగైర్విషం సర్వస్యౌషధమస్తి
శాస్త్రవిహితంమూర్ఖస్యనాస్త్యౌషధమ్॥ ౧౧

చ॥ జలములనగ్నిశూర్పమునఁజండమయూఖునిదండతాడనం। బుల
వృషగారభంబులనుబోల్పగుమత్తకరీంద్రమాఁకృణిం। జెలగెడు
రోగమౌషధముచే విషముండగుమంత్రయుక్తిని। న్మూలఁదగఁజ
క్కఁజేయనగుమూర్ఖునిమూర్ఖతమాన్పవచ్చునే॥ ౧౧

వ్యా॥అ॥ అథాగ్న్యాదీనాంవినివారణేశాస్త్రప్రతిపాదితజలాదితజలాదిరూపహేతూన్ ప్రతిపాద్యమౌర్ఖ్యస్యనివారణేశాస్త్రాభావంహేత్వ

వంచస్ఫటికుర్వస్నాహ ॥ శక్యఇతి॥ హుతభుక్ హుతం - హోమద్రవ్యంహవిః- పురోడాశవపాదిభునక్తీతిహుతభుక్- వైదికాగ్నిః- అత్రతు గృహాదిదాహకృత్ లౌకికోగ్నిరితి మంతవ్యంజలేన ఉదకేన వారయితుంని వారయితుంశక్యః ఏవంరీత్యాసూర్యాతపస్సూర్యస్యరవేరాతపః ఛత్రేణ వారయితుంశక్య ఇతి పదద్వయస్యోత్తర త్రాప్యనుషంగ ఇతిమంతవ్యం॥న మదః- మదసహితః నాగేంద్రోగజశ్రేష్ఠః నిశితాంకుశేన - తీక్ష్ణాంకుశేన గౌః- వృషభః- గార్దభః- రాసభశ్చదండేనవ్యాధిః కుష్ఠాదిరోగః భేషజ సంగ్రహైః - ఔషధ సంగ్రహణైశ్చ అత్ర చకారాత్ మహామంత్ర జప హోమసురార్చనదానాదికమపిగృహ్యతే॥ శ్లో ॥ తచ్ఛాంతిరౌషధైర్దానై ర్జపహోమసురార్చనైరితిస్మరణాత్ విషంకాలకూటాదివివిధై ర్నానావిధైః- మంత్రైః- మంతారం- త్రాయంతే॥- రక్షంతీతిమంత్రాః- మంత్రైః ప్రణవాదిభిః- వివిధైః- ప్రయోగైశ్చనివారయితుంశక్యమిత్యర్థః- తస్మాత్ సర్వస్య- ప్రాణిహింసాకారణే భూతప్రష్టజంతు జాతస్య శాస్త్రవిహితం-శాస్త్రవిధిచోదితం ఔషధంజలాదిరూపభేషజం అస్తి మూర్ఖస్యతు ఔషధం- మూర్ఖతా నివారణ సమర్థం సుభాషితాది రూపం- నాస్తిశాస్త్రవిహితంనవర్తతే॥ ౧౧

ఇతినీతిశతక వ్యాఖ్యానే మూర్ఖపద్ధతివర్ణనం నామ

ప్రథమదశకమ్.

శ్రీరస్తు.

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే

నీతిశతకేవిద్వత్పద్ధతిప్రారంభః.

శ్లో ॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరశ్శిష్యప్రదేయాగమా

విఖ్యాతాః కవయోవసంతివిషయేయస్యప్రభోర్నిర్ధనాః। ౧

జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వినాపీశ్వరాః కు
త్స్యాస్స్యుః కుపరీక్షకై ర్నమణయో యై రర్ఘతః పాతితాః॥
చ॥ సకలకలావిభూషితులు శబ్దవిదుల్నయతత్త్వబోధకుల్ప్రక
టకవీంద్రులే నృపతివజ్జనునిర్ధనులై చరింతురా। వికృతవుజా
డ్యమా దొరదివిత్తములేకయ వారుపూజ్యులం। ధకజనదూ
షితంబులు ఘనంబులుగా వెయమూల్యరత్నముల్॥. ౧౭

వ్యా॥ అ॥ అథమూర్ఖపద్ధతిప్రసంగాత్ప్రత్యక్షేన విద్వత్పద్ధతిం వర్ణయతి॥ యద్వా. యదుక్తం-వివేకస్యాత్యంతావశ్యకత్వం - తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞానసాధ్యత్వాత్తస్య చ-విద్వదధీనత్వాత్తత్పద్ధతివర్ణనమిదానీమారభతే॥ వ్యా॥ శాస్త్రేతి॥ శాస్త్రైః- కాణాదగౌతమీయాదిభిరుపస్కృతాః- అలంకృతాస్తథా-శబ్దేన సుందరాః మనోహరాః- గిరో వాచో యేషాం తే తథోక్తాః- అత్ర యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణేనైవ - సర్వేషాం శాస్త్రాణాం,- సంగ్రహాత్పార్థక్యేన- శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పౌనరుక్త్యదూషణం స్యాత్తథాపి గోబలీవర్దన్యాయేన సమాధేయం యద్వా సర్వ శాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః సమ్యక్ శిష్యోపాటవాత్ప్రబుద్ధాఖిలశాస్త్రసిద్ధాంతత్వేన శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతనిఖిలాగమా ఇత్యర్థః యద్వా శిష్యేభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హాః నతు కుహాకతయా గర్భ ఏవ విజీర్ణీకృతా ఇత్యర్థః తథాభూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః॥ ని॥ ఆగమశ్శాస్త్ర ఆయతౌ పితిపిశ్వః అత ఏవ విఖ్యాతత్వాత్సర్వత్ర ప్రసిద్ధాః కవయో విద్వాంసః నిర్ధనాః ధనహీనాస్సంతః యస్య ప్రభోః రాజ్ఞో విషయే దేశే - సన్నిధౌ వా సంతి తిష్ఠంతి తన్నిర్ధనత్వేనావస్థానం తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభోరేవ జాడ్యం మాంద్యం- హైన్యమితి యావత్॥ ✱॥ గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచేతి ష్యఞ్ప్రత్యయః సుధియో విద్వాంసస్తు అర్థం ధనం వినాపి॥ ✱॥ పృథగ్వినేత్యాదినా సముచ్చయః ఈశ్వరాః-సమర్థాః పూజ్యా ఇత్యర్థః విద్యయా ఏవ తేషాం మహాధనత్వాదితి భావః కింతు యైః కుపరీక్షకైః రత్నశాస్త్రపరిజ్ఞానాభావాత్కుత్సితపరిజ్ఞానిభిః మణయః అమూల్యా అపీతి భావః - అయమర్థః- విద్వద్భిః ప్రభుసమాశ్రయే నైవ స్థాతవ్యం॥ శ్లో॥ సదాశ్రయేణ శోభంతే పండితా వనితా లతేతి న్యా

మాత్ తత్రనతేయదివి విద్వన్మనోరథంపూరయే యుస్తర్హితేషామేవదుశ్శిత త్వంవిద్వాంసస్తుపరీక్షకోపహతమణయ ఇవసముత్కర్ష్య ఇతి అతశ్శ్రే యఃకామైః ప్రభుభిఃతన్మనోరథపూరకైరేవభవితవ్యమితి తాత్పర్యంశా ర్దూలవిక్రీడితంవృత్తంలక్షణంతూక్తం॥. ....

శ్లో॥హర్తుర్యాతినగోచరంకిమపిశంపుష్ణాతియత్సర్వదాప్యర్థిభ్యః
ప్రతిపాద్యమానమనిశంప్రాప్నోతివృద్ధింపరాం। కల్పాంతేష్వ
పినప్రయాతినిధనంవిద్యాఖ్యమంతర్ధనం యేషాంతాన్ప్రతిమా
నముజ్ఝతనృపాఃకస్తైస్సహస్పర్ధతే॥..... ....౧౩

ఉ॥హర్తకుఁగానుగోచరమహర్నిశముఁ సుఖపుష్టిసేయుసు। త్త్వా
ర్థిఘటించువిద్యయనుదివ్యధనంబఖిలార్థికోటికిన్। బూనిన్
నిచ్చినంబెరుగుఁబోదుయుగాంతపువేళనైనస్పైరా। భూభుజలుదద్ధ
నాధికులపట్టునగర్వముమానుఁడాస్పగుఁన్॥ ౧౩

అ॥ అథవిద్యాధనస్య।ప్రసిద్ధధనసాలక్షణ్యవర్ణనద్వారావిదుషాసము
త్కర్షమాపాదయన్ తేషుగౌరవేణవిశ్వాసోత్పాదనార్థంనృపాంత్సంబో
ధయతి॥ వ్యా॥ హర్తురితి-యద్విద్యాఖ్యంధనంహర్తుశ్చోరాదేఃహర్తుమితిత
మునంతపాఠే అపహర్తురిత్యర్థః।- గోచరంనయాతివిషయతాంనప్రా
ప్నోతీతిభావప్రధానోనిర్దేశఃతస్యాత్యంతదుర్గ్రహత్వాదితిభావః తథా
సర్వదాకాలత్రయేఽపికిమప్యనిర్వాచ్యంశంసుఖంపుష్ణాతిప్రవర్ధయతి॥
*॥అర్థానామర్జనేదుఃఖమితిస్మరణాత్ప్రసిద్ధంసుసైవమితిభావఃఅనిశం
సర్వదాఅర్థిభ్యోవిద్యార్థిభ్యోయాచకేభ్యశ్చప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయ
మానందీయమానమపిచ పరాముత్కృష్టాంవృద్ధిమభ్యుచ్ఛ్రయంప్రాప్నో
తివిద్యాయావ్యాఖ్యానేనాభివృద్ధిసంభవాదితిభావః తథాకల్పాంతేషు। ప
ళయేష్వపినిధనంనాశం నప్రయాతిననశ్యతీత్యర్థః - కల్పాంతేష్వపీతిబహు
వచనగ్రహణంవిద్యాధనస్యాత్యంతవినాశాభావప్రకాశనార్థంప్రసిద్ధంధన
స్యవినాశిత్వమితిభావః తదుక్తం॥ శ్లో॥ సభోగసారంద్విజబంధుసాగ్ర

నభ్రాతృహార్యా నచరాజహార్యా। స్వదేశమిత్రంపరదేశ బంధుర్విద్యాస్త్రీ ధాంయేపురుషాఃపిబంతీతి తద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం యత్తదోర్నిత్యా సంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్యాధ్యాహారః అంతర్ధనమభ్యంతర స్థవిత్తంయేషాంపు రుషాణామస్తీతి శేషః అతస్తాన్విద్యాధనాన్ప్రతిహేనృపాః రాజానోమా నంకోవందురాగ్రహా మితియావత్ ఉజ్ఝతత్యజతతైర్విద్వద్భిస్సహ కఃపు మాన్స్పర్ధతేనిగృహ్ణాతి- నకోపీత్యర్థః-తతస్తేసదాసర్వదాగౌరవేణబహు మాననీయాఇతిభావః అత్రోపమానాత్ప్రసిద్ధధనాదుపమేయస్యవిద్యాధన స్యాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః॥ *॥ ఉపమానాద్యదన్యస్యవ్యతిరేకస్స ఏవసఇతికావ్య ప్రకాశకారలక్షణాత్ వృత్తంపూర్వవత్॥.. .. .. ౧౩

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాన్పండితాన్మావమంస్థా స్తృణమివల
ఘులక్ష్మీర్నైవతాన్సంరుణద్ధి।అభినవమదరేఖాశ్యామగం
డస్థలానాంనభవతిబిసతంతుర్వారణంవారణానామ్॥ ౧౪

తే-గీ॥ప్రభువులుపండితులగువారివలనగర్వ। కలనమానుండు
వారుమీకలిమితృణము । లీలఁబోలింపలేమిమృణాళగుణము।
భూరిమదవారణములకువారణంబె॥ .. .. .౧౪

వ్యా॥ అ॥ అథత్వదీయలక్ష్మీర్నతేషాంప్రతిబంధికా- అతస్తేషుబహు మానాచరణతత్పరేణైవభవితవ్యమితిసదృష్టాంతంరాజానంసంబోధయతి॥ అధీతి॥ హేనృపఅధిగత పరమార్థాన్ విజ్ఞాతతత్వార్థాన్ సర్వేగత్యర్థాః జ్ఞానార్థా ఇతిన్యాయాత్ అథవాప్రాప్తపురుషార్థాన్ పండితాన్విదు షో మావమంస్థాఃమావమానయ - మన్యతేరవపూర్వాల్లుఙిధాన్ సమా జ్యోగ ఇత్యప్రతిషేధః కుతస్తృణ మివలఘులఘ్వీని స్సారాలక్ష్మీస్త్వదీ యసంపత్తిః॥సి॥శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీశ్రీరితిగీయత ఇతివిశ్వః-తాన్ పండితాన్నైవసంరుణద్ధి - ఈషదపిసంరోద్ధుం నశక్నోతీత్యర్థః తత్రదృ ష్టాంత- అభినవమదరేఖాభిః దానధారాభిఃశ్యామానిగండస్థలానిఏషాం తేషాం వారణానాం మత్తేభానాం - బిసతంతుః మృణాళసూత్రం - వా రణంప్రతిబంధక భూతం నభవతి అతః ప డితేషు బహుమానాచరణ

శత్పరత్వేనైవ వర్తితవ్యమిత్యర్థః- అత్రదృష్టాంతాలంకారః ॥ * ॥ యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే- సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్- సచోక్తోపమయాంగేనసంకీర్యతే- మాలినీవృత్తం ॥ * ॥ ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ౧౭

శ్లో॥ అంభోజినీవనవిహారవిలాసమేవ హంసస్యహంతినితరాంకుపి
తోవిధాతా । నత్వస్యదుగ్ధజలభేదవిధౌప్రసిద్ధాం వైదగ్ధ్యకీర్తి
మపహర్తుమసౌసమర్థః॥ ౧౮

చ॥ వనజభవుండుగోపమునవాహనమైనమరాళిభర్తకున్ । వ
నజవనీవిహారకలనంబుదొలంగఁగఁజేయుఁగాకగుం । భనమున
దుగ్ధజీవననిభాగవిధాననిరూఢనైపుణీ । జనితమహాయశోవిభ
వసారముహంసకుమాన్పఁజాలునే॥ ౧౮

వ్యా॥ అ ॥ కింబహునాబ్రహ్మకుపితేదీయనైదగ్ధ్యాపహారణేనశక్తిఇతిదృష్టాంతముఖేనాహ॥ * అంభోజనీతి॥ విధాతా బ్రహ్మకుపితః కేనచిద్ధేతునాక్రుద్ధస్సన్- హంసస్యనిజయానమరాళస్య - అంభోజనీవనే పద్మినీవనే యోవిహారః క్రీడాసఏవవిలాసః లీలాతమేవనత్వన్యత్ - నితరాంఅతిశయేన- హంతినాశయతి అపహర్తుంవిలాసమేకమితిపాఠేపక్షం కేవలంవిలాసమిత్యన్వయః- అంభోజాకరసంశోషణేన తత్రవిహారభంగమాత్రమేవ- కర్తుంశక్నోతీత్యర్థః-కింత్వసౌవిధాతా- హంసస్య- దుగ్ధజలయోః క్షీరనీరయోర్భేదః ధా విభాగకరణే విషయే ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం- వైదగ్ధ్యకీర్తింవైదగ్ధ్యన॥ శ్లో॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యతఇత్యుక్తలక్షణనైపుణ్యోత్పన్నయుక్తాయాంకీర్తిస్తామపహర్తుం నశక్నోతిహంసో హి క్షీరమిశ్రితేనీరేనీరం విహాయక్షీరంగృహ్ణాతీతిప్రసిద్ధిః- ఏవంకుపితః రాజాస్య విషయనాశాదిభంగమాత్రమేవకర్తుంశక్నోతినతుతేషామశేషవిద్యాపరిశీలనజనితచాతుర్యభంగవతోనిర్మిత్తకీర్తినభవితవ్యంవిద్వత్సురాజ్ఞేతితాత్పర్యం-అత్రాప్రకృతవిధిత్వవృత్తాంతకథనాత్ ప్రస్తుతరాజవిద్వజ్జనప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః- లక్షణంతూక్తం- వసంతతిలకావృత్తం ॥ * ॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగః ఇతిలక్షణాత్॥ ౧౮

శ్లో॥ కేయూరాణినభూషయంతిపురుషంహారానచంద్రోజ్జ్వలా
నస్నానంనవిలేపనంనకుసుమం నాలంకృతామూర్ధజాః । వా
ణ్యేకాసమలంకరోతిపురుషం యాసంస్కృతాధార్యతే క్షీయం
తేఖిలభూషణానిసతతంవాగ్భూషణం భూషణమ్॥ ౧౪

ఉ॥ భూషలుగావుమర్త్యులకుభూరిమయాంగదతారహారము
ల్।భూషితకేశపాశమృదుపుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్।భూ
షలుగావుపూరుషునిభూషితుఁజేయుపవిత్రవాణివాం । గ్భూ
షణమేసుభూషణము భూషణముల్ నశియించునన్నియున్ ॥

వ్యా॥ అ॥ అధవిదుషాంతావద్వాగ్వైభవభూషణరూపసంపత్తిరిత్యాహ ద్వాభ్యాం ॥ * ॥ కేయూరాణీతి॥ కేయూరాణ్యంగదానియద్యపి కేయూరమౌర్మిజభుజశిరోభూషణత్వేన ద్విత్వమేవవక్తవ్యం తథాపితద్విశేషవివక్షయాంబహువచనప్రయోగఇతిమంతవ్యం- పురుషంజనం నభూషయంతినాలంకుర్వంతీతియథాయోగంసంబధ్యతే- చంద్రవదుజ్జ్వలాధవళతరాః హారాముక్తాహారాశ్చనభూషయంతి- స్నానమభిషేకోపినభూషయతి-విలేపనం ఘనసారకస్తూరీగంధసారచర్చాపినభూషయతి కుసుమం మల్లికామాలతీచంపకాదిపుష్పమపి- జాత్యావేకవచనం- నభూషయతి- అలంకృతా అభ్యంగపుష్పమాల్యాదినాసమ్యక్ప్రసాధితామూర్ధజాః శిరోరుహాఅపిన భూషయంతి పురుషమితిసర్వత్రానుషంగః కింత్వేకా కేవలా వాణీపురుషం సమలంకరోతిసమ్యగ్భూషయతి - కేయంవాణీత్యత ఆహ - యాసంస్కృతావ్యాకరణాదిపరిశుద్ధాధార్యతే స్వాయత్తీక్రియతేసేత్యధ్యాహృతతచ్ఛబ్దేనసంబంధః- నను కేయూరాదీనాంవిభూషణత్వేన నప్రసిద్ధత్వాత్తన్నిషేధేప్రత్యక్షాపలాపస్స్యాదిత్యాశంక్య తేషాంక్షయిష్ణుత్వాన్నతథాత్వమిత్యాహ- అఖిలభూషణానికేయూరాద్యుక్తాశేషభూషణాని క్షీయంతే కాలక్రమేణనశ్యంతి క్షీయంతేఖిల్వితిపాఠేఖిలుశబ్దోవాక్యాలంకారే వాగ్భూషణంసంస్కృత వాగ్రూపభూషణంతు సతతంభూషణం నిత్యభూషణంకదాపిననశ్యతీత్యర్థః - వ్యతిరేకాలంకారః లక్షణంతూక్తం ఏతదాది శ్లోకచతుష్టయం శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౧౪

శ్లో॥ విద్యానామనరస్య రూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః। విద్యాబంధుజనో విదేశగమనే విద్యాపరం దైవతం విద్యా రాజసుపూజ్యతే నహి ధనం విద్యావిహీనః పశుః॥ ౧౫

ఉ॥ విద్యనిగూఢగుప్తమగు విత్తము రూపము పూరుషాళికిన్। విద్యయశస్సు భోగకరి విద్యగురుండు విదేశబంధుఁడున్। విద్యవిశిష్టదైవతము విద్యకు సాటిధనంబు లేదిలన్। విద్యనృపాలపూజితము విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే॥ .. ౧౫

వ్యా॥ విద్యానామేతి। రూపం నామ కుండలహారనూపురాంగదాదిచతుర్విధభూషణాభావేఽపి విభూషితవద్భాసమాన ఆకారవిశేషః- తదుక్తం భావప్రకాశే॥ శ్లో॥ అవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం- యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితి కథ్యతే ఇతి - విద్యా నామ వేదశాస్త్రాదిధ్యానాత్మికం విద్యైవ నరస్య పుంసోఽధికం భూయిష్ఠం రూపముక్తలక్షణాకారవిశేషః- తద్వల్లోకరఞ్జకత్వాదితి భావః తథా ప్రచ్ఛన్నం నిగూఢం యథా తథా గుప్తం రక్షిత ధనం స్యాదేవేతి సంబంధః తద్వత్కాలాంతరేఽప్యుపకారకత్వాదితి భావః విద్యా భోగాన్ కరోతీతి భోగకరీ స్రక్చందనాదిభోగ్యవస్తులాభహేతుః తథా యశస్సమాఖ్యా సుఖమింద్రియతర్పణం ఏతత్కరీ- ఏతద్ధేతుశ్చ ఉభయత్ర లోకోత్కృష్టహేతుతా చ్ఛిద్యాన్యలోకే ప్యేష్వితి ప్రత్యయేతిత్వాత్ జీవ తథా విద్యాం గృహ్ణంత్యుపదిశంతీతి గురవస్తేషాం హితోపదేష్టౄణామాచార్యాణామపి గురురుపదేష్టృభూతా తథా పరమార్థబోధకత్వాదితి భావః - విద్యా విదేశగమనే ప్రవాసే బంధుజనః సుహృజ్జనః తద్వద్విశేషోపచారసంపాదకత్వాదితి భావః తదుక్తం- స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుం విద్యాసుధాం యే పురుషాః పిబంతి- విద్యాపరం దైవతం పరమాత్మభూతా మోక్షదాయకత్వాదితి భావః యద్వా పరం దేవతా స్వాభీష్టదేవతా తథా ఐహికాముష్మికఫలదత్వాదితి భావః- విద్యా రాజసు రాజమధ్యే పూజ్యతే ప్రశస్యతే గౌరవసంపన్నత్వాద్రాజపూజ్యా భవతీత్యర్థః- యద్వా విద్యాశక్తేన విద్యావాన్ లభ్యతే రాజశక్యేన చ తస్మిన్ భాగ్యం తేన తథా

చవిద్యావాన్ రాజసభాసుపూజ్యతే పురస్క్రియతేసంభావ్యతఇతి యావ
వత్- ధనంద్రవ్యంతునపూజ్యతేప్రకారంనభవతీత్యర్థః తస్మాద్విద్యయా ఉ
క్తరూపయావిహీనశ్చాన్యః జనఃపశుఃపశుప్రాయః- కర్తవ్యాకర్తవ్య
వివేకరాహిత్యాదితిభావః అతో బహూపకారకత్వాద్విశిష్టవిద్యైవప్రధా
ననత్వస్యదితితాత్పర్యం॥ అత్రవిద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణబహుధా
నిరూపణాన్నిరవయవమాలారూపకాలంకారః॥ ... ౧౫

శ్లో॥ క్షాంతిశ్చేత్కవచేనకిం కిమరిభిః క్రోధో౽స్తిచేద్దేహినాం జ్ఞాతి
శ్చేదనలేనకిం యదిసుహృద్దివ్యౌషధైః కింఫలం। కింసర్పైర్యదిదుర్జ
నాః కిముధనైర్విద్యానవద్యాయది వ్రీడాచేత్కిము భూషణైస్సుక
వితాయద్యస్తిరాజ్యేనకిం॥ ౧౬

చ॥ క్షమగవచంబుక్రోధమదిశత్రువుజ్ఞాతిహుతాశనుండుమి।
త్రముదగుమందు దుర్జనులుదారుణపన్నగముల్ సువిద్యవి।
త్తముచితలజ్జభూషణము దా సత్కవిత్వము రాజ్యమీక్షమా।
ప్రముఖపదార్థముల్గలుగు పట్టునదక్కవ చాదులేటికిన్॥

వ్యా॥ అథలోకహితాహితవర్ణనప్రసంగాత్తస్యైవప్రకృష్టైశ్వ
ర్యభావమాహ॥ క్షాంతిరితి॥ దేహినాంప్రాణినాం- క్షాంతిః తితిక్షాపరిభ
వాదిపూర్వద్యపూనేషు క్రోధప్రతిబంధక ఇతియావత్ - అస్తిచేత్తర్హి కవ
చేనకర్మణా కింఫలమితిసర్వత్రానుషజ్యతేన కించిదపీత్యర్థః తస్యాపవా
రుంతుదానామనవకాశప్రదత్వాదితిభావః క్రోధశ్చేత్తత్రోభో౽స్తిచేత్- అ
రిభిః శత్రుభిః కింతస్యైవాంతశ్శత్రుత్వా దుపద్రవహేతుత్వాచ్చేతిభావః
జ్ఞాతిర్దాయాదో౽స్తిచేదనలేనాగ్నినాకింతస్యైవసర్వాగ్రనిర్మూలనిదానత్వా
దితిభావః- సుహృత్సన్మిత్రమస్తియది ॥ * ॥ సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామి
త్రయోరితి నిపాతనాత్సాధుః - దివ్యౌషధైఃసిద్ధౌషధైః కింఫలంనకించిదపిత
స్యైవారోగ్యకరత్వాదితిభావః దుర్జనాః ఖలాస్సంతియదిసర్పైరాశీవి
షైఃకిం తేషామేవప్రాణాపహారిత్వాదితిభావః - అనవద్యా నిర్దుష్టా
అవద్యపణ్యేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః తతో నఞ్సమాసఃతస్మిన్సు [illegible]

ఃశిసుడాగమః విద్యావేదవేదాంగాధ్యాత్మికా -అస్తియదిధనైః కింతస్యాపి
నాఖిలభోగసాధకత్వాదితిభావః- వ్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌమనస్సంకోచల
క్షణలజ్జాస్తిచేద్భూషణైః కిముహారనూపురాద్యలంకరణైః కింతస్యాపునలో
కోత్తరభూషణత్వాదితిభావః సుకవితాసత్పాండిత్యం॥ని॥సంఖ్యావాన్పం
డితః కవిరిత్యమరః - యద్వాకవయతివర్ణయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘట
నాంకరోతీతికవిస్తస్యభావస్తత్తాయదిరాజ్యేనభూమండలాధిపత్యేనకింత
స్యాపివసకలలోకవశీకరత్వాదితిభావః- రాజ్ఞోభావఃకర్మవారాజ్యంప్ర
జాపరిపాలనాత్మకం- పురోహితాదిత్వాద్యప్రత్యయః॥ ... ౧౬

శ్లో॥ దాక్షిణ్యంస్వజనేదయాపరిజనే శాఠ్యంసదాదుర్జనేప్రీ
తిస్సాధుజనేనయోనృపజనేవిద్వజ్జనేచార్జవమ్। శౌర్యంశత్రుజ
నేక్షమాగురుజనేకాంతాజనేధృష్టతాయేచైవంపురుషాఃక
లాసుకుశలాస్తేష్వేవలోకస్థితిః॥ ౧౭

చ॥ వరకృపభృత్యులందునిజవర్గమునందనుకూలవృత్తిగా। పు
రుషులయందశౌర్యమునుబుద్ధులయందనురక్తిదాల్మిసద్గురు
వులయందుగౌరవముకోవిదులందునయంబురాజులం। దరిజ
నులందుశాఠ్యమువృగాక్షులయందుబ్రగల్భభావమిట్లువరుస
గళాప్రవీణులగువారలయందువసించులోకముల్॥ ౧౭

వ్యా॥ అ॥ అథవిద్వత్ప్రశంసాంగుణవర్ణనపూర్వకంలోకవ్యవస్థాపకత్వమా
హ॥ దాక్షిణ్యమితి॥ స్వజనేబంధుజనేష్విత్యర్థః జాతావేకవచనం-ఏవముత్తర
త్రాపి - దాక్షిణ్యంఛందానువర్తనం అన్యథావినిందేయురితిభావః - దక్షి
ణస్సరళవామపరఛందానువర్తిష్వితిభావః పరిజనేభృత్యజనేషువిషయేదయా
దారిద్ర్యాదిజన్యదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా అన్యథావిజహ్యురితిభావః - దుర్జనేఖ
లజనేషువిషయేసదాశాఠ్యం విప్రియకారిత్వంఅన్యథా అభిభవేయురితిభా
వః- సాధుజనే సజ్జనేషువిషయేప్రీతిః స్నేహః ఆదర ఇతియావత్ అన్య
థానుతప్యేయురితిభావః- నృపజనేరాజసువిషయే నయోనీతిః అనువర్తన
తాత్పర్యమితియావత్ అన్యథాదండయేరన్నితిభావః- విద్వజ్జనేపండితజనే
షువిషయే ఆర్జవమవక్రతా అన్యథానిషిద్ధ్యేరన్నితిభావః శత్రుజనేశత్రు

జనేషువిషయేశౌర్యం విక్రాంతత్వం అన్యథానిపాతయేరన్నితిభావః- గురుజనేపి పుత్రాదిషువిషయేక్షమా సహిష్ణుత్వం అన్యథాశపేరన్నితిభావః కాంతాజనేనారీజనేషువిషయేధృష్టతా ప్రాగల్భ్యంచ అన్యథావశీకుర్యురితిభావః- ఇత్యేవముక్తవిధాసుకలాసుశిల్పేషు ॥ ని ॥ కలాశిల్పేకాలభేదే చంద్రాంశేతల నాకళేతివైజయంతీ- యేచపురుషాః తేకుశలాః నిపుణాః తేషు పురుషేష్వేవలోకస్థితిః లోకమర్యాదా అస్తీతిశేషః- తథచలోకస్య వ్యవస్థా సంస్థాపకాః నతూక్తగుణరహితా ఇత్యర్థః ఏవం భూతస్తావిద్వాంసఏవనత్వస్య ఇతిహృదయం॥ .. ౧౭

శ్లో॥ జాడ్యంధియోహరతిసించతివాచిసత్యంమానోన్నతిందిశతి పాపమపాకరోతి। చేతఃప్రసాదయతిదిక్షుతనోతికీర్తిం సత్సంగతిఃకథయకింనకరోతిపుంసామ్॥ .. ౧౮

తే-గీ॥ సత్యసూక్తిఘటించుధీజడిమమాన్చు। గౌరవమునొసంగజనులకుగలుషమడచుc। కీర్తిఁబ్రకటించుఁజిత్తవిస్ఫూర్తిఁజేయు। సాధుసంగంబుసకలార్థసాధనంబు॥ ౧౮

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థంవిద్వజ్జనాననువర్ణ్యతత్సంప్రతిసత్సంగతేశ్శ్రేయస్కరత్వమాహ॥ జాడ్యమితి॥ ధియఃబుద్ధేఃజాడ్యంమాంద్యంహరతినిరస్యతి-వాచివచనేసత్యంసూనృతభావం సించతి శ్లాఘయతిమానోన్నతిం బహుమానాతిశయందిశతిప్రయచ్ఛతి- పాపంకిల్బిషమపాకరోతినాశయతి ధర్మోపదేశాదినేతిభావః- తథాచేతఃప్రసాదయతినిర్మలయతి- జ్ఞానోపదేశాదినేతిభావః- దిక్షుదశసుకీర్తిం తనోతివిస్తారయతి అతస్సత్సంగతి స్సజ్జనసమాగమః పుంసాంకింశ్రేయోనకరోతికథయేతి పృచ్ఛజ్జనసంబోధనం- సర్వమపిశ్రేయఃకరోత్యేవేత్యర్థః అతస్సైవసంగతిః కర్తవ్యానతు దుర్జనైరితితాత్పర్యం- అత్రక్రియాణాం బహూనాం సముచ్చితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః - గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృత ఇతిలక్షణాత్ వసంతతిలకావృత్తంలక్షణంతూక్తమ్॥ ౧౮

శ్లో॥ జయంతితేసుకృతినోరససిద్ధాః కవీశ్వరాః। నాస్తితేషాం యశఃకాయేజరామరణజంభయమ్॥ ౧౯

క॥ సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు। సుకవీంద్రులు విజయసిద్ధులు సుమ్ము తదీయాధికకీర్తిశరీరంబులు। ప్రకటజరామరణజన్మభయరహితంబుల్॥

వ్యా॥ అ॥ అస్య తేషామసాధారణమహిమాస్పదత్వాల్లోకోత్తరత్వం వర్ణయన్నిగమయతి॥ జయంతీతి॥ సుకృతినో ధన్యాః॥ ని॥ సుకృతీపుణ్యవాన్ ధన్య ఇత్యమరః- రససిద్ధాః సిద్ధస్వశృంగారాదిరసాః సిద్ధపారదగుటికాశ్చ॥*॥ వాహి తాగ్న్యుక్తిస్వసిద్ధాయాః పరసిపాతః తేప్రసిద్ధాః పూర్వపదవర్ణిత లాంచాకవిశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః పండితోత్తమాః ఇతి వాజయంతసర్వోత్కృష్టత్వవర్తంతే అత్యాపితి శేషః- యద్వా రససిద్ధాః సిద్ధరసాః బ్రహ్మసాంతాత్మ్యం గతవంత ఇత్యర్థః రసో వై స ఇతి శ్రుతేః॥ ని॥ శృంగారాదౌ విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవగ్రసి। చేతనస్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్యాసే పృతశబ్దయోః రస ఇత్యభిధానాచ్చ కవీశ్వరాః కవయః క్రాంతదర్శినస్తేషామీశ్వరాః కాలత్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావిశారదా ఇత్యర్థః జయతి కుత స్తేషాం కవీశ్వరాణాం- యశఃకాయే కీర్తిశరీరే జరామరణాభ్యాం జాత ఇతి తథోక్తం- భయం నాస్తి రససిద్ధానాం భౌతికశరీర ఏవ జరామరణభయం నాస్తి యశః శ్శరీరేతు కింవక్తవ్యం తస్య కల్పాంతస్థాయిత్వాదితి భావః- అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్యా భయాభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః- వృత్తముక్తం॥ *॥ ఇతి సితిశతకవ్యాఖ్యానే- విద్వత్పద్ధతిర్వర్ణనం నామ ద్వితీయదశకమ్॥ ౧౯

అథ శౌర్యపద్ధతిః

శ్లో॥ క్షుత్క్షామోపి జరాకృశోపి శిథిలప్రాయోపి కష్టాం దశామాపన్నోపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి। మత్తేభేంద్రవిభిన్నకుంభపిశితగ్రాసైకబద్ధస్పృహః కిం జీర్ణం తృణమత్తి మానమహతామగ్రేసరః కేసరీ॥ ౨౦

తా॥ గ్రాసములేక సుస్సి-నజరాకృశమయిన విశీర్ణావయవనదాయూనదుత్తైనచెడిపోయినను ప్రాణములు పోవుచున్నను। గ్రాస

మదేభకుంభపిశితగ్రహాలాలసశీలసాగ్రహా। గ్రేసరభాసమానమ
గుంగేసరిజీర్ణతృణంబుమేయునే॥ ... ౨౦

వ్యా॥ అ॥ అథవిదుషామపిమానిశౌర్యయోరపేక్షితత్వాద్విద్వత్పద్ధతి నిరూపణానంతరంమానశౌర్యపద్ధతింనిరూపయతి॥ క్షుత్క్షామఇతి॥ క్షుధా క్షామఃక్షీణోపి॥*॥ క్షామోమఇతిమత్వంజరయావిస్రసయాకృశోజీర్ణోఽపి॥ ని॥ విస్రసాజరేత్యమరః- శిథిలప్రాయః - విశ్లథాంగతయాబలహీనస్సన్న పీత్యర్థః- కష్టాందశామాహారాలాభాదతికృచ్ఛ్రావస్థామాపన్నః ప్రాప్తో పి॥ని॥దశావర్త్తావస్థాయామితివిశ్వః - అతఏవవిపన్నదీధితిర్నష్టకాంతిరపి కింబహునాప్రాణేషు పంచసునశ్యత్సూత్క్రమమాణేషు సత్స్వపిప్రాణ ప్రయాణేసంప్రాప్తేసత్యపీత్యర్థః - మత్తేభేంద్రస్యమత్తగజపుంగవస్యవి భిన్నోవిదారితోయః కుంభఃకుంభస్థలం తత్రయత్పిశితంమేదో మాంసంత గ్రాసేతత్కబళనేఏకంముఖ్యంయథాతథాబద్ధాసన్దానితాస్పృహావాంఛా యస్యస ఇతిశౌర్యాతిశయోక్తిః తథామానమహతామభిమానోన్నతానా మగ్రేసరోఽగ్రగణ్యః ॥ * ॥ పురోఽగ్రతోఽగ్రేషుసర్తేరితిటప్రత్యయః- కేసరీ సింహః జీర్ణం తృణంశుష్కంఘాసం అత్తికిం అభ్యవహరతికింనాత్త్యేవే త్యర్థః- ఇతిమానాతిశయోక్తిః - నీచజంతుస్తునైవమితిభావః- అత్రయద్య పిసర్వత్రాపిశబ్దస్తావదేకైక విశేషణ విశిష్టస్యైవా త్యంతనీచవృత్తిప్రవృ త్తింద్యోతయతితథాప్యుక్తాఖిల విశేషణవిశిష్టోపి గజేంద్రమేదః కబళనవి హితప్రతిజ్ఞః కేసరీననీచవస్తునిప్రవర్తత ఇతివహతీమాన శౌర్యపరాకా ష్ఠోక్తిరితిఅమంతవ్యంప్రాణానపిపరిత్యజ్యమానమేవాభిరక్షయేత్ప్రాణాస్త రంగచపలామానమాచంద్రతారకమితివచనాన్మాన శౌర్యసంపన్నేనభవి తవ్యంయశస్కామేనేతిభావః - అత్రప్రకరణేకుత్రచిన్మానస్యకుత్ర చిచ్ఛౌ ర్యస్యకుత్రచిదుభయస్యచప్రాధాన్యకథనమపిద్రష్టవ్యంకులక్రమాగతోత్త మశీలపరిపాలనం సహాయమనపేక్ష్యశత్రుసంహరణ సామర్థ్యంశౌర్యమి తివివేకః - అత్రప్రాయేణాప్రస్తుత ప్రశంసా లంకారోఽను సంధేయః- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం- లక్షణంతూక్తమ్॥ ౨౦

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్మాంసమప్యస్థిగో
శ్శ్వాలబ్ధ్వాపరితోషమేతినచతత్తస్యక్షుధాశాంతయే। సిం
హోజంబుకమంకమాగతమపిత్యక్త్వానిహంతిద్విపంసర్వః కృ
చ్ఛ్రగతోఽపివాఞ్ఛతిజనస్సత్వానురూపంఫలమ్॥ .. ౨౧

ఉ॥ స్నాయువసావసేకమలినమ్మగు నెమ్ముగ్రహించిజాగిలం।
బాయత మోదమందఁ జనదాఁకలిదానికిఁ బెంతనున్నగో।
మాయువుదానిఁజూచి పరిమార్పకసింగము దంతిగూల్చునే।
చాయల నెల్లవారుఃజసత్త్వసమానఫలార్థులేకదా॥ ౨౧

వ్యా॥ అ॥ క్షుద్రజంతుస్తు నైవమితి ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణా
హ॥ స్వల్పేతి॥ శ్వాశునకః స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయువసయో
స్నాయుర్వస్నసాఖ్యానాడీభేదః వసామేదః తయోరవసేకేన మేళనేనమ
లినంమలదూషితమపి॥ ని॥ వస్నసా- స్నాయుస్త్రియాం- వ్యాస్మేదస్తువపా
వసేత్యమరః॥ నిర్మాంసంమాంసలేశశూన్యమపిగోః॥ ని॥ స్వగేషువళు
వాగ్వజ్రదిక్నేత్రఘృణిభూజలే - లక్ష్యదృష్ట్యోః స్త్రియాంపుంసిగౌరిత్యమ
రః అస్థికీకసంలబ్ధ్వా పరితోషమేతి సంతుష్యతి తచ్చ గవాస్థితు తస్యశునః క్షు
ధా - ఆపంక్తైవహాలంతానా మితివచనాట్టాప్ - తస్యాః శాంతయేక్షు
న్నివారణాయన పర్యాప్తంసభవతీత్యర్థః - అస్త్రీత్యుభయంతి పరోప్రయుజ్య
మానోప్యస్త్రీతిభాష్యకారవచనాత్ -భవతీతిలటః-పూర్వాచార్యాణాంసం
జ్ఞానీచజంతోరితిభావః సింహస్తు అంకంసమీపమాగతమపి సమీపవర్తినమ
పీత్యర్థః॥ ని॥ అంకస్సమీప ఉత్సంగేచిహ్నేస్థానాపవాదయోరితివిశ్వః॥
జంబుకం క్రోష్టారంత్యక్త్వా అనాదృత్యాంగీకృత్యేతియావత్ ద్విపంగ
జమేవదూరస్థమపీతిభావః నిహంతివిదారయతి తథాహి- కృచ్ఛ్రగతోవ్య
తిసంకటస్థోపిసర్వోజనః సత్వానురూపం స్వశక్త్యనుగుణం ఫలం
లాభం వాఞ్ఛతి సమదుర్బలః ప్రకృష్టఫలాకాంక్షీ ప్రబలోనికృష్టలాభకాం
క్షీచభవతి అతః శ్వసింహదృష్టాంతేన నీచమహతస్తుపరిగ్రహతారతమ్యేన భవి
తవ్యమిత్యుక్తమితిభావః-వృత్తం పూర్వవత్॥ ౨౧

శ్లో॥ లాంగూలచాలనమధశ్చరణావఘాతం భూమౌనిపత్యవ
దనోదరదర్శనంచ। శ్వాపిండదస్యకురుతేగజపుంగవస్తుధీరం
విలోకయతిచాటుశతైశ్చభుఙ్క్తే॥ ౨౨

ఉ॥ వాలముద్రిప్పునేలఁబడివక్త్రముఁగుక్షియుఁజూపుగ్రింద
టం। గాలిడుద్రవ్వుఁబిండదునికట్టెదుటన్ననకంబుభద్రశుం।
డాలముశాలితండులగుడంబులుచాటువచశ్శతంబుచే। నోలి
భుజించుధైర్యగుణయుక్తిగఁజూచుమహోన్నతస్థితిన్॥ ౨౨

వ్యా॥ అ॥ అధక్షుద్రజంతోశ్చేష్టావిశేషమాహ॥ లాంగూలేతి॥ శ్వాసా
సారమేయః॥లాంగూలచాలనంపుచ్ఛవివర్తనం అధఃభూతలేచరణావఘా
తంపాదేనవిదారణంచభూమౌనిపత్యస్వయమేవపతిత్వావదనోదరదర్శ
నంవక్త్రకుక్షిప్రదర్శనంచ పిండదస్యపురస్తాదితిశేషః కురుతేఃజనీచచేష్టా
మావిష్కరుతఇత్యర్థః- పుమాన్గౌఃపుంగనోవృషభః- విశేషణసమాసః॥
*॥గోరతద్ధితలుకీతిసమాసాంతష్టచ్ సఏవపుంగవః శ్రేష్ఠఇత్యర్థః॥ ని॥ శ్రే
ష్ఠోక్షాణౌతుపుంగవా వితివైజయంతీ గజపుంగవోగజేంద్రస్తుధీరం గంభీ
రంవిలోకయతిపశ్యతిపిండసన్నిధావితిభావః అధచాటుశతైరనేక ప్రియో
క్తిభిః అనూనవాక్యైశ్చ వాభుఙ్క్తే అభ్యవహరతి గుడతండులాదికమితి
శేషః॥ * ॥ భుజోనవనఇత్యాత్మనేపదం ఇమావేవ నీచానీచ జనయోఃదృ
ష్టాంతావితిభావః-వసంతతిలకావృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥ ౨౨

శ్లో॥పరివర్తినిసంసారేమృతఃకోవానజాయతే। సజాతోయే
నజాతేనయాతివంశస్సమున్నతిమ్॥ ౨౩

తే-గీ॥ ప్రాణిలోకంబుసంసారపతితమగుట। వసుధపైఁగట్టిపు
ట్టనివాఁడుగలఁడె। వానిజన్మంబుసఫలమెవ్వానివలన। వంశము
ధికోన్నతివహించువన్నెకెక్కు॥ ౨౩

వ్యా॥అ॥అధమానశౌర్యసంపన్నతయావంశవర్ధనస్యైవజనస్యసత్తా
లాభోనత్వన్యస్యేత్యాహ॥పరివర్తినీతి॥పరివర్తినిధర్మధర్మవశాత్పునఃపున్యే
ననివర్తమానే సంసారేజరామరణరూపే సంసారచక్రే కోవాపుమాన్
మృతఃప్రేతః నజాయతే నభవతీతి ఉత్పన్నోవా నభవతీతిశేషః- యద్వా
కోవానమృతః కోవా నజాయతే నోత్పద్యతే సగోవ్యత్పన్నో మృతశ్చ

భవత్యేవేత్యర్థః-జాతస్యహిధ్రువోమృత్యుః ధ్రువంజన్మమృతస్యచేతిభగ
వద్వచనాదితిభావః తతఃకిమతఆహ- సఏవజాతఉత్పన్నోజన్మలాభ
వానితియావత్ కోసావిత్యత ఆహ-యేనజాతేనోత్పన్నేనపుంసా వంశోన్వ
యస్సమున్నతిం మహత్వాన్నత్యం యాతిప్రాప్నోతి వంశోద్ధారకోయః పు
మాన్ సఏవజన్మలాభవా నేవం భూతత్వంచ పుంసశ్శౌర్య సంపన్నస్యై
వనత్వన్యస్యాతః కిమన్యైర్గజాగళస్తనవదుత్పన్నైస్సమర్థకవద్భిన్నైశ్చే
తిభావః అనుష్టుభం వృత్తం॥ ౨౩

శ్లో॥కుసుమస్తబకస్యేవద్వయీవృత్తిర్మనస్వినః। మూర్ధ్ని
వాసర్వలోకస్యశీర్యతేవనఏవవా॥ ౨౪

తే-గీ॥కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁబోలెఁబొసఁగుశౌర్య। మానవం
తునకివిరెండు మహితగతులు । సకలజనమస్తకప్రదేశముల
నయిన । వనమునంగైనజీర్ణభావంబుగనట॥ ౨౪

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థంభూతస్యపురుషస్యవ్యాపారమాహ॥ కుసుమేతి॥ కుసు
మస్తబకస్యేవపుష్పగుచ్ఛస్యేవేత్యేకంపదంమనస్వినోధీరస్యాపి శౌర్యశా
లినఃపుంసఇత్యర్థః ద్వయీద్వివిధావృత్తిర్వ్యాపారః స్యాత్ తేహివిహారే
స్పష్టోర్థః-తృతీయాతునసంభవతీత్యర్థః కింతద్వృత్తిద్వయమిత్యత ఆహ॥
సర్వలోకస్యసర్వేషాంజనానామిత్యర్థః మూర్ధ్నిశిరస్యున్నతస్థానేచతిష్ఠ
యంత ఏవేతిశేషః- అథవావన ఏవారణ్యేశీర్యతేవాజీర్యతే వాథావేలట్
ఏవముభయీవృత్తిఃశౌర్యాదున్నతస్థానస్థితిస్తదలాభే మానాదరణ్యేజీర్ణ
తావాఇతివివేకః ఇయమేవపుంసాంశ్రేష్ఠవృత్తిరితిభావః కుసుమస్త
బకస్యేవేత్యత్రసమాసః శ్రోత్రీపూర్ణోపమాలంకారః ఇవశబ్దేనసహాస
మాసస్యసంభవాత్ తథాచవార్తికం-ఇవేనసహనిత్యసమాసోవిభక్త్య
లోప పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతి-వృత్తంపూర్వవత్॥ ... ౨౪

శ్లో॥ సంత్యన్యేపిబృహస్పతిప్రభృతయస్సంభావితాః పంచషాస్తా
న్ప్రత్యేషవిశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్నవైరాయతే। ద్వావేవ

గ్రసతేదివాకరనిశా ప్రాణేశ్వరౌ భాస్వరౌ భ్రాతః పర్వణిపశ్య దానవపతిశ్శీర్షావశేషాకృతిః॥ ... ౨౫

చ॥ గురుముఖ్యులగ్గలరేవురార్య్యురుశుభాంగుల్ ఖేచరుల్వారితో। వర విక్రాంతివిహారిరాహువు వెప్పుడు నైవ్వరంబు సేయండు। భాస్వరుల న్భాస్కరయామినీచరులనేచాధింపుచున్నాడుద। త్పరతన్మస్తకశేషమాంతిఁయగునాదైత్యుండుగర్వంబునన్॥ ... ౨౫

వ్యా॥ అ॥ పునరప్యుక్తోభయగుణవైశిష్ట్యస్యైవోత్కృష్టతామాహ॥ సంతీతి॥ అస్యేవక్ష్యమాణ సూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరేబృహస్పతిప్రభృతయః బృహస్పతిప్రముఖాః ప్రభృతిశబ్దేన బుధశుక్రాదయోఽపి గృహ్యంతే పంచషడ్వాపంచషాఃగ్రహాః॥*॥ సంఖ్యయావ్యయేత్యాదినాబహువ్రీహిః- బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయేడజబహుగణాదితి సమాసాంతో డచ్ప్రత్యయః సంభావితాః గ్రాహ్యత్వేనోపస్థితాఃబహుమతావా సంతివర్తంతే తాన్ప్రతి బృహస్పతిప్రభృతీన్ లక్షీకృత్యేత్యర్థః విశేషేషు విశిష్టేషు తేజో మహత్స్వితియావత్ విక్రమేపరాక్రమణేరుచిః ప్రీతిర్యస్యాసౌతథోక్తః తేజస్విస్వేవకలహాచరణతత్పర ఇత్యర్థః- ఏషః ఉపరాగకర్తృత్వేనప్రసిద్ధోరాహు సైంహికేయః నవైరాయతేవైరంనకరోతి అలక్ష్యత్వాత్తత్కలహనతత్పరోభవతీత్యర్థః॥*॥ శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతిక్యఙ్-అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః ఇతిదీర్ఘః విక్రమరుచీ రాహురిత్యత్ర రోరీతి రేఫలోపేఢ్రలోపే పూర్వస్యదీర్ఘోణ ఇతిదీర్ఘః కింతుభాస్వరౌతేజస్వినౌ- స్థేశభాస ఇత్యాదినావరచ్ప్రత్యయః ద్వావుభౌ దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ సూర్యాచంద్రమసావేవ అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకోయ మేవకారఃశీర్షమేవావశేషోయస్యాస్సాశీర్షావశేషా ఆకృతిర్యస్యశిరోమాత్రావశిష్టగాత్రఇత్యర్థః-శీర్షావశేషీకృత ఇతిపాఠేప్యయమేవార్థః పరిణమయితవ్యః దానవపతిదానవేశ్వరఃపూర్వోక్తరాహుఃపర్వణిదర్శపౌర్ణమాసీప్రతిపత్సంధౌగ్రసతిగిళతి హేభ్రాతరిత్యాదరేణ ప్రేరగ్జనసంబోధనంపశ్యేత్యత్రవాక్యార్థఃకర్మ యతిశ్శిరోమాత్రావశిష్టఏవ యమీగృహ్ణాతిచేత

ణాశస్య పరోభూతస్సంపూర్ణాంగశ్చేత్కిం కరిష్యతి నజానామీతి భావః ఏవం మానశౌర్యశాలినోపి నిజాంగవైకల్యం న పరిగణయేయుః కింతు మహత్కార్యమేవ కర్తుం వ్యవస్యంతీతి తాత్పర్యం పురా కిల దేవానామమృతప్రదానసమయే విష్ణుచక్రేణచ్ఛిన్నశిరస్త్వాచ్ఛిరోమాత్రావశిష్టగాత్రోభూత్సైంహికేయ ఇతి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా - శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం - లక్షణంతూక్తం॥ ౨౪

శ్లో॥ వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం కమఠపతినా మధ్యే
పృష్ఠం సదా స చ ధార్యతే। తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి
రనాదరాదహహ మహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్రవిభూతయః॥

మ॥ భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం। బవ
లీలన్బరియించుఁ బృష్ఠమునఁ గూర్మాధీశ్వరుం డాతనిన్। ధవళ
క్రోడనశాత్మఁ జేయునతనిన్వారాశి దక్రాంతిచే। నపురాధీ
రచరిత్రసంపదలసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్॥ .. ౨౬

వ్యా॥ అ॥ అథ మహతాం మాహాత్మ్యమాహ వహతీతి॥ శేషః ఫణాః సహస్రసంఖ్యాకాః స్ఫటాః ఫలకానీవ తేషు స్థితాం భువనశ్రేణిం పాతాళాదిచతుర్దశపట్టపఙ్క్తిం వహతి ధారయతి॥ ని॥ స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయోరిత్యమరః॥ స చ శేషః కమఠపతినా ఆదికూర్మేణ ॥ * ॥ పతిస్సమాస ఏవేతి ఘిసంజ్ఞాయా మాఙో నా స్త్రియామిత్యాఙో నాభావః పృష్ఠస్య మధ్యే మధ్యేపృష్ఠం నిజఖర్పరోపరిప్రదేశ ఇత్యర్థః॥ * ॥ పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః తత్సన్నియోగాదేదంతత్వం చ మధ్యశబ్దస్య - సదా నిరంతరం ధార్యతే ఉహ్యతే తమపి కమఠపతిమపి పయోధిః ప్రళయార్ణవః అనాదరాత్ అనాయాసాత్ క్రోడాధీనం ఆదివరాహస్య ఉత్సంగం కురుతే ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమండలస్యాపి వరాహస్యైవ [illegible] విష్ణునా నిజదంష్ట్రయా సముద్ధృతత్వాదితి భావః అతో మహతాం మానశౌర్యశాలినాం మహానుభావానాం సంబంధిన్యశ్చరిత్రవిభూతయః మాహాత్మ్యసంపదో నిస్సీమానో నిర్మర్యాదాః అవాఙ్మానసగోచరా ఇతి యావత్ అహహేత్యాశ్చర్యే॥ ని ॥ అహహేత్యద్భుతే ఖేద ఇత్యమరః అత్ర పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరగుణోత్క-

ర్షావహత్వాన్మాలాదీపకాఖ్యోలంకారః-తదుక్తంవిద్యానాథేన-యదాతుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం ప్రత్యుత్కర్షావహత్వంతన్మాలాదీపకముచ్యతఇతి-హరిణీవృత్తంలక్షణంతూక్తం॥ ... ౨౮

శ్లో॥ వరంప్రాణోచ్ఛేదస్సమదమఘవన్ముక్తకులిశప్రహారైరుద్గచ్ఛద్బ
హుళదహనోద్గారగురుభిః। తుషారాద్రేస్సూనోరహహపిత
రిక్లేశవివశేనచాసౌసంపాతఃపయసిపయసాంపత్యురుచితః॥

చ॥ సమధికభీషణజ్వలనజాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే। సమదసు
రేంద్రముక్తకులిశక్షతిచేనుచితంబుప్రాణఘూ। తమునిహిమవ
త్కుమారునకుఁదండ్రినిశాతశతారపాతఖే। దమునమునుం
గుచున్నతఱిఁదాజలరాశిఁదొలంగనర్హమే॥ ౨౯

వ్యా॥ అ॥ మానశౌర్యశాలినఏవోక్తవిధమహత్వంనతుతద్విహీనస్యేతిమైనాకందృష్టాంతీకృత్యాహ॥ వరమితి॥ తుషారాద్రేస్సూనోర్హిమవత్పుత్రస్యమైనాకస్యఉద్గచ్ఛన్నుజ్జృంభమాణోబహుళోభూయిష్ఠశ్చయోదహనశ్శిలాసంఘర్షణజనితవహ్నిస్తస్యోద్గారైర్నిస్సరణైఃగురుభిఃదుస్సహైఃసమదేనసదర్పేణమఘవతా దేవేంద్రేణముక్తస్య ప్రయుక్తస్య కులిశస్య వజ్రాయుధస్య ప్రహారైర్విదారణైః ప్రాణోచ్ఛేదోమరణమిత్యర్థఃవరంమనాక్ప్రియం॥ ని॥ దైవాద్వృతేవరః శ్రేష్ఠేత్రిషుక్లీబంమనాక్ప్రియఇత్యమరః॥ కింతు అహహేతిఖేదాతిశయద్యోతనార్థానుకరణశబ్దః పితరిహిమవతిక్లేశేనవజ్రప్రహారజనిత దుఃఖేన వివశే విహ్వలేసతి అసావద్యాప్యుపలభ్యమానఃపయసాంపత్యుస్సముద్రస్య అత్రాసమాసత్వేనఘిసంజ్ఞాభావాత్॥ * ॥ ఖ్యాత్యాత్పరస్యేతి కృతయణాదేశాత్తిశబ్దాత్పరస్యఙసోకారస్య ఉకారాదేశః పయసిసలిలేసంపాతః ప్రవేశః నిజప్రాణసంరక్షణార్థం నిమజ్జావస్థానమిత్యర్థః ఉచితోన్యాయ్యోనచనభవతిహి అస్యైవేతిశేషః- యతోమానశౌర్య సంపన్నస్యః పుంసః స్వప్రాణమాత్రపరిత్రాణ తత్పరతయాక్వచిన్నిలీయావస్థానమేవాత్యంతాయశస్కరంకిముత పితరిక్లేశవివశే అతఃప్రాణ పరిత్యాగేనాపి మానశౌర్యేఏవప్రస్థాపనీయే అన్యథామహానపవాదస్స్యాదితి భావః అత్రోద్గారశబ్దస్య గౌణత్వాన్న గ్రామ్యదో

షః ప్రత్యుత సౌందర్యాతిశయమేవాపాదయతి తదుక్తం దండ్యాచార్యైః- ని
ష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం- అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్య
కక్ష్యాం విగాహత ఇతి పురాకిల భూమండలోపద్రవకారిణాం పర్వతా
నాం కోపవశాత్పక్షచ్ఛేదోద్యతే శక్రే భయవిహ్వలో మైనాకః సముద్రమమ
ధ్యే నిమజ్జ్య తిష్ఠదితి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౨౮

శ్లో॥ యదచేతనోఽపి పాదైస్స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితురిన కాంతః।
తత్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే॥ ౨౯

తే-గీ॥ అర్కకాంతమచేతనంబయ్యు సవితృ। పాదములు సోకినంత
నే ప్రజ్వరిల్లు। గాన నభిమానవంతుఁ డెందయిన శత్రు। కృత
తిరస్కార మెటు సహింప నేర్చు॥ ౨౯

వ్యా॥ అ॥ అథ మానినాం పరనికారాసహనం సదృష్టాంతమాహ॥ య
దితి॥ యద్యస్మాత్కారణాదచేతనః చేతనరహితః నిర్జీవోఽపీతియావత్ పా
షాణత్వాదితి భావః ఇనకాంతస్సూర్యకాంతమణిస్సవితుస్సూర్యస్య పాదైః
రశ్మిభిరంఘ్రిభిశ్చ స్పృష్టః సంపర్శితస్తాడితశ్చేతి ధ్వన్యతే ప్రజ్వలతి జాజ్వ
ల్యమానో భవతి కోపోద్రిక్తశ్చేతి గమ్యతే తత్తస్మాత్కారణాత్ తేజస్వీ
తేజశ్శాలీమానశౌర్యసంపన్నః పురుషః సచేతన ఇతి శేషః పరైశ్శత్రు
భిః కృతనికృతిం విహితాపకారం కథంసహతేతుమతేన కథంచిదిత్యర్థః
మైనాకస్తు నైవమితి భావః ॥ ని ॥ పాదా రశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్య
మరః ॥ ఆర్యావృత్తభేదః॥ ౨౯

శ్లో॥ సింహశ్శిశురపి నిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు। ప్రకృ
తిరియం సత్త్వవతాం న ఖలు వయస్తేజసాం హేతుః॥ ౩౦

క॥ విదళింపను ఱుకు సింగపు। గొదమయు మదమలిన గండకుంజరముల
పై। నిది బలశాలికి నైజము। గద తేజోసిద్ధికి వయసు కారణమగునే॥

వ్యా॥ అ॥ విక్రాంతత్వే వయోఽపి న హేతురితి వినిగమయతి॥ సింహ ఇతి॥ శి
శుర్బాలోఽపి విక్రాంతత్వయోగ్యతారహితావస్థోఽపీత్యర్థః సింహః మదమ
లినాః దానపంకిలాః కపోలాభిత్తయ ఇవ యేషాం తేషు గజేషు

మాతంగేషు నిపతతి కుంభస్థలవిదారణార్థమితి భావః ఇయం బాల్యేపి విక్రాంతతా సత్త్వవతాం బలాఢ్యానాం ప్రకృతిః స్వభావః కుతః వయోబాల్యాది తేజసాం ప్రతాపశాలినామితి తేజస్త్వద్వతోఽరభేదాధ్యవసాయోత్యంత తేజస్విత్వప్రకాశనార్థకః హేతుః కారణం నభవతి ఖలు తేజసాం హి న వయస్సమీక్ష్యత ఇతి న్యాయాదితి భావః॥ ని ॥ వయః పక్షిణి బాల్యాదావిత్యమరః॥ అయమప్యార్యా వృత్తభేదః॥ ౨౯

ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే మానశౌర్యపద్ధతివర్ణనం నామ తృతీయదశకం.

✱ అర్థపద్ధతిః ✱

శ్లో॥ జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యధో గచ్ఛతాం శీలం
శైలతటాత్పతత్వభిజనస్సందహ్యతాం వహ్నినా। శౌర్యే వై రి
ణి వజ్రమాశు నిపతత్వర్థోఽస్తు నః కేవలం యేనైకేన వినా గుణా
స్తృణలవప్రాయాస్సమస్తా ఇమే॥ ౩౦

ఉ॥ జాతి దొలంగుఁగాత గుణశక్తి రసాతలసీమకుం జనుం। గాత కులం
బు బూదియగుఁగాత నగంబుననుండి శీలముం। బాత ముఁ జెం
దుగాత బహుభంగుల విత్తమె మాకు మేలు। విఖ్యాతగుణంబు లె
ల్లదృణకల్పము లొక్క ధనంబు లేవడిన్॥ ౩౦

వ్యా॥ అ॥ మానశౌర్యయోరర్థమూలత్వాత్తన్నిరూపణానంతరం అర్థపద్ధతిం నిరూపయతి ॥ తత్ర ప్రథమమర్థైకతత్పరాణాం మతమభిసంధాయ తమాహ ॥ జాతిరితి ॥ జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః రసాతలం నామాధోలోకం యాతు గచ్ఛతు భ్రశ్యత్విత్యర్థః గుణగణో ధైర్యౌదార్యగాంభీర్యాదిగుణసమూహః తత్రాపి రసాతలాపేక్షయాప్యధః పాతాళలోకం గచ్ఛతాం ప్రాప్నుయాత్ శీలం సత్స్వభావః శైలతటాత్పతతు విశీర్ణం భవత్విత్యర్థః అభిజనో వంశః ॥ ని ॥ అభిజనాన్వయౌ వంశ ఇత్యమరః వహ్నినా సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం వైరిణి - సంక్షోభకారిత్వాచ్ఛత్రుభూతే శౌర్యే శూరత్వ మూర్ధ్నీత్యర్థః ఆశు శీఘ్రం వజ్రం మశనిర్నిపతతు అశనిని పాతేన తదపి విధ్వస్తం భవత్విత్యర్థః - ఏవం పూర్వోక్తజాతి కులోచితాభిమానశౌర్యాదినాశేప్యస్మాకం న కించిదపి ఛిన్నమితి భావః తథాపి కిం యు

న్మదభిలషితమిత్యత ఆహుః నోస్మాకమర్థః కేవలం విత్తమేవాస్తు సంభవత్వ యమేవాస్మాకం పరమార్థ ఇతి భావః సమాత్కర్షావహత్వేన ప్రసిద్ధానా ముక్తగుణానాం నిర్ధ్వంసమంగీకృత్య ఏకేన విత్తేన కిం కరిష్యథేతి నా శంకనీ యం యత స్తద్వినా తేషామప్యత్యంతా కించిత్కరత్వమేవేత్యాహుః ఏకే న కేవలేన ॥ ని ॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః యేన అర్థేన వినా ॥*॥ పృథగ్వినేత్యాదినా వికల్పాత్తృతీయా ఇమే పూర్వోక్తాః సమస్తా అపి గుణాః జాతికులశీలాదిమానాదయ స్తృణలవ ప్రాయాః తృణకణకల్పా స్తద్వన్ని స్సారా ఇత్యర్థః అతో గుణమహత్తయా ప్యేతన్మూలకత్వాదయమేవ సంపాదనీయ ఇతి భావః ॥*॥ ధనమార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదం జగత్। అంతరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చేతి లక్ష్మణవాక్యమేవ సిద్ధాంతీకుర్మః॥ *॥ అర్థానామార్జనే దుఃఖమార్జితానాంచ రక్షణే। రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమితి మనుష్మగణం త్వేన క్తవిషయం మన్యావహ ఇతి తాత్పర్యం శార్దూలవిక్రీడితం-లక్షణం తూక్తం॥ ... ౩౨

శ్లో॥ యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః స పండితః స శ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః।
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయః సర్వే గుణాః కాంచనమాశ్రయంతి॥

క॥ ఏనరునకు విత్తము గల। దానరుఁడు కులీనుఁడధికుఁ డార్యుఁడతండే। ధీ
నిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి। నానాగుణగణము కాంచనంబున నిలుచున్॥

వ్యా॥ అ॥ నను తథాపి గుణాభావేపి కేవలవిత్తస్య కించిత్కరత్వమేవేత్యాశంక్య తస్యైవా శేషగుణావహత్వం తావదాహ॥ యస్యేతి ॥ ౧ యస్య నరస్య విత్తమస్తి సంభవతి స నరః కులే జాతః కులీనః మహాకులప్రసూతః॥ *॥ కులాత్ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః స ఏవ పండితో విద్వాన్ స ఏవ శ్రుతవాన్ శాస్త్రజ్ఞః యద్వా। శ్రుతం శ్రవణం నపుంసకే భావే క్తః తదస్యాస్తీతి శ్రుతవాన్ ధర్మశాస్త్రాదివ్యాకర్ణనచతురోపీత్యర్థః స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహీ అత్ర ఆతోనుపసర్గే క ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం ప్రాక్ స ఏవ వక్తా వాగ్మీ స చ స ఏవ దర్శనీయస్సుందరశ్చ ఉక్తగుణరాహిత్యేపీతి భావః కిం సర్వేపురుషస్యైకేన విత్తేన తాదృగ్గుణసాకల్యసంపన్నత్వం కుత ఇత్యాశంక్యాహ - సర్వే గుణాః

పూర్వోక్తకులీనత్వాదయః కాంచనంవిత్తమాశ్రయంతి అతోనేనైవస
లగుణసంపత్తిసంభవేకిమన్యైఃప్రత్యేకప్రయాసాద్యైరితిభావః॥అత్రవిత్త
స్యైతావద్గుణసంపాదకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాద సంబంధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తిఃవృత్తముపజాతిః॥ . .. ౩౩

శ్లో॥ దౌర్మంత్ర్యాన్నృపతిర్వినశ్యతియతిస్సంగాత్సుతోలాలనా। ద్వి
ప్రోనధ్యయనాత్కులంకుతనయాచ్ఛీలంఖలోపాసనాత్। హ్రీర్మ
ద్యాదనవేక్షణాదపికృషిఃస్నేహఃప్రవాసాశ్రయాన్మైత్రీచాప్ర
ణయాత్సమృద్ధిరనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదాద్ధనమ్॥ .. ౩౪

మ॥ యతిసంగంబునబాలుఁడాదరముచేఁజ్యాభర్త దుర్మంత్రిచే।
శ్రుతిహానిన్ ద్విజుఁడన్వయంబుఖలుచేఁగారాప్తిచేశీలము। ధృ
తిచేమిత్రతసూపులేమిఁగృషిమధ్యప్రాప్తిచేసిగ్గుదు। మ్మతి
సంపదలున్నశించుఁజెడునర్థంబుల్ప్రమాదంబునన్॥ ౩౪

వ్యా॥అ॥అథద్వాభ్యామర్థస్యవినాశప్రకారమాహ॥ దౌర్మంత్ర్యా
దితి॥ నృపతిః రాజాదుష్టోనసులక్షణప్రయుక్తోమంత్రః షాడ్గుణ్యచింతనం
యస్యతస్యదుర్మంత్రస్య భావో దౌర్మంత్ర్యంతస్మాద్ధేతోర్నశ్యతి విన
ష్టోభవతమంత్రవైకల్యే పరేషామవకాశసంభవాత్ రాజ్యాపహరణాది
తిభావః-దుష్టామంత్రిణః ప్రధానానియస్యతస్యభావస్తస్మాన్నశ్యతి అదం
డ్యదండనాద్యుపదేశేన లక్ష్మ్యాదిరహితోభవంతీత్యర్థః॥ ✻॥ సన్మంత్రి
ణావర్ధయతేనృపాణాంలక్ష్మీర్మహీంధర్మయశస్సమూహః- దుర్మంత్రి
ణానాశయతేతథైవలక్ష్మీర్మహీంధర్మయశస్సమూహఇతివచనాదితిభావః-
యతిర్యోగిసంగాత్సమాగమాన్నశ్యతిసంగస్య కామక్రోధాది హేతుత్వా
త్తదుత్పత్త్యాభ్రష్టయోగోభవతీత్యర్థః॥ ✻॥ సంగాత్సంజాయతేకామః కా
మాత్క్రోధోభిజాయతే। క్రోధాద్భవతిసంమోహః సమ్మోహాత్స్మృతివి
భ్రమ ఇతిగీతా వచనాదితిభావః సుతోలాలనాన్నశ్యతి గుణహీనో భవతీ
త్యర్థః ॥ ✻॥ లాలనాద్బహవోదోషాస్తాడనాద్బహవోగుణాః।తస్మాత్పు
త్రంచ శిష్యంచ తాడయేన్న తులాలయేదితిన్యాయాదితిభావః విప్రో బ్రా
హ్మణోఽనధ్యయనాత్ వేదశాస్త్రాధ్యయనాభావాత్ నశ్యతినీచోభవతి॥

✱ ॥ వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞో విప్రస్సర్వత్ర పూజ్యతే । అనధీతశ్రుతిర్విప్రస్స భామధ్యేన శోభతే ఇతి కులం వంశః కుతనయాత్ కుపుత్రాన్నశ్యతి ॥ ✱ ॥ కోటరాంతర్గతో వహ్నిస్తరుమేకం దహిష్యతి । కుపుత్రస్తు కులే జాతః స్వకులం నాశయేత్పరమితి న్యాయాత్ శీలం సత్స్వభావః ఖలోపాసనాద్దుర్జనసమాగమాన్నశ్యతి తేషామత్యంతాసభ్యమూలకత్వాదితి భావః ॥ ✱ ॥ ధాదయిత్వాత్మభావం హి చరంతి శఠబుద్ధయః । ప్రహరంతి చ రంధ్రేషు సోనర్థస్సుమహాన్భవేదితి వాక్యాత్ హ్రీర్జుగుప్సితకర్మాచరణాన్నివృత్తిః మద్యాత్ మద్యపానాన్నశ్యతి ॥ ✱ ॥ అయుక్తం బహు భాషంతే యత్ర కుత్రాపి శేరతే । నగ్నా విక్షిప్య గాత్రాణి తే బాలా ఇవ మద్యపా ఇత్యుక్తత్వాత్ కృషిస్సస్యమనపేక్షణాన్నశ్యతి నిత్యమపరామర్శాన్నశ్యతి ॥ ✱ ॥ కృషిం చ పత్నీమనపేక్ష్య యః పుమానన్యాని కార్యాణి సమాచరేచ్చ తేష్వేవమేవం చ సమాకులే స్వతన్త్రః బాంధవాని చ యాంచయా ఇతి స్మరణాత్ స్నేహః పుత్రదారాదిషు మోహః ప్రవాసాత్ దేశాంతర సంచారసమాశ్రయణాన్నశ్యతి ॥ ✱ ॥ సుతాంగనాబంధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషు చ జాత మోహః । ప్రవాసమాత్రేణ హి నశ్యతే ఖిలం చిరం ప్రవాసేన హరత్యశేషమితి వచనాత్ మైత్రీ మిత్రభావః అప్రణయాదననురాగాన్నశ్యతి ॥ ✱ ॥ స్పృష్టేఽపి నవసుఖచ్ఛేదో దుస్సంధానశ్చ దుర్జనో భవతి ॥ సుజనస్తు కనకఘట ఇవ దుర్భేద్యస్సుఖసంధేయ ఇతి వచనాత్ । సమృద్ధిస్సంపత్తిర్నయాత్ తిరోహితాన్నశ్యతి ॥ ✱ ॥ రక్షాయాం స్వమతిః పత్యధికరం ... లభ్యతే విశ్వాసిష్యజనం త్యజత్యవనతిం వృథా తిమార్గస్థితాః భూతిం నేచ్ఛంతి ... దుర్వృత్తైర్నాగచ్ఛతి క్రూరాగ్రం వినయాంకుశలనసహతే భూపాలమత్తద్విపః ధనం తు త్యాగాదర్థిసాత్కరణాత్ ద్యూతాదిష్వపి ద్యూతాదక్షక్రీడాయాః ప్రమాదాదనవధానతాయాః ... అత్యంతశస్తపసనాదిసచ్ఛాధార్థా ... ప్రమాదాన్నాశస్తు వ్యసనభవసిద్ధ ఏవ దానాన్నాశస్సమనంతరశ్లోక ఏవ వక్ష్యతే శిష్టానాం గృహాన్నాశః సదా ... దవివర్జనాత్ ॥

శ్లో॥ దానం భోగో నాశ స్తిస్రో గతయో భవంతి విత్తస్య యో న ద
దాతి న భుంక్తే తస్య తృతీయా గతిర్భవతి॥ ... ౩౫

క॥ దానము భోగము నాశము। పూనికతో మూఁడుగతులు భువి
ధనమునకున్। దానము భోగము నెఱుఁగని। దీనుని ధనమునకు
గతి దృతీయమె పొసఁగున్॥ ౩౫

వ్యా॥ అ॥ అథ విత్తస్యోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్యమాహ॥ దానమితి॥ దానం సత్పాత్రత్యాగః భోగః స్రక్చందనాదిద్వారానుభవః నాశః దానధర్మాద్యభావే చోరాదినా విలయస్తదుక్తం॥*॥ చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్నినృపతస్కరాః। తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యంతి సోదరా ఇతి ఏవముత్తమమధ్యమాధమభేదేన విత్తస్య గతయో గమనోపాయా భవంతి తత్ర యః పుమాన్ న దదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః అథవా న భుంక్తే నానుభవతి తస్య దానభోగాభ్యాం విత్తవ్యయమకుర్వతః పురుషస్య సంబంధినో విత్తస్యేతి శేషః తృతీయా గతిర్నాశావస్థా భవతి సా త్వత్యంతకష్టేత్యర్థః అయమత్ర నిష్కృష్టోఽర్థః విత్తస్య దానేన గతిరుత్తమా ఆత్మభోగే మధ్యమా చోరాదినాశగతిరధమేతి అతో దానశౌండైర్భవితవ్యం ధనాఢ్యైనేతి భావః ఆర్యాభేదః॥ ... ౩౫

శ్లో॥ మణిశ్శాణోల్లీఢస్సమరవిజయీ హేతిదళితో మదక్షీణో నాగశ్శ
రది సరిదాశ్యానపులినా। కళాశేషశ్చంద్రస్సురతమృదితా బా
లవనితా తనిమ్నా శోభంతే గళితవిభవాశ్చార్థిషు నరాః॥ ౩౬

ఉ॥ శాణవిఘృష్టరత్నమును శస్త్రహతుండగు శూరుఁడున్ మదక్షీ
ణగజంబు సైకతవిశిష్టశరన్నదియున్ నవక్షపా। ప్రాణవిభుం
డు చండసురతాలస బాలికయున్ ధనైకవి। శ్రాణనశూరు
లుం గడుఁగృశత్వమునం బ్రభగాంతురిద్ధరన్॥ ౩౬

వ్యా॥ అ॥ అథ దానశీలస్య విత్తవ్యయజనితతనుత్వమపి శోభావహమేవేత్యాహ॥ మణిశ్శాణ ఇతి॥ శాణశ్శస్త్రోత్తేజనసాధనోపలవిశేషః - తేనోల్లీఢః సంఘృష్టో మణిశ్చ హేతిదళితః శస్త్రక్షతః సమరవిజయీ రణశూరశ్చ॥ *॥ దిదృక్షిత్యాదినా ఇనిః॥ ని॥ హేతుశ్శస్త్రేత్విషు స్త్రియోరితి కేశవః - మ

దేన దానవర్షేణ పరిక్షీణః కృశో నాగశ్చ ॥ ని ॥ గ్రహాభ్రాంతిః గజానాగా
ఇతి వైజయంతీ శరది శరత్కాలే అశ్యానాని ఈషచ్ఛుష్కాణి పులినాని సై
కతాని యస్యాస్సా సరిత్ నదీచ ॥ * ॥ సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వయతే
నిష్ఠానత్వం కలాశేషః షోడశాంశమాత్రావశిష్టశ్చంద్రశ్చ ॥ ని ॥ కలాతు
షోడశో భాగ ఇత్యమరః ప్రథమాం పిబతే వహ్నిరిత్యాదిని హ్రాసక్రమణేతర
కలానామగ్న్యాదిదైవైర్గళితత్వాదితి భావః సురతే నరతిరణేన్మృది
తా విహ్వలీకృతా బాలవనితా ముగ్ధాంగనా చ జారవనితేతి పాఠే వేశ్యాచో
చ్యతే తథా అర్థిషు విషయే గళిత విభవా వ్యపగతార్థసంపదః నిశ్శేషమ
ర్థిసాత్కృతధనా ఇత్యర్థః అర్థా రై విభవా అపీత్యమరః నరాధిపాత్మ
జనాశ్చ తనిమ్నా తనుత్వేనైవ ॥ * ॥ పృథ్వాదిభ్య ఇమనిచ్ । శోభంతే ఏవం
భూతతనుత్వస్యైవ తేషాం శోభాహేతుత్వాదితి భావః అత్ర ప్రస్తుతా
నాం నరాణాం చ సామస్త్యేన్నిరూపితతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యమా
నత్వాద్దీపకాలంకారః ॥ * ॥ ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం సామస్త్యే తుల్య
ధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యతే ఇతిలక్షణాత్-
శిఖరిణీ వృత్తం ॥ ౩౬

శ్లో॥ పరిక్షీణః కశ్చిత్స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే స పశ్చాత్సం
పూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్ । అతశ్చానేకాంతా గురుల
ఘుతయార్థేషు ధనినామవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ ॥

ఉ॥ సేరియొకండు నెవ్వఁబడి చిక్కుచుఁ జేరెడు శాలిధాన్యమే । కో
రునతండు పిమ్మట నకుంఠధనోన్నతుఁడై వసుంధరం । బూరికి
సాటిగాఁ దలఁచు భూరిధనాఢ్యులచొప్ప నేకమై । గౌరవము౯
లఘుత్వమును గైకొను వస్తువులందు నెల్లెడ౯ ॥ ౩౭

వ్యా॥ అ॥ అథ పుంసాం ధనాభావతత్సద్భావసమయావస్థామాహ ॥ పరి
క్షీణ ఇతి ॥ కశ్చిద్ధనికః పుమాన్ పరిక్షీణః దైవాద్దరిద్రస్సన్ యవానాం శితశూ
కాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృహయతి ప్రసృతిమాత్రయవాన్ గురుత
యా కాంక్షత ఇత్యర్థః ॥ * ॥ స్పృహేరీప్సిత ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥
ని ॥ శితశూకయవౌ సమావిత్యమరః సపరిక్షీణః పుమాన్ పశ్చాదనంతరం

కాలాంతర ఇత్యర్థః సంపూర్ణోర్దైవవశాద్ధనసంపన్నస్సన్ ధరిత్రీభువం తృణసమాంతృణకల్పాంతద్వల్లక్ష్మీమిత్యర్థః కలయతిమనుతే- ధనమదేన తథాలోకయతీత్యర్థః కవీనాంకులఃకామధేనుః అతశ్చాత ఏవ హేతోర ర్థేషుయవధరిత్ర్యాదిషువస్తుషువిషయేగురులఘుతయామహత్వాల్పత్వభా వేన అనేకాంతా ప్రతినియతాసర్వథా గురుణిగురుత్వమేవలఘునిలఘుత్వ మేవేతినియమాభావవతీత్యర్థః ధనినాంసంబంధిన్యవస్థావ్యాపారఃవస్తూ నియవధరిత్ర్యాద్యల్పమహత్తరవస్తూనిప్రథయతిచ ధనాభావదశాయాం నీచమపివస్తుగురూ కరోతీత్యర్థః తథాసంకోచయతిచ తత్సద్భావదశా యాంమహదపివస్తునిరాకరోతీత్యర్థః నిర్ధనధనికయోరిత్థం భూతావ స్థాప్రత్యక్షసిద్ధా అతోవివేకినానైవంవిపర్యస్తబుద్ధినాభవితవ్యమితిభావః- శిఖరిణీవృత్తం లక్షణంతూక్తం॥ ... ౩౭

శ్లో॥ రాజన్దుధుక్షసియది క్షితిధేనుమేనాం తేనాద్యవత్సమివ
లోకమముంపుషాణ। తస్మింశ్చసమ్యగనిశంపరిపుష్యమాణే
నానాఫలంఫలతికల్పలతేవభూమిః॥ ౩౮

తే॥ ధరణిధేనువుఁబిదుకంగఁదలచితేని । జనులఁబోషింపుమధిప
వత్సములమాడ్కి । జనులువోషింపఁ బడుచుండజగతికల్ప।
లతతెఱంగునసకలఫలంబులొసఁగు॥ ౩౮

వ్యా॥ అ॥ అథరాజానంసంబోధయంసస్యార్థసాధనోపాయమతిది శతి॥ రాజన్నితి॥ హేరాజన్ త్వమితి శేషః అన్యథా శేషే ప్రథమపురుషః స్యాత్ ఏనామేతాంత్వద్ధస్తగతామిత్యర్థః అత్రాన్వాదేశాభావా దేనా దేశశ్చింత్యఃక్షితిర్ధేనురివేత్యుపమితిసమాసః నతుక్షితిరేవధేనురితి రూప కంవత్సమివేతిస్పష్టోపమాలింగాత్ తాంక్షితింధేనుం దుధుక్షసి యదిదో గ్ధుమిచ్ఛసిచేత్ అర్థమితిశేషః దుహేస్సన్నంతాత్ సిచ్ దుహ్యాదేర్ద్వికర్మ కత్వనియమాత్ తర్హితేనదుధుక్షాహేతునా అద్యేదానీముపలభ్యమానం లోకంజనంవత్సంతర్ణకమివ ॥ని॥ వత్సోనాకుటజేవర్షేతర్ణకేతనయాదిక ఇతివైజయంతీపుషాణపోషయః॥ ని॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరఃవత్సానా శేక్షీరస్యేవలోకనాశేర్ధస్యాసంభవాదితిభావః పోషణఫలమాహాతస్మిన్

లోకేచానిశంసర్వదాసమ్యగసంబాధం పరిపుష్యమాణే - పరిపాల్యమానే సతిభూమిః క్షితిఃకల్పలతేవకల్పవృక్షశాఖేవ॥ ని॥ సమేశాఖాలతేత్యమరః- యద్వాకల్పయత్యభీప్సితానీతికల్పాసాచసాలతాచ(స్త్రీ)యాః పుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావః సేవకల్పవల్లీవ నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలంఫలతినిష్పాదయతిఫలనిష్పత్తావితిధాతోర్లట్ యతోలోకపరిపాలనవ్యతిరేకేణనతేధన సంభవిష్యతితద్వారైవభూమేరప్యఖిలఫలదోగ్ధృత్వాత్ తస్మాదశేషలాభార్థం తత్పరిపోషణమావశ్యక మితిభావః అత్రపూర్వవాక్యస్థోపమయానిర్వ్యూఢోత్తరవాక్యస్థోపమేత్యనయోః రంగాంగి భావేనసంకరఃవసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౮

శ్లో ॥ సత్యానృతాచపరుషాప్రియభాషిణీచహింస్రాదయాళురపిచార్థపరావదాన్యా। నిత్యవ్యయాప్రచురనిత్యధనాగమా
చవారాంగనేవనృపనీతిరనేకరూపా॥ .. ౩౯

తే ॥ సత్యమనృతంబుపరుషోక్తిసరసభాష।ప్రాణిహింసయుదయ
యులోభంబునీగి। కనకసంగ్రహ వ్యయములు గలిగివార।
రమణికైవడిబహురీతిరాజనీతి॥ ... ౩౯

వ్యా॥ అ॥ యతోరాజానంసంబోధితవానపితన్నీతిఃకీదృశీత్యాశంకాయాంతస్యాబహువిధత్వమిత్యాహ॥ సత్యేతి ॥ సత్యాయథార్థభాషిణీ అనృతా అసత్యవాదినీచయథాపరుషా కఠోరభాషిణీచ ప్రియభాషిణీమధురాలాపినీచ తథాహింస్రాఘాతుకా ॥ ని ॥ శరారుర్ఘాతుకోహింస్ర ఇత్యమరః ॥ * ॥ నమికంపీత్యాదినారప్రత్యయః దయాళురపికారుణికశ్చ॥ ని॥ స్యాద్దయాళుః కారుణికఇత్యమరః ॥ * ॥ స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః తథా అర్థపరాధనలుబ్ధావదాన్యాదానశౌండాచ కుత్రచిద్విషయఇతిసర్వత్రాప్యధ్యాహార్యం ॥ ని ॥ సర్వదాన్య స్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదఇత్యమరః తథానిత్యంప్రతిదినంవ్యయోధనత్యాగో యస్యాస్సాతథోక్తా ప్రచురతరనిత్యధనాగమా ప్రచురం ప్రభూతంయథాతథానిత్యంధనస్య ఆగమః ప్రాప్తిరస్యాస్సాతథోక్తాచ అతోవారాంగనా వేశ్యేవ ॥ ని ॥ వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః - నృపనీతిః రాజవృత్తిః అనే

కయాపాబహుప్రకారానత్వేకాంతి కీర్త్యర్థః వారాంగనాయామపివిశేష ణాని సమాన్యత్రసత్యా నృతేత్యాది పదశ్రవణమాత్రేణ ఝడితివిరోధః స్ఫురతితస్యసాభావ్యే నాభాసీకరణాదలంకారస్సన్వారాంగనేవేత్యుపమ యాంగాంగిభావేనసంకీర్యతే॥ ౩౯

శ్లో॥ఆజ్ఞాకీర్తిః పాలనంబ్రాహ్మణానాం దానంభోగో మిత్రసంరక్షణంచ।
యేషామేతేషడ్గుణానప్రవృత్తాః కోర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ॥

తే॥ ఆజ్ఞయునుగీర్తియునుభూసురావనంబు। దానమునుభోగ
మిత్రసంత్రాణనములు। షడ్గుణంబులుగలుగ వేజనులయందు।
వారిఁగొల్చినఫలమేమివసుమతీశ॥ ... ౪౦

వ్యా॥ సోపిగుణాఢ్య ఏవబలాశ్రయణీయోనతునిర్గుణ ఇతిరాజానమేవ సంబోధయతి॥ఆజ్ఞేతి॥ ఆజ్ఞామర్యాదాపరిపాలనాత్మకశాసనం కీర్తిర్దాన శౌర్యోద్భవాసత్ఖ్యాతిః బ్రాహ్మణానాంపాలనం నిరుపద్రవంబ్రాహ్మ ణసంరక్షణం దానంసత్పాత్రేత్యాగః భోగస్స్రక్చందనాది జనిత సుఖా నుభవః మిత్రసంరక్షణం సుహృత్సముద్ధరణంచేత్యేతే షడ్గుణా యేషాం రాజ్ఞాంనప్రవృత్తాఃనప్రవర్తంతేకర్తరి క్తః పృథివ్యాఈశ్వరఃపార్థివః తస్యస బుద్ధిః హేపార్థివరాజన్ తస్యేశ్వరస్య సర్వభూమిప్రధివీభ్యామ ణిత్యణ్ప్రత్యయః తేషాముపాశ్రయేణసమాశ్రయేణకోర్థఃకోలాభఃనకోపీ త్యర్థః తస్మాదుక్తగుణసంపన్న ఏవరాజాసమాశ్రయణీయఃనతుకుక్షింభరీరితి భావఃశాలినీవృత్తం -శాలిన్యుక్తామ్తౌతగౌగోబ్ధిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ౪౦

శ్లో॥యద్ధాత్రానిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకంమహద్వాధనంతత్ప్రా
ప్నోతిమరుస్థలేపినితరాంమేరౌచనాతోధికమ్। తద్ధీరోభవవి
త్తవత్సుకృపణాంవృత్తిం వృథామాకృథాః కూపేపశ్యప
యోనిధావపిఘటోగృహ్ణాతితుల్యంజలమ్॥ ... ౪౧

చ॥వనజభవుండునెన్నొసటవ్రాసినసొమ్మఘనంబొకొంచెమో।
వినుమరుభూమికేగినలభించునుమేరువుజేరబోయినన్। ధన
మధికంబురాదుకడుధైర్యమువూనుధనాఢ్యులందున।వ్వనని
ధిమ్మాఁదుల్యముగవారిగ్రహించుఘటంబుసూడుమా॥ ౪౧

వ్యా॥ అ॥ అథాపి కార్పణ్యంమాకురులాభాలాభయోర్దైవాయత్త మూలకత్వమిత్యాహ॥ యదితి॥ ధాత్రాబ్రహ్మణాస్తోకమల్పంమహద్బహుళంవాయద్ధనంనిజఫాలంనిజనిటిలతటమేవపట్టం తత్రలిఖితంలేఖనేననిర్దిష్టం తద్బ్రహ్మలిఖితంధనంమరుస్థలే ఊషరదేశేపికిముతాన్యత్రేతిభావః నితరామతిశయేనప్రాప్నోతిలభతే అన్యూనమితిశేషః॥ని॥సమానౌమరుధన్వానావిత్యమరః- మేరౌకనకాచలేప్యతో బ్రహ్మలిఖితాదధికం నప్రాప్నోతి తత్తస్మాత్కారణాద్ధీరస్థిరచిత్తో భవవిత్తవత్సుధనాఢ్యేషు విషయేకృపణాందీనాంవృత్తింవ్యాపారం వృథావ్యర్థంమాకృథాః మాకార్షీస్తేనకార్పణ్యజనితనిందామాత్రాశ్రయత్వమేవనత్వధికధనప్రాప్తిరితిభావః॥ *॥ కృఞో లుఙిథాస్తనాదిత్వేపినింబోనిత్యలోపవిధానాన్నసిచ్ నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః తత్రదృష్టాంతమాహ॥కూపేల్పజలాధారేగర్తేపి పయోనిధౌసముద్రే జలాధారేపిఘటః కలశస్తుల్యమాత్మపరిమితంజలంగృహ్ణాతి స్వీకురుతే పశ్యేతి కృపణసంబోధనం నతుకూపేల్పం పయోనిధి ధావధి కమత ఏఽద్దృష్టాంతేన సమాహితచిత్తేన భవితవ్యంనతుకార్పణ్యపర్యాకులేనేతి తాత్పర్యమ్॥ ౪౧

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానే అర్థపద్ధతివర్ణనంనామచతుర్దశకమ్.

సవ్యాఖ్యానే-భర్తృహరిసుభాషితే-దుర్జనపద్ధతిః

శ్లో॥అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనేపరయోషితిచస్పృహా। సు
జనబంధుజనేష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతిసిద్ధమిదంహి దురాత్మనామ్॥

తే॥ కారణములేనికలహంబుగరుణలేమి। పరవధూపరధనవాంఛ
బంధుసాధు। జనములందసహిష్ణుత్వ మనఁగజగతిఁ। బ్రకృతి
సిద్ధంబులివిదుష్టనికరమునకు॥ ౪౨

వ్యా॥ అ॥ అథార్థాదిసంపన్నోపిదుర్జనోనోపాదేయ ఏవేత్యాశయే నార్థపద్ధతి నిరూపణానంతరందుర్జనపద్ధతింనిరూపయతి ॥ తత్రతేషామవగుణంగణయతి ॥ అకరుణత్వమితిపర దుఃఖప్రహారణేచ్ఛాకరుణాత। దాహి

త్యమకరుణత్వం - దయాహీనత్వంచ - అకారణవిగ్రహోనిష్కారణకల
హశ్చ ॥ ని ॥ అస్త్రియాంసమరానీకరణాః కలహవిగ్రహావిత్యమరః పర
ధనే పరద్రవ్యేపరయోషితి పరదారేషు స్పృహాచ - పరస్త్రీధనహరణే
చ్ఛా - అన్యత్రసంభోగాభిలాషశ్చసుజనేషుసాధుషు జనేషుచాసహిష్ణుతా
అసహన శీలత్వంచేతీదంసర్వం ॥ * ॥ నపుంసకమ నపుంసకేత్యాదినాన
పుంసకైకశేషః దురాత్మనాందుర్జనానాం ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధంహి
అతస్తేనోపాదేయా ఇతిభావః॥ని॥ ప్రకృతిఃప్రపంచభూతేప్రధానేమూ
లకారణేస్వభావ ఇతివిశ్వః- ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ * ॥ ద్రుతవిలంబితమా
హ- నభౌభరావితిలక్షణాత్॥ . . ౪౨

శ్లో॥ దుర్జనఃపరిహర్తవ్యోవిద్యయాలంకృతోఽపిసన్। మణి
నాభూషితస్సర్పఃకిమసౌనభయంకరః॥ ౪౩

తే॥ విద్యచేభూషితుండయివెలయుచున్న। దొడరివర్జింపన
గుసుమీదుర్జనుండు। చారుమాణిక్యభూషితశస్తమస్త। కంబ
యినపన్నగముభయంకరముగాదె॥ . .. ౪౩

వ్యా॥ఆస్తాంతావత్దుర్జనమాత్రస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనం॥ అశేషా
వగుణాపమార్జకసంపన్నోఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏవేతిసదృష్టాంతమాహ॥
దుర్జనఇతి ॥ దుర్జనోవిద్యయా వేదవేదాంగాధ్యాతి కయాఽలంకృతోభూ
షితస్సన్నపి-సకలవిద్యాపారీణస్సన్నపీత్యర్థః పరిహర్తవ్యస్త్యాజ్యః కుత
ఇత్యత ఆహ॥సర్పః ఆశీవిషః మణినాఫలకస్థమాణిక్యేనభూషితో లంకృత
స్సన్నపి అసౌసర్పోనభయంకరఃకింభయంకర ఏవేత్యర్థః అతోమణిభూ
షితసర్పప్రాయోవిద్యావానపిదుర్జనో దూరతస్త్యాజ్య ఏవ-దుర్జనందూ
రతస్త్యజేదితిన్యాయాదితిభావః॥ * ॥ మేఘతిర్భయేషుకృఞితికృఞ్ఞస్య
రుర్ద్విపదిత్యాదినాముమాగమః అత్రబింబప్రతిబింబన్యాయేనధర్మధర్మి
ణోర్వాక్యద్వయేపృథఙ్నిర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః॥ *॥ బింబానుబిం
బన్యాయేననిర్దేశోధర్మధర్మిణోః।దృష్టాంతాలంకృతిర్జ్ఞేయాభిన్నవాక్యా
ర్థసంశ్రయేతిలక్షణాత్- వృత్తమానుష్టుభం॥ ౪౩

శ్లో॥ జాడ్యంహ్రీమతిగణ్యతేవ్రతశుచౌదంభశ్శుచౌకైతవం
శూరేనిర్ఘృణతామునౌవిమతితాదైన్యంప్రియాలాపినీ। తే
జస్విన్యవలిప్తతాముఖరతావక్తర్యశక్తిస్స్థిరేతత్కోనామగు
ణోభవేత్సగుణినాంయోదుర్జనైర్నాంకితః॥ ౪౪

శా॥ హ్రీరమ్యుఁజడుఁగాఁగఁసువ్రతునిమాయింగాశుచిందం
భుఁగా।శూరున్నిర్దయుగామునిన్విమతిఁగాశ్రోత్రప్రియాలాపు
ని।స్సారుంగాబలవంతుగర్వితునిగాసద్వక్తవాచాలుగాఁ।క్రూ
రుండెన్నిసుధీగుణంబుదురితారూఢంబుఁజేయుంగదా॥ ౪౪

వ్యా॥ అ॥ అథాస్యసర్వదూషకత్వమాహ॥జాడ్యమితి॥ హ్రీమతిలజ్జావతిపుంసిజాడ్యంమాంద్యం ॥ * ॥ గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యఃకర్మణిచేతిష్యఞ్ప్రత్యయః గణ్యతేసంఖ్యాయతే- దుర్జనైరితిశేషః నతుజుగుప్సితకర్మాచరణపరాఙ్ముఖత్వంవ్రతైస్తపశ్చాంద్రాయణాదినియమైః శుచౌశుద్ధేదంభో ధర్మధ్వజత్వంగణ్యతేనత్వనుష్ఠాతృత్వం- శుచౌస్వభావాదేవబాహ్యాంతరశుద్ధేకైతవంకపటంగణ్యతే నతుపారమార్థికత్వం శూరేనిర్ఘృణతాదయారాహిత్యంగణ్యతేనతు విక్రాంతత్వంమునౌమననశీలేవిమతితాబుద్ధిహైన్యం గణ్యతేనత్వాత్మైక్యానుసంధాన తత్పరత్వంప్రియాలాపిని మధురవాదినిదైన్యం గణ్యతే నతుశ్రవణానంద కరత్వంతేజః ప్రాగల్భ్యం-ప్రభావిశేషోవాతద్వత్యవలిప్తతాగర్వగ్రస్తత్వంగణ్యతేనతు స్వభావః॥ ని॥ అవలేపస్తుగర్వేస్యాల్లేపనేదూషణేపిచేతివిశ్వః వక్తర్యేష్వర్థేషుశక్తిః ప్రతిభాపరపర్యాయసామర్థ్యవిశేషః తయాస్థిరే ముఖమస్యాస్తీతిముఖరోదుర్ముఖః ॥ ని॥ దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః॥ *॥ముఖకుంజేభ్యశ్చేతిరప్రత్యయః తస్యభావస్తత్తా అసంబద్ధప్రలాపిత్వమిత్యర్థః గణ్యతేనతువాగ్మిత్వంతస్మాత్కారణాత్ గుణినాంగుణసంపన్నానాం సకోనామగుణోభవేత్ యోగుణః దుర్జనైర్నాంకితఃనదూషితఃదుర్జనాదూషితో గుణస్సుగుణినాం నకోప్యస్తీత్యర్థః యోదుర్జనానాంమత ఇతిపాఠేయోగుణః దుర్జనానాంమతః ఇష్టఃస్యాత్ సకోనామ భవేదితిసంబంధః దుర్జనాభిమతో గుణస్సుగుణినాం నకోప్యస్తీత్యర్థః॥
శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తంలక్షణంతూక్తమ్॥ ౪౪

శ్లో॥ లోభశ్చేదగుణేనకింపిశునతాయద్యస్తికింపాతకైః స
త్యంచేత్తపసాచకింశుచిమనోయద్యస్తితీర్థేనకిమ్। సౌజన్యం
యదికింబలేన మహిమాయద్యస్తికింమండనైః సద్విద్యాయది
కింధనైరపయశోయద్యస్తికింమృత్యునా॥ ౪౫

చ॥ వగఁగొనులోభమంబిశునభావము సత్యముచిత్తశుద్ధి
యుం। దగుసుజనత్వమున్నుమహితత్వమువిద్యయులోకనింద
యుం।దగిలినదుర్గుణంబుదురితంబుదపంబునుదీర్ఘసేవభూ। త్యా
గణముసొమ్ములుంధనచయంబునుచావునువేఱయున్నదే॥ *

వ్యా॥అ॥ అధగుణావగుణప్రణాళికామాహ॥లోభఇతి॥లోభోధనా
దివాంఛాస్తిచేదగుణేనదుర్గుణేనకిం నకించిదపీత్యర్థః- తస్యైవాత్యంత
నిందావహత్వాదితిభావః పిశునతా పరోక్షే పరదోష సూచకతాస్తిచే
త్పాతకైః బ్రహ్మహత్యాదిభిః కింతస్యాఏవనిరయపాతన దక్షత్వాదితిభా
వఃసత్యంయథార్థం భాషణం సమదర్శిత్వంవాస్తిచేత్తపసాచాంద్రాయ
ణాదినాకింతస్యైవపరిశోధకత్వాదితిభావః శుచిద్రోహచింతాది రాహి
త్యేనశుద్ధంమనోస్తియదితీర్థేనప్రయాగాదినాకింతస్యైవాపవర్గ మూ
లకత్వాదితిభావః ॥ * ॥ యస్యాత్మతీర్థంభజతేవినిష్ఠా యస్యసర్వవిత్స
ర్వగతోఽమృతో భవతీతిస్మరణమాత్రమూలంసౌజన్యం సుజనస్వభావో స్తి
యదిబలేన పరిజనేన కింతస్యైవాశేష కార్య నిర్వాహ కత్వాదితిభావః
మహిమామాహాత్మ్యమస్తియదిమండనైఃకుండలహారాద్యలంకరణైః కింత
స్యైవోపస్కారహేతుభూతత్వాదితిభావః అపయశః అపకీర్తిరస్తియ
దిమృత్యునామరణేనకింతద్వత్ మృతప్రాయత్వాదితిభావః - ఏవంవిచార్య
సద్గుణార్జనతత్పరేణభవితవ్యనిపుణేన అన్యథా దౌర్జన్య మనాయాససా
ధ్యమితివాక్యశేషత్వేనోన్నేయం॥ ౪౫

శ్లో॥ శశీదివసధూసరో గళితయౌవనా కామినీసరోవిగతవారి
జంముఖమనక్షరంస్వాకృతేః।ప్రభుర్ధనపరాయణస్సతతదుర్గ
తిస్సజ్జనోనృపాంగణగతః ఖలోమనసిసప్తశల్యానిమే॥ ౪౬

చ॥ దినమలినాంగుడైనహిమదీప్తియు ప్రాయముదప్పునాతి
యుం। వనరుహశూన్యమౌకొలనువర్ణితరూపునిరక్షరాస్య

మ॥ ధనపరుఁడైనరాజిసతతంబునులేమినిగుందుసాధువుం।
జనపతిచెంతదుర్జనుఁడుశల్యములేడివినాశనంబునన్॥ ౪౬

వ్యా॥ అ॥ కస్యచిదనుభవినోనిజకష్టాభివేదనమభినీయాహ॥శశీతి॥ దివసేహిన్నధూసరోని స్తే జస్క-ఃశశీచంద్రశ్చగళిత యౌవనాభ్రష్టనూతన వయస్కా-కామినీకాంతాచ విగతవారిజంపుండరీకషండహీనంసరః- సారశ్చశోభనా ఆకృతిర్యస్యసుందరపురుషస్య అనక్షరంశా స్త్రవిభ్రష్టం ముఖంచదన పరాయణోధనలుబ్ధః ప్రభుఃరాజాచ సతతదుర్గతిః నిరంత రదారిద్ర్యవాన్ సజ్జనశ్చనృపాంగణగతో రాజాగృహం తద్వర్తీ-ఖలో దుర్జనశ్చ తస్యవిఘాతుకత్వా దితిభావః ఇత్యేవంస ప్తశల్యాని శూలాని తథాదుస్సహ దుఃఖజనకత్వాదితిభావః ఇదమేవాద్యంత కష్టనివేదనపచ నమితితాత్పర్యమ్ తత్ర ప్రకృతానాం ప్రకృతస్యఖలస్యచ దుఃఖహేతుత్వ సామ్యే నౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్దీపకాలంకారః లక్షణంతూ క్తం-గత మిదం పృథ్వీవృత్తమ్॥ ౪౬

శ్లో॥ నకశ్చిచ్చండకోపానామాత్మీయోనామభూభుజామ్।
హోతారమపిజుహ్వానంస్పృష్టోదహతిపావకః॥ ౪౭

క॥మనుజులలోనెవ్వఁడుదగ। దనవాఁడనువాఁడుదుష్టధరణీ
శునకుం । దనకయిద్రవేలిమిద్రేల్చెడు । జనునితనువుఁగాల్చు
వాయుసఖుఁ డదయుండై॥ ౪౭

వ్యా॥అ॥అదదుష్టరాజలక్షణంసదృష్టాంతమాహ॥ నేతి॥చండకోపా నాం ఉగ్రక్రోధానాం భూభుజాంరాజ్ఞాం కశ్చిదపిపుమాన్ ఆత్మీయోనా మ ఆత్మియత్వేన ప్రసిద్ధః నభవతికింతు సర్వోప్యనాత్మీయ ఏవేత్యర్థః- ననుయధాకథం చిద్ధితమాచరన్నపియ్యత్యేవ ఆత్మీయఇత్యాశంక్యదృష్టాన్త ముఖేననిరాకుర్వన్నాహ జుహ్వానమాజ్యపురోడాశాది దానేనోపచరంత మపిహుదానాదనయోరితిధాతోః క ర్తరిశానచ్ హోతారం యజమానం పావకోగ్నిఃస్పృష్టస్సన్ దహతి సంతాపయతీత్యర్థః అతోగ్నిదృష్టాంతే నేదృశరాజానసమాశ్రయణీయఇతిభావః॥ ౪౭

శ్లో॥ మౌనాన్మూకః ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వా ధృష్టః
పార్శ్వే భవతి చ వసన్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః। క్షాంత్యా భీరుర్య
ది న సహతే ప్రాయశో నాభి జాతస్సేవాధర్మః పరమగహనో
యోగినామప్యగమ్యః॥ ౪౯

ఉ॥ మౌనముచేతమూకయునమంచితవక్త్రప్రలాపిచెంగటం।
బూనివసింపదిట్టదమముందటఁదవ్వుగనుండెనేనిశా। లీనుఁడు
దాల్మిభీరుఁడవలిప్తుఁడుదాలిమిలేనిబంటుభూ। జానులసేవ
దుష్కరమసాధ్యముయోగులకైననిద్ధరన్॥ ౪౯

వ్యా॥ అ॥ కథం న సమాశ్రయణీయ ఇత్యాశంక్య తత్సేవాయా దుష్కరత్వాదిత్యాహ మౌనాదితి॥ మౌనాత్తూష్ణీంభావాన్మూకో నిర్వచో భవతి సేవక ఇతి శేషః ప్రవచనపటుః ప్రగల్భశ్చాతివక్తేతి వాచకో బహుభాషీ జల్పతీతి జల్పకోఽసంబద్ధప్రలాపీ భవతి ఉభయత్రాపి ణ్వుల్ తృచావితి కర్తరి ణ్వుల్ప్రత్యయః ణిత్వాద్వృద్ధిః జల్పక ఇతి పాఠే జల్పతీతి జల్పకః పచాద్యచ్ స్వార్థే కప్రత్యయః అన్యథా ॥*॥ జల్పభిక్షేత్యాదినా కప్ప్రత్యయే జల్పాక ఇతి స్యాత్ యదాహామరసింహః - స్యాజ్జల్పాకస్తు వాచాల ఇతి పార్శ్వే సమీపే చ వసన్ ధృష్టో నిర్భీకో భవతి దూరతో విప్రకృష్టదేశే వసన్ అప్రగల్భః అప్రౌఢో భవతి క్షాంత్యా పరిభవాదిష్వాపద్యమానేషు క్రోధప్రతిబద్ధలక్షణయోపలక్షిత శ్చేద్భీరుర్భయశీలో భవతి భియః క్రున్ కనావితి క్రుప్రత్యయః న సహతే పరిభవాదికం న క్షమతే యది తర్హి ప్రాయశో బాహుళ్యేన అభిజాత స్సత్కులీనో భవతి అతః పరమగహనోఽత్యంతదురవగాహః సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ యోగినామపి కాలత్రయాభిజ్ఞానామప్యతీంద్రియవస్తు పరిజ్ఞానవతామిత్యర్థః కిముతాన్యేషామితి భావః అగమ్యో జ్ఞాతుమశక్యః శర్వేగత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః యతః పరబ్రహ్మాపి ధ్యానాదినా సాక్షాత్క్రియతే న త్వయమితి భావః మౌనాదివ్యతిరిక్తధర్మస్య గగనారవింద ప్రాయత్వాత్తస్య బ్రహ్మణోఽపి దుర్విజ్ఞేయతయాత్యంత దుష్కరత్వమితి తాత్పర్యం అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్వేఽప్యగమ్యత్వోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః మందాక్రాంతా జలధి షడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేదితి లక్షణాత్॥

శ్లో ॥ ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంఖలస్య ప్రోద్గాఢవిస్మృతనిజా
ధమకర్మవృత్తేః। దైవాదవాప్తవిభవస్యగుణద్విషోస్యనీచస్య
గోచరగతైః స్సుఖమాస్యతేకైః॥ .. ౪౯

చ ॥ ఖలులగువారలందురధికారసమర్థులఁజేసి తానిర। గ్గళగతినైౕ
నికృష్టనిజకర్మ మువిస్మృతిపాలొనర్చిని। శ్చలగుణవైరియైవిధి
వశంబునసంపదగాంచిత్రుళ్ళుచుఁ। మెలఁగునృపాలుదేశము
నమేలులభించునెయెట్టివారికిఁ॥ . ౪౯

వ్యా॥అ॥కింబహునాపురస్తాన్న కేనచిత్ స్థాతుమపిశక్యత ఇత్యాహ
ఉద్భాసితేతి॥ఉద్భాసితాః- ప్రకాశితాః అఖిలాఃఖలాఃయేనతస్య అధికార
ప్రదానేన పురస్కృతాశేష దుర్జనస్యేత్యర్థః తస్యసుజన విద్వేషిత్వా
దితిభావః తథావిశృంఖలస్యవిధినిషేధాతీతతయాస్వచ్ఛందగతేరిత్యర్థః-
తథాప్రోద్గాఢమతితరాం విస్మృతాస్మరణావిషయీకృతా నిజాస్వకీయా
అధమకర్మవృత్తిఃప్రాక్తననీచకృత్యవ్యాపారోయేన తస్యప్రాగేవవిస్మృ
తేతిపాఠేప్రాక్ ప్రథమం ఆచరణసమయ ఏవేత్యర్థఃఏతేనలజ్జాహైన్యము
క్తంతథాదైవాదదృష్టవశాదిదానీంప్రాప్తోవిభవః ఐశ్వర్యసంపత్తిర్యస్యగు
ణద్వషస్సుగుణనిందకస్యాస్యపూర్వోక్తస్యనీచస్యరాజ్ఞఃగోచరగతైఃవిషయ
వాసిభిః కైర్జనైస్సుఖమక్లేశేన ఆస్యతేస్థీయతేనకైరపీత్యర్థః- అతోనని
చాశ్రయఃకర్తవ్య ఇతిభావః ఆసఉపవేశనేభావేలట్ అత్రోద్భాసితేత్యా
దిపదార్థస్యవిశేషణగత్యాసుఖస్థిత్యభావపదార్థహేతుత్వాత్పదార్థహే
తుకంకావ్యలింగమలంకారః-వసంతతిలకావృత్తం,తదుక్తం॥ ౪౯

శ్లో॥ఆరంభగుర్వీక్షయిణీక్రమేణలఘ్వీపురావృద్ధిముపైతిపశ్చాత్।
దినస్యపూర్వార్ధపరార్ధభిన్నా ఛాయేవమైత్రీఖలసజ్జనానామ్॥

తే ॥ మొదలఁజూచినగడుగొప్పపిదపఁగుఱుచ । యాదిగొంచెము
తర్వాతనధికమగుచుఁ। దనరుదినపూర్వపరభాగజనితమయిన
చాయపోలికఁగుజనసజ్జనులమైత్రి॥ ... ౫౦

వ్యా॥ అ॥ అథదుర్జనసుజనమైత్రీప్రకారమాహ ఆరంభేతి॥ పూర్వా
ర్ధపరార్ధాభ్యాంపూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభేదేనభిన్నాపృథగ్విధాఛాయా అనాత

పఠివ ॥ ని ॥ ఛాయాంత్వనాతపే కాంతౌప్రతిబింబార్కజాయయోరితి వైజ
యంతీ ఆరంభే ప్రారంభసమయే గుర్వీ గురుః వర్ధిష్ణురిత్యర్థః॥ * ॥ వోతోగు
ణవచనాదితి వికల్పాత్ జీష్ క్రమేణ కాలక్రమేణ క్షయిణీ క్షయిష్ణుశ్చ - జిదృ
క్షేత్యాదినా ఇనిః- తథా పురా ప్రారంభే లఘ్వీ లఘుః హ్రస్వేత్యర్థః- పూ
ర్వవత్ జీష్ పశ్చాదనంతరం వృద్ధిమతి ప్రాప్నోతీతి భావః అయమర్థః
దుర్జనమైత్రీ పూర్వాహ్ణచ్ఛాయేవ ప్రారంభగుర్వీ క్రమేణ క్షయిణీచ భవతి
సుజనమైత్రీ తావద పరాహ్ణచ్ఛాయేవాదౌ లఘ్వీ తతో వర్ధిష్ణుశ్చ భవతీతి అతో
త్రయద్యుక్తం తత్కర్తవ్యం కుశలేనేతి భావః - అత్ర యథాసంఖ్యా సంకీర్ణో
పమాలంకారః ఉపజాతివృత్తముక్తం॥ ౫౦

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాంతృణజలసంతోషవిహితవృత్తీనామ్। లుబ్ధ
కధీవరపిశునానిష్కారణమేవ వైరిణోజగతి॥ ... ౫౧

తే॥ కసవుచే నీటిచే మోదకలనచెలఁ । బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనప్ర
కరమునకు । శబరకైవర్త సూచకజనులు జగతిఁ । గారణ
ము లేని పగవారు గా రెతలఁప॥ ౫౧

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తమకరుణత్వమకారణవిగ్రహ ఇతి తదేవ ప్రకటయ
న్నుపసంహరతి॥ మృగేతి॥ సంతోషో దైవవశాల్లబ్ధేన మనస్సంతుష్టిః- తృణ
జలసంతోషైర్విహితాః కల్పితా వృత్తిర్జీవనం యేషాం తేషాం నతు పరోపతా
పోజీవినామిత్యర్థః॥ ని॥ వృత్తిర్వర్తనజీవన ఇత్యమరః మృగాణాం హరిణా
దీనాం మీనానాం మత్స్యానాం సజ్జనానాం సాధూనాం చ లుబ్ధకో వ్యాధః ధీవ
రోదాశః జాలిక ఇత్యర్థః పిశునస్సూచకశ్చ॥ ని ॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో
మృగయుర్లుబ్ధకశ్చసః కైవర్తే దాశధీవరావితి చామరః ఏతే జగతి భువి
నిష్కారణం నిర్హేతుకమేవ వైరిణో విద్వేషిణః ఘాతుకా ఇత్యర్థః తృణేన
విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాది యథాక్రమ
మన్వయాత్క్రమా పరనామా యథా సంఖ్యాలంకారః తదుక్తం విద్యా
నాథేన॥ * ॥ ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమమ్ అనుద్దేశో
అనుద్దేశోథవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతి- ఆర్యావృత్తమ్॥ ౫౧

ఇతి నీతిశతకవ్యాఖ్యానే దుర్జనపద్ధతి వర్ణనం నామ పంచమదశకమ్

సవ్యాఖ్యానే-భర్తృహరిసుభాషితే-సుజనపద్ధతిః

శ్లో॥ వాంఛా సజ్జనసంగతౌ పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా విద్యాయాం
వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాద్భయం। భక్తిశ్చక్రిణి శ
క్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలైరేతే యేషు వసంతి నిర్మల
గుణాస్తేభ్యో మహద్భ్యో నమః॥ .. ౫౨

మ॥ సుకృతిశ్రేష్ఠుల గోష్ఠియుం బరగుణస్తోమంబునం బ్రీతి దే।శికసం
సేవయు విద్యయందురుచి స్వస్త్రీకేళి లోకాపవా। దకథాభీ
తియు విష్ణుభక్తి దమనోద్యచ్ఛక్తియున్ సాధుదూ। షకసాంగ
త్యవిముక్తియుం గలమనీషావంతులన్ గొల్చెదన్॥ ౫౨

వ్యా॥ అ॥ అథైతద్వైలక్షణ్యేన సుజనపద్ధతిం నిరూపయతి- తత్రాదావాదరాతిశయాత్తాన్నమస్కరోతి॥ వాంఛేతి॥ సజ్జనసంగతౌ సాధుసమాగమే వాంఛా అభిలాషః నతు జిహాసా తస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః తదుక్తం జ్ఞానవాసిష్ఠే॥*॥ మోక్షద్వారే ద్వారపాలాశ్చత్వారః పరికీర్తితాః శమో విచారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమ ఇతి తథా చోక్తం శ్రీమహాభాగవతే॥*॥ మహత్సేవాం ద్వారమాహుర్విముక్తేరితి స్వేనాప్యుక్తం॥*॥ చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామితి పరేషాం గుణే ప్రీతిస్సంతోషః నతు దోషాపాదనం- పరగుణపరమాణూన్పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసంతస్సంతిస్సంతః కియంత ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదపీతి భావః గురౌ విద్యోపదేష్టరి - నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరేణ ప్రహ్వీభావః నతు గర్వోద్రిక్తతా॥*॥ యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ తస్యైతేఃఖిలాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మన ఇతి॥*॥ గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో జనార్దనః। గురుస్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమ ఇతి శ్రుతిస్మృతేః విద్యాయాం వేదాంతాదివిద్యాభ్యాసే వ్యసనమాసక్తిః నతు ద్యూతకేళ్యాదౌ తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన జనకత్వాదితి భావః స్వయోషితి నిజదారేషు రతిస్సంభోగః నతు పరదారేషు ॥*॥ రమ్యాంకుల(స్త్రీ)యాం రతమితి వచనాదితి భావః లోకాపవాదాత్ లోకనిందాయాః॥*॥ భీత్రా

ర్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీభయంనతునిర్లజ్జత్వం ॥ * ॥ లోకాపవాదో బలవానితిసత్యవతీ శ్రుతిరిత్యాదివచనాత్తస్యబలిష్ఠత్వాదితి భావః చక్రిణిపరదేవతాయాం భగవతిభక్తిరనురాగః-నతుక్షుద్రదేవతాయాం॥ * ॥ విష్ణౌభక్తిర్విష్ణౌభక్తిరిత్యాదివచనేష్వావృత్త్యాతస్యాఃప్రాశస్త్యశ్రవణాదితి భావః- ఆత్మదమనేస్వపరిభవేసతిశక్తిస్సామర్థ్యంపరాక్రమ ఇతియావత్ నతూపశమేనౌదాసీన్యం॥*॥ అన్యదాభూషణంపుంసాంశమోలజ్జైవయోషితామ్ । పరాక్రమఃపరిభవేవైయాత్యం సురతేష్వివేతివచనాదితిభావః ఖలైర్దుర్జనైస్సహసంసర్గముక్తిస్సంగత్యాగః నతుతత్సహవాసాభిలాషః॥ * ॥ దుర్జనందూరతస్త్యజేదితిదుర్జనఃపరిహర్తవ్యఇత్యాదివచనాదితిభావః ఇత్యేతేనిర్మలాః నిష్కళంకాః గుణాస్సజ్జనసంగతివాంఛాదయోయేషుపురుషేషువసంతితేభ్యోమహద్భ్యోనమఃఇత్థంభూతగుణవిశిష్టానామేవనమస్కార్హత్వాదితిభావః॥ * ॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ తైరేవ భూర్భూషితేతిపారేతైర్నిర్మలగుణసంపన్నైః రేవభూరలంకృతానత్వన్యైస్తేషామేవచారుత్వాద్యతిశయహేతుత్వాదితిభావః శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ... ౫౨

శ్లో॥ విపదిధైర్యమథాభ్యుదయేక్షమాసదసివాక్పటుతాయుధివిక్రమః।
యశసిచాభిరతిర్వ్యసనంశ్రుతౌప్రకృతిసిద్ధమిదంహిమహాత్మనాం॥

ఉ॥ ఆపదలందుధైర్యగుణమంచితసంపదలందుఁదాల్మియున్।భూ
పసభాంతరాళమునఁబుష్కలవాక్చతురత్వమాజిచా। హావ
టుశక్తియున్ యశమునందనురక్తియువిద్యయందువాం। ఛా
పరివృద్ధియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులుసజ్జనాళికిన్॥ ౫౩

వ్యా॥అ॥అథైషాంనిసర్గసిద్ధగుణంగణయతి ॥ విపదీతి ॥ విపద్యాపత్కాలేధైర్యంనిర్వికారచిత్తత్వంనతుదైన్యం॥*॥మనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపిహేతుష్వితి అథానంతరంవాక్యారంభేవా అభ్యుదయే సంపదిక్షమాసహిష్ణుత్వంనతూచ్ఛండతా సదసిరాజవిద్వత్సభాయాం వాక్పటుతావాగ్మిత్వంసరసవచనరచనాచాతుర్యమితియావత్ నతుమూకీ భావః యుధిరణరంగే విక్రమః పరాక్రమో నతుపలాయనం యశస్యభిరతి సం

గ్రహేచ్ఛా నత్వనాదరః శ్రుతౌ వేదశాస్త్రాభ్యసనే వ్యసనమాసక్తిర్నతు నిర్వేద ఇతీదం సర్వం ॥ * ॥ నపుంసకమనపుంసకేనేత్యాదినా నపుంసకైక శేషః మహాత్మనాం మహానుభావానాం ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి ॥ ని ॥ సంసిద్ధిప్రకృతీ సమే ॥ స్వరూపం చ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చేత్యమరః ॥ ద్రుతవిలంబితవృత్తం- లక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౫౩

శ్లో॥ కరే శ్లాఘ్యస్త్యాగశ్శిరసి గురుపాదప్రణయితా ముఖే సత్యా వాణీ వి
జయి భుజయోర్వీర్యమతులం। హృది స్వచ్ఛా వృత్తిః శ్రుతమధిగతం చ
శ్రవణయోర్వినాప్యైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మండనమిదమ్॥

చ ॥ కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూనృతవాణి యాదలం। గు
రు చరణాభివాదనము కుంఠితవీర్యము దోర్యుగంబునన్ । వర
హృదయంబునన్ విశదవర్తనమంచితవిద్య వీనులన్ ॥ సురుచిర
భూషణంబులివి శూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్ ॥ ౫౪

వ్యా॥ అథైషాం ప్రసిద్ధవిలక్షణమండనసంపత్తిమాహ॥ కర ఇతి॥ కరే హస్తే శ్లాఘ్యస్సకలలోకప్రశస్తస్త్యాగో దానం మండనం న తు కంకణం ॥ * ॥ దానేన పాణిర్న తు కంకణేనేతి స్వేనైవాగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్ శిరసి గురుపాదయోః ప్రణయితా అభివాదన తాత్పర్యం- మండనం న తు మణిహిరణ్మయకోటిరాదిః - ముఖే వక్త్రే సత్యా వాణీ సూనృతభాషణం మండనం- న తు తాంబూలచర్వణాది భుజయోరతులం నిరుపమానం విజయి జయశీలం చ॥ * ॥ జిదృక్షేత్యాదినా ఇనిః వీర్యం బలం మండనం న తు కేయూరాది హృత్యంతరంగే స్వచ్ఛా వృత్తిః నిష్కళంకవ్యాపారో మండనం న తు హారరుచకాది హృచ్ఛబ్దస్య వక్షః స్థలవాచకత్వమపి సంభవతీతి కృత్వా అభేదేన నిర్దేశః శ్రవణయోః కర్ణయోరధిగతం శ్రుతం శాస్త్రమేవ॥ ని ॥ శ్రుతం శాస్త్రావధృతయోరితి విశ్వః-మండనం-న తు కుండలే ॥ * ॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుండలేనేతి వక్ష్యతి ఇదం పూర్వోక్తదానాదికం సర్వమైశ్వర్యేణ ధనరత్నసంపత్త్యా వినాపి॥ * ॥ పృథగ్వినేత్యాదినా వికల్పాత్తృతీయా ప్రకృత్యా స్వభావేన మహతాం మహాత్మనాం సౌజన్యసంపన్నానామిత్యర్థః॥ * ॥ ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయేతి తృతీయాసమాసః మండనం భూషణం తస్యైవ లోకోత్తర రామణీయాదికహేతుత్వాదితి భావః- శిఖరిణీవృత్తమ్॥ ౫౫

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమస్సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్। తృ
ష్ణాస్రోతోవిభంగో గురుషు చ వినయస్సర్వభూతానుకంపా సా
మాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహత విధిశ్శ్రేయసామేష పంథాః॥

మ॥ పరహింసాపరకీయవిత్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా। దరముం
దానపరత్వమన్యజనకాంతాయుక్తిమూకత్వమున్। బరతృష్ణాజ
నభంజనంబు గురునమ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ। త్కరుణాశాస్త్రస
మగ్రసద్విధులు భద్రప్రాప్తికిన్ మార్గముల్॥ .. ౫౫

వ్యా॥ అ॥ గుణాఢ్యత్వే కోలాభ ఇత్యాశంక్య తేషాం శ్రేయో హేతు
త్వమాహ ॥ ప్రాణేతి ॥ ప్రాణాఘాతాత్ప్రాణహింసాయాః నివృత్తిర్నివ
ర్తనంచ ॥ * ॥ మాహింస్యాత్సర్వభూతాన్యహింసాపరమోధర్మస్త్వధ
ర్మః ప్రాణినాం వధ ఇత్యాదినాగ్నీషోమీయ పశ్వాలంభనవ్యతిరిక్తహిం
సాయాం నిషేధ శ్రవణాత్ పరధనహరణే సంయమోమనోరోధశ్చ పరద్ర
వ్యాణిలోష్టవదితిన్యాయాదితి భావః- కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థభా
షణంచ ధర్మోపదేశ శ్రవణాదితి భావః అత్ర బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే
ఇత్యాదిష్వసత్యవచనస్యాపి నిషేధాభావ శ్రవణాత్కాల ఇత్యుక్తం శక్త్యా
ప్రదానం విత్తానుసారేణత్యాగశ్చ ॥ * ॥ విత్తశాఠ్యంనకారయేదితివచ
నాదితి భావః యువతిజన కథాయాం పరస్త్రీవృత్తాంతకథనే మూకభావ
స్తూష్ణీంభావశీలత్వంచ॥*॥ స్వప్నేప్యన్యవధూకథామితివచనాత్ పరేషా
మన్యేషాం యాచకానామిత్యర్థః తృష్ణాథ నిలిప్సా తస్యా ఏవ స్రోతసః
ప్రవాహస్య విభంగో నిరోధః అభీప్సితదానేన మనోరథపరిపూరణం చేత్య
ర్థః॥ * ॥ యాచమానజనమానసవృత్తేః పూరణాయ బతజన్మనయస్య। తేన
భూమిగతిభారవతీయం న ద్రుమైర్న గిరిభిర్న సముద్రైరితి శ్రవణాదితి భావః
గురుషు విషయే నమ్రత్వంచ-గురౌ నమ్ర తేత్యుక్తత్వాదితి భావః సర్వభూతే
ష్వశేష ప్రాణిష్వనుకంపయా దయయా సామాన్యం సమదర్శిత్వంచ సర్వ
శాస్త్రేషు వేదవేదాంతాది సకలాగమేష్వనుపహతః అవిచ్ఛిన్నః విధిరధ్య
యనవిధానంచ యద్వా సర్వభూతానుకంపేతి పృథక్పదం తథా సర్వశాస్త్రే
షు సా[illegible]న్యమవైషమ్యేణ తత్తత్సిద్ధాంతాను వర్తిత్వం అనుపహత విధి

రలుప్తకర్మానుష్ఠానంచేత్యేవగుణసముదాయః శ్రేయసాంపంథా అఖండితైశ్వర్యాదిశ్రేయః ప్రాప్తిమార్గః నత్వేతద్వ్యతిరిక్తోన్యోస్తీత్యర్థః ఏతాదృశగుణసంపత్తిస్సుజనానామేవేతికృత్వాత ఏవశ్లాఘ్యా ఇతిభావః అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యానాంసుజనానాం సంబంధీపంథాః తత్ప్రవృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః ప్రశస్యశబ్దాదియసుని ప్రశస్యశ్ర ఇతిశ్రాదేశః అత్రవాంఛాసజ్జనసంగతావిత్యాదిశ్లోకేషూక్తగుణాః ప్రాయేణదైవసంపదభిజాతానామేవసంభవతినత్వన్యేషాంతదుక్తంభగవద్గీతాసు ॥ * ॥ అభయంసత్వసంశుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః। దానందమశ్చయజ్ఞశ్చస్వాధ్యాయస్తపఆర్జవం । అహింసాసత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునమ్। దయాభూతేష్వలోలత్వం మార్దవంహ్రీరచాపలమ్॥ తేజఃక్షమాధృతిశ్శౌచమద్రోహోనాతిమానితా- వదంతిసంపదందైవీమభిజాతస్యభారత ఇతి- స్రగ్ధరావృత్తం- మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్ ॥ ౫౫

శ్లో॥ సంపత్సుమహతాంచిత్తంభవేదుత్పలకోమలమ్ । ఆప
త్సుచమహాశైలశిలాసంఘాతకర్కశమ్॥ ౫౬

తే॥ సంపదలుగల్గుతఱిమహాజనులహృదయ । మభినవోత్పల
కోమలంబగుచువెలయు। నాపదలువ్రొందునపుడమహామ
హీధ్ర। రాశ్మసంఘాతకర్కశంబైతనర్చు॥ ౫౬

వ్యా॥ అ॥ అథాపత్సంపదోస్సుజనమనోవృత్తిమాహ॥ సంపత్స్వితి॥ సంపత్సుధనధాన్యవస్తువాహనాది సమృద్ధిషుమహతాం మహాత్మనాం సజ్జనానాంచిత్తముత్పలవత్కోమలం- మృదులంభవేత్ నతుకఠినమిత్యర్థః విపత్సుదారిద్ర్యాద్యనర్థసంకటేషుమహాశైలశిలాసంఘాతః పాషాణకూటః తద్వత్కర్కశంకఠోరంచభవేత్ నత్వాధైర్యవిశ్లథమిత్యర్థః నకదాప్యుక్తవైపరీత్యమన్యథామాహాత్మ్యభంగప్రసంగాదితిభావః వివేకినామవివేకినాంచాయమేవపంథాః ఆదరణీయఇతితాత్పర్యం అత్ర శైలస్య మహత్వవిశేషణంతచ్ఛిలాసంఘాతస్యాత్యంతదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థముక్తంస్యాత్తదదన్యత్రాపి ॥ * సౌజన్యామృతసింధవఃపరహితప్రారబ్ధవీరవ్రతావాచా

లాః వరవర్ణనే నిజగుణాలాపేతుమానవ్రతాః-ఆపత్సు వ్యాపిలుప్తధైర్య నిలయాః సంపత్సు వనుత్సేకినో మాభూవన్ ఖలవక్త్రనిర్గతవిషజ్వాలానానసా స్సజ్జనా ఇత్యుపమాలంకారః॥ ౫౮

శ్లో॥ ప్రియాన్యాయ్యావృత్తిర్మలినమసుభంగేప్యసుకరంత్వసం
తోనాభ్యర్థ్యాస్సుహృదపినయాచ్యః కృశధనః। విపద్యుచ్చైః
స్థైర్యంపదమనువిధేయంచమహతాంసతాంకేనోద్దిష్టంవిష
మమసిధారావ్రతమిదమ్॥ ౫౯

మ॥ అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్మలీ। మ
సమగ్రాహ్యమదుష్టయాచనము సంపత్ప్రార్థనాభావమున్।
వ్యసనావాప్తినిధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వమీ।
యసిధారావ్రతచర్యమెవ్వఁడు మహాగ్ర్యశ్రేణికిన్ జెప్పెనో॥

వ్యా॥ అ॥ అథద్వాభ్యామేవతద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ॥ ప్రియేతి॥ న్యాయాదనపేతా న్యాయ్యా నీతిప్రవణా వృత్తిర్జీవనం ॥ ని ॥ వృత్తిర్వర్తనజీవనఇత్యమరః ప్రీణాతీతి ప్రియా ఇష్టా నత్వన్యాయాస్తస్యాప్యశ్రేయస్కరత్వాదితిభావః ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃక ఇతికప్రత్యయః అసుభంగే ప్రాణవ్రయాసేకిముతాన్యదేతిభావః మలినందుష్కర్మ అసుకరమకర్తవ్యంనత్వాపత్కాలేనాస్తిమర్యాదేతిన్యాయాత్సుకరంతస్యైవైహికాముష్మికఫలదత్వాదితిభావః ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః తతో నఞ్సమాసః అసంతః కుహకాస్తునాభ్యర్థ్యాః కస్మింశ్చిద్విషయేపి న ప్రార్థనీయాః కింతుసంత ఏవ తేషా ముపేతత్వాదితిభావః యద్యపినపదాదౌఖల్వాదయ ఇత్యాహ నామనః తథాపికవిప్రౌఢ్యాతుశబ్దస్యపాదాదౌప్రయోగః సుహృదపిప్రాణప్రియబంధురపి కిముతాన్య ఇతిభావః సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయోరితి నిపాతనాత్సాధుః కృశధనః ధనహీనశ్చేత్ నయాచ్యః యాచితుంనయోగ్యః ధనాదికమితిశేషః కింతు ధనపరిపూర్ణ ఏవతథా విధయాచ్ఞాయా అనుచితత్వాది భావః విపద్యనర్థసంకటేప్యుచ్చైః ధైర్యంమహాధైర్యంనతుభయవిహ్వలత్వం॥ ✽॥ అపత్సువ్యాపిలుప్తధైర్యనిధయః పవ

ధైర్యమధాభ్యుదయేత్వమేతిచోక్తత్వాదితిభావః మహతాంపూజ్యానామ
నువిధేయమనుకూలంపదంవ్యవసితంచనత్వననుకూలం తధా భూతస్యై
వశ్లాఘ్యత్వాదితిభావః॥ని॥పదంవ్యవసితంత్రాణస్థానలక్ష్మ్యంఘ్రివస్తుష్విత్య
భిధానాత్ ఇతీదమేతత్ విషమమసాధారణతయాదుష్కర మసిధారావ్ర
తమవ్యభిచరితవ్రతం సతాంసత్పురుషాణాం కేనోద్దిష్ట ముపదిష్టం నకేనాపి
త్యర్థఃస్వతస్సిద్ధత్వాదితిభావః అత్రాసిధారావన్నిశిత త్వాదసిధారాసం
చారవత్సావధానేనైకాగ్రతయాపి ధేయత్వాద్వా అసిధారావ్రతంయు
ద్వాఅసిధారయావ్యవహరతాంవ్రతంవీరవ్రతమిత్యర్థః అథవా॥*॥యు
వాయువత్యాస్సార్ధంయస్మిన్ధభర్తృవదాచరేత్ అంతర్నివృత్తసంగస్స్యా
దసిధారావ్రతంస్మృతమిత్యుక్తమిత్యవధేయంశిఖరిణీవృత్తం॥ ౫౭

శ్లో॥ ప్రదానంప్రచ్ఛన్నంగృహముపగతేసంభ్రమవిధిఃప్రియంకృత్వా
మౌనంసదసికథనంచాప్యుపకృతేః। అనుత్సేకోలక్ష్మ్యాంనిరభిభవ
సారాఃపరకథాస్సతాంకేనోద్దిష్టంవిషమమసిధారావ్రతమిదం॥

మ॥ పొసఁగఁదానముగుప్తమర్థిభవనంబుం జేరుచోసంభ్రమో।
ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్గావించిమౌనంబురా।
జసభన్మిత్రకృతప్రకాశనముగుత్సాకర్మవై ముఖ్యమి। యసి
ధారావ్రతచర్యయెవ్వఁడుమహార్యశ్రేణికిఁజెప్పెనో॥ ౫౮

వ్యా॥ ప్రదానమితి॥ ప్రచ్ఛన్నంప్రదానంగుప్తదానంనతుప్రకాశం
తథాభూతదానస్యమహాఫలశ్రవణాదితిభావః గృహంనిజమందిరం ప్రత్యు
పగతేసతి అర్థినీతి శేషః సంభ్రమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాదిసత్వరవ్యా
పార విధానంచ నతువైముఖ్యం తస్యైవశాస్త్రేవిహితాచారత్వాదితిభా
వః ప్రియంతదభీష్టం కృత్వామౌనం తూష్ణీంభావశ్చాపరికీర్తన మితియా
వత్ నతుప్రకటనం॥*॥కృతస్యాపరికీర్తనంనదత్వాపరికీర్తనమేడతిమ
నుస్మరణాదితిభావః సదసిరాజవిద్వత్సభాయాముపకృతేః కథనంపరోప
కారప్రఖ్యాపనంచనతుతత్రతూష్ణీంశీలత్వం అన్యథాకృతఘ్నత్వప్రసంగా
దితిభావః లక్ష్మ్యాం సంపత్యామనుత్సేకో గర్వరాహిత్యం నతుమదాంధ
త్వం॥*॥సంపత్స్వనుత్సేకిన ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః నిరభిభవసారా అసి

దాపరాః పరకధాః పురుషాంతరప్రసంగాశ్చ నతుగర్హ్ణాపరాః ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హాంమితిచ వర్జయేదిత్యాది స్మరణాత్ సతా మిత్యాదిచ వృత్తం పూర్వవత్॥ . . . ౫౭

శ్లో॥ సంతప్తాయసిసంస్థితస్యపయసోనామాపి నశ్రూయతేము
క్తాకారతయాంతదేవనళినీపత్రస్థితందృశ్యతే। అంతస్సాగర
శుక్తిమధ్యపతితంతన్మౌక్తికంజాయతే ప్రాయేణాధమమధ్య
మోత్తమజుషామేవంవిధావృత్తయః॥ ౫౮

ఉ॥ నీరముతప్తలోహమునసిల్చియనామకమైనశించునా। నీరమె
ముత్యమట్లునళినీదళసంస్థితమైతనర్చునా । నీరమెశుక్తిలోబ
డిమణిత్వముఁగాంచుసమంచితప్రభన్। పౌరుషవృత్తులిట్లధ
ముమధ్యముసుత్తముఁగొల్చువారికిన్॥ . . ౫౮

వ్యా॥ అ॥ అధాధమమధ్యమోత్తమ వృత్తమాహసంతప్తాయసీతి॥ సంతప్తాయసిసమ్యగగ్నితప్తాయఃపిండేసంస్థితస్యనిక్షిప్తస్యేత్యర్థః పయసోజలస్యనామాపనామధేయమాత్రమపినశ్రూయతే మూలతోధ్వస్తమేవభవతీత్యర్థః స్వరూపదర్శనంతుకిముక్తవ్యమితిభావః తదేవపయః నళినీపత్రస్థితంపద్మపత్రగతంసత్ ముక్తాకారతయామౌక్తికరూపేణదృశ్యతేనతుమౌక్తికత్వేనేత్యర్థః తదేవపయః అంతస్సాగరేసాగరాంతరాళే అంతరిత్యవ్యయంయాశుక్తిఃముక్తాస్ఫోటఃతస్యాఃమధ్యే ఉదరేపతితంసన్మౌక్తికంజాయతేమౌక్తికత్వేనపరిణమతీత్యర్థః జ్ఞాజనో ర్జ్ఞోజ్ఞాదేశఃముక్తైవమౌక్తికమితివిగ్రహః వినయాదిత్వాత్స్వార్థేఠక్ అతః ప్రాయేణభూమ్నా అధమమధ్యమోత్తమజుషాం నికృష్టసాధారణోత్కృష్టాశ్రయాణాం శ్రితవతామేవంవిధాః నామశ్రవణాదీరూపావృత్తయో వ్యాపార భవంతీతి యధాక్రమమన్వయాద్యధా సంఖ్యాలంకారః అతఃమహదాశ్రయ ఏవ తర్తవ్యఃనీచాశ్రయోనకర్తవ్యః॥*॥కర్తవ్యోమహదాశ్రయ ఇతివచనాత్ అత్రోత్తమమధ్యమాధమా ఇతిలోక ప్రసిద్ధోద్దేశ క్రమఃకవినానవిక్షితఇతి జ్ఞేయం శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౫౮

శ్లో॥ యః ప్రీణయేత్సుచరితైః పితరం స పుత్రో యద్భర్తురేవ హితమి
చ్ఛతి తత్కళత్రమ్ । తన్మిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం యదే
తత్త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభంతే॥ ౬౦

చ ॥ జనకునిఁ బూజలం గడుఁ బ్రసన్నునిఁ జేయునతండు పుత్రుఁడే। వ
నిత మెలంగు భర్తృవశవర్తినియైయది సత్కళత్రమే । జనుడు వి
పత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁడౌతఁడు మిత్రుఁడీ త్రయం । బును జగ
తిన్ లభించుఁ గడుఁ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్॥ ౬౦

వ్యా ॥ అ ॥ అథ సత్పుత్ర కళత్ర మిత్ర సంపత్తిః పుణ్యకృదధీనేత్యాహ॥ య ఇతి ॥ యః పుత్రస్సుచరితైః వాక్యకరణాదిసదాచారైః పితరం ప్రీణయేత్ సంతోషయేత్॥ * ॥ ప్రీఙ్ ప్రీణన ఇత్యస్మాద్ధాతోశ్చౌర్యాదికాణ్ణిలిఙ్ ధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతి నుగాగమః స పుత్రః పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి వ్యుత్పన్న ఇతి పుత్రశబ్దవాచ్యః న తూత్పన్నమాత్రః ॥ * ॥ జీవతోర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్దం భూరిభోజనాత్ - గయాయాం పిండదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతేత్యస్మరణాత్ యద్భర్తుః పత్యుః హితమిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణతత్పరం భవతి తదేవ కళత్రం భార్యా న తు యాదృచ్ఛికం॥ *॥ పతిభక్తిపరా సాధ్వీ శాంతా సా సత్యభాషిణీతి పతివ్రతాధర్మత్వాత్ ॥ ని॥ కళత్రం శ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః - యదాపది అనర్థ సంకటే సుఖే సంపది చ సమక్రియమవిషమాచారమిత్యర్థః తుల్యవృత్తి తదేవ మిత్రం సుహృత్ న త్వాపత్సంపదోః త్యాగానువర్తనతత్పరం॥ *। ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే సన్మిత్రలక్షణమిదం ప్రవదంతి సంత ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదేతత్త్రయముక్తసత్పుత్రాది త్రితయం జగతి భువి పుణ్యకృతో ధన్యా లభంతే ప్రాప్నువంతి న త్వకృతసుకృతా ఇత్యర్థః ఏవంవిధత్రితయలాభస్య మహాపుణ్యఫలత్వాదితి భావః - వసంతతిలకావృత్తం ॥

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమంతః పరగుణకథనైః స్వాన్ గుణాన్ఖ్యాపయన్త
స్స్వార్థాన్సంపాదయన్తో వితతపృథుతరారమ్భయత్నాః పరా
ర్థేషాం త్యైవాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖాన్దుర్జనాన్దూషయ
న్తస్సన్తస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చ
నీయాః॥ ౬౧

చ॥ నతులగుచున్నమోన్నతిందనర్చుచునన్యగుణోక్తిచేగుణోన్నతిం
ప్రకటింపుచున్ బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం। చితనిజ
కార్యసంగ్రహముంజేయుదునిష్ఠురవాదులన్ క్షమా। ధృతినిర
సింపుచున్బరగుధీరులుపుణ్యులుగారెయెరికిన్॥ ౬౧

వ్యా॥ అ॥ అథసతాంతావదసాధారణగరిమాస్పదత్వేనా శేషోపాదేయత్వమాహ॥ నమ్రత్వేతి॥ నమ్రత్వేనప్రహ్వత్వేనైవోన్నమంతఔన్నత్యం ప్రాప్నువంతస్తథాభావస్యైవౌన్నత్యహేతుత్వాదితిభావః పరేషాం గుణకథనైస్స్వగుణ వర్ణనైః స్వాన్ స్వకీయాన్ గుణాన్ త్యాజన్యాదీన్ ఖ్యాపయంతః ప్రకటయంతః నత్వాత్మప్రశంసయాతా దృగ్భావస్యైవనిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితిభావః పరార్థేపరప్రయోజననిర్వహణే వితతౌవిస్తృతౌ పృథుతరౌ మహత్తరౌ చారంభయత్నౌ ప్రారంభోత్సాహౌయేషాంతే తథోక్తాస్సంతఏవస్వార్థాంత్స్వ ప్రయోజనాని సంపాదయంతో నిష్పాదయంతః పరకార్యసాధన పురస్కారేణైవాత్మీయకార్యసాధనతత్పరాః నత్వేకాంతత ఇత్యర్థః తథాభూతత్వస్యైవాత్మార్థకత్వాదితిభావః క్షాంత్యాసహనశీలత్వేనైవాక్షేపేణ నిందయారూక్షాక్షరాణి పరుషవాక్యాని తేషాం ముఖరాణి వాచాలాని ముఖానియేషాంతాన్ పరుషభాషిణ ఇత్యర్థః దుర్జనాన్ ఖలాన్ దుఃఖయంతః సంతాపయంతః నతూచ్చండతయా తథా విధత్వస్యైవ తేషాంహృచ్ఛల్యప్రాయత్వాదితిభావః- అత ఏవసాశ్చర్యచర్యా అత్యంతాశ్చర్యకరచరిత్రాస్సంతస్సత్పురుషాః జగతిలోకేబహుమతాః బహుమానితాస్సంతః కస్యవాపుంసో నాభ్యర్చనీయాః నపూజనీయా ఇతికాకుః సర్వేషామప్యభ్యర్చనీయా ఏవేత్యర్థః॥ ౬౧

నీతిశతకవ్యాఖ్యానే సుజనపద్ధతివర్ణనం నామషష్ఠదశకమ్,

(అధపరోపకారపద్ధతి ప్రారంభః.)

శ్లో॥ భవంతినమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమైర్నవాంబుభిర్దూరవిలంబినోఘనాః। అనుద్ధతాస్సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిస్స్వభావ ఏవైషపరోపకారిణామ్॥ ౬౨

తే॥ తరువులతిరసఫలభారగురుతగాంచు। నింగిwవ్రేలుచునమృతమొసంగుమేఘుండు। ఉద్ధతులుగారుబుధులుసమృద్ధిచేత। జగతిnపకర్తలకునిదిసహజగుణము॥ ౬౨

వ్యా॥ అ॥ అథసౌజన్యస్యపరోపకార ఫలకత్వాత్తన్నిరూపణానంతరంపరోపకారపద్ధతింవర్ణయతి॥ భవంతీతి॥ తరవః పనసరసాలాదివృక్షాః ఫలోద్గమైఃఫలభారైః నమ్రాః అవనతాభవంతిఘనామేఘాఃనవాంబుభిర్నూతనోదకైరుపలక్షితాస్సంతః దూరవిలంబిన స్సర్వత్ర ప్రవర్షణార్థ మంతరిక్షసంచారిణోభవంతిసత్పురుషాస్సమృద్ధిభిరుపలక్షితా అపి అనుద్ధతా అనుచ్ఛండాభవంతితీక్ష్ణస్వభావాసభవంతీత్యర్థః అనర్థితా ఇతిపాఠే అయాచితాభవంతియాచ్ఞాంవినైవపరహితమాచరంతీత్యర్థః తథాపిఏష ఉక్తనిజనమ్రత్వాదివ్యవహారః పరోపకారిణాంపరహితాచరణతత్పరాణాం స్వభావోనిసర్గసిద్ధ ఏవనత్వాహార్యక ఇత్యర్థః మహాంతోహిపరోపకారార్థన్నైకశంక్లేశత్వేనసగణయంతితేషాంతస్యస్వాభావ్యాదితిభావః తదుక్తం॥ * ॥ పరోపకారాయఫలంతివృక్షాః పరోపకారాయవహంతినద్యః। పరోపకారాయచరంతిగావః పరోపకారార్థమిదంశరీరమితి అర్థాంతరన్యాసోలంకారః వంశస్థవృత్తమ్॥ * ॥ జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్॥ ౬౨

శ్లో॥ శ్రోత్రంశ్రుతేనైవనకుండలేనదానేన పాణిర్నతుకంకణేన।విభాతికాయఃకరుణాకులానాం పరోపకారేణనచందనేన॥౬౩

తే॥ అమరుఁజెవిశాస్త్రమునగుండలమునఁగాదు। వలయముననొప్పదీవిచేవెలయుచాణి। యురుదయాఢ్యులమేనుపరోపకారకలనరాణించుగంధంబువలనఁగాదు॥ ౬౩

వ్యా॥ అ॥ అథైషాంముఖ్యమండనసంపత్తిమాహ॥ శ్రోత్రమితి॥ క

రుణాకులానాందయాళూనాం పరోపకారిణామిత్యర్థః శ్రోత్రంకర్ణః ॥ ని ॥ కర్ణశబ్దగ్రహౌ శ్రోత్రమిత్యమరః శ్రుతేంధర్మశాస్త్రశ్రవణేనైవవిభాతిప్రకాశతేకుండలేన సువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేననతువిభాతిపాణిర్హస్తః దానేన సత్పాత్రత్యాగేన విభాతికంకణేన కనకవలయేనతువిభాతి- కాయో దేహః పరోపకారేణపరేషాంహితాచరణేనవిభాతికస్తూరీఘనసారవిమిశ్రితపటీరపంకలేపేనతుఽవిభాతిమహాత్మనాంశ్రవణాదికమేవస్వాభావిక మండనంనత్వన్యత్ తస్యాఽశ్వరత్వాదితిభావః వృత్తముపజాతిః॥ ౬౩

శ్లో॥ పద్మాకరందినకరోవికచంకరోతిచంద్రోవికాసయతికైరవచక్రవాళమ్ । నాభ్యర్థితోజలధరోపిజలందదాతిసంతస్స్వయం పరహితేవిహితాభియోగాః॥ ౬౪

తే ॥ ద్యుమణిపద్మాకరమువికచముగఁజేయుఁ। గుముదహర్షంబు గావించునమృతసూతి । యర్థితుఁడుగాకజలమిచ్చునంబుధరుఁడు । సజ్జనులుదారెపరహితాచరణమతులు॥ ౬౪

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తమసర్థితాస్సత్పురుషా ఇత్యాదితదేవప్రపంచయతి పద్మాకరమితి ॥ దినందివసంకరోతీతిదినకరస్సూర్యః - కృజోహేత్విత్యాదినాటప్రత్యయః అభ్యర్థితోనభవతీతినాభ్యర్థితః నయాచితస్సన్నిత్యర్థః నఞ్శబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః పద్మాకరంపద్మవనం వికచంవికసితంకరోతి ॥ ని ॥ ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లస ఫుల్లవ్యాకోచవికచస్ఫుటాః - ఫుల్లశ్చైతేవికసితఇత్యమరః తథా చంద్రోపికైరవచక్రవాళంకుముదషండం ॥ ని ॥ సితేకుముదకైరవ ఇత్యమరః వికాసయతివ్యాకోచయతి తథాజలధరోవారి వాహోపిపచాద్యచ్ నాభ్యర్థితస్సన్నేవజలం దదాతిప్రవర్షతి తథాహిసంతస్సత్పురుషాః స్వయమయాచితా ఏవేత్యర్థః పరేషాంహితేహితాచరణే విహితాభియోగాః కృతాభినివేశాః నత్వవబోధికా ఇత్యర్థః అతోయముక్తమేవంహితా చరణమేతేషామితిభావః సామాన్యేనవిశేష సమర్థన రూపోర్థాంతరన్యాసః- సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనదృష్టప్రకృతికార్యసమర్థనమర్థాంతరన్యాస ఇతిసర్వస్వసూత్రం-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౬౫

శ్లో ॥ ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాః స్వార్థాన్పరిత్యజ్య యే సా
మాన్యాస్తు పరార్థముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే । తేఽమీ
మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నంతి యే యే తు
ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే ॥ ౬౫

మ ॥ తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థ ప్రాపకుల్ సజ్జనుల్ । ద
మకార్యంబు ఘటింపుచుం బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్ ।
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్ వృథాస్వార్థభం ।
గము గావించెడు వార లెవ్వరో యెఱుంగం శక్యమే యేరికిం ॥ ౬౫

వ్యా ॥ అ ॥ అనవ్యాపారతారతమ్యేన పురుషాణాముత్తమాదిభేదమా
హ ॥ ఏత ఇతి ॥ యే పుమాంసః స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని ॥ ని ॥ అర్థోఽభిధే
యరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్వి త్యభిధానాత్ పరిత్యజ్య త్యక్త్వా పరార్థఘటకాః
పరప్రయోజనసంఘటనశీలాః ఏతే సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః సర్వస్యాత్మ
నైవాభివ్యక్తత్వాదితి భావః యే తు స్వార్థస్యావిరోధేనావైషమ్యేణ స్వార్థ
నిర్వహతత్పరత్వేనైవేత్యర్థః పరార్థం పరప్రయోజననిర్వాహార్థం ఉద్య
మభృత ఉద్యోగభాజః తే సామాన్యాః సాధారణా మధ్యమపురుషా ఇత్యర్థః
యే తు స్వార్థాయ స్వార్థనిష్పత్త్యర్థం పరహితం నిఘ్నంతి నాశయంతి తేఽమీ మా
నుషరాక్షసాః మానుషశబ్దవాచ్యరాక్షసాః తథా క్రూరాచారతత్పరత్వా
త్పురుషాధమా ఇత్యర్థః యే తు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తిరాహిత్యే
నాపీతి యావత్ పరహితం ఘ్నంతి తే పుమాంసః కే వా కథంభూతా వా న జానీ
మహే ఉక్తత్రివిధపురుషవిలక్షణత్వాత్తాన్ జ్ఞాతుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః - అ
త ఏవ పరమనీచా ఇత్యర్థః ఉక్తపక్షేషు యః శ్రేయాన్ తత్పక్షాశ్రయణం క
ర్తవ్యమాయుష్మతేతి భావః శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౬౪

శ్లో ॥ పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ గుహ్యం నిగూహతి
గుణాన్ప్రకటీకరోతి । ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే సన్మి
త్రలక్షణమిదం ప్రవదంతి సంతః ॥ ౬౬

తే॥ అఘమువలననమఱల్చుహితార్థకలితుఁ। జేయుగుహ్యంబుదా
చుఁబోషించుగుణము। విడువఁడాపన్నులేవడివేళనిచ్చుమిత్రుఁ
డీలక్షణంబుల మెలఁగుచుండు॥ ౬౬

వ్యా॥ అ॥ అథసన్మిత్రలక్షణమాహ॥పాపాదితి॥పాపాత్పాపాచరణాన్నివారయతినివర్తయతి- ధర్మోపదేశేనదుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయతీత్యర్థః ॥ * ॥ జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ హితాయయోజయతే సత్కర్మాచరణాయప్రవర్తయత ఇత్యర్థః-యద్వా శ్రేయస్సంగ్రహార్థం ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః గుహ్యంగోప్యంనిగూహత్యాచ్ఛాదయతినకుత్రాపి ప్రకటయతీత్యర్థః గుణాన్సౌశీల్యాదిసద్గుణాన్ ప్రకటీకరోతిప్రఖ్యాపయతినతునిగూహయతీత్యర్థః ఆపద్గతమతిసంకటస్థమపినజహాతి నత్యజతి తన్మిత్రమాపదిసుఖేచసమక్రియంయదిత్యుక్తత్వాదితిభావః కాలేవ్యసనాది సమయే దదాతివాంఛితందిశతితదిదం పాపనివారణాదికంసర్వం సంతస్సత్పురుషాస్సన్మిత్రస్యాకైతవసుహృదఃలక్షణంస్వరూపంప్రవదంతి-వసంతతిలకావృత్తం॥

శ్లో॥ క్షీరేణాత్మగతోదకాయహిగుణాదత్తాఃపురాతేఽఖిలాఃక్షీ
రోత్తాపమవేక్ష్యతేనపయసాస్వాత్మాకృశానౌహుతః।గంతుం
పావకమున్మనస్తదభవద్దృష్ట్వాతుమిత్రాపదంయుక్తంతేనజ
లేనశామ్యతిసతాంమైత్రీపునస్త్వీదృశీ॥ ౬౭

ఉ॥ క్షీరముమున్నునీటికొసగెన్స్వగుణంబునుదన్నుఁజేరుటన్। క్షీ
రముదత్తమాటగనిచిచ్చులికెన్వెతచేజలంబుదు। ర్వారసుహృ
ద్విపత్తిఁగనివహ్నిజొరంజనెదుగ్ధమంతలో। నీరముఁగూడి
శాంతమగునిల్చుమహాత్ములమైత్రియీగతిన్॥ ౬౭

వ్యా॥ అ॥ పునస్తదేవక్షీరనీరదృష్టాంతేనవర్ణయతి॥ క్షీరేణేతి॥క్షీరేణ కర్త్రా ఆత్మానముపగతం ప్రాప్తంయదుదకంజలంతస్మైస్వాత్మమిశ్రితజలాయేత్యర్థః పురాపూర్వంతేప్రసిద్ధాః అఖిలాస్సమస్తాశ్చగుణాని జమాధుర్యధావళ్యాదిగుణాదత్తాహి వితీర్ణాః ఖలుస్వగుణప్రదానద్వారామైత్రీసంపాదితేత్యర్థః అతః క్షీరోత్తాపంక్షీరస్యశ్రవణార్థమగ్నౌని ష్టప్తస్యదుగ్ధస్యఉ

త్తాపంసంతాపమవేక్ష్య తేనక్షీరమిత్రితేనపయసా ఉదకేన॥ ని॥ పయఃక్షీరంపయోంబుచేత్యమరఃస్వాత్మాస్వశరీరంకృశానావహ్నౌహుతఃమిత్రసంతాపాసహనాత్సంశోషిత ఇత్యర్థః తత స్తత్ క్షీరంకర్తృ మిత్రస్యజలస్యాపదంసంశోషరూపాంవిపత్తిందృష్ట్వా పావకంవహ్నింగంతుమున్మనాఃఉత్స్యుక్తమభవత్ ఉత్క ఉన్మనాఇతినిపాతనాత్సాధుః జలసంశోషణేక్షీరాణాంబహిర్నిర్గమనసంభవాదితిభావః తదనంతరంతేనజలేనయుక్తమితిసంశామ్యతిప్రశాంతభవతి - శమామష్టానామితి దీర్ఘః తథాహిసతాంమైత్రిసౌహార్దంమైత్రీవ్యాఖ్యాతా ఈదృశీపునః పరస్పరవ్యసనాసహనశీలాఖలు అతఏ తద్యుక్తమితిభావః అత్రస్వభావసిద్ధస్యక్షీరనీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాపదర్శనహేతుకత్వేనోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్త క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా సాచోక్తార్థాంతరన్యాసనిర్వ్యూఢేత్యనయోర్విజాతీయసంకరః - వృత్తముక్తం॥ ౬౭

శ్లో॥ ఇతస్స్వపితికేశవఃకులమిత స్తదీయద్విషామితశ్చశరణార్థినాం
శిఖరిణాంగణాశ్శేరతే। ఇతోపిబడబానలస్సహసమ స్తసంవ
ర్తకైరహోవితతమూర్జితంభరసహంచసింధోర్వపుః॥౬౮

చ ॥ ఒకయెడఁబవ్వళించుమరియొక్కయెడన్ వసియించురాక్షస।
ప్రకరములొక్కచోనడఁగుఁబర్వతసంఘములొక్కెడన్ బలా।
హకములతోడనుండుబడబాగ్నియువిస్తృతమూర్జితంబునుం।
బ్రకటభరక్షమంబగుచుభాసిలునారసముద్రమెంతయున్॥౬౮

వ్యా॥ అ॥ అథైతన్మాహాత్మ్యమాహ॥ ఇతఇతి॥ ఇతోస్మిన్ప్రదేశేకేశవోవిష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇతిభావః స్వపితియోగానుసంధానేననిద్రాతి - రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః - ఇతోస్మిన్ప్రదేశేతస్యకేశవస్య ద్విషామేతదీయాఃత్యదాదివృద్ధాచ్ఛః యేద్విషోహిరణ్యాక్ష రావణాదయస్తేషాంకులం సమూహస్తిష్ఠతీతి శేషః ఇత స్తతోన్యస్మిన్ ప్రదేశేపి శరణార్థినారక్షణాభిలాషిణః॥ని॥శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యభిధానాత్ శిఖరిణాంమైనాకాదిపర్వతానాంగణాశ్చ శేరతేస్వపంతే- శీఙోరుడితిరుడాగమః ఇతస్తస్మా

తస్యాస్మిన్ ప్రదేశేసమస్తాయేసంవర్తకాః ప్రళయకాల ప్రవర్షిమేఘవిశేషాః అత ఏవపుష్కలావర్తకసంజ్ఞయాచవ్యవహ్రియంతేతైస్సహబడబానలోపివసతి - తస్మాత్సింధోస్సముద్రస్యవపుశ్శరీరంవితతం కేశవావతారత్వేనవిస్తృతం ఊరి తంబడబానలాశ్రయత్వేస్యతివర్ధిష్ణుభరసహంపర్వతభరణేసభారోద్వహనక్షమంచ అహో అప్రమేయానుభావత్వేనాత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః అత్రలక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్యసముద్రస్యాపరిచ్ఛిన్న కేశవాద్యవతారత్వకథనాదధికప్రభేదోలంకారః॥ * ॥ ఆధారాధేయయోరాను రూప్యాభావోధికోమతఇతిలక్షణాత్ - పృథ్వీవృత్తమ్॥ ౬౫

శ్లో॥ జాతఃకూర్మస్సఏకఃపృథుభువనభరాయార్పితంయేనపృష్ఠం
శ్లాఘ్యంజన్మధ్రువస్యభ్రమతినియమితంయత్ర తేజస్విచక్రమ్।
సంజాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణేనో పరిష్టాన్నచాధో బ్ర
హ్మాండోదుంబరాంతర్మశకవదపరేజంతవోజాతనష్టాః॥ ౬౬

చ॥ వితతజగద్భరంబుదనవీపునఁదాల్చినకూర్మనాథుడున్ । సతతముచంద్రభాస్కరులచక్రము ద్రిప్పుధ్రువుండుసజ్జనుల్ । ప్రతిభనజాండజంతుపలరంధ్రవసన్మశకంబులట్లు సిం । దితవిఫలార్థసంగతిజనించినశించుఁదదన్యజంతువుల్॥ ౬౬

వ్యా॥ అ॥ అదపరహితాచరణపరకాష్ఠయాద్వయోరేవజన్మ సఫలంనత్వన్యేషామిత్యాహ ॥ జాతఇతి ॥ కంబహునాఅవతారేష్వపీత్యధ్యాహార్యంఏకః కేవలస్సకూర్మః ఆదికూర్మావతారఏవజాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః కుతఃయేనకూర్మేణపృథుర్మహాన్యోభువనభరంశ్చతుర్దశ విష్టపభారస్తస్మైతద్వహనార్థమిత్యర్థఃపృథువిపులమితిపృదక్పదంవాపృష్ఠం నిజకర్పరతలమర్పితందత్తం నిరంతరమధః ప్రదేశస్థిత్యాదుర్భరభువనభారేణ జనితక్లేశసోఢ ఇత్యర్థః తథాధ్రువస్యోత్తానపాదే- జన్మశ్లాఘ్యంసకలలోకప్రశస్తంకుతః యత్రయస్మిన్ధ్రువే తేజస్వినామ్ గ్రహనక్షత్రాదీనాంచక్రంశింశుమారాఖ్యంగ్రహనక్షత్రమండలంవా నియమితం నియుక్తం సద్భ్రమతి - పర్యావర్తతేతత్రభవాన్భగవదనుగ్రహవశాత్సకల లోకోన్నతమేరు శిఖరశిఖామణిర్ధ్రువంస్థాయ తత్త్వేన తేజస్వీచక్రంప్రవర్తయతీతి శ్రీవిష్ణు

పురాణభాగవతాదికథానుసంధేయాతతఃకిమత ఆహః - పరహితకరణేప రోపకారాచరణేవిషయేవ్యర్థోనిరర్థః అసమర్థః అప్రయోజక ఇతియావత్ యఃపక్షః సంజాతోయేషాంతే సంజాతవ్యర్థపక్షాః నతుసంజాతపరహిత కరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః- అపరే ఉక్తో భయాదన్యేజంతవః ప్రాణినః నైచ్యోద్భావనార్థః కోయంజంతుశబ్దప్ర యోగః ఉపరిష్టాన్నభ్రమ పవదుపరిభాగేపివర్తమానానభవంతీత్యర్థః అ ధశ్చకూర్మవదధస్తాద్వావర్తమానా భవంతీత్యర్థః కింతు ఉదుంబరఃజం తుఫలాఖ్యవృక్షవిశేషఃతస్యఫలముదుంబరం ॥ ని ॥ ఉదుంబరోజంతుఫలోయ జ్ఞాంగోహేమదుగ్ధక ఇత్యమరః ॥ * ॥ ఫలేలుగితిలుక్ - బ్రహ్మాండముదుంబ రంతస్యాంతః అంతరాళే అవ్యయమేతత్ యే మశకాస్తైస్తుల్యంతద్వత్ ॥ * ॥ తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతి ప్రత్యయః - జాతాఉత్పన్నాశ్చతే నష్టాశ్చ జాతనష్టాభవంతీతి శేషః స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాల సమాసః యతోన తైః కిమపిసాధితమతో మశకవన్నిష్ఫలజన్మభిఃకిమన్యైరితిభావః - రూపకో పమయోస్సంకరః - స్రగ్ధరావృత్తం॥   ౬౯

శ్లో॥ తృష్ణాంఛింధిభజక్షమాంజహిమదంపాపేరతింమాకృథాస్స
త్యంబ్రూహ్యనుయాహిసాధుపదవీంసేవస్వవిద్వజ్జనం। మా
న్యాన్మానయవిద్విషోప్యనునయప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయంకీర్తిం
పాలయదుఃఖితేకురుదయామేతత్సతాంచేష్టితమ్॥   ౭౦

శా॥ ఆశాసంహరణంబునోర్మియుమదత్యాగంబుదుర్దోషవాం। ఛా
శూన్యత్వముసత్యముజ్బుధమతాచారంబుసత్సేవయుజ్ । నై
శద్యంబునుశత్రులాలసముమాన్యప్రీతియుంబ్రశ్రయ। శ్రీశా
లిత్వముదీనులందుఁగృపయుజ్శిష్టాళికిజ్ధర్మముల్॥   ౭౦

వ్యా॥ అ॥ అథవిధేయలోకంసంబోధయంత్సదాచారంశిక్షయతి॥ తృ ష్ణామితి ॥ హేజనేత్యత్రాధ్యాహార్యంసర్వత్రాపి మధ్యపురుషప్రయోగ సంభవాత్ అలభ్యేషుపరధనేషులాభాభిలాష స్తృష్ణా - తాంఛింధి వైరాగ్య శస్త్రేణవిదారయ అన్యథా అనేకాశాపాశసిబద్ధత్వేన క్లేశభాగ్స్యా దితిభావః - పరిభవాదిషూత్పద్య మానేషుక్రోధ ప్రతిబంధః

భజసేవస్వ అన్యథా ఉగ్రభావేనకార్యహానిస్స్యాదితిభావః మదంవిద్యా
జనితదర్పంజహి - విజ్ఞానేనవినాశయ అన్యథావివేకశూన్యతయా అకార్య
కరణప్రవృత్తౌ అనర్థప్రాప్తిస్స్యాదితిభావః పాపేపాపకర్మాచరణేర
తింప్రీతింమాకృథాః - అజ్ఞానేనమాకార్షీః కింతుధర్మంచరేత్యాద్యుప
దేశవచనేనసత్కర్మాచరణఏవరతింకుర్విత్యర్థః అన్యథా నిరయపాత
స్స్యాదితిభావః॥ * ॥ కరోతేర్లుఙ్ థస్ నమాఙ్యోగే ఇత్యట్ ప్రతిషేధః స
త్యంసూనృతంబ్రూహి సత్యంవదేతివచనేనయథార్థమేవ వచనంవదేత్య
ర్థః అన్యథా ॥ శ్లో ॥ నానృతాత్పాతకంపరమితిన్యాయాదవివేకిత్వప్రశక్తి
స్స్యాదితిభావః సాధుపదవీం - సన్మార్గమనుయాహి ధర్మశాస్త్రానురో
ధేనానుసర అన్యథోత్పథప్రతిపన్నత్వేవచనీయతాది దోషాపతిస్స్యాదితి
భావః విద్వజ్జనోపదేశేనకృతార్థీకరణశీలం పండితమండలంసేవస్వ॥*॥య
స్తుపర్యటతేదేశాన్ యస్తుసేవేత పండితాన్ - తస్యవిస్తారితాబుద్ధిస్తైలబిం
దురివాంభసీతివచనాద్బుద్ధివైశద్యార్థంశుశ్రూషస్వ అన్యథాబుద్ధివైశ
ద్యాశిక్షిత్యాభియోగస్స్యాదితిభావః మాన్యాన్ - పూజ్యాన్మానయ - య
థార్హంపూజయ అన్యథాసమాసమాభ్యాంవిషమసమేపూజాత ఇతిగౌత
మసూత్రాత్ ॥ శ్లో ॥ అపూజ్యాయత్రపూజ్యంతేపూజ్యాశ్చైవావమాని
తాః - అయశోమహదాప్నోతిధనాద్ధర్మాచ్చహీయత ఇత్యాదిస్మరణాచ్చ
కీర్తిసుకృతధనహీయమానత్వరూపాశ్రేయఃప్రాప్తిస్స్యాదితిభావఃకిం
బహునావిద్విషశ్శత్రూనపికిమున్యాన్ అనునయ ॥ * ॥ సమశ్శత్రౌచమి
త్రేచేతిభగవద్వచనాత్ప్రసాదయ అన్యథారంధ్రేషుపాతయిష్యంతీతిభా
వః ప్రశ్రయంగుర్వాచార్యాదిషునమ్రత్వంవినయమితియావత్ - ప్రఖ్యాప
య - గురౌనమ్రతేత్యుక్తత్వాత్ప్రకటయ అన్యథాదుర్వినీతత్వాపవాద
ప్రసంగస్స్యాదితిభావః కీర్తింపాలయ - జన్మసాఫల్యార్థంకీర్తినిర్వహణే
ప్రయత్నంకుర్విత్యర్థః అన్యథాక్షితితలేకింజన్మ కీర్తింవినేతి వచనావన్ధ్య
తత్వాపత్తిస్స్యాదితిభావః దుఃఖితే - సంజాతదుఃఖేషు భూతేష్విత్యర్థః
తారకాదిత్వాదితచ్ - జాతావేకవచనందయాం - దుఃఖప్రహాణేచ్ఛాల
ంకురుదుఃఖిషుకరుణేతిశాస్త్రానురోధాద్విధేహి - అన్యథాచిత్తశుద్ధ్య
భావః కుతః ఏతత్సర్వంతృష్ణాచ్ఛేదాదికంసతాంసజ్జనానాంచే

షితవ్యాపారః యదిసౌజన్యయశఃకామీతి నైవం ప్రవృత్తస్య అన్యథాపురు
షార్థలాభాసంభవాదితిభావః॥ ౭౦

శ్లో॥ మనసివచసికాయేపుణ్యపీయూషపూర్ణా స్త్రిభువనముపకా
రశ్రేణిభిఃప్రీణయంతః। పరగుణపరమాణూన్పర్వతీకృత్యనిత్యం
నిజహృదివికసంతస్సంతిసంతఃకియంతః॥ ౭౧

చ॥ హృదయవచశ్శరీరముల నెంతయుఁబుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై ।
ముదముబహూపకారములఁ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటింపు
చుఁ । వదలకసాధుసద్గుణలవంబులుగొండలుసేసి మెచ్చుచుఁ
మదినవికారయుక్తులగుమాన్యులుగొందఱువోల్తురిద్ధరన్॥ * ॥

వ్యా॥ అ॥ ఈదృశావిరళా ఏవేతినిగమయతి॥ మ॥ నసీతి- మనసివచసికా
యే మనోవాక్కాయేషుపుణ్యమేవ పీయూషమమృతంతేనపూర్ణాః కరణత్రి
తయేనాపిసత్కార్యాచరణతత్పరా ఇత్యర్థః॥ ని॥ పీయూషమమృతంసుధేత్య
మరః త్రయాణాంభువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం - లక్షణయాత్రిభువ
నస్థజనానిత్యర్థః- తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః-పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వం
ఉపకారశ్రేణిభిర్హితాచరణపరంపరాభిః - ప్రీణయంతస్సంతోషయంతః॥*
ప్రీఞ్ ప్రీణన ఇతిధాతోశ్చురాదికాణ్ణిచి శతృప్రత్యయఃధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వ
క్తవ్య ఇతినుగాగమః పరేషాంగుణపరమాణూన్ అత్యల్పగుణానపీత్యర్థః-య
ణోణురాస్త్రీసపరమాణురిత్యాహుః పర్వతీకృత్యమహత్తరాన్ కృత్వా
అభూతతద్భావేచ్వీః - ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతి సంజ్ఞాయాంకుగతిప్రాద
యఇతిసమాసః నిత్యంఖ్యాపయంతః - నిరంతరం ప్రశంసంతఃతథానిజహృ
ది - స్వాంతఃకరణ ఏవవికసంతః సంతుష్యంతస్సంతఃసత్పురుషాఃకియం
తః - కతిపయే విరళా ఏవేత్యర్థః సంతినతుసాంప్రతం ఏతాదృశగుణసంపత్తే
ర సాధారణ్యాదితిభావః నిజహృది వికసంతస్సంతిసంతఃకియంతఇత్యేవపా
ఠః - తథాచోక్తం - సౌజన్యామృతసింధవ ఇత్యాది- మాలినీవృత్తమ్॥ ౭౧॥

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానే - పరోపకారవర్ణనంనామ-సప్తమదశకమ్.

అథ ధైర్యపద్ధతివ్యాఖ్యానప్రారంభః

శ్లో॥ రత్నైర్మహాబ్ధేస్తుతుషుర్న దేవా న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిం। సుధాం వినా న ప్రయయుర్విరామం న నిశ్చితార్థాద్విరమంతి ధీరాః॥ ౭౨॥

తే॥ తనిసిరే వేల్పులు దధిరత్నముల చేత। వెఱచిరే ఘోరకాకోలవిషము చేత। విడిచిరే యత్నమమృతంబు వొడముదనుక। నిశ్చితార్థంబు వదలరుఁ బూర్ణమతులు॥ ౭౨

వ్యా॥ రత్నైరితి॥ దేవా అమరాః - మహాబ్ధేః క్షీరార్ణవస్య - సంబంధిభీ రత్నైః కౌస్తుభాదిమణిభిః॥ ని॥ రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీతి విశ్వః యద్వా రత్నైః॥ *॥ జాతౌజాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయత ఇతి వచనాత్ ఐరావతోచ్చైశ్శ్రవః కల్పవృక్షాదిశ్రేష్ఠ జాతీయవస్తుభిః హేతుభిః న తుతుషుస్తుష్టిం న ప్రాపుః మథనసమయ ఇతి శేషః తథా బిభ్యత్యస్మాదితి భీమం భీమభయోపాదాన ఇత్యపాదానార్థే॥ *॥ భియఃమప్రత్యయ ఔణాదికః తథా భూతం యద్విషం కాలకూటాఖ్యం తేన హేతునా తస్మాదిత్యర్థః - భీతిం న భేజిరే న ప్రాపురితి ధైర్యాతిశయోక్తిః విషేణేత్యత్ర భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానే పంచమ్యా భావ్యం తథాపి హేతుత్వమాత్రవివక్షయా ఽయం నిర్దేశః ఇతి మంతవ్యం కింతు సుధామమృతం వినా - పృథగ్వినేత్యాదినా ద్వితీయా విరామమవసానం న ప్రయయుః మథనాదితి శేషః సుధోత్పత్తిం వినా న విరతా ఇత్యర్థః అనేన శీలసంపత్తిరుక్తా తథాహి - ధీరా మనస్వినః నిశ్చితార్థాత్ప్రతిజ్ఞాతార్థాన్న విరమంతి విరామం న ప్రాప్నువంతి కిం త్వాఫలోదయం ప్రయతంత ఏవేత్యర్థః అతో ధైర్యశీలసంపన్నానాం - దేవానామపీదం యుక్తమేవేతి భావః జుగుప్సావిరామేత్యాదినా పంచమీ - వ్యాఙ్పరిభ్యోరమ ఇతి పరస్మైపదం అర్థాంతరన్యాసోలంకారః వృత్తముపజాతిః॥ ౭౨

శ్లో॥ ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమంతి మధ్యాః। విఘ్నైర్ముహుర్ముహురపి ప్రతిహన్యమానాః ప్రారబ్ధముత్తమగుణా న పరిత్యజంతి॥ ౭౩

శా॥ ఆరంభింపరునీచమానవులువిఘ్నాయాసనంత్రస్తులై। యా
రంబించిపరిత్యజింతురురువిఘ్నాయత్తులైమధ్యము।ధీరుల్విఘ్న
నిహన్యమానులగుచున్ధృత్యున్నతోత్సాహులై। ప్రారబ్ధార్థ
ములుజ్జగింపరుసుమీప్రజ్ఞానిధుల్గావునన్॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంనీచాదివృత్తికథనద్వారాద్రఢయతి॥ ప్రా
రభ్యతఇతి॥నీచైరధమైఃవిఘ్నభ్యోంతరాయేభ్యోయద్భయంతేన హేతు
నానప్రారభ్యతేఖలు - నోపక్రమ్యతేకార్యమితిశేషః॥ని॥ విఘ్నోంతరా
యః ప్రత్యూహ ఇత్యమరః మధ్యాః మధ్యమాస్తుకార్యం ప్రారభ్యోపక్ర
మ్యవిఘ్నైర్విహతావిహ్వలీకృతాస్సంతోవిరమంతిపిరతాభవంతీత్యర్థః - ఉ
త్తమాః ఉత్కృష్టాః గుణాధైర్యశీలాదయోయేషాంతేతథోక్తాః పురుష
శ్రేష్ఠాస్తువిఘ్నైర్ముహుర్ముహుః పౌనఃపున్యేనప్రతిహన్యమానాః బంభజ్యా
మానా అపిప్రారబ్ధముపక్రాంతంకర్మణనపరిత్యజంతినవిస్సృజంతి అతః కా
లకూటబడబానలాది విఘ్నాద్యుపహతత్వేపి ఉక్తగుణసంపన్నతయా దే
వానాంసుధోత్పత్తిపర్యంతం మథనంయుక్తమితిశ్లోకస్య యస్యాపి తాత్ప
ర్యం అత్ర ప్రకరణేకుత్రచిద్ధైర్యస్య కుత్రచిత్ భయస్యాపిప్రాధాన్యాభి
ధ్రేశ ఇతిద్రష్టవ్యం॥ ॥ * మనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపి హేతుష్వి
త్యుక్తలక్షణంధైర్యంశీలంతునియతకులోచితసత్స్వభావ ఇతివివేకః॥*॥శీలం
స్వభావేసద్వృత్తావిత్యభిధానాత్ వసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౩

శ్లో॥ క్వచిత్పృథ్వీశయ్యః క్వచిదపిచపర్యంకశయనః క్వచిచ్ఛాకాహా
రఃక్వచిదపిచశాల్యోదనరుచిః। క్వచిత్కంథాధారీక్వచిదపిచ ది
వ్యాంబరధరోమస్వీకార్యార్థీనగణయతిదుఃఖంనచసుఖమ్॥౭౪॥

మ॥ ఒకచోనేలనుబవ్వళించునొకచోనొప్పారుఁబూసెజ్జపై।నొ
కచోశాకములారగించునొకచోనుత్కృష్టశాల్యోదనం।బొ
కచోఁగంతధరించునొక్కకతరిన్యోగ్యాంబరశ్రేణిలె।కృ
కురానీయఁడుకార్యసాధకుఁడుదుఃఖంబున్సుఖంబున్మదిన్॥

వ్యా॥ అ॥ అధోక్తగుణసంపన్నస్యకృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రయోర్దుఃఖసుఖా
పరిగణనయాకార్యసాధనత్వమాహ॥ క్వచిదితి॥ క్వచిత్కుత్రచిద్దేశేకా

లేవా పృధ్వీశయ్యాయస్యసతథోక్తః కరినతరస్థండిలశయనోపేత్యర్థః క్వచి చ్ఛపర్యంకేహంసతూలికాతల్పేశయనంస్వాపోయస్య సతథోక్తః - మృదులశయ్యోపేత్యర్థః ॥ ని ॥ శయనంమంచపర్యంక పల్యంకాఃఖట్వ యా సమాః స్యాన్నిద్రా శయనంస్వాప ఇత్యుభయత్రాప్యమరః క్వ చిచ్ఛాక ఏవాహారోయస్య నీరసాహారోపేత్యర్థః క్వచిచ్ఛాల్యోదనేశాల్యన్నేరుచిః స్వాదోయస్యసతథోక్తః - షడ్రసోపేతమృష్టాన్నభోజనసంతుష్టోపేత్యర్థఃక్వ చిత్కంథాంజీర్ణవస్త్రశకలనిర్మితాచ్ఛాదనంధారయతీతి కంధాధార్యపిక్వ చిచ్చదివ్యాంబరధరః కనత్కనకపీతాంబరధరోపికార్యార్థీ కార్యనిష్పత్త్యభి లాషి - అర్థః అభిలాషః-తద్వానర్థీతివిగ్రహః ॥ * ॥ కృద్వృత్తేస్తద్ధితవృత్తి ర్బలీయసీతిమహాభాష్యేమనస్వీమహామనాః ధీరః ప్రశంసాయామినిః పృధ్వీశ య్యాదినాదుఃఖంచ నగణయతి ॥ పర్యంకశయనాదినాసుఖంచ నగణయతికిం తుసుఖదుఃఖయోస్సమానావస్థయైవకార్యసాదనతత్పరోభవతీత్యర్థః॥ ౭౪॥

శ్లో॥ నిందంతునీతినిపుణాయదివాస్తువంతులక్ష్మీస్సమావిశతుగచ్ఛతు
వాయథేష్టమ్ । అద్యైవవామరణమస్తుయుగాంతరేవాన్యా
య్యాత్పథః ప్రవిచలంతిపదంనధీరాః॥ ౭౫

శా॥ నీతిప్రౌఢవిహారులైననిపుణుల్నిందింపనీమెచ్చనీ । ఖ్యాతింజెం
దినసంపదల్నిలువనీగాఢంబుగాసాగనీ । ఘాతంబప్పుడపొందనీ
నియతమైకానీయుగాంతంబునన్ । నీతిశ్లాఘ్యపదంబుదప్పరుగ
దానిత్యంబుధీరోత్తముల్॥ ౭౫

వ్యా॥ అ॥ అథధీరాఃలోకనిందాస్తుతిప్రాప్తాఅపిన్యాయమార్గాన్నభ్ర శ్యంతీత్యాహ ॥ నిందంత్వితి॥ నీతినిపుణానయవిశారదాః నిందంతుకదంచిద్దూ షయంతువాయతి అథవాస్తువంతుభూషయంతువా లక్ష్మీస్సంపత్ సమావిశ తు ప్రాప్నోతువా ఉతయథేష్టంనిరర్గళంగచ్ఛతువా అద్యైవేదానీమేవమరణం నిధనమస్తువా ఉతయుగాంతరేకల్పాంతరేవా స్తుతథాపిధీరాధైర్యశాలినః న్యాయ్యాన్న్యాయాదనపేతాత్పథోమార్గాత్ పదంఏకపాదవిన్యాసమాత్ర మపి నప్రవిచలంతినభ్రశ్యంతి తేషాంన్యాయమార్గాపరిత్యాగఏవ పరమార్థో ననిందాస్తుత్యాదిరితిభావః॥ ౭౬

శ్లో॥ కాంతాకటాక్షవిశిఖానలునంతియస్య చిత్తంనిర్దహతికోప
కృశానుతాపః। తర్షంతిభూరివిషయాశ్చనలోభపాశాలోక
త్రయంజయతికృత్స్నమిదంసధీరః॥ ౭౮

ఉ॥ మానవతీకటాక్షశితమార్గణముల్వ్రీదలింపజాలవె। వ్వానిమసం
బుకోపమయవహ్నిదహింపదులోభపాశసం।తానము మాల్య
చందనవితానములుౕ వెతసేయనోపకె। వ్వానివశంబుగౕ మె
లఁగువాఁడుజయించుజగంబులన్నియుౕ॥ ౭౮

వ్యా॥ అ॥ ననుకోధీరస్సవాకింసాధయతీత్యాశంక్యాహ॥ కాంతేతి॥
యస్యచిత్తంకాంతాకటాక్షాః॥ * ॥ యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణ
వివర్తనమ్॥ తారకాయాఃకళాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షం ప్రచక్షతే ఇతిభావప్రకాశో
క్తలక్షణలక్షితకామిన్యపాంగాలోకనానితఏవ విశిఖా బాణా నలునంతిబిభిం
దంతి నసమ్మోహయంతీతియావత్ - తథాకోపకృశానుతాపః క్రోధాగ్ని
సంతాపశ్చననిర్దహతినవ్యాకులయతితథా భూరయోబలవత్తరావిషయాః శ
బ్దాదింద్రియార్థాశ్చలోభః పరస్వాపహరణే ప్రయత్నః ఏతేనకామా
దయోప్యుపలక్ష్యంతే తథాచలోభా ఏవపాశాస్త్ర వశ్యబంధనహేతుత్వా
త్తేషాంపాశత్వారోపణం నతర్షంతితృష్ణాయుక్తంనకుర్వంతి కర్షంతీతిపాఠే
నస్వాయత్తీకుర్వంతీత్యర్థః- సధీరః కృత్స్నమశేషంలోకత్రయం స్వర్గాదిలో
కత్రితయమపజయత్యాత్మాధీనంకరోతీత్యర్థః తస్యనకించిదప్యసాధ్యమిత్యర్థః

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపిహిధైర్యవృత్తేర్నశక్యతేధైర్యగుణఃప్రమా
ష్టుమ్। అధోముఖస్యాపికృతస్యవహ్నేర్నాధశ్శిఖాయాంతి
కదాచిదేవ॥ ౭౭

తే॥ నియతిచేతఁగదర్థితుండయినధైర్య। పరునిధైర్యగుణంబుమా
న్పంగఁదరమె। క్రిందుసేయంగఁబడినట్టికృష్ణవర్త్ముని। కీలలెందైన
నమీఁదుగాఁగెరలుఁగాదె॥ ౭౭

వ్యా॥ అ॥ ధైర్యగుణస్యకార్యాకారః కథంచిదపినయుజ్యతఇతి సదృష్టాంత
మాహ॥ కదర్థితస్యేతి॥కుత్సితోర్థః కదర్థఃకోఃకత్ తత్పురుషే చేతికుశబ్దస్యకదా
దేశః - కదర్థీకృతః కదర్థితఃతస్యనీచైః కృతస్యాపిసతఃధైర్యేణవృత్తిర్వర్త

నంయస్యతస్య సంబంధిధైర్యమేవగుణః ప్రమార్ష్టుమధః కర్తుంనశక్యతేత
త్రదృష్టాంతః అధోముఖస్యకృతస్యావాఙ్ముఖీకృతస్యాపి సతోవహ్నేశ్శిఖా
జ్వాలాః కదాచిదేవకదాచిదప్యధోనయాంతి కింతూర్ధ్వమేవ ప్రసరంతీత్యర్థః
తద్వద్ధీరస్యాపి ధైర్యగుణ ఇతివివేకః॥ ౭౭

శ్లో॥ వరంశృంగోత్సంగాద్గురుశిఖరిణః క్వాపివిషమేపతిత్వాఽయం
కాయఃకఠినదృషదంతేవిగళితః। వరంన్యస్తోహస్తఃఫణిపతిము
ఖేతీక్ష్ణదశనేవరంవహ్నౌపాతస్తదపినకృతశ్శీలవిలయః॥ ౭౮

ఉ॥ ఉరుతరపర్వతాగ్రమునఁనుండిదృఢంబగురాతిమీఁదస। త్త్వర
ముగఁద్రెళ్లి కాయముహతంబుగఁజేయుటమేలుగాలిమే। పరి
దోరవాఁతఁగేలిడుటబాగుహుతాశనమధ్యపాతముఁ। వరమ
గుఁజారుశీలగుణవర్జనవర్తనముగాదుచూడఁగన్॥ ౮౭

వ్యా॥ అ॥ మరణోద్యోగోవావరంనతుశీలవిలయఇత్యాహ॥ వరమితి॥ అ
యంకాయోదేహః గురుశిఖరిణోత్యున్నతపర్వతస్యశృంగోత్సంగాచ్ఛృంగో
పరిభాగాత్క్వాపికస్మింశ్చిద్విషమేవికటేకఠినదృషదంతే కర్కశపాషాణాం
తరాళే పతిత్వావిగళితః శకలితశ్చేద్వరంమనాక్ప్రియం తథాహస్తస్తీక్ష్ణద
శనేవిషానలోగ్రదంష్ట్రేఫణిపతేఃముఖేవక్త్రేన్యస్తశ్చేద్వరంతథావహ్నౌ
పాతోగ్నిప్రవేశోపివరంకింతుశీలవిలయస్సత్స్వభావత్యాగః కృతశ్చేత్తదపి
వరమపిమనాక్ప్రియమపినభవతీత్యర్థః ప్రాణప్రయాణేపిశీలం నత్యాజ్యమితి
తాత్పర్యం దైవాద్వృతేవరశ్రేష్ఠేత్రిషుక్లీబంమనాక్ప్రియఇత్యమరః॥ ౭౮

శ్లో॥ వహ్నిస్తస్యజలాయతేజలనిధిఃకుల్యాయతేతత్క్షణాన్మేరుస్స్వ
ల్పశిలాయతేమృగపతిస్సద్యఃకురంగాయతే। వ్యాళోమాల్య
గుణాయతేవిషరసఃపీయూషవర్షాయతే యస్యాంగేఖిలలోక
వల్లభతరంశీలంసమున్మీలతి॥ ౭౯

చ॥ అతనికివార్ధికుల్యయగునగ్నిజలంబగుమేరుశైలమం। చితశిలలీల
నుండుమదసింహముజింకతెఱంగుఁదాల్చుఁగా। పితఫణిపూల
దండయగుభీష్మవిషంబుసుధారసంబగుఁ। క్షితిజనసమ్మతంబగు
సుశీలమదెవ్వనియందుఁశోభిలున్॥ ౭౯

వ్యా॥ అ॥ నన్వేవంశీలస్యాత్యంతావశ్యకత్వము క్తంతత్తద్భావేకోలాభ ఇత్యాశంకాయామాహ॥ వహ్నిరితి॥ తస్యపుంసః వహ్నిర్దాహకోపీతిభావః జలాయతేజలమివాజరతి తద్వచ్ఛీతలోభవతీత్యర్థకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘః ఏవంసర్వత్రప్రయోజ్యం జలధిర్దుస్తరోపీతిభావః కుల్యాయతే అల్పనదీవాచరతితస్యేతిసర్వత్రాన్వయోఽవగంతవ్యః తత్క్షణాత్తస్మిన్నేవక్షణేనతువిలంబేనేత్యర్థః మేరుఃస్వల్పశిలాయతే అల్పదృషదివాచరతిమృగపతిస్సింహః హింస్రోపీతిభావః సద్యఃకురంగాయతెహరిణ ఇవాచరతివ్యాళస్సర్పః విషరోష భీషణోపీతిభావః మాల్యగుణాయతె పుష్పస్రగివాచరతి విషమే వరసోద్రవఃప్రాణప్రయాసహేతురితిభావః పీయూషవర్షాయతె అమృతవృష్టిరివాచరతికస్యేత్యాకాంక్షాయామాహ - యస్యపుంసోంగేఽఖిలలోకానామ శేషజనానాం వల్లభతరమత్యంతమనోహరంశీలం సత్స్వభావః సమున్మీలతిసముల్లసతితస్యేతిసంబంధః శీలసంపన్నస్యదుఃఖహేతవోపిసుఖ హేతవ ఏవభవంతి అయమేవపరమలాభ ఇతిభావః అత్రక్యఙర్థా దౌపమ్యప్రతీతెరుపమాభేదః ॥ శ్లో॥ ఇవాదిలోపేద్వివిధేణములిక్యచిచిజ్వపి-తథావాక్యేసమాసేచసప్తధైషాప్రకీర్తితేతి- ఏషా ఉపమేత్యర్థః॥ ౭౯

శ్లో ॥ ఛిన్నోపిరోహతితరుఃక్షీణోప్యుపచీయతెపునశ్చంద్రః। ఇతివిమృశంతస్సంతస్సంతప్యంతెనవిశ్లేషులోకేషు॥ ౮౦

గీ ॥ ఖండితంబయ్యుభూజంబువెండిమొలుచు। క్షీణుఁడయ్యునుసభివృద్ధిఁజెందుసోముఁ। డిప్విధమువిచారించియొడలుడెగిన। జనములకుఁదాపమొందరుసాధుజనులు॥ ౮౦

వ్యా॥ అ॥ అద్వైషాంకదాపి సంతాపోనప్రవర్తత ఇత్యాహ ॥ ఛిన్న ఇతి ॥ తరుః ఛిన్నస్సన్నపిపునారోహత్యగచ్ఛతి చంద్రః క్షీణఃకృష్ణపక్షేదినక్రమేణకృశస్సన్నపి పునరుపచీయతెప్రవర్ధతె ఇత్యేవంవిమృశంతోమనస్యనుసంధధానాస్సంతః శీలసంపన్నాలోకేషు బంధుజనేషువిశ్లేషువిహ్వాలేషు సత్స్వపినసంతప్యంతెకింతు తరుచంద్రదృష్టాంతేనాభివృద్ధిమాశంసంత ఏవసంతీత్యర్థః॥ ౮౦

శ్లో॥ ఐశ్వర్యస్యవిభూషణంసుజనతాశౌర్యస్యవాక్సంయమః జ్ఞాన
స్యోపశమశ్శ్రుతస్యవినయోవిత్తస్యపాత్రేవ్యయః। అక్రోధ
స్తపసః క్షమాప్రభవితుర్ధర్మస్యనిర్వ్యాజతాసర్వేషామపిస
ర్వకారణమిదంశీలంపరంభూషణం॥ ౮౧

ఉ॥ జానుగభూతికిందొడవుసజ్జనభావముశౌర్యలక్ష్మికిన్ । మౌన
మునీతివిద్యకుశమంబుసుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికిన్ । దానముదాల్మిశ
క్తునకుధర్మనిరూఢియదంభవృత్తికిం। బూనికతోడసర్వగుణభూ
షణమెన్నగశీలమేసుమీ॥ ౮౧

వ్యా॥ అ॥ శీలమేవాశేషభూషణమిత్యాహ ॥ ఐశ్వర్యస్యేతి॥ఐశ్వర్యస్య
స్వామ్యస్యసుజనతా విభూషణంనతుదౌర్జన్యం శౌర్యస్యవిక్రాంతత్వస్య
వాక్సంయమో వాఙ్నియమోభూషణం నత్వసంబంధప్రలాపిత్వం జ్ఞాన
స్యకర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకస్యాత్మవిషయకస్యవా ఉపశమో విషయోపర
తిః విభూషణంనతులోలుపత్వం శ్రుతస్యశాస్త్రస్య వినయో విభూషణంన
తుగర్వోద్రిక్తతా విత్తస్యపాత్రేవ్యయః సత్పాత్రేప్రతిపత్తిః విభూష
ణంనతు విటనటాదిషుతపసశ్చాంద్రాయణాదేరక్రోధః క్రోధరాహిత్యం-
క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేపినఞ్ సమాస ఇష్యతేవిభూషణం నతుకోపశీలత్వం
ప్రభవితుః సమర్థస్యక్షమాసహిష్ణుత్వంభూషణం నతూచ్చండతాధర్మ
స్య సత్పాత్రదానస్యనిర్వ్యాజతావ్యాజరాహిత్యం విభూషణం నతుద్రవ్య
నాశదుఃఖం తథాసర్వకారణం ఐశ్వర్యాది సమస్తనిదానమిదంపూర్వోపవ
ర్ణితమేకమేవశీలం సర్వేషామపిసర్వపుంసాంపరం సౌజన్యాద్యపేక్షయా
త్యుత్కృష్టంభూషణమలంకారః అతస్సర్వథాపిశీలమేవాశ్రయణీయమితి
తాత్పర్యం॥ ౮౧

ఇతినీతిశతకేధైర్యశీలపద్ధతివర్ణనంనామ అష్టమందశకమ్.

(అథదైవపద్ధతిః ప్రారంభః.)

శ్లో॥ నేతాయస్యబృహస్పతిఃప్రహరణం వజ్రంసురాస్సైనికా
స్స్వర్గోదుర్గమనుగ్రహఃఖలుహరేరైరావణోవారణః। ఇ
త్యాశ్చర్యబలాన్వితోపిబలభిద్భగ్నఃపరైస్సంగరేతద్వ్యక్తంనను
దైవమేవశరణంధిగ్ధిగ్వృథాపౌరుషమ్॥ ౮౨

చ॥ గురుఁడుగురుండువాలు శతకోటిసుపర్వులు వాహినీపతుల్।
సురభవనంబుగోట మధుసూదనుఁడున్ సయిదోడు దంతిది।
క్కరిపతిగాఁగనొప్పుబలఘాతియుదాయలకోడెనాజిలో। శరణ
ముదైవమేపురుషశక్తినిరర్థకమెన్నిభంగులన్॥ ౮౨

వ్యా॥ అ॥ అథధైర్యశీలయోరపిదైవాయత్తత్వాత్తన్నిరూపణానంతరందైవపద్ధతింనిరూపయతి ॥ నేతేతి ॥ యస్యబలభిదః నేతాశిక్షకఃహితాహితోపదేశకర్తాబృహతాంవాచాంపతిర్బృహస్పతిఃనతుయఃకశ్చిత్- తద్బృహతోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోస్సుట్తలోపశ్చేతిసుడాగమతలోపౌ ప్రహరణం ఆయుధంప్రహరసాధనంతువజ్రంవజ్రాయుధం పర్వతపక్షచ్ఛేదనేప్యాకుంఠితమితిభావః నతుయత్కించిదయోమయం సైనికాస్సురాఃనతుదుర్బలలౌకికాః దుర్గంగుప్తిస్థానంస్వర్గః స్వర్గలోకః నతుమృత్పాషాణాదినిర్మితం అనుగ్రహఃపరిపాలనతాత్పర్యంహరేః ఖలుసకలలోకాధీశ్వరస్యవిష్ణోః నను తస్యావరజభావే నావతీర్ణత్వాదితిభావః నతుక్షుద్రదేవతాయాఃవారణో గజః ఐరావణః నతుయః కశ్చిత్కలభః ఇత్యనేనప్రకారేణసబలభిదింద్రఃఆశ్చర్యబలాన్వితోఽసాధారణత్వాదద్భుతకరశక్తిసహితోపి సంగరేరణేపరైర్దానవైర్భగ్నోవిదారితఃతత్తస్మాత్కారణాద్వ్యక్తంస్ఫుటంయథాతథాదైవమేవశరణంరక్షకం ననుపురుషస్యకర్మపౌరుషం॥ *॥ హాయనాంతయువాదిభ్యోఽణితియువాదిత్వాదణ్ ॥ ని ॥ పౌరుషంపురుషస్యోక్తేభావేకర్మణితేజసీతివిశ్వః పౌరుషం పురుషకారం ధిగ్ధిక్ పౌనఃపున్యేననింద్యమస్త్యర్థః వృథావ్య

ర్థమ ప్రయోజకత్వాదితిభావః।ధిగ్గితినిత్యవీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యేద్విరుక్తిః తద్యోగాత్పౌరుషమితి ద్వితీయా అతః పౌరుషస్యాకించిత్కరత్వమేవాశ్రయణీయమితిభావః॥ *॥ ఉద్యోగినంపురుసింహముపైతిలక్ష్మీర్దైవం ప్రధానమితికాపురుషావదంతి - దైవంనిహత్యకురుపౌరుషమాత్మశక్త్యాయత్నేకృతేయదినసిద్ధ్యతికోఽత్రదోష ఇత్యాదివచనస్య అయమేవదత్తజలాంజలిరితివేదితవ్యం అత్రసాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్పరికరాలంకారః-తదుక్తం సాభిప్రాయవిశేషణంపరికరఇతి॥ ౮౨

శ్లో॥ భగ్నాశస్యకరండపిండితతనోర్మ్లానేంద్రియస్యక్షుధాకృ
త్వాఖుర్వివరంస్వయంనిపతితోనక్తంముఖేభోగినః। తృప్తస్తత్పి
శితేనసత్వరమసౌతేనైవయాతః పథాస్వస్థాస్తిష్ఠతదైవమేవ
హినృణాంవృద్ధౌక్షయేకారణమ్॥ ౮౩

ఉ॥ రాతిరిమూషకంబువివరంబొనరించికరండబద్ధమై।భీతిలిచిక్కి
యాసచెడిపెద్దయుడస్సినపామువాతసం। పాతముఁజెందెదా
నిదినిపాముదొలంగబిలంబుత్రోవనే। యేతఱిహానివృద్ధులకునె
క్కటిదైవముకారణంబగున్॥ ౮౩

వ్యా॥ అథబంధమోక్షయోర్హానివృద్ధ్యోశ్చాపిదైవమేవకారణమిత్యాహ భగ్నేతి॥ అఖుర్మూషకః కర్తా నక్తం రాత్రౌవివరంబిలంకరండస్యైవేతిభావః కృత్వాభగ్నాశస్యభుగ్నత్వాద్భగ్నమనోరథస్యకరండేపిండి కాయాంపిండితాపుంజీ కృతాతనుర్యస్యతథోక్తస్య విహారప్రసారశూన్యతయాఽతికృచ్ఛ్రదశామాపన్నస్యేత్యర్థః క్షుధా-బుభుక్షావ్యసనేనమ్లానేంద్రియస్య వినష్టేంద్రియ పాటవస్యభోగినః సర్పస్యముఖేస్వయమేవదైవవశాన్ని పతితః తతోఽసౌభోగీతత్పిశితేనమూషకమాంసేనతృప్తస్సన్తేనైవపథావివరేణసత్వరంశీఘ్రంయాతః బహిర్నిర్గత్యపలాయితః హేజనా ఇతిశేషః స్వస్థాః సిరచితాస్సంతః తిష్ఠతకుతః వృద్ధౌక్షయేచదైవ మేవపరముత్కృష్టంకారణం హీనత్వన్యదతోమూషకభోగిదృష్టాంతేన స్వస్థైర్భావ్యంనతువృథాపౌరుషైరితిభావః॥ ౮౪

శ్లో॥ యథాకందుకపాతేనోత్పతత్యార్యఃపతన్నపి। తథాత్వ
నార్యఃపతతిమృత్పిండపతనంయథా॥ ౮౪

క॥ కందుకమువోలెసుజనుఁడు। గ్రిందంబడిమగుడమీఁదికిన్నెగయు
సుమీ। మందుఁడుమృత్పిండమువలెఁ। గ్రిందంబడియడఁగియుం
డుఁగృపణత్వమునన్॥ ౮౩

వ్యా॥ అథదైవాయతికతవన్యయోరవస్థామాహ॥యథేతి॥ ఆర్యోదై
వాయతికః పతన్నపికుతశ్చిత్కారణానీ చైర్భవన్నపి కందుకపాతేనదృష్టాం
తేనయథోత్పతత్యూర్ధ్వ్యయంప్రాప్నోతితథాతద్వదేవ అనార్యఃమృత్పిండప
తనంయథాసాంద్రమృత్కపాలమివ ఇవవద్వా యథాశబ్దాపితిదండ్యాచా
ర్యానుశాసనాత్ పతతినిలీనోభవతీత్యర్థః॥ ౮౪

శ్లో॥ ఖర్వాటోదివసేశ్వరస్యకిరణైస్సంతాపితేమస్తకేగచ్ఛన్దేశ
మనాతపంద్రుతగతిస్తాళస్యమూలంగతః। తత్రాప్యస్యమహా
ఫలేనపతతాభగ్నంసశబ్దంశిరః ప్రాయోగచ్ఛతియత్రదైవహ
త కస్తత్రైవయాంత్యాపదః॥ ౮౫

మ॥ ధరఖల్వాటుఁడొకండుసూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁడై
త్వరతోడన్బఱువెత్తిచేరినిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁద। చ్ఛి
రముందత్ఫలపాత వేగమునవిచ్చెన్శబ్దయోగంబుగా। బోరి
దైవోపహతుండువోవుకడకుంబోవుంగదాయాపదల్॥ ౮౫

వ్యా॥ అ॥ దైవోపహతస్యనకుత్రాపసుఖప్రాప్తిరిత్యాహ॥ఖర్వాట ఇ
తి॥ఖర్వాటః-స్వభావలుప్తలోమశిరస్కః ఆంధ్రభాషాయాం-బట్టతలవాడు
మస్తకేనిజశిరసిదివసేశ్వరస్యసూర్యస్యకిరణైస్సంతాపితేసతి అనాతపమాతప
శూన్యందేశం ప్రతిద్రుతగతిశీఘ్రగమనః గచ్ఛన్ తాళస్య తాళవృక్షస్య
మూలంగతః తాళాధస్తాత్తిష్ఠతి తత్ర తాళమూలేపిపతతావృంతాద్గళతామ
హాఫలేనపృథులతరఫలేన అస్యఖర్వాటస్యశిరఃస్వశిరశ్శబ్దేన పటపటాయమా
నేనసహితంసశబ్దంయథాతథాభగ్నంవిదళితం ననుకుత ఏతదిత్యాశంక్యదై
వప్రాతికూల్యాదిత్యాహ - దైవహతకోదైవోపహతః దైవానుగ్రహశూ

స్య ఇత్యర్థః యత్ర యస్మిన్ దేశేగచ్ఛతియం దేశముద్దిశ్యగచ్ఛతితత్ర తస్మిన్
శ్చైవాపదఉపద్రవా అపి ప్రాయోభూమాన్యాయాంతితదేతస్మాత్కథయాద్భా
మువిహాయగచ్ఛతోరణ్యేవ్యాఘ్రగ్రహణమస్తూదిత్యర్థః॥ ౮౨

శ్లో॥ గజభుజంగ విహంగమబంధనం శశిదివాకరయోర్గ్రహపీ
డనమ్। మతిమతాంచ విలోక్యదరిద్రతాం విధిరహోబలవా
నితిమేమతిః॥ ౮౬

తే॥ ఫణులుగజములుపక్షులుఁబట్టువడుట। రవిసుధాకరులకునైన
రాహుబాధ। బుద్ధిమంతునిలేమియుఁబొసఁగఁజూచి। విధిబలా
ఢ్యుఁడటంచుభావింతుమదిని॥ ౮౬

వ్యా॥ అ॥ అతోదైవమేవబలీయ ఇతిమమమతిః ప్రవర్తత ఇత్యాహ॥గ
జేతి॥ అయంస్పష్టార్థః యతోత్యంతదుర్గ్రహాణాంగజాదీనాంబంధనంజ
కత్ప్రకాశకయోస్సూర్యా చంద్రమసోః రాహుగ్రహపీడనం మతిమతాం
ప్రాజ్ఞానాందరిద్రతామకించనత్వంచవిలోక్యదృష్ట్వాపి ఆహో ఆశ్చర్య అ
తస్సర్వస్యాపిదైవబలీయస్త్వంమన్యేదైవమేవమూలమితితాత్పర్యం॥ ౮౬

శ్లో॥ సృజతితావదశేషగుణాకరంపురుషరత్నమలంకరణంభువః।
తదపితత్క్షణభంగికరోతిచేదహహకష్టమపండితతావిధేః॥ ౮౭

క॥ గుణమణిఖనియగుపూరుష। మణిధరణీకిరవణముగ నమర్చిన
విధియా। గుణవంతునివెసదునిమిన। గుణహీనునిఁగాఁగనెన్ను
కొనరేధాతన్॥ ౮౭

వ్యా॥ అ॥ ఏవంచేద్విధేరప్యజ్ఞతాస్యాదిత్యాశయేనాహ॥ సృజతీతి॥
విధిరశేషగుణాకరంసకల సద్గుణాశ్రయంభువోలంకరణంమండనంపురుషర
త్నంపురుషశ్రేష్ఠంసృజతితావన్నిర్మాతిఖలు తతఃకిమత ఆహ - తదపితథా
పిసృజన్నపీత్యర్థః తత్పురుషరత్నంతత్క్షణభంగిక్షణమాత్రేణభంగురం నశ్వర
మిత్యర్థః కరోతిచేత్ విధేరపండితతామౌఢ్య మహాకష్టమతికృచ్ఛ్రమితివి
షాదాతిశయాభిద్యోతకమహహేతి కరోతిచే త్తత్పాండిత్యమే వేత్యర్థః
తథాతాదృక్పురుషరత్నస్యక్షణభంగిత్వేనైవనిర్మాణాత్తేపండిత ఏవవిధిరి
తిపరమరహస్యం॥ ౮౭

శ్లో॥ అయమమృతనిధానంనాయకోప్యోషధీనాంశతభిషగనుయాతశ్శంభుమూర్ధ్నోవతంసః। విరహయతినచైనంరాజయక్ష్మాశశాంకంహతవిధిపరిపాకః కేనవాలంఘనీయః॥ ౮౮

చ॥ శతభిషగాఢ్యుఁడుర్వి సతతశంభువతంసమునయ్యునోషధీ। తతులకునాధుఁడయ్యునుసుధారసశేవధియయ్యుఁదారకా। పతిదనరాజయక్ష్మభవబాధలఁబాపఁగనోపఁడక్కటా। హతవిధికృత్యమెవ్వనికినైనజగంబునదాఁటవచ్చునే॥ ౮౮

వ్యా॥ అ॥ కథంచిదపిదైవయోగోనలంఘ్యఇత్యాహ॥అయమితి॥అయంపరిదృశ్యమానశ్చంద్రః అమృతస్యనిధానంస్థానమతి ఓషధీనాంసంజీవిన్యాదీనాంనాయకోనేతాపి శతభిషజానక్షత్రేణశతేనభిషగ్భిర్వైద్యైశ్చానుయాతోనుసృతోపికింబహునాశంభోస్సకలలోకక్షేమంకరస్యశంకరస్యమూర్ధ్నివతంసశ్శిరోభూషణమప్యేనముక్తవిశేషవిశిష్టంశశాంకంరాజయక్ష్మాక్షయరోగోనవిరహయతినత్యజతిఖలు అతోహతవిధేర్నష్టదైవస్యపరిపాకోనియోగః కేనవాపుంసాలంఘనీయోన కేనాపీత్యర్థః హతేతినిర్వేదానుసంధానార్థకః రాజయక్ష్మేత్యత్ర రాజ్ఞశ్చంద్రస్యయక్ష్మా- రాజాచాసౌయక్ష్మేతివావిగ్రహః యథాహవాహటః ॥ శ్లో ॥ అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః-రాజయక్ష్మాక్షయో శేషరోగరాడితిచస్మృతఇతి॥ ౮౮

శ్లో ॥ ప్రియసఖవిపదండాఘాతప్రపాతపరంపరాపరిచయబలే చింతాచక్రేవిధాయవిధిఃఖలః।మృదమివబలాత్పిండీకృత్య ప్రగల్భకులాలవద్భ్రమయతిమనోనోజానీమః కిమత్రవిధాస్యతి॥౮౯

చ॥ కలితవిపత్తిదండపదఘట్టనసేయుచుమన్నుకైవడిన్। ఖలుఁడువిధాతపిండితముగానొనరించినితాంతచింతయన్। పలితపుసారెపైనిలిపిపాయకడెందముద్రిప్పుచున్నవాఁ। డలమికులాలురీతిదెలియంగలవారమెయేమిసేయునో॥ ౮౯

వ్యా॥ అ॥ మనోనియన్తాస్వయమేవేశ్వాయాంసంబోధయతిప్రియఇతి ॥ ప్రియశ్చాసౌసఖాచప్రియసఖః తస్యసంబుద్ధిః హేప్రియసఖరాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ ఖలశ్శఠోయంవిధిఃప్రగల్భకులాలేనతుల్యంప్రగల్భకులలకత్వాద్ఘటకుంభకార ఇవేత్యర్థః - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిః మనోమది

యచ్చిత్తంమృదంమృత్తికామివబలాత్సామర్థ్యాత్పిండీకృత్యకపాలీకృత్యవిపదః ఆపదః దండాఘాతాః ముద్గరఘట్టనానీవతేషాంప్రపాతానాంచయాపరంపరాపాతః పున్యేనావృత్తిః తస్యాఃయఃపరిచయస్సంస్తరోనిబిడావయవపరస్పరసన్నివేశశ్చస ఏవబలందార్ఢ్యంయస్యతస్మిన్ చింతాచక్రమివతస్మిన్నిధాయభ్రమయతి అత్రభ్రమణేకిం విధాస్యతికింకరిష్యతివానోజానీమఃకులాలస్తుఘటంకరిష్యత్యయంతుకిం విధాస్యతి నజానీమ ఇత్యర్థః॥ ౮౯

శ్లో॥ విరమవిరమాయాసాదస్మాద్దురధ్యవసాయతో విపదిమహతాంధైర్యధ్వంసంయదీక్షితుమిహాసే। అయిజడవిధేకల్పాపాయేవ్యపేతనిజక్రమాఃకులశిఖరిణఃక్షుద్రానైతేనవాజలరాశయః॥

చ॥ దోసఁగులువచ్చువేళగుణధుర్యులధైర్యగుణంబుసర్వముం। బ
ససెడునంచుజూచెదవుపాపపుదైవమయీదురాగ్రహా। వ్యస
నముమానుమానుప్రళయంబునపీతనిజక్రమంబులై। ససిసెడవిం
చుకంతయునుసాగరముల్కులపర్వతంబులున్॥ ౯౦

వ్యా॥ అ॥ ఏవమావత్పరంపరాచరణేమహాధైర్యధ్వంసోభవిష్యతీతినమంతవ్యమితివిధిమలక్షీకృత్యోపాలభతే॥ విరమేతి॥ అయీతిప్రశ్నే॥ ని॥ అయిప్రశ్నానునయోరితివిశ్వః జడేతిమాంద్యేవిధేహేదైవేతి సంబోధనత్రయం అస్మాద్దురధ్యవసాయతోదురాగ్రహాద్య ఆయాసస్తస్మాద్విరమవిరమ అభీక్ష్ణ్యేనవిరతోభవ నిత్య వీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యేద్విరుక్తిః కోసావాయాసఇత్యాశంకాయామాహ - విపదిత్యాత్కృతాపది మహతాంమహాత్మనాంధైర్యధ్వంసంధీరత్వప్రహ్రాసమీక్షితు మీహాసే కాంక్షసేయద్యస్మాదాయాసాదితిసంబంధఃతస్యాత్యంతాసంభావితత్వాత్త్వదాయాసస్యైవా వశిష్టత్వాదితిభావః కుతోవాసంభావితత్వమిత్యాశంక్యదృష్టాంతముఖేనదృఢయతి కల్పాపాయేకల్పాంతేపి అతిసంకటేపికిముతాన్యదేతిభావః అపేతాః వినష్టాఃనిజక్రమాః స్వమర్యాదాః యేషాంతేతథోక్తాస్సంతః ఏతేకులశిఖరిణోమహేంద్రాదిసప్తకులాచలావాజలరాశయస్సప్తసముద్రా వాక్షుద్రానీచాః నఖలుకింత్వత్యక్తమర్యాదాఏవవర్తంతేఅత దృష్టాంతేనధీరైర్ధైర్యధ్వంసనస్యాతిదుష్కరత్వాత్త్వదాయాసఏవావశిష్టోనతు ఫలలాభ ఇతిభావః॥ శ్లో॥ మహేంద్రోమలయస్సహ్యస్సానుమానృక్షపర్వతః। వింధ్యశ్చపారియాత్రశ

సప్తైతేకులపర్వతాః॥*॥ లవణేక్షుసురాసర్పిర్దధిక్షీరజలాణవా ఇతి॥ ౯౦

శ్లో॥ దైవేనప్రభుణాస్వయంజగతియద్యస్యప్రమాణీకృతంతత్తస్యో
పనమేన్మనాగపిమహాన్నైవాశ్రయఃకారణమ్। సర్వాశాపరిపూ
రకేజలధరేవర్షత్యపిప్రత్యహంసూక్ష్మాఏవపతంతిచాతకముఖే
ద్విత్రాఃపయోబిందవః॥ ౯౧

తే॥ ఎవ్వనికినిజ్జగంబుననెంతఫలము। దైవకృతమగునదివొందుదప్పక
తని। గారణముగాదుపెనుఁబ్రాపుఘనునిఁజేరు। చాతకమువాతబ
డునల్పజలకణములు॥ ౯౧

వ్యా॥ అ॥ తథాపిదైవమేవశరణమిత్యాహ॥ దైవేనేతి॥ ప్రభుణాస
మర్థేనదైవేనజగతిలోకేయస్యపుంసోయద్వస్తుప్రమాణీకృతంనిర్దిష్టంతద్వస్తు
తస్యోపనమేత్సంగచ్ఛేత్ మహానాశ్రయోమనాగీషదపినైవకారణంనసాధనం
హిబహుఫలప్రాప్తావితిశేషః తత్రదృష్టాంతః సర్వాశాపరిపూరకే సకల
లోకమనోరథపరిపూరకే సకలదిగంతవ్యాప్తఫలకేవా జలధరేంబువాహే-
పచాద్యచ్ అహన్యహనిప్రత్యహం- అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా యథార్థేవ్య
యీభావః- అతశ్చ- నపుంసకవదన్యతరస్యామితి సమాసాంతః వర్షతిసత్యపి
చాతకస్యస్తోకకపక్షిణో ముఖేచంచూపుటేసూక్ష్మాఅల్పాఏవతథాపిద్వౌ
వాత్రయోవాద్విత్రాఏవ - సంఖ్యయావ్యయాసన్నేత్యాదినాబహువ్రీహిః
బహువ్రీహౌసంఖ్యేయేడజబహుగణాదితిడచ్ ప్రత్యయః పయోబిం
దవోజలకణాఃపతంతి నత్వాశ్రయమహత్త్వయాబహుఫలలాభస్తత్రాపిదై
వస్యైవనియంతృత్వాదితిభావః - తస్మాత్సర్వథాదైవమేవ శరణమితి తాత్ప
ర్యం - స్తోకకశ్చాతకస్సమాఇత్యమరః॥ ౯౧

శ్లో॥ ఏనైవాంబరఖండేనసంవీతోనిశిచంద్రమాః। తేనైవచదివా
భానురహోదౌర్గత్యమేతయోః॥ ... ... *

తే॥ రాత్రిచందురుఁడేయంబరశకలమున। కప్పఁబడెనంతెయం
బరఖండమునను। పగటినినుఁడునుగప్పంగఁబడియె నౌర। వీరి
దౌర్గత్యమెన్నంగవేఱెకద్దీ॥ ... ... *

వ్యా॥ ఏనేతి॥ నిశిరాత్రౌ చంద్రమాః యేనైవయావతాచాలిబరఖండేన వస్త్రశకలేన సంవీతః ఆచ్ఛాదితో భవతీతి శేషః దివాహని తేనైవ తావతా చాంబరఖండేనభానుస్సూర్యస్సంవితోభవతి - అతఏవయోశ్చంద్ర సూర్యయోర్ద్గారిద్ర్యం దుర్గతిత్వం ప్రకాశకత్వేవ్యంబరఖండమాత్రసంఛాదితత్వాదిత్యర్థః అహోఇత్యాశ్చర్యేఏతశ్చాపి దైవకృతచోద్యమేవేత్యవగంతవ్యం॥ (ఏతచ్ఛ్లోకసదృశాన్యపద్యాసందర్శనాత్ ఏతచ్ఛతకాంతర్గతశతశ్లోక్యాఅధికసఖ్యావత్వాచ్చఅయంశ్లోకః ప్రక్షిప్తఇవ ప్రతిభాతి॥)

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానేదైవపద్ధతివర్ణనంనామనవమందశతకం.

(*) అధకర్మపద్ధతివ్యాఖ్యానప్రారంభః (*)

శ్లో॥ నమస్యామోదేవాన్ననుహతవిధేస్తేపివశగావిధిర్వంధ్యస్సో
పిప్రతినియతకర్మైకఫలదః । ఫలంకర్మాయత్తంయదికిమపరైః
కించవిధినానమస్తత్కర్మభ్యోవిధిరపీనయేభ్యఃప్రభవతి॥ ౯౧

చ॥ శిధిలతలేనిభక్తి నతిసేతుమువేల్పులకాసుపర్వులున్ । విధివశ
వర్తులావిధియువిశ్రుతకర్మఫలప్రదాతయ । య్యాధి కఫలరీబు
కర్మవశమెట్లగుటంబనియేమివారిచే । విధికధికంబు గర్మమని వే
మఱుమ్రొక్కిభజింతుఁగర్మమున్ ॥ ౯౧

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తందైవేనప్రభుణేత్యాదిసందర్భేణదైవస్యైవాత్యంతావశ్యకత్వంతస్యాపికర్మనియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాశయేనదైవపద్ధతినిరూపణానంతర్యేణకర్మపద్ధతింనిరూపయిష్యంస్తత్రాపిసర్వదేవనియామకత్వేనవిధేస్తన్నియామకత్వేనకర్మణఃప్రాబల్యమితిపరంపరామను విధధాతినమస్యామఇతి॥ దేవానింద్రాదీన్నమస్యామోభివాదయామః నత్వేకాంతతమైతేషామేవాభివాద్యత్వమేతన్నియామకస్య కస్యచిద్విధేఃవిద్యమానత్వాత్సోప్యభివాద్య ఏవేత్యాశయేనాహ ॥ తేదేవా అపిహతోయో విధిర్బ్రహ్మాతస్యవశగానసునియమ్యాః ఖలుహతోవిధిరపివంధ్యఃనత్వస్యాపిస్వాతంత్ర్యమిత్యాహ సోపివిధిరపిప్రతినియతంయత్కర్మణఏవంఫలంతద్దదాతీతి తథోక్తః

యత్ఫలంకర్మణః ప్రతినియతంతత్ప్రదోనతుస్వతంత్ర ఇత్యర్థః తథాచఫలంక
ర్మాయత్తంయదికర్మాధీనంచేదపరైః దేవైః కిం విధినాచకిం నకించిదపీత్యర్థః
తస్యైవఫలదానసామర్థ్యాదితిభావః తత్తస్మాత్కర్మభ్యోజ్యోతిష్టోమతపోదా
నాదిరూపేభ్యోనమః యతః విధిరపియేభ్యః కర్మభ్యోన ప్రభవతినసమర్థోభవతి
స్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్తేరభావాదితిభావః అత్ర పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త
రం ప్రత్యుత్కర్షావహత్వాన్మాలాదీపకాఖ్యోలంకారః- తల్లక్షణంతూక్తం॥

శ్లో॥ బ్రహ్మాయేనకులాలవన్నియమితో బ్రహ్మాండభాండోదరేవి
ష్ణుర్యేనదశావతారగహనేక్షిప్తోమహాసంకటే । రుద్రో యేన
కపాలపాణిపుటకేభిక్షాటనంసేవతేసూర్యోభ్రామ్యతి నిత్యమే
వగగనేతస్మైనమఃకర్మణే ॥ ౯౩

చ॥ నలువకులాలుభంగినలిన ప్రభవాండమునందు దేనిచేఁ । నిలిచె
దశావతారవననిష్ఠితుఁడయ్యెమురారిదేనిచేఁ। బెలుచఁగ పాల
హస్తుఁడయిభిక్షుకుఁడయ్యెఁబురారిదేనిచే । నలరవి దేనిచేఁ ది
రుగునాఘనకర్మమువంద్యమేకదా ॥ ౯౩

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తంవిధిరపినయేభ్యః ప్రభవతీతి తత్ప్రపంచయతి॥ బ్ర
హ్మేతి॥ యేనకర్మణాకర్త్రాబ్రహ్మాచతుర్ముఖో బ్రహ్మాండమేవభాండంతస్యో
దరేకులాలేనకుంభకారేణతుల్యంకులాలవన్నియమితః - వివిధవస్తునిర్మాణక
ర్మత్వేతనియోజితః యేనవిష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువనోపి మహాసంకటేతి కృచ్ఛ్ర
తరే దశావతారా ఏవగహనమరణ్యానితత్ర క్షిప్తోనిర్దిష్టః యేన కర్మణా రు
ద్రో మృత్యుంజయోపీతిభావః కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవపాణిపుటకే కరతల
స్థభిక్షాహరణోచితభాజనం తత్రభిక్షాటనంసేవతేకపాలస్థభిక్షాన్నంభుఙ్క్తే
ఇత్యర్థః కించయేనసూర్యోపిసకలలోక ప్రకాశకోపీతిభావః నియమితఇతిశే
షః గగనేంతరిక్షే నిత్యమేవ నతుక్షణమాత్రమపి విశ్రమావ కాశ ఇతి భావః
భ్రామ్యతిపరివర్తతేవాభ్రాశేత్యాదినావికల్పాత్ శన్ప్రత్యయః తస్మై సకలని
యంత్రేకర్మణేనమః తథాభూతథాభూతస్యైవాభివాదనౌచిత్యాదితిభావః॥

శ్లో॥ యాసాధూంశ్చఖలాన్కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్హితాన్ద్వేషి
ణః ప్రత్యక్షంకురుతేపరోక్షమమృతంహాలాహలంతత్క్షణాత్ ।

తామారాధయసత్క్రియాంభగవతీంభోక్తుంఫలం వాంఛితం
హేసాధోవ్యసనైర్గుణేషువిపులేష్వాస్థాంవృథామాకృథాః॥

మ॥ ఖలునిన్ సజ్జనుగాఁగమూర్ఖుగజనుసంఖ్యావంతునింగాఁగదా। యె
లసన్మిత్రుఁగానగోచరముప్రత్యక్షంబుగాప్రాణిహృ। త్కల
నంబైనమహావిషంబమృతముంగాజేయుసత్కర్మముం। జ్జ్వలని
ష్ఠానిధివైభజింపుమువయస్యావాంఛితార్థాప్తికిన్ ॥ ౭౪

వ్యా॥ అ॥ ఏవఁశ్లోకద్వయేనసకలనియామకత్వకథనపూర్వకమభివాదనీయత్వోపయోగాత్స్వయమభివాద్యసంప్రతి బహు శ్రేయో హేతుత్వాత్తస్యాపాదేయతామాహ॥ యేతి॥ యాసత్క్రియాఖిలాంశ్చదుర్జనానపిసాధూన్కరోతిమూర్ఖానజ్ఞానినోపివిదుషః పండితాన్ కరోతి ద్వేషిణోపి హితాంత్సుహృదఃకరోతి పరోక్షమతీంద్రియమపివస్తు ప్రత్యక్షమింద్రియగోచరంకురుతే తథాహాలాహలం విషమపిత తక్షణొత్సద్య ఏవామృతం కరోతి తాదృక్సామర్థ్యసంభవాదితిభావః అతఃహేసాధోసజ్జననిపుణేతివాసాధుస్సమర్థోనిపుణోవేతికాశికాయాంవాంఛితమభిలషితం ఫలంభోక్తుమిచ్ఛసిచేదితి శేషః భగవతీంతాంసత్క్రియాంసత్కర్మారాధయతస్యాఃఅశేషఫలదాయకత్వాదితిభావః కింతువ్యసనైర్విపులేష్వాపద్భూయిష్ఠేషుగుణేషురజస్తమః ప్రభృతిషువృథావ్యర్థన్ మాస్థామాస్థింమాకృథామావిధేహితస్యాః క్లేశైకఫలకత్వాదితిభావః కరోతేర్లుఙ్ - నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ ప్రతిషేధః అత్ర ఖలాదీనాం సాధుత్వాది కరణాదశక్యవస్తుకరణరూపోవిశేషాలంకారః॥ ౭౪

శ్లో॥ శుభ్రంసద్మసవిభ్రమాయువతయశ్శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
లక్ష్మీరిత్యనుభూయతేచిరమనుస్యూతేశుభేకర్మణి। విచ్ఛిన్నేని
తరామనంగకలహ క్రీడాత్రుట త్తంతుకంముక్తాజాలమివ
ప్రయాతిఝడితిభ్రశ్యద్దిశోదృశ్యతాం॥ ౭౫

చ॥ లలితనికేతనప్రియవిలాసవతీధవళాతపత్రస। ద్విలసితవై
భవంబనుభవింపఁవడున్ సుకృతానువృత్తిచేఁ। జెలువగుపుణ్య
కర్మమునశించిననంగజసంగరత్రుట। త్కలితగుణోరుమౌక్తి
కనికాయముల ట్లుదొలంగుసంపదల్ ॥ ౭౫

వ్యా॥ అ॥ వృద్ధిహాన్యోరస్యైతన్మూలకత్వమేవేత్యాహ॥శుభ్రమితి॥చిరం చిరకాలమారభ్యానుస్యూతను వర్తమానేప - షివృతంతుసంతానే ఇతిధాతోః కర్తరిక్తః - ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచేతి ఊరియణాదేశఃశుభే కర్మణిపురాకృతవిశేషేసంభవతి సతీత్యర్థః శుభ్రంసద్మసౌధాదికంస విభ్రమాస్స విలాసా యువతయ స్తరుణ్యః శ్వేతాతపత్రేణైక శ్వేతఛత్రేణోజ్జ్వలాలక్ష్మీ రాజ్యశ్రీ రిత్యేతదఖిలమిత్యర్థః అనుభూయతేను భుజ్యతేజన్మాంతరీయ ఫలహేతుత్వాత్తస్యేతిభావః విచ్ఛిన్నే శుభ కర్మణివినష్టేసతి నితరామతిశయేన అనంగకలహేరాంరతిరణాస్స ఏవక్రీడాకేళి స్తయా హేతునాత్రుటత్ఛిదుర స్తంతుర్యత త్తథోక్తం - శేషేకప్రత్యయః ముక్తాజాలమివభ్రశ్యత్సత్ సద్మాదికమితిశేషః ఝడితి ప్రాగ్దిశోయాతియత్ర యత్ర సితంగేహాత త్రతత్ర వినశ్యతీతిన్యాయాదితిభావః దృశ్యతాంవిలోక్యతామిత్యర్థః అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంవృద్ధిహాన్యోరస్యైవకారత్వంద్రష్టవ్యమితిభావః॥ ౯౫

శ్లో॥ గుణవదగుణవద్వాకుర్వతాకార్యజాతంపరిణతిరవధార్యా
యత్నతః పండితేం । అతిరభసకృతానాంకర్మణామావిప
త్తేర్భవతిహృదయదాహీశల్యతుల్యోవిపాకః॥ ౯౬

తే॥ సగుణనిర్గుణకార్యముల్సలుపుసుమతి । చేతఁబరిణతిగడుఁ
బ్రతీక్షింపఁబడును। బరుషకర్మవిపాకంబుఫలముదనుక।హృ
దయముదహించుశల్యంబురీతిజగతి॥ ౯౬

వ్యా॥ అ॥ అథైషామాచరణప్రకారమాహ॥గుణవదితి॥ గుణవద్గుణయుక్తమగుణవద్గుణ రహితంవా యత్కార్యజాతంతత్కుర్వతానుష్ఠియమానేనపండితేన పరిజ్ఞాత్రా పరిణతిః పరిపాకావస్థాయత్నతః అతిప్రయత్నేన సావధానేనేతియావత్ అవధార్యాను సంధేయాయత్నత ఏవకర్మజాతమారబ్ధవ్యంసమాలోచ్యపరిణతిపర్యంత మిత్యర్థః అన్యథానర్థమాహ- అతిరభసకృతానాంసహసానుష్ఠితానాం కర్మణాంగుణవతాంవేదిశేషః ఆవిపత్తేర్నిష్పత్తిపర్యంతం - వికల్పాదాజోసమాసః - విపూర్వాత్పద్యతేర్నిష్పత్త్యర్థత్వముపసర్గవశాద్ధాదూనామనేకార్థత్వాదిత్యవగంతవ్యం హృదయదాహీ మనస్సంతాపకారీకఠశ్శల్యతుల్యః శల్యప్రాయోవిపాకః పరిపాకదశాభావ

తి అతస్సావధానేనైవకర్మజాతమారంభణీయంతథాభూతస్యైవచిత్త సమాధాయకత్వాదితిభావః॥ ౯౬

శ్లో॥ స్థాల్యాంవైదూర్యమయ్యాంపచతితిలఖలంచాందనైరింధనా
ఘైస్సౌవర్ణైర్లాంగలాగ్రైర్విలిఖతివసుధామర్కతూలస్యహే
తోః।ఛిత్వాకర్పూరఖండాన్వృతిమిహకురుతేకోద్రవాణాంస
మంతాత్ప్రాప్యేమాంకర్మభూమింనభజతిమనుజోయస్తపో
మన్దభాగ్యః॥ ౯౭

మ॥ చెలువారత్నఘటంబునందతడుసుశ్రీఖండఖండంబులం। దిలపి
ణ్యాకమువండెనారుగలకర్థిన్ సస్తవర్ణాన్ వృతుల్।నిలిపెన్ జిల్లె
డుదూదికై వ్రుడమిదున్నెన్ బైడినాగేళ్లనిమ్ములంగర్మక్షితిబుట్టి
యెవ్వండుదపంబుల్సేయండప్రాజ్ఞతన్॥ ౯౭

వ్యా॥ అ॥ అతస్సత్కర్మాననుష్ఠాతుః దుర్మేధస్కతామాహస్థాల్యామితి॥ సమనుజః ఇహలోకేవిదూరాత్ప్రభవతివైదూర్యంవాల వాయజమణిః॥ ని॥ వైదూర్యంవాలవాయజమిత్యమరః - విదూరాత్ ఞ్యాఇతిఞ్యప్రత్యయః - అత్రవిదూరశబ్దోవాలయవాస్యాదేశః పర్యాయోవాతత్రోపచరితోవాతేనవాలవాయాద్గిరేరసౌ ప్రభవతినవిదూరాన్నగరాత్ తత్రసంస్కృత ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః॥ * ॥ వాలవాయోవిదూరంచప్రదేశాంతరమేవవా। నచేత్తత్రేతిచేద్బ్రూయాజ్జిత్వరీనదుపాచరేత్। వైదూర్యమయ్యాం వైదూర్యమణివికారాయాం-వికారార్థేమయట్ స్థాల్యాం పాత్రేచాందనైశ్చందనతరుసంబంధిభిరింధనాఘైః కాష్ఠభారైః తిలఖలంతిలపిష్టం పచతితథాసౌవర్ణైస్సువర్ణవికారైర్లాంగలాగ్రైర్హలముఖైరర్కతూలస్య హేతోరర్కవృక్షతూలార్థమిత్యర్థః - షష్ఠీహేతుప్రయోగ ఇతిషష్ఠీవసుధాం భువంవిలిఖతికర్షతితథాకర్పూరఖండాన్ కర్పూరకదళీకాండాంశ్ఛిత్వాకోద్రవాణాంకోరదూషఖ్యాఖ్యసస్యవిశేషాణాం॥ని॥కోరదూషస్తుకోద్రవ ఇత్యమరః సమంతాత్సర్వతోధికమిత్యర్థః వృతిమావరణంకురుతేకోసావిదృశదుర్భగ ఇత్యాశంకాయామాహ - ఇమాంకర్మభూమింకర్మాచరణయోగ్యభూమింప్రాప్యమందభాగ్యోనిర్భాగ్యోమనుజస్తపస్యాంత్రాయణాది

కర్మణానభజతినసేవతేన ఇతిసంబంధః నైదుర్యాపాత్రేతిలపిష్టపచనాదిప్రాయంకర్మణఃభుజ్యస్యాంతపో నసుష్ఠానమిత్యర్థః - అతస్సర్వథాసత్కర్మానుష్ఠేయం శ్రేయస్కామేనేతితాత్పర్యం అత్రయస్తపోనభజతి సతిలఖలంపచతీత్యాది విశిష్టభజన వచనాద్యో ర్వాక్యార్థయోర్నిదర్శనైక త్వాసంభవాత్సాదృశ్యలక్షణాయాంమసంభవద్వస్తుసంబంధావాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనాభేద ఇత్యేతత్సర్వం మూలకర్పద్ధతౌవ్యాఖ్యాతమితిపౌనరుక్త్యాతె॥

శ్లో॥ నైవాకృతిఃఫలతినైవకులంనశీలంవిద్యాపినైవనచయత్నకృతాపిసేవా। భాగ్యానిపూర్వతపసాఖలుసంచితానికాలేఫలంతిపురుషస్యయథేవవృక్షాః- ౭౮

తే॥ రమ్యరూపంబువిద్యయురాజసేవ। గులముశీలంబుజాలవుపలమొసంగ। బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్యములుఫలించు।గాలమునబనసాదివృక్షములకరణి॥ ౭౮

వ్యా॥ అ॥ పుణ్యవిశేషఏనఫలానసత్వాద్యిత్యాహ॥నేతి॥ ఆకృతిరాకారసంపత్తిర్నైవఫలతిఫలకారణంనభవతీత్యర్థః కులంసద్వంశోవానైవపలతిశీలంసత్స్వభావోవానలతి విద్యాపివేదవేదాంగాత్మికాపినైవ ఫలయత్నకృతాప్రయత్నానుష్ఠితాసేవారాజాదిపరిచర్యాచ నఫలతి కింతుపూర్వతప సాపురాకృతసుకృతేన సంచితాని సంపాదితాని పురుషస్యసంబధినీ భాగ్యానివృక్షాయథావృక్షాఇవేత్యర్థః-ఇవవద్వాయథాశబ్దావితిదండ్యాచార్యానుశాసనాత్ కాలేపరిపాకసమయే ఏవఫలంతిఖలు తపోజనిత భాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణఫలజనకంనకించిద స్తీత్యర్థః ॥ ౭౮

శ్లో॥ మజ్జత్వంభసియాతుమేరుశిఖరంశత్రూన్ జయత్వాహవేవాణిజ్యంకృషిసేవనాదిసకలావిద్యాః కలాశ్శిక్షతు। ఆకాశంవిపులంప్రయాతుఖగవత్కృత్వాప్రయత్నంపరంనాభావ్యంభవతీహకర్మవశతోభావ్యస్యనాశఃకుతః॥ ౯౯

చ॥ సలిలముఁజొచ్చినంగనకశైలముఁజేరినవైరివీరులం । గెలిచిన
రాజసేవఁదిలకించిన వేదములభ్యసించినం । గళలతెఱంగెఱిం
గినఖగత్వముఁదాల్చినగమన్ నిష్ఫ్రతా । కలనవిభావ్యమైనపని
గాదువినాశములేదుభావికిన్॥ ౯౯

వ్యా॥ అ ॥ సర్వదాపిభావ్యభావినోరావశ్యకత్వంకర్మవశాదేవేత్యా
హ॥మజ్జత్వితి॥ అంభసివజ్జతుమగ్నోభవతుజలస్తంభాదినేతిభావః మేరుశిఖరం
యాంతుగచ్ఛతు యోగానుసంధానాది నేతిభావఃఆహవేయుద్ధేశత్రూన్ జయ
తువాణిజ్యంక్రయవిక్రయాది - కృషిఃకర్షణంసేవనం పరిచర్యాదౌత్యా
దినేతిభావః తెకృషిసేవనేచ తథాసకలాః సమస్తాః విద్యాః వేదవేదాంగాద
యః॥ శ్లో ॥ అంగానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం
ధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశైత్యేతాశ్చతుర్దశవిద్యాఃకళా ఇతి
హాసాగమప్రభృతిశ్చతుష్షష్టికళాశిక్షితు అభ్యస్యతుతథాపరముత్కృష్టంప్ర
యత్నంపాదుకాసిద్ధ్యాత్మకకృత్వాఖగవత్పక్షిగేనతుల్యం విపులమాకాశంప్ర
యాంతుతథాపికర్మవశతోధర్మాన్ధర్మాత్మకకర్మవశాదిహాస్మిన్ లోకే అ
భావ్యమభావిఫలంనభవతితథాభావ్యస్యావశ్యంభావినః ఫలస్య నాశః కుతఃత
స్యబ్రహ్మణాపినివారయితుమశక్యత్వాత్ ॥ * ॥ యద్భావితద్భవత్యేవయద
భావినతద్భవేదితిన్యాయాదితిభావః అత్రాంభోమజ్జనాదీనాంచతుష్షష్టికళా
స్వేవాంతర్భూతత్వమవగంతవ్యంతాశ్చకళామదీయశృంగాటకే సంఖ్యా
తాస్తత్రైవద్రష్టవ్యా ఇతిహెూపరమ్యతే॥ ౯౯

శ్లో ॥ వనేరణేశత్రుజలాగ్నిమధ్యేమహార్ణవేపర్వతమస్తకేవా । సు
ప్తంప్రమత్తంవిషమస్థితంవారక్షంతిపుణ్యానిపురాకృతాని॥

క ॥ కాననమునరణమునసలి । లానలరిపుమధ్యమునమహాబ్ధినగా
గ్ర । స్థానమునమత్తునిద్రితుఁ । బూనికతోఁబూర్వపుణ్య
ములురక్షించున్॥ ౧౦౦

వ్యా॥ అ॥ అతిసంకటస్థస్యాపి ప్రాచీనపుణ్యాపద్భావేతునక్షతిరిత్యాహ
వనఇతి॥ అయంతుస్పష్టోర్థః॥ ౧౦౦

శ్లో॥ భీమంవనంభవతి యస్యపురంప్రధానంసర్వోజనస్స్వజనతా
ముపయాతితస్య। కృత్స్నాచభూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణాయ
స్యాస్తిపూర్వసుకృతంవిపులంనరస్య॥ ౧౦౧
తే॥ భువనమునఁబూర్వసంభృతపుణ్యరాశి। యుగుచునుదయంబు
గాంచిన సుగుణనిధికి । వనముపురమగుఁ బరులాత్మజనములగు
దు । రవనినిధిరత్నపరిపూర్ణమయి ఫలించు॥ ౧౦౧

వ్యా॥అ॥కింబహునాసుకృతినస్తావత్సర్వమప్యానుకూల్యమేవ ప్రయాతీతి
నిగమయతి॥భీమమితి॥భీమంవనంభవతియస్యేతి॥యస్యపుంసఃభీమహింస్రాది
ప్రాచుర్యేణభయంకరంవనమరణ్యానికర్తృప్రధానంనియతంపురంభవతి
తద్వదశేషభోగసాధనంభవతీత్యర్థఃతస్యసర్వోఽశేషోఽపిజనఃస్వజనతాం
కింకరతాముపయాతితస్యకృత్స్నాచతుస్సముద్రాంతాభూస్సనిధిభిస్సమీచీ
నైర్మహాపద్మాదినవనిధానైర్నిక్షేపైర్వారత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభిశ్చపూర్ణాభవ
తిసమస్తఫలానిప్రసూతఇత్యర్థఃకస్యేత్యతఆహ-యస్యనరస్యవిపులంబహు
ళంపూర్వసుకృతంపురాకృతసత్కర్మసంజాతంపుణ్యమస్తినగ్యతేతస్యేతిసం
బన్ధఃఅతస్సత్కర్మాచరణతత్పరేణైవభవితవ్యంశ్రేయస్కామేనేతిసన్దర్భా
భిప్రాయః॥ ... ... *

మ॥యమునానీలసరోజసౌరభరసవ్యాసంగిభృంగీకులో।పమకంఠ
ద్యుతిలిప్తశేషభుజగప్రాలంబజాంబూనదా। ద్రిమహాకా
ర్ముకరూఢగాఢపదమౌర్వీ సంప్రయుక్త। త్రిపక్రమశాతాం
బకపాంతితాంబగచరక్రవ్యాత్పరాట్పాలకా॥ ... *

క॥ సుమనోనాయకసంభృత।సుమనోర్చితపదబిసప్రసూనభవానీ।
సుమనోహరసురనిఘ్నర। సుమనోదామార్హజాటజూటోగ్దశా॥

గద్య॥ఇది శ్రీమత్సర్వేశ్వరకరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్రయేనుఁగులక్ష్మ
ణకవిరాజపౌత్రతిమ్మనార్యపుత్రవివిధవిద్వజ్జనవిధేయలక్ష్మణకవినామధేయ
ప్రణీతంబైనసుభాషితరత్నావళికావ్యంబునందు నీతిశతకంబునమూర్ఖపద్ధతి
యువిద్వత్పద్ధతియుశౌర్యపద్ధతియునర్థపద్ధతియుదుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతి
యుబరోపకారపద్ధతియు ధైర్యపద్ధతియుగర్మపద్ధతియునను ప్రకరణంబులు
గలప్రథమాశ్వాసము॥ ... ... *

ఇతిశ్రీభర్తృహరిమహాయోగీశ్వరకృతౌసుభాషితేనీతిశతకంసంపూర్ణం॥

శ్రీరామాయనమః

వ్యాఖ్యానాన్ధ్రపద్యసహిత భర్తృహరిప్రభాషితే
శృంగారశతకప్రారంభః

శ్లో॥ శంభుస్స్వయంభుహరయో హరిణేక్షణానాం యేనాక్రియంత
సతతంగృహకుంభదాసాః। వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రి
తాయతస్మై నమో భగవతే మకరధ్వజాయ॥ ౧

ఉ॥ శంకరపద్మగర్భమురశాసనులన్భవనేశులన్నిరా। తంకధృతి
న్మృగాక్షులకుదాసులజేసినమేటికింగురం। గాంకవనంతమి
త్రునకు నంజలిజేసెద వాగతీతని। శ్శంకచరిత్ర చిత్రునకు
షడ్గుణహారికిశంబరారికిన్॥ ౧

వ్యా॥ శంభ్వితి॥ అత్ర స్వయంభుశబ్దస్య శంభుశబ్దవద్ఘ్రాణాదికో దుప్ర
త్యయాంతత్వమవగంతవ్యం - నతుభువస్సంజ్ఞాంతరయోః క్విబితిక్విప్రత్య
యాంతత్వం అన్యథా స్వయంభూ దేవోసావయమిత్యేవ దీర్ఘప్రసంగాత్
తథాచ యేనమకరధ్వజేన శంభుస్స్వయంభుహరయః హరవిరించిమురార
యః సంహారసృష్టిస్థితికర్తృత్వేన సకలభువనాధీశ్వరా అపీతిభావః హరిణే
క్షణానాం హరిణవన్నయోహర లోచనానాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీదేవీనాం
సతతం సమోవాహిత తయోరితివచనాత్ సమోమకారస్యలోపః గృహే
కుంభదాసాః జలకుంభభార వాహకభృత్యాః అక్రియంతతాసుతాదృక్మో
హముత్పాద్యతథావిధేయీకృత ఇత్యర్థః కిముతాన్య ఇతిభావః - కృష్ణః క
మణిలక్ తక్ అర్ధనారీశ్వరత్వాచ్ఛంభోః స్వయంభువశ్చసరస్వతీనికేత
నీకృతముఖత్వాత్ హరేర్వక్షఃస్థలస్థాపితలక్ష్మీకత్వాచ్చైవముక్తమిత్యవగం
తవ్యం అతఏవ వాచామగోచర మవాఙ్మనసగోచరం యచ్చరిత్రం మాహా
త్మ్యం తేనవిచిత్రవత్కృతో విచిత్రితః తస్మై అత్యంతాశ్చర్యకారకాయే
త్యర్థః॥ ని॥ విస్మయోద్భుతమాశ్చర్యం చిత్రమిత్యమరః - విచిత్రశబ్దాత్త
త్కరోతీ తిణ్యాం తాత్కర్మణి క్తః ణావిష్టవద్భావే విన్మతోర్లుక్ భగవతేష

కలలోకారాధ్యాయ - యద్వాచతుర్వ్యూహ మధ్యప్రవిష్టత్వాత్ప్రద్యుమ్నరూపేణభగవత్పుత్రత్వాద్వాశేద్రూపాయేత్యర్థః ॥ శ్రు॥ ఆత్మావై పుత్ర-నామాసి-పతిజాయాంప్రవిశతిగర్భోభూత్వాసమాతరం- తస్యాం పునర్నవోభూత్వాదశమేమాసిజాయత ఇత్యాదిశ్రుతేః - తస్మైమకరధ్వజాయ మకరకేతనాయకామదేవ సార్వభౌమాయనమః నమస్స్వ స్త్రీత్వాదినాచతుర్థీ-వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧

శ్లో॥ స్మితేనభావేనచలజ్జయాభియాపరాఙ్ముఖై రర్ధకటాక్షవీక్షణైః। వచోభిరీర్ష్యాకలహేనలీలయాసమస్తభావైఃఖలుబంధనం స్త్రియః॥ ౨

చ ॥ చెలువపుఁజేటలేనగవుచేతనుభావముచేతసగ్గుచే। నలువగు
లీలచేతసగుణంబులచేఁగడకంటిచూపుచేఁ । గలహముచే
తవిందులగుకందువమాటలచే నసూయచేఁ । జెలుచననెంత
వారివలపింతురుకాంతలుపెక్కుభంగులన్॥ ౨

వ్యా॥ అ॥ తత్రాలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్మధ్యే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్వాద్వింశత్శ్లోకైః ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాంచికీర్షుస్తత్రాదౌతావత్తాసాంబంధనహేతుత్వమాహ-॥స్మితేనేతి॥స్మితేనయౌవనాదిమదవికారజనితాకస్మికమందహాసేన॥ శ్లో॥ ఆకస్మికంతుహసితంయౌవనాదివికారజమితివచనాత్ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నః శృంగారవిషయఃప్రథమాంతఃకరణవికారోభావస్తేనచ యదుక్తంచిత్తస్యావికృతేప్రకారభావేసతి॥ *॥ తతోర్వ్యాజ్జ్వికృతిర్భావోబీజస్యాదివికారవదితిహావేనేతిపాఠే॥ శ్లో॥ ఈషద్దృష్టవిస్తారస్స్యాద్భావోహావఃప్రకీర్తితఇత్యుక్తలక్షణేనచేష్టావిశేషేణచలజ్జయాకుచకుంభదోర్మూలాచ్ఛాదనవదనవినమనదరనిమీలితనయనత్వాను భావకమనస్సంకోచనరూపవ్రీడయాచ॥ శ్లో ॥ చేతస్సంకోచనంవ్రీడానంగరాగస్తనాదిభిరితిలక్షణాత్ భియాఽకస్మికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః ॥ తదుక్తం॥శ్లో॥ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసఃప్రకీర్తితఇతి - లజ్జయాగుణైరితిపాఠేఆసామేవాలంబనభూతరూపయౌవనాదిగుణైరిత్యర్థః॥ శ్లో ॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతఇత్యుక్తత్వాత్పరాఙ్ముఖైః ప్రియాభిముఖాస్ఫుటప్రసారిభి రిత్యర్థః అర్ధకటాక్షవీక్షణైః అసవ్యగ్రా

పాంగావలోకనైశ్చకటాక్షులక్షణంతు సంగీతరత్నాకరే॥ శ్లో॥ యద్గతాగ
తవిభ్రాంతవైచిత్ర్యేణవివర్తనం - తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తత్కటా
క్షంప్రచక్షత ఇతిపంచోభిశ్చకకోకిల మధురతరమృదులాలాపైశ్చ ఈర్ష్య
యాపరోత్కర్షాసహనరూపాసూయయాయాఃకలహస్తేనచ॥ శ్లో॥ పరో
త్కర్షాసహిష్ణుత్వంమీర్ష్యాంప్రాహుర్మనీషిణఇతిలక్షణాత్ యద్వాఈర్ష్య
యాకలహోనప్రణయకలహోనచేతిద్వంద్వైకవద్భావః - సర్వద్వంద్వోవి
భాషైకవద్భవతీత్యనుశాసనాత్ లీలయావాగాదిభిః ప్రియానుకరణరూప
విలాసవిశేషేణచ॥ శ్లో॥ లీలాప్రియానుకరణంవాగ్భిర్గత్యాదిచేష్టయేతిలక్ష
ణాత్కిం బహునా సమస్తభావైః స్తంభరోమాంచ స్వేదాదిసాత్త్విక భా
వైఃహర్షౌత్సుక్యావహిత్థాదిసంచారిభావైశ్చేత్యర్థః స్త్రియఃబంధనం
ఖలుపుంసాంసంసారబంధహేతవఃఖల్విత్యర్థఃలిఙ్గవచనవ్యత్యయోనిత్య
నపుంసకత్వేనజాత్యభిప్రాయేణచవేదాః ప్రమాణమితివద్ద్రష్టవ్యః అత్ర
స్మితకటాక్షాలాపాః అనుభావాః॥ శ్లో॥ కార్యభూతోనుభావస్స్యాత్క
టాక్షాదిశ్శరీరజ ఇత్యుక్తత్వాత్ లజ్జాభయేర్ష్యాసంచారిభావాఃభావలీ
లేశృంగారచేష్టావిశేషావితిద్రష్టవ్యంతదుక్తం॥ శ్లో॥ భావోహావశ్చహేలా
చమాధుర్యంధైర్యమిత్యపి- లీలావిలాసోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రమఃకిలికించితః- మో
ట్టాయితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా-కుతూహలంచచకితంవిహృతం
హాసఇత్యపి-ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతా ఇతిఈదృక్సా
ధనసంపన్నానాంస్త్రీణాంబంధనహేతుత్వంకింవక్తవ్యమితిభావః-తథా
చైతాసాంశృంగారనాయికానాం మధ్యేభావలజ్జాభయవత్యోముగ్ధాఃస్మి
తార్ధకటాక్ష మధురాలాపవత్యోమధ్యమాః ఈర్ష్యాకలహలీలావత్యః
ప్రౌఢాశ్చేతివివేకఃతదుక్తం॥*॥ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్మథా-
లజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యమోదితయౌవనా॥ స్మరమందీకృతావ్రీడాప్రౌ
ఢాసంపూర్ణయౌవనేతి-వంశస్థవృత్తం॥ ... ౨

శ్లో॥ భ్రూచాతుర్యాత్కుంచితాక్షాఃకటాక్షాఃస్నిగ్ధావాచో
లజ్జితాంతాశ్చహాసాః। లీలామందం ప్రస్థితంచ స్థితంచ
స్త్రీణామేతద్భూషణంచాయుధంచ॥ ... ౩

తే॥ భ్రూలతాక్షేపకుంచితస్ఫురణఁ దాల్చు। కలికిచూపులు నె
య్యంపుఁ బలుకు తీపు। సిగ్గునగవులు చెన్నగు చిన్నినడలు।
సొమ్ములాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును॥ .. 3

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమర్థం ప్రకారాంతరేణాహ॥ భ్రూచాతుర్యాదితి॥
భ్రువోశ్చాతుర్యాల్లలితాక్షేపవైచిత్ర్యాత్కుంచితాని కుణీకృతాన్యక్షీణి
యేషాం తే॰ తథోక్తాః బహుప్రవిహాసక్తఙ్గ్ణాః స్వాంగాక్షజితిషచ్ కటాక్షాః
అపాంగేక్షణానిచ ఏతేన రేచితభ్రూకుట్యాఖ్యా వ్యాపారవిశేషా వుక్తాత
దుక్తం॥ శ్లో॥ స్యాద్భ్రువోర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితం-ద్వయోర్మూల
సమక్షేపకౌటిల్యాద్భ్రుకుటిని విదురితి స్నిగ్ధాః స్నేహపరిప్లుతా వాచశ్చ
స్నేహలక్షణంతు ॥ * ॥ విస్రంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః। యే
నాంతరంగం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యత ఇతి లజ్జితమంతం యేషాం తే లజ్జి
తాంతా లజ్జావసానా హాసాశ్చ తథా భూతహాసానామేవ మోహనత్వాత్
అన్యథా హాస్యగసాపద్య సానాదితి భావః లీలామందం లీలామధుర ప్రస్థి
తం ప్రస్థానం గమనమిత్యాపత్ స్థితమవస్థానం చేత్యుభయత్రాపి భావే క్తః
ఇత్యేతత్సర్వం స్త్రీణాం భూషణంచ చాతుర్యాతిశయ హేతుత్వాదాయు
ధం శస్త్రంచ యువజనవిషయ సాధనత్వాదితి భావః అత్ర కటాక్షాదీనాం
లక్షణాని ప్రాగేవోక్తాని లజ్జా సంచారిలీలా శృంగారచేష్టా భ్రుకుట్యాద
యోన్యే అనుభావా ఇతి జ్ఞేయం తథా లీలామందరగమనస్య పద్మినీనియతలక్ష
ణాత్ప్రియే నైతాసాం లజ్జాతిశయత్వం సూచ్యతే-తదుక్తం రతిరహస్యే॥
శ్లో॥ వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళిలలిత మధ్యా హంసవాణీ
సువేషా। మృదు శుచి లఘుభుక్తే మానినీ గాఢ లజ్జా ధవళకుసుమవాసో వల్ల
భా పద్మినీస్యాత్ ॥ అత్ర భ్రుకుట్యాదిసముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూ
పణాద్రూపకాలంకారః॥ శాలినీవృత్తమ్॥ . .. 3

శ్లో॥ క్వచిత్సభ్రూభంగైః క్వచిదపి చ లజ్జాపరిగతైః క్వచిద్భూరిత్ర
స్తైః క్వచిదపి చ లీలావిలసితైః। కుమారీణామేతైర్మదనసుభ
గైర్నేత్రవళితైః స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః॥

ఉ॥ భ్రూలతికావిభంగయుతముల్సభయాంబులుసత్రపంబులు।
ద్వేలవిలాసముల్మదనదీపనముల్రుచిరంబులైనకాం। తా
లసమాననేత్రవళితంబులచేదిశలెల్లవిస్ఫుర। న్నీలసరోజ
పత్రములునిండెననంగనుపట్టెనెంతయున్॥ ౪

వ్యా॥ అథశృంగారానుభావదృగ్విలాసాన్ సపరికరివరం వర్ణయతి॥ క్వచిదితి॥ క్వచిత్ కుత్రచిత్ సభ్రూభంగైః భ్రుకుటిరేచితాఖ్యభ్రూవ్యాపారసహితైః క్వచిదపిచలజ్జయా పరిగతైః ప్రత్యావృత్తైశ్చస్వానుకూల్యప్రకాశకైరిత్యర్థః-తదుక్తం॥*॥ సవ్రీడాలోకనేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమితి॥ క్వచిద్భూరిత్రస్తైః బహుళభయసంభ్రాంతైః క్వచిదపిచలీలాభిగర్భితప్రత్యాగతవిలాసవిశేషైర్హేతునావిలసితైః కమనీయైః ఉజ్జ్వలైర్వా తథా మదనేనసుభగైర్మనోహరైర్విరక్తస్యాపిచిత్తక్షోభకరైరిత్యర్థః॥*॥ యద్దర్శనాద్విరక్తోపిక్షుభ్యత్యేతత్సమన్మథమితిలక్షణాత్ ఏతైరుక్తప్రకారైః కుమారీణాంతరుణీనాం ముత్పలాక్షీణామితిభావః- వయసిప్రథమఇతిజీప్- నేత్రవళితైర్నయనవిలాసైర్దిశః స్ఫురతాంవికసితానాంనీలాబ్జానాం నీలోత్పలానాంప్రకరైర్నికురుంబైః పరికీర్ణాఇవవ్యాప్తాఇవలక్ష్యంత ఇతిశేషః ప్రసిద్ధ క్రియాధ్యాహారదోష ఇత్యాహవామనః లింగాధ్యాహార ఇత్యత్ర అత్రనయనవిలాసానాం ప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శన చాపలంవినా అసంభవాత్కుతూహలంనామశృంగారచేష్టితం సూచ్యతే॥*॥ కుతూహలంరమ్యదృష్టౌచాపలం పరికీర్తితమితిలక్షణాత్ భ్రుకుట్యాదీనాంలక్షణం ప్రాగేవోక్తంతథానయనవళన క్రియయా వికీర్ణత్వక్రియోత్ప్రేక్షణాద్గుణక్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥*॥ యత్రాన్యదపిసంబంధాదన్యత్వేనోపకీర్తితం ప్రకృతంహిభవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షత ఇతిలక్షణాత్-తయాచనయనానాంనీలోత్పలసామ్యంగమ్యతేతే నచోపమావ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౪

శ్లో॥ వక్త్రంచంద్రవికాసిపంకజపరీహాసక్షమేలోచనేవర్ణస్స్వ
ర్ణమపాకరిష్ణురళినీజిష్ణుఃకచానాంచయః। వక్షోజావిభకుం

భవిభ్రమహారౌగుర్వీనితంబస్థలీవాచాం హారిచమార్దవం
యువతిషుస్వాభావికంమండనం॥ ౫

ఉ॥ తమ్ములనేలుకన్నులుసుధానిధిఁబోలుమొగంబుమత్తభృం।గ
మ్ములగెల్చుకొప్పుకనకద్యుతిమీఱుమెఱుంగుకుంభికుం। భమ్ము
లనవ్వుగుబ్బచనుబంతులుగొప్పపిఱుందుతేనియల్చిమ్మెడుము
ద్దుబల్కులునుజేయనిసొమ్ములుసుందరాంగికిన్॥ ౫

వ్యా॥అ॥అథయదుక్తముద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధఇతితత్రప్రథమోద్దిష్టాలంబనగుణకథనముత్తరత్రకరిష్యత ఇత్యపేక్ష్యస్మిత్తేనేత్యాది శ్లోకత్రయేణకాశ్చిచ్ఛృంగారచేష్టాః కేచిదనుభావాసంచారిణశ్చవర్ణితాః ఇదానీంతుతదలంకరణం వివక్షుస్తస్యనైసర్గికాహార్యభేదేనద్వైవిధ్యాదాహార్యకమనుపదమేవలక్ష్యత ఇతిమనసికృత్వాసంప్రతినైసర్గికంమండనమాహ॥వక్త్రమితి॥చంద్రవద్వికసతితాచ్ఛీల్యేనేతి చంద్రవికాసి సుందరమిత్యర్థః తాచ్ఛీల్యేణినిఃవక్త్రవదనంచ పంకజానాంపద్మానాంపరీహాసత్తుమే అవహేళనసమర్థేతత్సదృశీ ఇతియావత్ లోచనేనయనేపరీహాసేత్యత్ర ఉపసర్గస్యఘఞ్మనుష్యే బహుళమితిదీర్ఘః స్వర్ణవపాకరిష్ణుః స్వర్ణంపుష్పమూలేషుబహుళమితిలుక్ తదపాకరిష్ణుః తత్సదృశ ఇత్యర్థః ఏతేనపద్మినీత్వం సూచ్యతే-కాపిచాంపేయగౌరీతిలక్షణాత్ వర్ణోదేహకాంతిశ్చతథాఅలినీనాంభృంగాంగనానాం జిష్ణుర్జయశీలఃతత్సన్నిభ ఇత్యర్థః-గ్లాజిస్థశ్చక్స్నురితిక్స్నుప్రత్యయః కచానాంచయః కేశపాశశ్చ ఇభకుంభయోర్విభ్రమహరౌవిలాసహారిణౌకరివరశిరః పిండకల్పావిత్యర్థః॥ ని॥ కుంభౌతుశిరసః పిండావిత్యమరః వక్షోజౌకుచకుంభౌచగుర్వీదుర్భరా - వోతోగుణవచనాదితిఙీప్ నితంబస్థలీకటీపశ్చాద్భాగశ్చ॥ ని॥ పశ్చాన్నితంబస్త్రీకట్యా ఇత్యమరః- జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థేఙీప్ - హరతీతి హారిమనోహారం-పూర్యవర్ణేనిః వాచాంమార్దవం వాక్మాధుర్యంమధుర కోమలాలాపశ్చేత్యర్థః ఏతత్సర్వంయువతిషుతరుణీషుస్వాభావికంస్వభావసిద్ధం- తతఆగత ఇతిఠక్ మండనంతరుణీనామేతన్నైసర్గికాలంకరణమిత్యర్థః అత్ర చంద్రవికాసీత్యాదిశబ్దాప్రామాణ్యశస్సాదృశ్యనావగమాః అత్రఏనోపమాలం

కారః-తదు క్తమాచార్యదండినా॥ *॥ స్పర్ధతే జయతిద్వేష్టిహసతీర్ష్యతిత్యసూయతి। తదన్వేత్యనుబధ్నాతితచ్ఛీలతినిషేధతి। తచ్చవానుకరోతీతిశబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాఇతి-శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ .. ×

శ్లో॥ స్మితంకించిన్ముగ్ధంసరళతరళో దృష్టివిభవఃపరిస్పందోవాచామభినవవిలాసోక్తిసరసః।గతానామారంభఃకిసలయితలీలాపరికరస్స్పృశంత్యాస్తారుణ్యంకిమివనహిరమ్యంమృగదృశః॥ ౬

ఉ॥ ఇంచుకముద్దు లేనగవులింపగునవ్యవిలాససూక్తులు। భ్యంచితలోలదృష్టియునవారుణ పల్లవమండనంబుని । మించుసలీలయానములు మేలుగయావనలక్ష్మి తోడ। వతించుమృగాక్షిచందములతిప్రమదంబుఘటింపఁజాలవే॥ ౬

వ్యా॥ అ॥ అధాలంబనగుణయావనమాహ॥స్మి తమితి॥స్మితంమందహాసః కించిదీషన్ముగ్ధంసుందరంభవతీతి యథాయోగ మధ్యాహార్యం॥ ని॥ ముదస్సుందరమూఢయోరిత్యమరః బాల్యయావనమధ్యసత్వేన తరుణ్యాః ప్రాగల్భ్యాభావాత్ స్మితస్యే షన్ముగ్ధత్వము క్తమిత్యవగంతవ్యా దృష్టివిభవఃవిలోకనసంపత్తిఃసరళమకుటిలం యథాతథాతరళశ్చంచలో భవతివాచాంపరిస్పందోవాగ్వ్యాపారోపి అభినవానూతనా విలాసాయాసాంతాయాఉక్తయఃవచనానితాభిస్సరసోరసయుక్తఃరుచిరఇతియావత్ భవతిగతానాంగతీనాం-కర్తరిక్తః ఆరంభః ఉపక్రమఃకిసలయితఃపల్లవితః ॥ * ॥ తారకాదిత్వాదితచ్ లీలాపరికరోవిలాస సమృద్ధిర్యస్య తథోక్తః విలాససంబంధబంధురోభవతీత్యర్థః అస్తారుణ్యంయావనంస్పృశంత్యాఃమృగదృశఃతరుణ్యాస్సంబంధి కిమివకింవారమ్యం।నోహరం నహిభవతి సర్వమపిరమ్యమేవభవతీత్యర్థః ఇయంముగ్ధనాయికా॥*॥ఉదయద్యావనాముపగాలజ్జావిజితమన్మథేతిలక్షణాత్ అత్రశ్లోకద్వయేపిశ్లాఘ్యవిశేషణయోగాదుదాత్తతానామగుణః॥ * ॥ శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగోయస్స్యాత్సాస్యాదుదాత్తతా ఇతిలక్షణాత్-శిఖరిణీవృత్తం॥ ౬

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేషు కిముత్తమంమృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం ఘ్రాతవ్యేష్వపికింతదాస్యపవనః శ్రోతవ్యేషుకిం తద్వచః । కిం

స్వాద్యేషు తదోష్ఠపల్లవరసస్స్పృశ్యేషు కింతద్వపుర్ధ్యేయం
కింనవయౌవనం సహృదయైస్సర్వత్ర తద్విభ్రమాః॥ ౭

సీ॥ చూడంగఁదగినవస్తువులందు ఘనమెద్దితులలేక తగు వెలంది
మొగంబు। వలపుఁగైకొనఁదగువానిలో నెయ్యది మగువలవ
దనాబ్జమారుతంబు। వీనులకింపైనవాసిలో నెయ్యది కోమ
లాంగులముద్దుగులుకుపలుకు। తనువుసోఁకినసుఖంబొనరిం
చునెయ్యది మెలఁతల సొబగైనమేనుదీవ। యతిమధురమెద్ది
కాంతాధరామృతంబు। సరసజనులకుఁజింతింపఁజాలునెద్ది।
పువ్వుఁబోఁడుల వెలలేనిజవ్వనంబు। వెలయునెల్లెడఁ బతుల
కువిభ్రమములు॥ ౭

వ్యా॥ అ॥ అరచక్షుఃప్రభృతిషడింద్రియాణామత్రైవలోకోత్తరప్రతి
నియతవిషయాన్వర్ణయతి॥ ద్రష్టవ్యేష్వితి॥ అత్రప్రశ్నోత్తరమాలికయా
న్వయః కార్యః ద్రష్టుంయోగ్యాని ద్రష్టవ్యాని తేషు దర్శనీయేషు వస్తుషు- యో
గ్యార్థేతవ్యప్రత్యయః శ్రేష్ఠంవస్తు కిమితిప్రశ్నః- ప్రేమప్రసన్నమను
రాగవికసితం ప్రేమదాయీత్యర్థః॥ * ॥ ద్రవీభూతంమనోయత్ర దర్శ
నేప్రేమదాయినీతిలక్షణాత్ - మృగదృశస్తరుణ్యాః ముఖం వదనమిత్యర్థః
ఏవముత్తరత్రాపి చక్షుః ప్రీతికరత్వాదితి భావః ఘ్రాతవ్యేషు ఆఘ్రాత
వ్యేషు కిముత్తమమితిప్రశ్నః - తదాస్యపవనః తస్యాఃతరుణ్యాః - ఆస్యప
వనో ముఖమారుతః తస్యైవ ఘ్రాణతర్పణత్వాదితిభావః - యద్యపి ఘ్రా
ణేంద్రియవిషయః గంధః నతుపవనస్తథాపి తస్యాః పద్మినీజాతిత్వాత్తదా
స్యగంధస్యతస్యసంక్రమణాద్వీణాశబ్దాశ్రియం తే భేద్యశబ్దాశ్రియంతే పుష్పా
ణ్యాఘ్రాయంత ఇత్యాదివత్తద్గంధసంబంధిని పవనే తద్ధర్మస్యోప చరిత
త్వాన్నవిరోధః శ్రవ్యేషు శ్రోతవ్యేషు - అత్రయోగ్యార్థే యత్ప్రత్యయః
ఏవముత్తరత్రాపి ఉత్తమంకిం-తద్వచస్తస్యాస్తరుణ్యాః వచః మృదుమధుర
భాషణం తస్యైవ శ్రవణానందకరత్వాదితిభావః స్వాద్యేష్వనుభవయో
గ్యేషు-ఉత్తమంకిం-తస్యాః ఓష్ఠః పల్లవః ఇవ తస్యరసః అధరామృతమిత్యర్థః తె
స్యైవరసనేంద్రియతృప్తిహేతుత్వాదితి భావః స్పృశ్యేషుస్పర్శనయోగ్యే

షువస్తుషు-ఉత్తమకిం-తస్యాఃవపుఃకుసుమసుకుమారశరీరమిత్యర్థఃతస్యై వచిరుపమత్వగింద్రియసౌఖ్యావహత్వాదితిభావః ఉత్తమంమధ్యేయంధ్యా నాహ్వాంకిం-ధ్యాతవ్యేష్వితి శేషః నవయౌవనం తరుణీ నవతారుణ్యమేవత స్యైవాత్యంతమనోరంజకత్వాదితిభావఃఅథసర్వదాముఖ్యంధ్యేయమాహ సహృదయైఃహృదయాళుభిఃరసికజనై రిత్యర్థః సర్వత్రసర్వదేశేషు సకల కాలేషువాతస్యాస్తరుణ్యా విభ్రమావిలాసాధ్యేయా ఇతి శేషః అత్రతత్ర త్ప్రసిద్ధవిషయాణామేకత్రసమష్టీవర్ణనాన్మహాన్ శృంగారపరితోషాతిశయ ఉక్తః ఏతేనాస్యాలోకోత్తరమాభిరూప్యం సూచ్యతే తథాచోత్తమవిష యాకాంక్షిభిర్విశిష్టతరుణీ సంభోగ ఏవకర్తవ్య ఇతిఫలితార్థః తత్రప్ర శ్నోత్తరయోశ్చాతుర్యాదితిశయార్థమసకృన్నిబంధనాదుదాత్తాలంకార భేదః॥*॥ఉత్తరాత్ప్రశ్న ఉన్నేయోయత్రప్రశ్నోత్తరేతథా- బహుధాచ నిబధ్యేతేతదుత్తరముదీర్యత ఇతి-శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౭

శ్లో॥ ఏతాశ్చలద్వలయసంహతిమేఖలోత్థఝంకారనూపురపరా
జితరాజహంస్యః।కుర్వంతికస్యనమనోవివశంతరుణ్యోవిత్ర
స్తముగ్ధహరిణీసదృశైఃకటాక్షైః॥ .. ౮

మ॥ కరచంచన్మణికంకణక్వణరణత్కాంచీరణత్స్వర్ణనూ। పు
రనాదాహృతరాజహంసరమణుల్పూర్ణేందుబింబానన। ల్దర
సేవ్వానిమనంబుఁగై కొనరుముగ్ధత్రస్తవల్గన్మృగీ। తరళా
లోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్॥ ౮

వ్యా॥అ॥అథాసాంముఖాద్యలంకరణవర్ణనద్వారాసకలలోకసమ్మో హకత్వమాహద్వాభ్యాం ॥ ఏతా ఇతి॥ చలంత్యో-గతివైచిత్ర్యద్వశా నేయేవలయసంహతిమేఖలే-వలయసంహతిః కంకణశ్రేణిః మేఖలాశబ్దేన కాంచీవాచినాతన్నిబద్ధకింకిణ్యోలక్ష్యంతే- తదుత్థస్తదుత్పన్నోయోఝంకా రఃఝణంఝణస్తేననూపురాభ్యాం మంజులనినాద మంజీరాభ్యాంచ పరా జితాస్తిరస్కృతా రాజహంస్యః కలహంసాంగనాయాభిస్తాః కలనాదసుం దరమందగమనరాజహంసరమణీయాఇత్యర్థః॥ ని ॥ రాజహంసోనృపశ్రే ష్ఠేకాదంబకలహంసయోరితి విశ్వః ॥ * ॥ జాతేర(స్త్రీ) విషయాదయోప

ఢాదితిఙీష్ శైషికస్యకపో వైభాషికత్వాన్నప్రయోగః ఏతాః పూర్వోక్తా
స్తరుణ్యఃకించిదూనవింశతివార్షికాఃస్త్రియఇత్యర్థఃవిత్రస్తాచకితాము
గ్ధాప్రౌఢచయాహరిణీకురంగీ తత్సదృశైస్తద్విలోకనిభైరిత్యర్థః కటాక్షై
రపాంగవీక్షణైఃఏతేనైతాసాంపద్మినీత్వంసూచ్యతే॥ *॥ చకితమృగదృగా
భేప్రాంతరక్తేచనేత్రే ఇతిలక్షణాత్కస్యమనోవివశం సమ్మోహితం నకు
ర్వంతీకుర్వంత్యేవేత్యర్థః తరుణీలక్షణముక్తం-రతిరహస్యే॥ * ॥ బాలా
స్యాత్షోడశాబ్దాతదుపరితరుణీవింశతేర్వ్యాపదూర్ధ్వం ప్రౌఢాస్యాత్పం
చపంచాశదవధిపరతోవృద్ధతామేతినారీ॥ వయోలక్షణముక్తం॥ * ॥ నిదా
ఘశరదోర్బాలాపథ్యావిషయిణోభవేత్। హేమంతేతరుణీయోగ్యాప్రౌ
ఢావర్షావసంతయోః ॥ సతతంసేవ్యమానాపిబాలాప్రధయతే బలమితి
అత్రరాజహంసీపరాజయస్యసాదృశ్యపర్యవసానాదేకా ఉపమాహరిణీస
దృశైరిత్యత్రచాన్యా - అనయోఃపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సజాతీయసంసృష్టిః-ఏ
తాశ్చమధ్యమనాయికాః॥*॥లజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యమోదితయౌవనేతి
లక్షణాత్ వసంతతిలకావృత్తం॥ ౮

శ్లో॥ కుంకుమపంకకళంకితదేహా గౌరపయోధరకంపితహారా।
నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం నవశీకురుతేభువిరామా॥

చ॥గొనబగుమేనసంకుమదకుంకుమపంకమెసంగసబ్బెపుం। జనుగ
వరత్నహారములుసారెఁబెనంగఁబదాంబుజంబుల । స్మోనసిన
గిల్కుటందియలమ్రోఁతచెలంగ ననంగవైభవం । బెనయఁగ
గుల్కుకలికిసోబగెవ్వనిఁదావలపింపదిమ్మహిన్॥ ౯

వ్యా॥ కుంకుమేతి॥కుంకుమపంకేనకాశ్మీరజకర్దమేన॥ ని॥ అథకుంకు
మం-కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం- పంకో(స్త్రీ)శాదకర్దమావితిచోభయత్రాప్య
మరః-అథలాఘుసృణాపరపర్యాయకుంకుమ కుసుమరంజిత చందనపంకేన-
కుంకుమంఘుసృణమిత్యభిధాన రత్నమాలాయాం - యద్వా-కుంకుమేనచ
పంకేనచ సిందూరాపరనామ శృంగార భూషణాఖ్య ద్రవద్రవ్యవిశేషే
ణచ॥ని॥సిందూరంనాగసంభవం - చీనపిష్టంచగాంధారింపంకంశృంగార
భూషణమిత్యమరఃకళంకితఃచిహ్నితోదేహోయస్యాస్సాకుంకుమసిందూ

రాదిగంజకద్రవ్యశృంగారితా కా రేత్యర్థః॥ అతఏవ గౌరయోరరుణయోర్వ్యాప్తద్వనీత్వాత్ శ్రీఫలసచ్ఛాయయోః- స్తనయుగళమనింద్యశ్రీఫలశ్రీవిడంబీతిలక్షణాత్ పయోదరయోః కుచకుంభయోః కంపితాశ్చలితా హారాః ముక్తావళయో యస్యాస్సాతథోక్తా నూపురా మంజీరావేవహంసౌ హంసావివనూపురౌవా తాభ్యాం రణతీశబ్దాయమానే పదేఏవ పద్మే పద్మే ఇవపదేవా యస్యాస్సా అతఏవ రూపకోపమయోస్సాధకబాధక ప్రమాణాభావాత్సందేహసంకరః రామాసుందరీభువికంపురుషం నవశీకురుతే- నస్వాయత్తీకరుతే- జితేంద్రియమపిస్వాయత్తీకురుతఏవేత్యర్థః॥ ని॥ వశఆయత్తాయాంచేతివిశ్వః అభూతతద్భావేచ్విః - ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాయాం కుగతిప్రాదయ ఇతిసమాసః అత్రసుప్సుపేత్యనువృత్తేః అత్ర హారాణాంకంపితత్వవిశేషణేనపయోధరయోరత్యంతపటుత్వం సూచ్యతే అన్యథాకంపనాయోగాత్ తేనచాత్యుత్కట యౌవనసంపత్తిశ్చ గమ్యతే- పయోధరయోశ్చ గౌరత్వవిశేషణేనరూపసమృద్ధిర్వ్యజ్యతే - ఏతేనాలంబనగుణలాభ ఉక్తః ఏవం కుంకుమపంకేత్యనేన తటస్థోద్దీపనభావః కథితః తథాహారనూపురాత్మకాలంబనాలంకరణమప్యుట్టంకితం రణత్పదపద్మేత్యనేనసూచితోలీలాగతి విశేషరూపానుభావశ్చ తథాచైవంవిధ సామగ్రీసముల్లసితేన- అభిరూప్యమకారిన్యమంగానాంచమార్దవం- ఏవమాదిగుణావస్థాప్రదమేయౌవనేభవేదిత్యుక్త్యా- కృతాథరాంగసంస్కారా సఖీకేళీషులాలసేత్యుక్తచేష్టావిశిష్టయౌవనపరిపూర్ణేన నరమయతీతి రామేతివ్యుత్పత్త్యాలోకోత్తరలావణ్యసంపన్నేనఆలంబన విభావేనోదితేశృంగార రసార్ణవేకోవాననిమజ్జతీతిభావః॥ అత్రశ్లాఘ్యవిశేషణయోగాదుదాత్తతానామగుణః- లక్షణంతూక్తం- తథాత్యంతసుకుమారార్థసందర్భితత్వాత్కైశికీవృత్తిః॥ అత్యంతసుకుమారార్థసందర్భాకైశికీమతేతిలక్షణాత్ ధోధకవృత్తం- లక్షణంతు- ధోధకవృత్తమిదంభభభాగావితి॥ ౯

శ్లో॥ నూనంహితేకవివరావిపరీతవాచో యేనిత్యమాహురబలా ఇతికామినీస్తాః। యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః శక్రాదయోపివిజితాస్త్వబలాఃకథంతాః॥ ౧౦

చ॥ అతివలఁజూచివీరబలలంచు వచించుమహాకవీంద్రు।లుద్ధతవి
పరీతవాదులిదిదబ్బరగాదువిలాసినీసమం। చితతరలాక్షిపా
తములచే గెలువంబడిరింద్రముఖ్యులున్ । ధృతినటువంటివా
రబలలేగతినైరితలంచిచూడఁగన్॥ ౧౦

వ్యా॥అ॥అథైతాసాంప్రాగల్భ్యంవర్ణయతినూనమితి॥ తేకవివరాఃకవి
శ్వరాఃవిపరీతవాచోవ్యత్యస్తవచనాః నూనంసత్యంహితేక ఇత్యాశంకా
యామాహ- యేకవివరాస్తాఃప్రసిద్ధాః కామినీరబలాః దుర్బలా ఇతినిత్య
మాహుఃబ్రువతేవర్ణయంతీత్యర్థఃతఙితిసంబంధః-బ్రువఃపంచానామాదిత
ఆహోబ్రువఇతిఉసాదేశఃబ్రువఆహాదేశశ్చకథం విపరీతవాక్య మిత్యాశం
క్యతాసాంప్రాగల్భ్యంసాధయతి-యాభిః కామినీభిః విలోలతరా అతితర
ళాస్తారకాఃకనీనికాయేషుతేతథోక్తాయేదృష్టిపాతాః లోచనప్రసారాః
తైఃదృక్ప్రేరణైఃకర్తృకరణయోస్తృతీయేతితృతీయా॥ ని॥ తారకాక్ష్ణఃక
నీనికేత్యమరః శక్రాదయఇంద్రాదయో పికిముతాన్యఇతిభావఃవిజితాః-ని
ర్జితాః-స్వాయత్తీకృతాఇత్యర్థః తాస్తుకామిన్యఃకథమబలాఃకుతోవాదుర్బ
లాఃకింతుప్రబలాఏవేత్యర్థః వీక్షణమాత్రేణైవేంద్రాద్యుజ్జయినీనాం బలిష్ఠ
త్వంకింవ క్తవ్యమత ఏతాసాందౌర్బల్యప్రతిపాదకాః కవయ ఏవదుర్బల
వాచోనతుతాఇతిభావః అత్రోత్తరవాక్యార్థస్యపూర్వవాక్యార్థ సమర్థక
త్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ *॥ హేతోర్వాక్యపదా
ర్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్॥ వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౦

శ్లో॥ నూనమాజ్ఞాకరస్తస్యాస్సుభ్రువోమకరధ్వజః। యతస్తన్నేత్ర
సంచారసూచితేషుప్రవర్తతే॥ ౧౧

క ॥ నారీజనముల కాజ్ఞా। కారియగుభటుండుమరుఁడు గాఁబోలు
జుమీ । వారికటాక్షము సోఁకిన। వారిమెడన్ వారిఁజూపి
వర్తించుఁగదా॥ ౧౧

వ్యా ॥ అ ॥ అథకామదేవస్యకామినీకింకరత్వముత్ప్రేక్షతే॥నూనమితి ॥
మకరధ్వజః కామదేవః తస్యాఃప్రసిద్ధాయాః పూర్వోక్తాయా వాసుభ్రు
వః కామిన్యాః జాతావేకవచనంసుభ్రువామిత్యర్థః ఆజ్ఞాంకరోతీత్యా

జ్ఞాకరః కింకరః-కృష్ణో హేత్విత్యాదినాటప్రత్యయః నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా యాంకుతః యతః కారణాత్తస్యాస్సుభ్రువో నేత్రసంచారేణదృష్టిప్రసారేణసూచితేషు సంజ్ఞాపితేషుప్రవర్తతే యథాలోకేస్వామిదృష్టిసూచితేభృత్యఃప్రవర్తతేతద్వదిత్యర్థః అతః కామినీనాంనూనమయంకింకర ఇతిభావః కామినీకటాక్షమాత్రేణైవజనస్య మన్మథావేశసంభవాదియముత్ప్రేక్షా సాచనూనమ్మిత్యతివ్యంజక సద్భావాద్వాచ్యా-తదుక్తం॥*॥ మన్యేశంకేధ్రువంనూనం ప్రాయఇత్యేవమాదిభిః ॥ ఉత్ప్రేక్షావ్యజ్యతేశబ్దైరివశబ్దోపి తాదృశఇతి-ఏతేనైతాసామప్రతిహతజగద్వశీకరణసామర్థ్యరూపంవ్యజ్యతే ॥ . . ౧౧

శ్లో॥ కేశాస్సంయమినశ్శ్రుతేరపిపరంపారంగతేలోచనేఅంతర్వ
క్త్రమపిస్వభావశుచిభిఃకీర్ణంద్విజానాంగణైః। ముక్తానాంసత
తాధివాసరుచిరౌవక్షోజకుంభావిమౌ ఇత్థంతన్వివపుఃప్రశాంత
మపితేరాగంకరోత్యేవనః॥ ౧౨

ఉ॥ వావిరిగన్నుదోయి శ్రుతిపారగమెంతయు సంయముల్కురు।
ల్భావశుచిద్విజ ప్రకరభాజనమెన్న ముఖాంతరంబు ము। క్తా
వళిరమ్య ముల్కుచములక్కటయిట్లు ప్రశాంతమయ్యు రా। జీ
వదళాక్షి మేనువిరచించుచున్నదిమాకురాగముల్॥ ౧౨

వ్యా॥ అ॥ అధరాగిణశ్లేషవైచిత్ర్యాత్ కామినీ ప్రశంసాపరంవచనంసంబోధనమభిధాయాహద్వాభ్యాం॥ కేశాశ్శిరోరుహాస్సంయమినః సంయతాః సమ్యక్ నియమవంతశ్చలోచనేఅపిశ్రుతేః పరంపారంకర్ణాంత విశ్రాంతత్వంవేదాంతపరిశీలనతాత్పర్యంగమ్యతేఅంతర్వక్త్రంవక్త్రాభ్యంతరమపిస్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుచిభిఃశుభ్రైఃపవిత్రైశ్చద్విజానాంవిప్రాణాంచ॥ ని॥ దంతవిప్రాండజాద్విజాఇత్యమరః గణైః కీర్ణంవ్యాప్తం ఇమౌవేతావితిహస్తనిర్దేశఃవక్షోజకుంభౌకుచకుంభౌచ ముక్తానాంమౌక్తికహారాణాం ముక్తానాంచసతతాధివాసేన నిరంతరావస్థానేనసంతతనివాసేన ॥ ని ॥ ముక్తాతుమౌక్తికేముక్తఃప్రాప్తముక్తౌతుమోచితఇత్యభయత్రాపిశ్వః అతః హేతన్విఇత్థముక్తప్రకారేణతేవపుఃశరీరంప్రశాం

తంప్రసన్నం వైరాగ్యసాధనసంపత్తిమదపీతియావత్-వాదాంతేత్యాదినా నిపాతఃనోస్మాకంరాగమనురక్తింసంభోగాభిలాష మేవేతియావత్ కరోత్యుత్పాదయతి - నతువైరాగ్యమితివిరోధః సచోక్తరీత్యా ఆభాసితత్వాద్విరోధాభాసోలంకారః॥ * ॥ అభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాస ఇష్యత ఇతిలక్షణాత్-సచశ్లేషప్రతిభోత్థాపితఇతితయో రంగాంగిభావేనసంకరః లోచనే అంతర్వక్త్రిమిత్యత్ర ప్రగృహ్యత్వాత్ప్రకృతిభావః ఈదూదేద్వివచనంప్రగృహ్యమితిప్రగృహ్యసంజ్ఞా-వృత్తముష్టుం॥ ౧౨

శ్లో॥ ముగ్ధేధానుష్కతాకేయమపూర్వాత్వయిదృశ్యతే। య
యావిధ్యసిచేతాంసిగుణైరేవనసాయకైః॥ ౧౩

క॥ శరములచేభేదింపక।నిరతముజేసెదవుహృదయనిర్భేదముభా।
సురగుణములచేనద్భుత। కరచాపప్రౌఢినీకెకలదులతాంగి॥

వ్యా॥ధనుఃప్రహరణమస్యధానుష్కః ధన్వీ - ప్రహరణమితిరక్ ఇసుసుక్తాంతాత్కః॥ని॥ధన్వీధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః- తస్యభావ స్తత్తా హేముగ్ధేసుందరి ॥ ని ॥ ముగ్ధసుందరమూఢయోరిత్యమరః - యద్వాహే ఊదయద్యావనభావేతి త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరా అసాధారణేతి యావత్ ధానుష్కతా దృశ్యతే ఇయంధానుష్కతా కాకీదృశీనయజ్ఞాత ఇత్యర్థఃకుతః యయాధానుష్కతయా హేతునాచేతాంసి యువజనమనాంసి దుర్లక్ష్యాణ్యపీతిభావఃగుణామార్దవ్యాఃరూపయౌవనాదయశ్చతైరేవవిధ్యసిసం ప్రహరసి సాయకైర్బాణై స్తునవిధ్యసియుతః లోకేధానుష్కాః ప్రౌఢా ఏవసులక్ష్యాణ్యేవలక్ష్యాణిబాణైరేవవిధ్యంతిత్వంతుముగ్ధాపిదుర్లక్ష్యాణ్యపిలక్ష్యాణిమార్ద్వభిరేవవిధ్యసీతికృత్వాత్వదీయధానుష్కతాయా అపూర్వత్వాదజ్ఞేయత్వమితిభావః స్త్రీణాంరూపయౌవనగుణసంపత్తిరేవపరప్రహరణసాధనమితిఫలితార్థః-అత్రపూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థసమర్థితత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగంతచ్చగుణయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తినిర్వ్యూఢమిత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః తేనచప్రసిద్ధాద్ధానుష్కాదుపమానాదుపమేయభూతముగ్ధాయా ఆధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారధ్వనిః॥ ౧౩

శ్లో॥ సతిప్రదీపేసత్యగ్నౌసత్సుతారామణీందుషు। వినామేమృ
గశాబాక్ష్యాతమోభూతమిదంజగత్॥ ౧౪

ఆ॥ పెక్కుదివియలున్నజక్కవచెలియున్న। రిక్కఱాయుఁ
డున్నజుక్కలున్న। చిన్నిలేఁడిచూపుచేడియనెడఁబా
యు। నప్పుడంధకారమయ్యెజగము॥ ౧౪

వ్యా॥ అ॥ అథావింశతిసమాప్తికామిన్యుద్దేశేనోక్త్వాస్యత్యంతానురాగిణాంప్రశంసావచనాన్యాహ॥ సతీతి॥ ప్రదీపే అర్థప్రకాశేదీపార్చిషిసతి విద్యమానేపి అగ్నౌతథాభూతే వహ్నౌచసత్యపిసత్యర్క ఇతిపాఠే త్రిలోకప్రకాశకేసూర్యే సత్యపితథా తారామణీందుషు తిమిరనిరాసకత్వేన ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాదిమాణిక్య చంద్రేషుసత్స్వపి తయా ప్రసిద్ధయా పూర్వానుభూతయావామృగశాబస్యబాల హరిణస్యేవాక్షిణీయస్యాస్తయా ప్రియతమయావినా - బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ్ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిజీష్ ఇదంజగత్ తమోభూతమంధకారమయంలక్ష్యత ఇతిశేషః తస్యా ఏవమమనయన జ్యోతిష్ట్వాదితి భావః అత్రాంధకారనిరాకరణసమర్థత్వేన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాదికారణ సముదాయే సత్యపితన్నిరాసరూపకార్యానుత్థానాద్విశేషోక్తిరలంకారః ॥ * ॥ తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ తథాప్రదీపాదిసద్భావేపితమోభూతత్వమితివిరోధశ్చ వ్యజ్యతే తేనచాస్య మహామోహాంధత్వంవస్తుగమ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ౧౪

శ్లో॥ ఉద్వృత్తస్తనభారఏషతరళేనేత్రేచలేభ్రూలతేరాగాధిష్ఠి
తమోష్ఠపల్లవమిదంకుర్వంతునామవ్యథామ్। సౌభాగ్యాక్షర
మాలికేవలిఖితా పుష్పాయుధేనస్వయం మధ్యస్థాపికరోతి
తాపమధికంరోమావళిః కేనవా॥ ౧౫

చ॥ గరువపుజన్నులుంబెళుకుగన్నులునిల్కడలేనికన్బొమల్। ముఱి
యుచునెఱ్ఱబాఱుజిగిమోవియుఁదాపముజేయఁగాదగున్। స్మ
రలిఖితోరుభాగ్యలిపిజాలము లందగిమధ్యవర్తినై। వంకైన
రోమరాజియునుబాలికి తాపముఁజేయనేరవే॥ ౧౫

వ్యా ॥ ఉద్వృత్తఇతి ॥ ఉద్వృత్తోత్యున్నతవర్తులః ఉత్పృథగతశ్చ ఏషఇతి పురోవర్తినోహస్తనిర్దేశః స్తనభారస్తరళతరళేలీలావిలోలేచపలేచేతిగమ్యతే నేత్రేచచలేరేచితాది విలాసచంచలేస్థైర్యవిహీనేభ్రూలతేచ రాగేణ లౌహిత్యేనమాత్సర్యేణచాధిష్ఠితంతద్వ్యాప్తమిత్యర్థః॥ నీ ॥ రాగశ్చరక్తోమాత్సర్యేకేశాదౌ లోహితేష్విత్యుభయత్రాపిశాశ్వతవిశ్వప్రకాశాఇదమితినిర్దేశః ఓష్ఠపల్లవమధర కిసలయంచేత్యేతా నీతిశేషఃవ్యథాంమనః పీడాంకుర్వంతునామ-నామేతికుత్సాయాం ఖలానాంపరపీడా కరణస్యస్వాభావికత్వాదితిభావః కింతుపుష్పాయుధేన కామదేవేన స్వయంస్వహస్తేన లిఖితాసౌభాగ్యాక్షరమాలికా సౌభాగ్యవ్యంజకపుణ్యవర్ణపఙ్క్తిరివస్థితేత్యుత్ప్రేక్షాతథామధ్యస్థా అవలగ్నప్రదేశే విలగ్నాతటస్థాపిచ సారోమావళిః రోమరాజిః కేనవాహేతునా అధికంతాపంకరోతి మనస్సంతాపయతి విశిష్టతటస్థస్య పరసంతాపకరణా నౌచిత్యాదితిభావః తత్రపూర్వార్ధే ఉద్వృత్తత్వాది పదార్థానాం శ్లేషభంగ్యా స్వాభావ్యేనచ విశేషణగత్యా పీడాకరణపదార్థం ప్రతిహేతుత్వ కరనాత్పదార్థహేతుకం ఏకంకావ్యలింగం ఉత్తరార్థేతుతటస్థపదార్థ స్యశ్లేషభంగ్యైవకేనసంతాపయతీత్యాక్షేపపదార్థం ప్రతిహేతుత్వేకథనాద పరంచతచ్చోక్త్యోత్ప్రేక్షయాసాపేక్షితత్వాత్సంకీర్ణంసప్వాగ్వాక్య కావ్యలింగేనైరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యేత ఇత్యనయోస్సజాతీయ సంసృష్టిః ఏతేన స్తనభారాదేర్లోకోత్తరలావణ్య సంపన్నత్వ మత్యంతజనసంమోహకత్వేనసూచ్యతే- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥ ౧౫

శ్లో ॥ ముఖేనచంద్రకాంతేనమహానీలైశ్శిరోరుహైః। కరాభ్యాం
పద్మరాగాభ్యాం రేజేమణిమయీవసా॥. ... ౧౬

తే॥ నిగులశశికాంతమయిననెమ్మోముచేత । నెఱిమహానీలరుచు
లైననెఱులచేత। జలజరాగములయినహస్తములచేత । రత్న
మయయునగానిసీరత్నమమరె॥ .. . ౧౬

వ్యా ॥ ముఖేనేతి ॥ చంద్రకాంతేనేందుసుందరేణచంద్రకాంతమణి రూపేణచేతి గమ్యతే ముఖేనచ మహానీలైగాఢశ్యామైశ్చహేంద్రనీలసంభ

వేంద్రనీలైశ్చశిరోరుహైఃకుంతలైశ్చ॥*॥సింహళస్యాకరోద్భూతామహానీలాసుతేస్సృతా ఇతిభగవానగస్త్యఃతథాపద్మస్యేవాగఇవరాగోయయోస్తాతాభ్యాంపద్మరాగరూపాభ్యాంచకరాభ్యాంచసాసుందరీరత్నమయీరత్నరూపేవరేజే-తత్ప్రకృతివచనేమయట్-టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్॥౧౬

శ్లో॥ గురుణా స్తనభారేణ ముఖచంద్రేణభాస్వతా । శనైశ్చ
రాభ్యాంపాదాభ్యాంరేజేగ్రహమయీవసా ౧౭

క॥ గురువగు కుచభారంబును । సరసకళా భాస్వదాస్య చం
ద్రుండుశనై । శ్చరములగు చరణములుగల । కరిగమనదన
ర్చెనారగ్రహరూపమునన్॥ ౧౭

వ్యా॥ గురుణేతి ॥ గురుణాదుర్భరేణగీష్పతిరూపేణచ ॥ గురుస్తుగీష్పతౌశ్రేష్ఠే గురౌపితరిదుర్భర ఇత్యుభయత్రాపిశబ్దార్ణవే స్తనభారేణచ భాస్వతాప్రకాశవతాభాస్కరేణచ॥ని॥భాస్వాన్భాస్వరసూర్యయోరితి విశ్వః ముఖమేవచంద్రస్తేనచ శనైశ్చరాభ్యాం మందగమనాభ్యాం శనైశ్చరాఖ్యగ్రహాభ్యాంచ సాగ్రహమయీవరేజే ప్రక్రియాతు పూర్వవత్ అత్రశ్లోకద్వయేపి శేషమహిమ్నారత్నమయత్వగ్రహమయత్వోత్ప్రేక్షణాత్ శ్లేషసంకీర్ణయముత్ప్రేక్షా తయాచాస్యాలోకోత్తరాకార రూపలావణ్యసౌందర్యకాంతి విశేషభాగ్య సౌభాగ్యాదిసకలకల్యాణగుణాభిరామత్వంగమ్యతేఏతచ్చమదీయశృంగారశృంగాటకే-రుక్మిణీవల్లభవ్యాఖ్యానేనిధిమయీగ్రహమయీత్యత్రవిస్తరేణప్రపంచితమితిహోపరమ్యతే॥ ౧౭

శ్లో॥ తస్యాస్తనౌయదిఘనౌజఘనంచహారివక్త్రంచచారుతవ
చిత్తకిమాకులత్వమ్। పుణ్యంకురుష్వయదితేషుతవాస్తివాం
ఛాపుణ్యైర్వినానహిభవంతిసమీహితార్థాః॥ ౧౮

చ॥ సుదతిపయోధరంబులతిసుందరముల్జఘనంబురమ్యమా।వదన
ముహృద్యమందుఁజలవతేఁనమేటికినీకుఁజిత్తమా।కదలకవాని
పైఁదలఁపుగల్గినఁబున్నెములాచరింపుమిం। పొదవలభించునే
సుకృతయోగములేక-సమీహితార్థముల్॥ .. ౧౮

వ్యా॥ తస్యా ఇతి॥ తస్యాస్తరుణ్యాః స్తనౌ ఘనౌ నిబిడౌ యద్యపి జఘనం కటిపురోభాగశ్చ హారి మనోహారి॥ ని॥ స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పుర ఇత్యమరః వక్త్రంచ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి హే చిత్త తవ ఆకులత్వం లోలుపత్వం కిం కిమర్థం నాస్తీత్యర్థః తావన్మాత్రేణ సంభవాదితి భావః తర్హి కిం కర్తవ్యమిత్యత ఆహ- తేషు స్తనాదిషు తవ వాంఛా సంభోగాభిలాషో స్తి యది- వర్తతే చేత్ తర్హి పుణ్యం సత్కర్మ కురుష్వ సమాచర కుతః పుణ్యైర్వినా సమీహితార్థాః వాంఛితార్థాః నభవంతి హి ఖలు జ్యోతిష్టోమాది సత్కర్మాచరణేన రంభా సంభోగవత్ కేనచిత్పుణ్యవిశేషేణ తవాపి తత్సంభోగస్సంభవిష్యతీతి భావః అర్థాంతరన్యాసాలంకారః- వసంతతిలకా॥ .. ౧౮

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రౌఢసురతప్రతాపప్రారంభా
స్స్మరవిజయదానప్రతిభువః। చిరంచేతశ్చోరా అభినవవికారైక
గురవో విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయంతే మృగదృశామ్॥ ౧౯

చ॥ కనదగునిండుజవ్వనపుఁగల్కికిఁదావులఁ బ్రౌఢసంగమం। బున
కునువక్రమక్రియలు పుష్పధనుర్జయదానదక్షువా। ఙ్మనసిజ
చిత్తహారులు వికారనిదానములైన కామినీ। జనులవిలాసకృ
త్యములు సంతతరమ్యతరంబులెన్నఁగన్॥ .. ౧౯

వ్యా॥ అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి॥ ఇమ ఇతి॥ తారుణ్యశ్రియో యౌవనసంపదః నవపరిమళాః నూతనపరిమళప్రాయాస్తద్వదభివ్యంజకా ఇత్యర్థః- యద్వా తారుణ్యశ్రియా నవః అపూర్వః పరిమళః సౌభాగ్య విశేషో యేషాం తే తథోక్తాః ప్రౌఢసురతం ప్రచండరతిః తత్ర యః ప్రతాపః సామర్థ్యం తస్య ప్రారంభాః ఉపక్రమాః స్మరస్య జగజ్జిత్వరస్య మన్మథస్య విజయదానే ప్రతిభువో లగ్నకాః॥ ని॥ స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువ ఇత్యమరః యథా ప్రతిభువః అధమర్ణాద్ధనముద్ధృత్య ఉత్తమర్ణాయ దాతుం సమర్థాస్తథా ఇమే పి దిగ్విజయమాకృష్య స్మరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః చిరం చిరకాలమారభ్య చేతశ్చోరాశ్చిత్తాకర్షకాః కామాః మనోహరా ఇతి యావత్ అభినవ వికారైః ఆకస్మిక భయకంపానుకరణాది ప్రత్యగ్ర యౌవన వికారైః ఏకగురవో త్యంతభూయిష్ఠాః మృగదృశాం తరుణీనాం సంబంధిన ఇమే పూర్వో

పవర్ణితా విలాసవ్యాపారాః శృంగారచేష్టావిశేషాః కిమప్యనిర్వాచ్య తయావిజయంతేసర్వోత్కర్షేణవర్తంతే విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదమ్॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౧౯

శ్లో॥ ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్గారారసాశ్రయతాంగతాః ఫ
ణితిమధురాముగ్ధప్రాయాఃప్రకాశితసంమదాః। ప్రకృతిసుభ
గావిస్రంభార్ద్రాస్స్మరోదయదాయినో రహసికిమపిస్వై
రాలాపాహరంతిమృగీదృశాత్॥ ౨౦

చ॥ ప్రణయశ్రీమధురంబులుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ప్రేమభూ
షణముల్దర్శితహర్షముల్ సుచిరవిశ్వాసార్ద్రముల్ముగ్ధముల్భణి
తిశ్రావ్యములంగజప్రవభముల్వాప్రేణ్వరీనర్మభా। షణము
ల్మామదిగొల్లలాడెడెరహస్యక్రీడలందెవ్వడున్॥ ౨౦

వ్యా॥ ప్రణయే॥ శ్లో॥ విస్రంభేపరమాంకాష్ఠామారూఢేదర్శనాదిభిః॥ యేనాంతరంగం ద్రవతి స స్నేహ ఇతికథ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేనవివక్షితః- తేనప్రణయేనమధురాః సంతాపహరాః॥ శ్లో॥ శీతలీక్రియతేతాపోయేనతన్మధురంస్మృతమితిలక్షణాత్ ప్రేమ్ణానురాగవిశేషేణోద్గారారమ్యామనోహరా ఇతియావత్ రసాశ్రయతాం శృంగారాస్పదత్వంగతాఃశృంగారరసప్రసరోల్లసితా ఇత్యర్థః ఫణిత్యాసందర్భవిశేషేణమధురా మాధుర్యగుణయుక్తా అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః ముగ్ధప్రాయాస్సౌకుమార్యభరితాః శ్రుతిరంజకా ఇత్యర్థః ప్రకాశితోభివ్యంజితస్సంమదస్సంభోగౌత్సుక్యంయైస్తేతథోక్తాః ప్రకృతిసుభగాః స్వభావరుచిరాః విస్రంభార్ద్రావిశ్వాసపరిప్లుతాః అతఏవస్మరోదయదాయినో జితేంద్రియస్యాపిమన్మథోద్రేకావహాః మృగీదృశాం సంబంధినఃస్వైరాలాపాఃనర్మోక్తయఇతియావత్-కిమపిహరంతి-యద్వారహసిస్వైరాలాపా ఇత్యన్వయఃకిమపిహరంతి-యద్వాఅనిర్వాచ్యతయామనోహరాభవంతీత్యర్థః ఏతత్శ్లోకద్వయేపిసమర్థసహిష్ణోఃశృంగారస్యపారసమయేప్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్బహిఃస్ఫురణేనద్రాక్షాపాకోనుసంధేయః॥ *॥ ద్రాక్షాపాకస్స్యాదంతర్బహిస్స్ఫురద్రస ఇతిలక్షణాత్ తథాశ్లేష ప్రసాదాదయో

చండ్యాశ్చాన్యోక్తా దశ ప్రాణాశ్చ ప్రాయేణాత్ర సంతి నిపుణై రున్నేయా ఇతిసంక్షేపః ప్రకరణేస్మిన్ ప్రాయశో నాయికా అనుకూలాదక్షిణాశ్చానుసంధేయాః ॥ * ॥ ఏకాయత్తోఽకూలస్స్యాత్తుల్యోనేకత్రదక్షిణ ఇతి లక్షణాత్-హరిణీవృత్తమ్॥ ౨౦

ఇతిశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే స్త్రీప్రశంసానామప్రథమావింశతిః

సంభోగ వర్ణనమ్

శ్లో॥ విశ్రమ్యవిశ్రమ్యవనద్రుమాణాంఛాయాసుతన్వీవిచచారకాచిత్
స్తనోత్తరీయేణకరోద్ధృతేననివారయంతీశశినోమయూఖాన్॥

చ॥ విరహకృశాంగియైనఘనవేణియొకర్తువనంబులోపలందరువు
లనీడలందనుచితంబుగమాటికివిశ్రమించిబం। ధురగతిసంచ
రించెజనుదోయినిబైయెదకొంగుఁగేలఁగా। వెరవుగబూని
యగ్గలపువెన్నెలకాకఁదొలంగఁజేయుచున్॥ ౨౧

వ్యా॥అ॥ అథసంభోగవిప్రలంభభేదవిభిన్నయోః శృంగారయోర్మధ్యేసంభోగశృంగారంసప్రపంచముత్తరత్రవర్ణయిష్యన్నాదౌ-విప్రలంభశృంగారమేకేనాహ॥ విశ్రమ్యేతి॥ కాచిత్తన్వీకృశాంగీవనద్రుమాణాం ఛాయాసుచంద్రాతపరహితాధఃప్రదేశేషువిశ్రమ్యవిశ్రమ్య పునఃపునఃశ్రమమపనీయ-విష్వాయాంద్వార్థ్యేవః॥ ని॥ ఛాయాత్వనాతపేకాంతావితివిశ్వః విచచారసంచచారకేళీవనసంచారస్యవిరహిజనవినోదోపాయత్వాదితిభావః కదంభూతాసతీకరోద్ధృతేనహస్తోత్క్షిప్తేనస్తనోత్తరీయేణ కుచకుంభాచ్ఛాదనపటాంచలేనశశినశ్చంద్రస్యమయూఖాన్ కిరణాన్ - ఆతపానితియావత్ నివారయంతీనిరాకుర్వంతిగ్రీష్మేష్మణోవ్యజనేనేవేతిభావఃచంద్రకిరణానాంవిరహిణీజన సంతాపకరత్వాత్తన్నివారణోక్తిః ఏతేనదశావస్థాపక్షేషష్ఠీమన్మథావస్థాతయాచచతుర్థీజాగరావస్థాతథా ఉత్తరీయేణశశిమయూఖానామనివారణీయత్వ వివేకాభావాచ్చిత్తవిభ్రమప్రతీతేఃకామశాస్త్రోక్తద్వాదశావస్థాపక్షేదశమీ ఉన్మాదవస్థాసూచ్యతే తన్వీత్యనేనకార్శ్యావస్థాచకథితాతదుక్తం॥*॥ దృఙ్మనస్సంగరసంకల్పో జాగరఃకృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగ దశాద

శేతికామశాస్త్రోక్తాస్తు॥ * ॥ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథసజ్వరః- ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవమరణంచరమంవిదురితి॥ ఇయంచవిరహోత్కంఠితా॥ *॥ చిరయత్యధికంకాంతేవిరహోత్కంఠితోన్మనాఇతిలక్షణాత్ ఉపజాతివృత్తం॥ ౨౧

శ్లో॥ అదర్శనేదర్శనమాత్రకామా దృష్ట్వాపరిష్వంగసు
ఖైకలోలా। ఆలింగతాయాంపునరాయతాక్ష్యామా
శాస్మహేవిగ్రహయోరభేదమ్॥ ... ౨౨

ఉ॥ బాలికకన్నుఁగన్గొననిపట్టునదర్శనమాత్రమబ్బినం। జాలున
టంచుఁగోరెమదిచక్కఁగఁగన్నులఁజూడనట్టిప్రో । యాలు
కవుంగలింపవలెనంచుఁదమిన్ మరిమీదఁగౌఁగిటన్। మేలుఁగఁజే
ర్చుకొన్ననిరుమేనులునొక్కటిసేయఁగోరితిన్॥ ౨౨

వ్యా॥ అ॥ అథసంభోగశృంగారస్యచబాహ్యాభ్యంతరభేదేనద్వివిధః॥ వాత్స్యాయనీయేనాప్యస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వివిధత్వముక్తం॥ *॥బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిసురతంద్వివిధంస్మృతం- తత్రాద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం॥ ద్వితీయంసురతంసాక్షాన్నానాకరణకల్పితమితి తత్రప్రథమాలింగనరూపంసోపస్కారమాహద్వాభ్యాం॥ * ॥ అదర్శన ఇతి ॥ అత్రయత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః కార్యః అదర్శనేప్రియతమవిషయకదర్శనాభావేసతిక్వచిత్ప్రసజ్య ప్రతిషేధేపినఙ్ సమాస ఇష్యతే యథా - అదర్శనమశ్రవణమభాషణమనుచ్చారణమిత్యాద్యభియుక్తోక్తే దర్శనమాత్రఏవ కామోభిలాషోయస్యాస్సా తథోక్తాతావన్మాత్రాభిలాషిణీత్యర్థః - తతోదృష్ట్వాప్రియతమమితిశేషః పరిష్వంగసుఖే ఆలింగనజనితసుఖే ఏకంముఖ్యంయథాతథాలోలాసతృష్ణా॥ ని ॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః యాఆయతాక్షీతి శేషః తస్యామాయతాక్ష్యాంకర్ణాంతవిశ్రాంత లోచనాయాం ప్రియతమాయాం పునరాలింగితాయాం సంపరిష్వక్తాయాంసత్యాంవిగ్రహయోశ్శరీరయోః॥ ని॥ శరీరంవర్ష్మవిగ్రహఇత్యమరః అభేదమైక్యమాశాస్మహే- తాదృగ్గాఢాలింగనసుఖమనుభవితుమభిలాషామహఇత్యర్థః తద్యథా- ప్రియయా (స్త్రీ)యాసంపరిష్వక్తోన

బాహ్యంకించనవేదనాంతరమేవ వాయంపురుషఇత్యాదిశ్రుతేః - ప్రియత
మగాఢాలింగపరిష్వంగేవిగళితవేద్యాంతరత్వేన బ్రహ్మానందస బ్రహ్మచా
రిసుఖవిశేషసంభవాత్తథావిధాలింగనాశం సనంయుక్తమేవేతిభావః తదు
క్తంరతిరహస్యే ॥ * ॥ తత్సౌఖ్యంపరతత్వవేదనమహానందోపమంమూఢ
ధీః కోవావిదంతిసూక్ష్మమన్మథ కక్షావైచిత్ర్యమూఢోజనఇతి అన్యత్రా
ప్యుక్తం - ప్రౌఢాలింగనచుంబనామితసుఖంప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరమితి - వృ
త్తంపూర్వవత్॥ ౨౨

శ్లో॥ మాలతీశిరసిజృంభణంముఖేచందనంవపుషికుంకుమావిలమ్। వ
క్షసిప్రియతమామదాలసాస్వర్గఏషపరిశిష్టఆగమః ౨౩

చ ॥ తలపయిమాలతీకుసుమ దామమునెమ్మొయిఁగుంకుమంబులోఁ।
గలసిన కమ్మదావి విరిగందవుఁబూత వెడందరొమ్మునం । దలి
కులనీల కుంతలమదాల సనీలసరోరుహాక్షియుం । గలుగుటనిం
ద్రభోగమునఁగాఁదగదేమఁటివేఱెయున్నదే॥ ౨౩

వ్యా॥ అ॥ ఏవంపరమానందానుసంధాయకత్వేనపరిష్వంగస్యాపవర్గ
రూపత్వముక్త్వాసంప్రతిస్వర్గరూపత్వమాహ॥మాలతీతి ॥ శిరసిమాలతీ
జాతికుసుమమాలికేత్యర్థః॥ ని॥ సుమనామాలతీజాతిః పుష్పేజాతిప్రభృత
యఇత్యుభయత్రాప్యమరః -పుష్పమాలేషు బహుళమితిలుక్ ముఖేజృంభ
ణంమదనమదజనితజృంభశ్చ ॥ ని ॥ జృంభస్తుత్రిషుజృంభణమిత్యమరః య
ద్వాసంభోగాత్సుక్యసూచక రాగవిలాసస్ఫూర్తిశ్చ వపుషికుంకుమావిలం
కాశ్మీరజమిశ్రితంఘుసృణరసమసృణితంవా- చందనంపాటీరపంకంచవక్షు
సిమదాలసామదేనమంథరాప్రియతమాగాఢాలింగితమత్తకాశినీచేత్యేషః
యంసముదాయఃస్వర్గఃస్వర్గశబ్దవాచ్యః ఆగమఏతద్వ్యతిరిక్తస్స్వర్గాభి
ధాయకశాస్త్రంతుపరిశిష్టస్సారానభిజ్ఞత్వాదముఖ్యఃస్వర్గపదవాచ్యము
ఖ్యార్థ బోధశూన్యఇత్యర్థః అన్యథైతత్పరత్వేనైవవదేదితిభావః స్వర్గ
సమానసౌఖ్యప్రదోయమేవేతిపరమార్థః రథోద్ధతావృత్తమ్ - రాన్న
రాదిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణా ॥ ౨౩

శ్లో ॥ ప్రాజ్ఞామేతి మనాగనాగ తరసంజాతాభి లాషంతతస్స

వ్రీడం తదనుశ్లథోద్యమమథప్రధ్వస్తధైర్యంపునః । ప్రేమా
ర్ద్రంస్పృహణీయనిర్భరరహఃక్రీడాప్రగల్భంతతోనిస్సంగాం
గవికర్షణాధికసుఖంరమ్యంకులస్త్రీరతమ్॥ ౨౮

ఉ॥ ఆదిమితారతంబుతదనంతరమంచితరాగమంత।లజ్జోదయమై
నరమ్యశిధిలోద్యమమంత నితాంతధైర్యవి । చ్ఛేదముప్రేమ
పూరమువిశేష వివిక్తవిహారమంతనా। హ్లాదకరాంగసంగ
ముకులప్రమదాగతమల్పసౌఖ్యమే॥ ౨౮

వ్యా॥ అ॥ అథాభ్యంతరసంభోగంవర్ణయితుముపక్రమతే॥ ప్రాగితి॥ ప్రాక్ప్రారంభేమనాగల్పంమామేతి మాస్తుమాస్త్వితినిషేధ వచనేన అనాగతోనుత్పన్నో రసోనురాగవిశేషోయస్మిన్ తత్ మాగ్ధ్యాదితిభావఃతతోనిషేధానంతరంజాతోంకురితోభిలాషోవాంఛాయస్మిన్ తత్తథోక్తంతదన్వభిలాషా నంతరం అనుర్లక్షణఇతికర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయానీవీవిస్రసనాదిషు మందోద్యమన భావో వ్రీడాతయా సహసవ్రీడం - తేనసహేతితుల్యయోగఇతిబహువ్రీహిః వోపసర్జనస్యేతిసహ భావస్యసత్వం అథవ్రీడానంతరంశ్లథోద్యమం నిరాకరణేశిథిలప్రయత్నం-పునరుద్యమనాభావానంతరం పునశ్శబ్దోత్రానంతర్యార్థకః ప్రధ్వస్తంవిగళితంధైర్యం ప్రాతిలోమ్యలక్షణంయస్మిన్ తత్తథోక్తం అంగీకృతాభిముఖ్యమిత్యర్థః॥ తతః ప్రేమార్ద్రం ప్రణయరస పరిప్లుతంతతః స్పృహణీయా అన్యోన్యమభిలాషనీయానిర్భరా ఉద్వేలాశ్చయారహః క్రీడా ఏకాంతకేళయః విస్రంభవిహారా ఇతియావత్ తాభిః ప్రగల్భ ప్రౌఢంతతోనిస్సంగేనాప్రతిబంధేనఅంగవికర్షణేనకుచాద్యవయవమర్దనేనాధికంసుఖంపరమానందోయస్మిత్ తత్తథోక్తంకుల స్త్రీరతంస్వస్త్రీసంభోగః రమ్యంసుందమత్యంతమనోహరమితియావత్ ఏతచ్చప్రథమసమాగమపరత్వేన ద్రష్టవ్యమన్యథోక్తవ్యవహారాసంభవాదితిభావః కులశబ్దవ్యావృత్తిసంభోగస్యాదిత ఆరభ్యప్రాగల్భ్యఘటితత్త్వేనోక్త విలక్షణత్వాదన్యాదృశో ద్రష్టవ్యఃనాయికాతుముగ్ధానాయకస్తూత్తమోనుకూలః కామతంత్రేషునిపుణఃఅస్యాథోక్తక్రమసంభోగాసంభవాదితిమంతవ్యం సంభోగలక్షణముక్తంగతిరహస్యే

* ॥ అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీని సంభోగ ఉదాహృత ఇతి అత్ర మామేతి వాగారంభసూచితైరనుభావైః సూచితాభిలాషమిత్యుక్తేన రత్యాఖ్యస్థాయిభావేన సవ్రీడమిత్యనేనోపలక్షితైస్సంచారిభావైః అవశిష్టైర్విశేషణైర్యథాయథం మానైరనుభావాది విశేషైః కులస్త్రీ ఇత్యుక్తేనాలంబనవిభావేన ప్రతీయమానో రసస్సార్వభౌమః ॥ శృంగారః నిస్సంగాంగవికర్షణాధికసుఖమిత్యనేన పరితోషాతిశయం ప్రాప్నోతీతి వేదితవ్యం శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ .. ..

శ్లో॥ ఉరసినిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం ముకుళితనయనానాం
కించిదున్మీలితానామ్। ఉపరిసురతఖేదస్విన్నగండస్థలానామ
ధరమధు వధూనాం భాగ్యవంతః పిబంతి॥ .. ౭౫

ఉ॥ అక్కునవ్రాలి కొప్పువిడి యల్లలనాడఁగ గన్నుదామరల్ చ
క్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం జె
క్కులఘర్మబిందువులు చిందఁగ విందొనరించు బోంట్లమేల్ చొ
క్కపు మోవితేనె చవిఁజూతురు భాగ్యముఁగల్గునేర్పరుల్॥ *

వ్యా॥ అ॥ అథ యదుక్తం నానాకరణకల్పితమితి తత్ర నానాకరణాని గనుకాదిబంధవిశేషాస్తేషాం మధ్యే ఏకం బంధవిశేషం వివక్షుస్తదనుకూముపరిసురతమాహ॥ ఉరసీతి॥ ఉరసి నిపతితానాం పురుషాయితబంధవశాద్వక్షస్స్థలమధిష్ఠితానాం అతఏవ ప్రస్తధమ్మిల్లకానాం రతిరభసవిశ్లథకచప్రచయానాం॥ ని॥ ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచా ఇత్యమరః ముకుళితనయనానాం సుపారవశ్యాల్లజ్జానుభావానుకరణాద్వా - నిమీలితలోచనానాం తథాపి కించిదున్మీలితానామీషన్ముకుళితలోచనానాం అన్యథా అనౌచిత్యాదితి భావః అతఏవ ఉపరిసురతే యః ఖేదః శ్రమస్తేన స్విన్నాని - స్వేదార్ద్రాణి గండస్థలాని యాసాం తాసాం ॥ * ॥ శ్రమః ఖేదోహిరత్యాదేః జాతస్స్వేదాదిభూమికృదితి లక్షణాత్ వధూనాం ప్రియతమానాం సంబంధి అధరమధు అధరామృతం భాగ్యవంతో భాగ్యశాలినః పిబంతి - పుంసః స్త్రీముఖ్యస్య నిజసుఖసామ్ముఖ్యాదక్లేశేనాధరం చుంబంతీత్యర్థః ఏతచ్చ పుణ్యాకృతామేవ సంభవతి నత్వన్యేషామత ఏవ భాగ్యవంత ఇత్యుక్తం తథా బాహ్యసురతవిశేష

రూపమపి చుంబనమారభ్యాభ్యంతరాంగతయా కథితమిత్యవగంతవ్యం- ళు రుషాయితఃలక్షణము క్తం రతిరహస్యే॥ *॥ స్వేచ్ఛయా ప్రశమిణి వల్లభే తథా యోషిదాచరతి పురుషాయితమితి నాయికాస్తు ప్రగల్భాః॥ *॥ స్మరమందిక్రీ త ప్రీడా ప్రౌఢా నంపూర్ణయా వనేతి లక్షణాత్ నాయికాః కామతంత్రకు శలాః అనుకూలాశ్చ స్వభావోక్తిరలంకారః॥ * ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్॥ మాలినీవృత్తమ్॥ .. ౨౫

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం యస్సురతరసోను సంవిదం భాతి। మిథునై
ర్మిథోవధారితమవితథమిదమేవ కామనిర్వహణమ్॥ ౨౬

తే॥ కన్నులరమోడ్చి విహరించుచున్నవారి। సురతభోగంబు తెలివి
తోఁబరఁగనేని । రమ్యమగునిది కామనిర్వహణమగుచు । నా
యికానాయకులకునిర్ణయముగాదే॥ . . ౨౬

వ్యా॥ అ॥ అథజ్ఞానపూర్వకఏవ సురతానుభవస్సార్థకః నత్వన్య ఇత్యా హ॥ ఆమీలితేతి॥ ఆమీలితనయనానాంసుఖపారవశ్యాదీషన్ముకుళితనయనా నాంయూనాం యస్సురతరసస్సురతాస్వాదః సంవిదమనుజ్ఞానమనుసృత్య భాతి అయమేతాదృశఇతిజ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభాతీత్యర్థః ఇదమేవజ్ఞా నపూర్వకసుర తానుభవ ప్రతిభానమేవ అవితథమవ్యర్థం సార్థకమిత్య ర్థః కామస్య మన్మథస్య కామ పురుషార్థస్యవా నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపన ముజ్జీవనమితియావత్ నత్వన్యదాభాసత్వాదితి భావః మిథునైరన్యైః స్త్రీ పురుషైః ॥ ని ॥ స్త్రీపుంసౌమిథునంద్వంద్వమిత్యమరః మిథోన్యోన్యమవ ధారితం నిశ్చితం అనుభవినామేవార్థనిశ్చయ సంభవాదితిభావః జ్ఞానపూ ర్వకసురతానుభవఏవ కామపురుషార్థ ఇతిఫలితార్థః అత ఇత్థంభూ తసురత మేవకర్తవ్యం నత్వన్యాదృశం తస్యక్లేశమాత్ర ఫలకత్వాదితి తాత్పర్యం ఆర్యావృత్తభేదః॥ ౨౬

శ్లో॥ ఇదమనుచితమక్రమశ్చపుంసాం యది జరాస్వపి మన్మథవికా
రాః। తదపిచనకృతం నితంబినీనాం స్తనపతనావధిజీవితం రతంవా॥

చ॥ ఇదియుచితంబుగాని పని యిమ్మహిలో మగవారికెంతయున్ । మ
దనసుఖావిలాసములు మానకయున్కి జరాభరంబునం ।గోద

మమిటారిముద్దుచనుగుబ్బలుజాఱినవెన్కఁబోంట్లకు।న్మదనసు
ఖంబుజీవితముమాన్పడుతామరచూలిజాణమే॥   ౨౬

వ్యా॥అ॥అధసురతావధింకధయన్నిగమయతి॥ఇదమితి॥ఇహాస్మిఁల్లో
కేపుంసామిదనుచితమన్యాయం అక్రమోనిమర్యాదాచకిమిదమిత్యాశం
కాయామాహ-జరాసువార్ధకావస్థాస్వపీత్యర్థః మన్మధవికారాః సుర
తవ్యాసంగాః కృతా ఇతియత్ ఇదమితిసంబంధః కింతుయావనావధికసు
రతమేవన్యాయం మర్యాదాగోచరంచేత్యర్థః తదుపరి వర్తన సురతస్యా
భాసత్వాదితిభావః।తధానితంబినీనాం స్త్రీణాంచతదనుచితం కింతదిత్య
తఆహ-స్తనపతనమవధిమర్యాదాయస్యతత్తధోక్తంజీవితం జీవనంవా
రతంసురతంవాన కృతమితియత్ బ్రహ్మణేతి శేషః- తదితిసంబంధః స్త్రీ
ణాంతావత్ స్తనపతనావధికమేవజీవనంకర్తవ్యంసురతమపితదవధికమే
వాన్యధాపంచపంచాశదవధిపరతోవృద్ధతామేతి నారీతికామశాస్త్రోక్తే
ర్వృద్ధానాంసంభోగానర్హత్వాత్ ॥ * ॥ త్యజేదంత్యకులోద్భూతాంవృద్ధ
స్త్రీంకన్యకాంత్యజేదితినిషేధస్మరణాత్ ॥*॥ఆలింగనంలంబపయోధరా
ణాంస్త్రీణాంచదుఃఖంత్రయమేవభూమావితిలంబస్తననితంబినీనాంభోగ
స్యదుఃఖరూపత్వాచ్చేతిభావఃయధాహమాఘః॥*॥అయమతిజరఠాఃప్రకా
మగుర్వీరలఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః।సతతమసుమతామగమ్యరూపాః
పరిణతదిక్కరికాస్తటీర్బిభర్తీతి-అత్రస్త్రీణాంపురుషాణాంచయావనకృ
తసురతమేవరమణీయమితితాత్పర్యం-పుష్పితాగ్రావృత్తం-అయుజినయుగ
రేఫతోయకారోయుజిచన జౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్॥   ౨౭

శ్లో॥ రాజంస్తృష్ణాంబురాశేర్నహిజగతిగతఃకశ్చిదేవావసానం
కోవార్థోర్థైః ప్రభూతైఃస్వవపుషిగళితేయావనేసానురా
గే। గచ్ఛామస్సద్మతావద్వికసితకుముదేందీవరాలోకినీనామా
క్రమ్యాక్రమ్యరూపంఝడితినజరయాలుప్యతేప్రేయసీనాం॥

శా॥ఆశాసాగరమధ్యమేరికినశక్యంబానెచేరంగభో। గాశాయు
క్తముజవ్వనంబుగళితంబైనంధనంబేలధా। ప్రీశాంఋటికిం

బోదుమే ప్రియవధూ హృద్యోల్లసద్రూప రే। ఖాశోభాతిశ
యంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గాకుండఁగ॥ ౨౭

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం సురతానుగుణ్యేన యౌవనస్యాత్యంతావశ్యకత్వం త్రిభిర్వర్ణయతి - తత్రాదౌ చిర ప్రవాసనిర్విణ్ణానాం రాజసేవాతత్పరాణాం యూనాం వచనమేతత్॥ రాజన్నితి॥ హే రాజన్ జగత్యస్మిన్ లోకే కశ్చిదేవ కశ్చిదపి పుమాన్ ధనలిప్సా స ఏవాంబురాశిస్సముద్రస్తస్యావసానం పారం న గతో హి-న ప్రాప్తః ఖలు కింతు మగ్న ఏవేత్యర్థః తృష్ణాయా అపరిచ్ఛిన్నత్వాదంబురాశిత్వరూపణం అదయౌవతాత్కాంక్షితార్థలాభేపిన తైః ప్రయోజనసిద్ధిరిత్యాహుః ప్రభూతైః ప్రచురైః॥ ని॥ ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమిత్యమరః అర్థైరర్థనైః కోవార్థః - కిం ప్రయోజనం న కోపీత్యర్థః అకించిత్కరత్వాదితి భావః॥ ని॥ అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః కస్మిన్ కథంభూతే సతి- స్వవపుషి నిజశరీరే అధికరణే సానురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగసహితే వా యౌవనే గళితే సతి కోర్థ ఇతి సంబంధః ధనలాభాదపి యౌవనమేవాస్మాకం బలీయ ఇత్యర్థః అతస్తావత్తత్పూర్వమేవ సద్మ స్వగృహం ప్రతిగచ్ఛామో యాస్యామః యావద్యదా వికసితాన్యుత్ఫుల్లాని కుముదాని కైరవాణి ఇందీవరాణి నీలోత్పలాని చ తత్సదృశాన్యాలోకాని- నేత్రాణ్యాసాం సంతీతి తథోక్తానాం సితాసితాబ్జదళమనోహరనయనానామిత్యర్థః॥ ని॥ సితే కుముదకైరవే ఇందీవరం చ నీలేస్మిన్నిత్యుభయత్రాప్యమరః ప్రేయసీనాం ప్రియతమానాం సంబంధి రూపం యౌవనవయుక్తసౌందర్యం జరయాక్రమ్యా క్రమ్యాభీక్ష్ణమాక్రమ్య ఝడిత్యంజజ॥ ని॥ ద్రాగ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయ ఇత్యమరః న విలుప్యతే న హ్రీయతే వదితి సంబంధః అన్యథా శశకాపాయే బిలఖననవద్గమనస్యైష్ఫల్యాద్వృద్ధస్త్రీగమననిషేధాచ్చేతి భావః॥ ని॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానే గారణ ఇత్యమరః- స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౨౮

శ్లో॥ రాగస్యాగారమేకం నరకశతమహా దుఃఖసంప్రాప్తిహేతు
ర్మోహస్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య। కం

దర్పస్యైకమిత్రంప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధంలోకేస్మి
న్నహ్యనర్థవ్రజకులభవనంయౌవనాదన్యదస్తి॥ ౨౯

చ॥ రతిపతిచేతివాలుఘనరాగనివాసమునీతివైరిదు। ర్గతిశతదుః
ఖమోహజునికారణముజ్జ్వలబోధతారకా । పతినిబిడాభ్ర
బృందముశుభప్రతిబంధముదోషసంఘసం ।గతమగుసేగిజ
వ్వనముకన్నజగంబునవేఱేయున్నదే॥ ... ౨౯

వ్యా॥ అ॥ అథాన్యానర్థమూలత్వమాహ॥రాగస్యేతి॥రాగస్యమాత్స
ర్యస్యైకమగారంముఖ్యాయతనం అ॰ రాగైకస్థానమితివాతథానరకశతే
షునిరయపరంపరాసుయాని మహాదుఃఖానితీవ్రయాతనాస్తేషాం ప్రాప్తి
హేతుః ప్రాప్తిసాధనం అగమ్యాగమనాదిదుష్కర్మప్రవర్తకత్వాదితి
భావః మోహస్యాస్త్యంతరాశక్తిరూపస్యజన్మోత్పత్తిబీజంజన్మకారణం॥
ని॥ హేతుర్నాకారణంబీజ మిత్యమరః జ్ఞానాతారాధిపస్య ప్రబోధచంద్ర
స్యజలధరపటలమభ్రబృందం-జ్ఞానప్రకాశప్రతిబంధకమిత్యర్థః కందర్పస్య
కామదేవస్య ఏకంమిత్రం-ముఖ్యబంధుస్తదుద్రేకమిత్యర్థః ప్రకటితఃప్ర
వృద్ధఃవివిధోనానావిధః స్పష్టఃప్రకాశశ్చదోషప్రబంధఃపాతక సంబంధో
యస్యతత్తథోక్తంయద్యౌవనమితిశేషః అతోస్మిన్ లోకేతస్మాద్యౌవనా
దన్యదితరత్ అనర్థానాముక్తవిధానాంవ్రజస్యసమూహస్యకులభవనము
త్పత్తినికేతనంనాస్తిహి ఇదమేవాత్యంతానర్థమూలమిత్యర్థః॥తదుక్తం
శ్లో॥యౌవనంరూపసంపత్తిఃప్రభుత్వమవివేకతా-ఏకైకమప్యనర్థాయ
కిముయత్రచతుష్టయం వృత్తం పూర్వవత్॥ ౨౯

శ్లో॥ శృంగారద్రుమనీరదేప్రసృమరక్రీడారసస్రోతసిప్రద్యు
మ్నప్రియబాంధవేచతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి। తన్వీనే
త్రచకోరపార్వణవిధౌసౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌధన్యఃకోపిన
విక్రియాంకలయతేప్రాప్తేనవేయౌవనే॥ ౩౦

ఉ॥ మారునికూర్మిచుట్టముసమంచితకేళిరసార్ద్రదంబుశృంగార
మహీజనీరదముకంజముఖీజనదృక్చకోరరా। కారజనీశమం

జలముకాంతవచోమణి వార్ధియౌవనం । బాలయజేందు
చోవిక్రృతినందనివాఁడెక్కృతార్థుఁడిమ్మహిన్॥ ౩౦

వ్యా॥అ॥ఇత్థంభూతేయౌవనేకశ్చిదేవనిర్వృక్రియఇత్యాహ॥ శృంగారేతి॥ శృంగారస్సంభోగవిప్రలంభరూపశృంగారరస ఏవద్రుమోవృక్షః స్తస్యనీరదే అంబువాహే అంకురితత్వకందళితత్వపల్లవితత్వ పుష్పితత్వ రూపావస్థాభిఃపరిపోషావహఇత్యర్థః ప్రసృమరోవ్యాపనశీలోయః క్రీడారసః-మన్మథకేళిరసః తస్య స్రోతసి ప్రవాహే అవిచ్ఛేదేనప్రవర్తక ఇత్యర్థః అథవా ప్రసృమర క్రీడానాంరసస్రోతసి- రసప్రవాహే యథేచ్ఛావిహారాన్వితే ఇత్యర్థః ప్రసృమరేత్యత్ర-సృఘస్యదః కర్మచ్ ప్రద్యుమ్నస్య కందర్పస్యప్రియబాంధవేఆప్తబంధౌ- స్వార్థేణ్ప్రత్యయః॥ ని॥ ప్రద్యుమ్నోమీనకేతనః కందర్పోదర్పకోనంగ ఇత్యమరఃచతురవాచో నిపుణవాక్యాన్యేవముక్తా ఫలానిమౌక్తికమణయః తేషాముదన్వతిసముద్రే సరససల్లాపోత్పత్తినికేతనభూతఇత్యర్థః ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాత నాత్సాధుః సముద్రస్యముక్తాకరత్వము క్తంరత్నశాస్త్రే॥ *॥ కరీకుంభజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాదిశుక్త్యర్ణవవేణుజాని।ముక్తాఫలానిప్రథితానిలోకే తేషాస్తుశుక్త్యుద్భవమేవభూరీతితన్వీనాంవిలాసినీనాం నేత్రాణ్యేవచకోరాశ్చంద్రికాపాయిపక్షివిశేషాః తేషాంపార్వణవిధౌ పూర్ణచంద్రేతద్వదుల్లాసకఇత్యర్థః పర్వణిభవః పార్వణఇతివిగ్రహః॥ ని॥ విధుర్విష్ణౌచంద్రమసీత్యమరఃసౌభాగ్యలక్ష్మ్యస్సౌందర్య సంపదోనిధానిధానే కదాచిదపి స్వావస్థానందదశాయాంసౌందర్యలక్ష్మీర్నక్షీయతఇత్యర్థఃనవయౌవనే నూతనవయసిప్రాప్తేసతికోపిధన్యః- కశ్చిదేవసుకృతీవిక్రియాం మన్మథవికారంనకలయతి-నప్రాప్నోతి ఈదృశస్తువిరళఇతిభావఃశ్లోకద్వయేపి నిరవయవరూపకాలంకారః-శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౩౦

శ్లో॥ సంసారేస్మిన్నసారేకునృపతిభవనద్వారసేవాకళంకవ్యాసం
గవ్యస్తధైర్యం కథమమలధియోమానసం సంవిదధ్యుః । యద్యే
తాఃప్రోద్యదిందుద్యుతిచయభృతోనస్యురంభోజనేత్రాః ప్రేంఖ
త్కాంచీకలాపా స్తనభరవినమన్మధ్యభాజస్తరుణ్యః॥ ౩౧

చ॥ జలజవిలోచనంబులును సన్నపుఁ జందురుకావిచీరలుం। గులుకుమెఱుంగుఁజన్నులును గొంచెపుఁబొగానులు రత్నకింకిణీ। కలరశనాగుణంబులును గల్గిన కాంతలు గల్గరేనిఁగా। సిలిమతిమంతులేటికి వసింతురు రాజగృహాంగణంబులన్॥ ... ౩౧

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం యౌవనస్యానర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేత్యంతదూరాపాస్తమిత్యాశంక్య తాసామపరిత్యాజ్యతాం త్రిభిర్వర్ణయతి॥ సంసారఇతి॥ అమలధియో నిర్మలమతయో మహాంతః మానసం నిజం మనః అసారే నిస్సారే అస్మిన్ పరివర్తమానే సంసారే- కళత్రాదిపోషణవ్యాసంగరూపే కునృపతిభవనద్వారస్య కుత్సితరాజమందిరస్య ప్రతీహారస్య సేవా అనువర్తనమేవ కళంకోపవాదస్తత్రయో వ్యాసంగోత్యాసక్తిస్తేన వ్యస్తం స్థైర్యం ధీరత్వం యస్య తత్తథోక్తం ఈదృక్కష్టకమార్గసక్తిమలినమిత్యర్థః కథం సంవిదధ్యుః కుర్యుః నకథంచిదపీత్యర్థః కింనస్యాచ్చేదిత్యత ఆహ ప్రోద్యన్నుదిత్వరోయ ఇందుస్తస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం తానిచంద్రధవళాని మాంజిష్ఠానివా ఉద్య ద్విశేషణ సామర్థ్యాత్ తానినిచయాన్యంశుకానిబిభ్రతీతి తథోక్తాః అంభోజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మఫలాశవిశాలలోచనా ఇత్యర్థః ప్రేంఖత్కాంచ్యః క్వణద్రశనా ఏవ కలాపాభూషణాని యాసాం తాః యద్వా కాంచ్యో భూషణాని యాసాం తాః॥ సి॥ కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః స్తనభరేణ కుచకుంభగౌరవేణ-వినమంతి అవనతాని మధ్యాన్యవలగ్నాని భజంతీతి తథోక్తాః పీవరకుచాః కృశోదర్యశ్చేత్యర్థః ఏతేన సౌందర్యాతిశయ ఉక్తః ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరుణ్యో యువతయః నస్యుర్యది నభవేయుర్యది తర్హి కథం సంవిదధ్యురితి సంబంధః అతః విశిష్టతరుణీనాం విద్యమానత్వా దేవసుధియోప్యేవంభూతా భవంతీత్యర్థః తస్మాత్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి భావః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ అసాధ విహ సంసారే దుర్వారే మకరధ్వజే- కులేచ కామినీమూలే కా వా స్యాత్ పరికల్పనేతి అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వ వాక్యార్థ సమర్థక హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః - స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౩౧

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకందరే హరవృషస్కంధావరుగ్ణద్రుమే గంగా

ధౌతశిలాతలేహిమవతస్స్థానేస్థితేశ్రేయసి। కఃకుర్వీతశిరఃప్ర
ణామమలినంమ్లానం మనస్వీజనోయద్విత్రస్తకురంగశాబనయ
నానస్యుస్స్మరాస్త్రంస్త్రియః॥ ౩౨

శా॥ గంగాధౌతశిలాతలంబుహరగోస్కంధప్రదేశాహతో। త్తుం
గక్ష్మాజముసిద్ధసేవితగుహాస్తోమంబుశీతాచలో। త్సంగంబుం
డఁగనెవ్వఁడోవ్వునృప పాదంబుల్దలంచాల్పసా। రంగీశాబవి
లోచనల్మనసిజాస్త్రంబుల్సతుల్లేనిచో॥ . .. ౩౨

వ్యా॥ సిద్ధేతి॥సిద్ధైర్యోగిభిరధ్యాసితాఅధిష్ఠితాకందరాగుహాయస్మిన్ తత్తథోక్తే ఏతేనతపస్సిద్ధిహేతుత్వంసూచ్యతే హరస్యనిత్యసన్నిహితస్య యోవృషోవాహనభూతోమహోక్షః తస్యస్కంధేన అంసపీఠేన కకుదేతి యావత్ - అవరుగ్ణాభగ్నాద్రుమాయస్మిన్ తత్తథోక్తం - రుజోభంగేకర్మణిక్తః - ఓదితశ్చేతినిష్ఠానత్వేణత్వం ఏతేనాఖిలశ్రేయఃప్రదశివసాన్నిధ్యముక్తంగంగాధౌతాని గంగాప్రక్షాళితాని శిలాతలానియస్మిన్ తత్తథోక్తేఏతేనాత్యంత పవిత్రత్వముక్తంఅతఏవ।శ్రేయసి శ్రేష్ఠేశ్రేయస్కరేవాహిమవతోగిరేస్సంబంధినిస్థానే ప్రదేశేస్థితేసతి కోవామనస్వీ సుమేధాః ధీరోజనః ప్రశంసాయామినిఃశిరోనిజోత్తమాంగం - ప్రణామేన-కునృపతిపాదవందనేన- మలినంకళంకితం అతఏవమ్లాన ముత్కర్షహీనంకుర్వీత మలినంమానమితిపాఠే మానంనిజాభిమానంకర్మ - శిరఃప్రణామేనవినిజోత్తమాంగ వినమనేన మలినంప్రతిష్ఠాహీనంకుర్వీతనకోపీత్యర్థః॥కుతఃయద్యస్మాత్కారణాత్ -విత్రస్తకురంగశాబనయనాః - పద్మినీజాతిత్వాచ్చకితబాలహరిణేక్షణాః అతఏవస్మరాస్త్రం- మహావీరస్యజగద్విజయసాధనభూతబాణఇత్యర్థః లింగవచనవ్యత్యయోనిత్యనపుంసకత్వేనజాత్యభిప్రాయేణవా- వేదాఃప్రమాణం తంతవః పటస్యసమవాయికారణమిత్యాదివద్ద్రష్టవ్య ఇత్యుక్తంప్రాక్స్త్రియః నస్యుశ్చేత్ - అతఃఅమోఘమదనశస్త్రభూతస్త్రీణామపరిత్యాజ్యతయావిద్యమానత్వాదేవమనస్వినామపీదృగ్దురవస్థాపత్తిరితిభావః-వృత్తముక్తం॥ ౩౨

శ్లో ॥ సంసారతవపర్యంతపదవీనదవీయసీ । అంతరాదు స్తరానస్యుర్యదిమదిరేక్షణాః॥ ౩౩

తే॥ అమితసంసారనీదుపర్యంతపదవి।గతిదలంవదవీయనిగాదుసూవే। యధిక్షకీలోనఁగడవంగనలవిగాని। ఖంజరీటాయతాక్షులుగలుగ రేని॥ ౩౩

వ్యా॥ సంసారేతి॥ హేసంసారతవపర్యంతపదవి అవసానసీమానదవియసీనదవిష్ఠాభవతి నదూరతరేతియావత్ కింతునేదీయస్యేవేత్యర్థః- దూరశబ్దాదియసున్యగితశ్చేతిజీప్- స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వయణాదిపరలోపః కుతస్తేతవ అంతరామధ్యేదుస్తరామహానద్య ఇవతరితుమశక్యాః ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః మదిరేక్షణాః స్త్రియః నస్యుర్యదిః నసంభావితాశ్చేత్ నదవీయసీతిసంబంధః సంభావితత్వాదేవదవీయసీత్యర్థః-ఏతేనసంసారపారాగమనప్రతిబంధిన్యః స్త్రియ ఇత్యుక్తం తత్పరిత్యాగేతు ।శ్రేయస్సంభవ ఇతిభావః పూర్వశ్లోకేప్యత్రాపిచ పూర్వతరశ్లోకవత్కార్యమున్నేయమ్॥ ౩౩

శ్లో॥దిశవనహరిణేభ్యోవంశకాండచ్ఛవీనాంకబళముపలకోటిచ్ఛిన్నమూలంకుశానామ్। శకయువతికపోలాపాండుతాంబూలవల్లీదళమరుణనఖాగ్రైఃపాటితంవావధూభ్యః॥ ౩౪

చ॥ శిలమొనమూలముల్చిదిమిచెన్నగవేణుకరీరకాంతిచే । లలితములైనదర్భకబళంబులులేళ్లకునిమ్ముకానలో।గలితవయోంగనావిపులగండసుపాండురనాగవల్లికా। దళములకోళ్లఁద్రుంచివనితాతతికైననొసంగుమిమ్ములన్॥ ౩౪

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థం స్త్రీణాంపరిహర్తుమశక్యత్వేతదాసక్తస్యకుతశ్శ్రేయఃప్రాప్తిరిత్యాశంకాయాం తదత్యంతాత్యాగవైరాగ్యయోరప్యైహికాముష్మికఫలసాధనత్వమేవేతిమనసికృత్వాతదుభయమిదానీం తావన్నిరూపయితుంప్రతిజానీతేఅధపక్షద్వయనిరూపణమితిఅధస్త్రీణామపరిత్యాజ్యకథనానంతరంపక్షయోఃవిరక్త్యనురక్తిరూపపక్షయోః ద్వయస్యనిరూపణంక్రియతఇతిశేషః॥*॥తత్ప్రకారమా వింశతిసమాప్తేర్వర్ణ్యతే॥*॥

దిశేతి॥ హేజనేత్యధ్యాహార్యంవనేపుణ్యారణ్యేహరిణేభ్యః కురంగేభ్యః-తపః ప్రసక్త్యా నిర్భీకత్వేనతాసాం సమీపవర్తిత్వా దితిభావః ఉపలకోట్యా-నిశితపాషాణప్రాంతేనఛిన్నానిలూనానిమూలాని యస్యతథోక్తం తత్రోలపిత్రాది సాధనాంతరా సంభవాన్మూలానా ముపలకోటిచ్ఛిన్నత్వముక్తంవంశకాండస్య వంశకరీరస్యచ విరిపచ విర్యేషాంతేషాం సరసానామిత్యర్థః కుశానాంకబళనంగ్రాసంవాది శతపశ్చరణానుసమయ ఇతి శేషః అథవావధూభ్యఃప్రయతమాభ్యః అరుణనఖానాంఅగ్రైః పాటితం శకలితంశకయువతీనాంశకాఖ్య దేశీయతరుణీనాంకపోలవదాపాండుఆసమంతాద్ధవళంయత్తాంబూలవల్లీదళం నాగవల్లీదళం నాగవల్లిపత్రంతద్వాదిశ-సంసరణసమయఇతి శేషః ఉక్తోభయమేవపరమసౌఖ్యనిదాన ముభయత్రనాన్యదితిభావః ఏవముత్తరత్రాపి యథాయోగమూహనీయం అత్రనఖానామారుణ్యగ్రహణం మహాభాగ్యలక్షణత్వేనసుఖిత్వద్యోతనార్థం తదుక్తంసాముద్రికైః॥*॥ పాణిపాదతలేరక్తేనేత్రాంతౌచనఖస్తథా। తాలుజిహ్వాధరోష్ఠంచస ప్తరక్తస్సుఖీభవేదితి॥ మాలినీవృత్తమ్॥ ... ౩౪

శ్లో॥ అసారాస్సర్వేతేవిరతివిరసాఃపాపవిషయాజుగుప్స్యంతాంయద్వాననుసకలదోషాస్పదమితి। తథాప్యేతద్భూమౌనహి పరహితాత్పుణ్యమధికం నచాస్మిన్సంసారేకువలయదృశోరమ్యమపరమ్॥ ౩౫

చ॥ దురితనిదానముల్సకలదోషగృహంబులుసారహీనముల్।
పరిణతిఘోరముల్విషయపద్ధతులెంతయుఁగుత్సితంబులి।
ద్ధరనుపరోపకారసుకృతంబును బోలవుపుణ్యముల్మనో।
హరతరవస్తువుల్మువలయాక్షులకన్నను గల్గ వెన్నియున్॥

వ్యా॥ అసారాఇతి॥ ననుహేజనేతి తే ప్రసిద్ధాస్సర్వేపాప హేతుత్వాత్పాపాః విషయాశ్శబ్దాదయస్స్రక్చందన వనితాదయోవా అసారా అస్థిరానిస్సారాఇతివా॥ ని॥ సారోబలేస్థిరాంశేచేత్యభిధానాత్ తథావిరతాపరిణతిసమయేవిరసా అనర్థకరా ఇతివాయద్వాసకలదోషాస్పదంరాగద్వేషమోహాద్యశేషదోషా ఇతివా ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనా

త్సుడాగమః-లింగవచనవ్యత్యయ స్తుఛాన్దసవద్ద్రష్టవ్యః జుగుప్స్యంతాంపరి త్యజ్యంతాం- పరిత్యాగేపరమసుఖలాభాదితిభావః తథాచవక్ష్యతిస్వయం త్యక్తా హ్యేతేశమసుఖమనంతంవిదధతీతి-గుప్తేర్నిత్యమితిసన్నంతాత్కర్మ ణియకివిధౌ మోటితఙ్ తథ ప్యుక్తప్రకారేణ విషయాణాం జుగుప్స్యత్వే ప్యేతద్భ్రమౌ అస్యాంభువి పరహితాత్పరోపకారకరణాదధికమతిరిక్తంపు ణ్యంనహినాస్తిఖలు॥*॥శ్లోకార్ధేనప్రవక్ష్యామియదుక్తంగ్రంథకోటిభిః। ప రోపకారః పుణ్యాయపాపాయపరపీడనమితివచనాదిదమేవాత్యంతపు ణ్యమిత్యర్థః అథాస్మిన్ సంసారేచకువలయదృశఉత్పలాక్ష్యః- అన్యాచ్ఛ తరతః ఇత్యాదినాపంచమీ అవరమస్యద్రమ్యంవస్తునాస్తిఇయమేవాత్యం తమనోహరేత్యర్థః అతఃతోషదృష్ట్యావిషయాన్ పరిత్యజ్యశమసుఖానుభ వతాత్పర్యేణవాస్థాతవ్యమన్యథా పరహితాచరణ పరత్వేనసాంసారికత యావాపతితవ్యంనతుప్రకారాంతరేణేతిభావః-శిఖరిణీవృత్తం॥ ౩౫

శ్లో॥మాత్సర్యముత్సార్యవిచార్యకార్యమార్యాస్సమర్యాదమిదంవదం తు। సేవ్యానితంబాఃకిముభూధరాణాముతస్మరస్మేరవిలాసినీనామ్

ఉ॥ఆరయమత్సరంబు విడనాడిసమంచితకార్యనిశ్చయో। దారవి
చారులై సరసతన్వచియింతురుగాకసజ్జనుల్। ధారణిసేవ్య
ముల్గిరినితంబములోమఱికాకమన్మథ। స్మేరవిలాసినీజనవిశే
షనితంబములోతలంపఁగన్॥ ౩౬

వ్యా॥ మాత్సర్యమితి॥ ఆర్యాఃపండితాఃమాత్సర్యమసూయాంపక్షపా తమితియావత్ ఉత్సార్యనిరాకృత్యతస్యయథార్థ కథనప్రతిబంధకత్వా దితిభావః కార్యంకర్తుంయోగ్యం- విధేయమిత్యర్థః విచార్య ఊహాపో హాభ్యాంసమ్యగాలోచ్యతతః మర్యాదయాసన్మార్గానతిక్రమణేన సహితం యథాభవతితథా ఇదమేతద్వదంతు- కథయంతుకిమిదమిత్యత ఆహ-ధరం తీతిధరాః- పచాద్యచ్ భువోధరాభూధరాస్తేషాంభూధరాణాం నితం బాఃకటిప్రదేశాః సేవ్యాఃకిము - ఆశ్రయణీయావా ఉత- అథవాస్మరస్మే రాఃస్మరోల్లసితాః మదనమదోత్కటా ఇత్యర్థః యాగ్వాస్మరేణ మన్మ

ధావేశేనహేతునాస్మేరా స్సంభోగౌత్సుక్యసూచకమందస్మితసుందరవదనారవిందాఇత్యర్థః-ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనఇతిధాతోర్నమికంపీత్యాదినారప్రత్యయః అథవావిషయమాత్రవిశ్రాంతి విరహేణవిశృంఖల వృత్తిత్వమదమందాదిగుణవిశిష్టకటాక్షవీక్షణానిస్మేరశబ్దవివక్షితాని- తదుక్తంభావప్రకాశే॥*॥అపరిచ్ఛిన్న విషయంమదమంధరమీలితం। స్ఫురద్భ్రూపక్షతాయుక్తంతత్స్మేరమితికథ్యతఇతి। తానిచస్మరప్రధానానియాసాంతాఃస్మరస్మేరాణాంవిలాసినీనాం విలసనశీలానాం- తరుణీనాం- వాకమల సేత్యాదినాఘినుణ్ప్రత్యయఃనితంబాః - కటిప్రదేశా ఆశ్రయణీయావా ఇదంవదంత్వితిసంబంధః యదివైరాగ్యంస్యాత్తర్హిగిరినితంబాస్సేవ్యాః అన్యథావిలాసినీనితంబా ఇతిత్వదీయప్రశ్నస్యేదముత్తరం నత్వన్యదస్తీతిభావః॥ ని॥కటకో(స్త్రీ)నితంబోద్రేః- పశ్చాన్నితంబ(స్త్రీ)కట్యా ఇతిచోభయత్రాప్యమరః - అత్రపూర్వార్థే ఏకవర్ణస్యపునఃపునరావృత్తేఃవృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారభేదః॥ *॥ ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాంయదాభవేత్ పునరుక్తిరసౌనామవృత్త్యనుప్రాసఇష్యతయితిలక్షణాత్ అయంచనితంబాఇత్యత్రద్వయానామపినితంబానాం ప్రకృతత్వేకేవల ప్రకృతత్వగోచరేణఏకనాశావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దాదర్థ ద్వయప్రతీతేః కేవలార్థప్రవణేనవిజాతీయేనోత్తరవాక్యస్థేనశ్లేషేణతిలతండులవత్పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః- కంచిచమత్కారాతిశయమావహంతీతికావ్యస్యమహానుత్కర్షఃప్రతిపాదితఇతిరహస్యం.వృత్తముపజాతిః॥ .. ౩౬

శ్లో॥సంసారేస్వప్నసారేపరిణతితరళేద్వేగతీపండితానాంతత్త్వజ్ఞానామృతాంభః ప్లవలలితధియాంయాతుకాలః కథంచిత్।
నోచేన్ముగ్ధాంగనానాం స్తనఘనజఘనాభోగ సంభోగినీనాం
స్థూలోపస్థస్థలీషుస్థగితకరతలస్పర్శలీలోద్యమానామ్॥ ౩౭

శా॥ సారంబెక్కడలేకమిథ్యయగుసంసారంబుసన్మార్గముల్। పా
రంజూచినరెండుపండితులకున్బ్రహ్మానుసంధానయో। గా
రూఢత్వమురూపవద్యువతిరమ్యస్థూలమీనధ్వజా। గారస్థ
స్థకరారవిందధృతయోగ్యస్పర్శశీలాప్తియున్॥ ౩౭

వ్యా॥ సంసారఇతి ॥ స్వప్నస్యసార ఇవసారోయస్మిన్ సమిధ్యాభూత ఇత్యర్థః - సత్తమ్మ్యుపమానఇత్యాదినాబహువ్రీహిః తథాపరిణత్యాంపరిణామావస్థాయాంతరళేఅస్థిరే అశాశ్వత ఇత్యర్థః సంసారేసంసృతౌ పండితానాంపరిజ్ఞాతౄణాంద్వేగతీఅవస్థేవిద్యేతే ఇతిశేషః కేద్వేఇత్యాశంకాయా మాహతత్త్వజ్ఞానమేవ అమృతాంభః అమృతప్రాయ జలం తత్రప్లవ ఇవలలితారుచిరా - యద్వాతత్త్వజ్ఞానామృతాం భసిప్లవః ప్లవనం క్రీడేతియావత్ - తత్రలలితాఉల్లాస వతీధీర్యేషాంతత్త్వజ్ఞానోల్లసితబుద్ధీనాంసతామిత్యర్థః కథంచిదతిప్రయత్నేనకాలః యాతుగచ్ఛతు - అతిక్రామత్విత్యర్థః॥ని॥ కథమాదితథాప్యంతః యత్నాగౌరబాధయో రిత్యమరఃకాలఃకదాచిద్యపిపారః ఇయమేకావస్థానోచేదేవంనస్యాచ్చేత్తర్హి స్తనయోఘనజఘనేవిపులకటిపురోభాగేచ-అభోగసంభోగినీనాం-నిస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనాం-యద్వాస్తనయోఘనజఘనస్యనిబిడతర జఘనస్యచయ అభోగోవిస్తారఃతత్రసంభోగినీనాంకుచమర్దననిధువనరూపబాహ్యాభ్యంతరసంభోగాకాంక్షిణీనామిత్యర్థః ఏతేనసమానురాగిత్వముక్తం-అన్యథాఆభాసప్రసంగాత్ తదుక్తం॥ ※॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా - యోషితోబహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధామత ఇతిముగ్ధాంగనానాంసుందరస్త్రీణాం నవయౌవనానాంవా - ఉదయద్యౌవనాముగ్ధేతిలక్షణాత్ స్థూలోపస్థస్థలీషు- వర్తులోచ్ఛూనమదన సదనప్రదేశేషుజానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థేజీప్ స్థగితమాచ్ఛాదితంయత్కరతలంతస్యస్పర్శస్సంపర్కస్సఏవలీలాతత్ర ఉద్యమ ఉద్యోగోయేషాంతేషాంసతాం-కామినీమోహానోపస్థస్పర్శసుఖమనుభవతాంసతామేవేత్యర్థఃకాలోయాతుఇయంచైకావస్థా ఇమేద్వేఏవోత్తమేగతీ నత్వే తద్వ్యతిరిక్తంగత్యంతరమస్తీత్యర్థః సర్వదాజ్ఞాననిష్ఠయావా కామగోష్ఠ్యావా పండితానాంకాలోయాపయితవ్యఃనత్వన్యథేతిభావఃస్థూలోపస్థేత్యనేన ఆసాంచిత్రిణీజాతిత్వంసూచితం-తదుక్తంరతిరహస్యే॥ ※॥ మదనసదనమస్యావర్తులోచ్ఛూనమంతర్మృదుమదనజలాఢ్యంరోమభిర్నాతిసాంద్రైః-ప్రకృతిచపలదృష్టి

ర్బాహ్యసంభోగరక్తా రసయతిమధురాల్పంచిత్రిణీచిత్రరక్తేతి - ఏతజ్జాత్యా నుకూలసురతనియతయామోపితత్రైవోక్తః ॥ వ్రజతిరతి సుఖార్థం చిత్రిణీమగ్రయామే భజతిదినరజన్యోర్హస్తినీంచద్వితీయే॥ రమయతిచతృతీయే శంఖినీమార్ద్రభావాం రమయతిరమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే ఇతి॥ మతాంతరేతుద్వితీయయామ ఇత్యుక్తం॥ *॥ ఘనకుచనఖభేదైర్ముష్టిఘాతైశ్చమధ్యే రతినియతకరైశ్చ ప్రీతియుక్తైర్వచోభిః - అనృతతరకథాభిస్తత్రయామేద్వితీయే సుగుణసహితదంతశ్చిత్రిణీంసంలభేతేతి- స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ప్రమథై ౨ ర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయం॥ ౩౭

శ్లో ॥ ఆవాసఃక్రియతాంగాంగేపాపహారిణివారిణి। స్తనద్వయేత
రుణ్యావామనోహారిణిహారిణి॥ ... ౩౮

తే ॥ అఖిలపాతకభయహారియైనగాంగ । వారియందైనయువమ
నోహారియగుచు। హారియగుకలికికుల్కుమిటారిచన్ను। దోయి
యందైనవాసంబుసేయవలయు॥ ౩౮

వ్యా ॥ ఆవాసఇతి॥ పాపానిహరత్యభీక్ష్ణమితిపాపహారి ॥ * ॥ గాంగవారిమనోహారి మురారిచరణచ్యుతం - త్రిపురారిశిరశ్చారిపాపహారి పునాతుమాం। పాపాపహారిదురితారి తరంగధారిదూరప్రసారిగిరి రాజగుహావిహారి। ఝుంకారకారి హరిపాద రజోవిహారి గాంగంపునాతుసతతశ్శుభకారివారీత్యాదినాసమస్తపాపక్షయకరఇత్యర్థః బహుళమాభీక్ష్ణ్యేణినిః గాంగేగంగాసంబంధిని - తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః వారిణిఆవాసః క్రియతాంస్నానపానాదినాబాహ్యాభ్యంతరశుద్ధిసంపాదనద్వారాస్వర్గాపవర్గప్రాప్త్యర్థంతత్రనివాసోవిధీయతామిత్యర్థః తథాచ శ్రుతిః - సితాసితేసరితేయత్రసంగతేతత్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి - యేవైతన్వాంవిసృజంతిధీరాస్తేజనాసోఽమృతత్వంభజంతేఇతి। స్మృతిశ్చ ॥ *॥ గంగాతుంగతరంగిణీభవభయక్లేశాపహాసర్వదామర్త్యానామవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపినీత్యాది అథవామనోహారిణీ అత్యంతమనోహరేపూర్వవర్ణినికుతఃహారిణిముక్తాహారవతి అత్రమత్వర్థీయ ఇనిప్రత్యయః తరుణ్యానవయావనాయాః స్తనద్వయే ఆవాసఃపరిశీలనతాత్పర్యంక్రియతాం

తరుణీస్తనాశ్రయస్యైవనిరతిశయసుఖావహత్వాదితిభావః అత్రతరుణీగ్ర
హణంస్తనద్వయస్యైవతనాభావేనపాటవాతిశయద్యోతనార్థఃమన్యథా-
భాసప్రసంగాత్ ఏతేనమణిహారణ్మయకంకణయోరివ స్తనద్వయహారయో
రప్యన్యోన్యరామణీయకప్రకాశపరిపోషావహత్వేనవిశిష్టస్తనద్వయస్యా
శ్రయణయోగ్యత్వంసూచితమిత్యవగంతవ్యం యథాహశ్రీహర్షః ॥ * ॥
తరుణీస్తనఏవదీప్యతేమణిహారావళిరామణీయకమితిఅత్రపూర్వోత్తరవా
క్యస్థయోరనుప్రాసయమకయోశ్శబ్దాలంకారయోస్సంసృష్టిస్స్పష్టా॥ ౩౮

శ్లో॥ కిమిహబహుభిరుక్తైర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపైర్ద్వయమిహ
పురుషాణాంసర్వదాసేవనీయం । అభినవమదలీలాలాలసం
సుందరీణాం స్తనభరపరిఖిన్నంయౌవనంవావనంవా॥ ౩౯

చ॥ కనుఁగొనయుక్తియుక్తములుగానిమాటలువేయునేటికిన్।
గొనబుగ రెండుమానవులకున్భజనార్హములైనవస్తువుల్విను
తనవీనచారుమదవిభ్రమలాలససుందరీజన। స్తనభరఖిన్నమై
యమరుయౌవనమున్వనమున్వసుంధరన్॥ ... ౩౯

వ్యా॥ అ॥ అర్థద్వాభ్యాంనిగమయతి॥ కిమితి॥ ఇహాస్మిన్నర్థేబహుభిరప
రిమితైర్యుక్తిశూన్యైర్నిస్సారైరుక్తైరుదితైః ప్రలాపైరనర్థకవచనైః కిం
ఫలమితిశేషః వాచోవిజ్ఞాపనంవినానకించిత్ఫలమస్తీత్యర్థః ప్రలాపోనర్థ
కంవచఇత్యమరః కింత్విహాస్మిన్లోకేపురుషాణాంద్వయంసర్వదానిరంత
రంసర్వథేతివాపాఠః సేవనీయంకింతద్ద్వయమితఆహ - అభినవానూత
నాఃయామదలీలామన్మథావేశజనితవిలాసాస్తాసులాలసంలోలుపమత్యా
సక్తమిత్యర్థః స్తనభరేణకుచకలశభారేణ- పరిఖిన్నంపరిశ్రాంతం ఉభ
యత్రాపియౌవనవతీధర్మోయౌవన ఉపచర్యతేసుందరీణాం యౌవనం
వానత్వసుందరీణామితిభావః-ఉతవనంపుణ్యారణ్యంవా సేవనీయమితి సం
బంధః ఏతయోరేవపరమసుఖనిదానత్వాదితిభావః-మాలినీ॥ ౩౯

శ్లో॥ సత్యంజనావచ్మినపక్షపాతాల్లోకేషుసర్వేష్వపితథ్యమేతత్,
నాన్యన్మనోహారినితంబినీభ్యోదుఃఖైకహేతుర్నచకశ్చిదన్యః॥

తే॥ తథ్యమువచింతుఁబక్షపాతమునుగాదు। నిఖిలజగముల
యందిదినిక్కువంబు। తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు
లేవు। వారలేకష్టములకెల్లఁగారణములు॥ ౮౦

వ్యా॥అ॥ఇదానీంనిష్కృష్టమర్థమాహ॥సత్యమితి॥కింబహునా హే జనాఃసత్యంవచ్మియథార్థంబ్రవీమిపక్షపాతాద్వైవమ్యాన్నవచ్మి సప్తసులోకేష్వప్యేతదేవసత్యమిత్యర్థఃకిమేతదిత్యతఆహ-నితంబినీభ్యస్తరుణీభ్యఃమనోహారి మనోహరంవస్తునాస్తితథాతాభ్యోన్యఇతరః దుఃఖానామేకహేతుర్ముఖ్యకారణంచనాస్తి॥ * ॥ కోభోగోరమణీంవినేత్యాదినాఖోగైకసాధకత్వాత్॥ *॥ బద్ధమూలస్యమూలంహిమహద్వైరతరోః స్త్రియఃఇత్యనర్థకమూలత్వాచ్చనితంబినీనామేవ పరమసుఖదుఃఖైకనిదానత్వాదితిభావః అత్ర స ప్తశ్లోక్యాపక్షద్వయనిరూపణస్యాయమభిప్రాయః అఖండనిరతిశయానందావాప్తిలక్షణత్వేనాభ్యర్థితత్వాన్మోక్షఏవమోక్షఃపురుషార్థఇతిసకలమతసిద్ధాంతః ప్రసూతిభాజోవిశ్వస్యస్త్రీ పుంసాభ్యామేవనిష్పన్నత్వాత్కామస్యపితృఋణవిమోచనహేతుభూతతయాసతతంమహాపురుషపరిగ్రహాత్పురుషార్థత్వమితినందికేశ్వర శ్వేతకేతు - పాంచాలవాత్స్యాయనాదిపూర్వసిద్ధాంతః ఏవంచసతిపూర్వాలాభేపరః పర ఇతిన్యాయాత్ ముఖ్యకల్పాలాభేఽనుకల్పస్యాపివిహితత్వాన్మోక్ష పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యలాభేకామపురుషార్థ సాధనేషువా అవశ్యం ప్రవృత్తిఃకర్తవ్యేత్యనుసంధానమేవ ముపన్యస్తమితితత్రనితంబిన్యతిరిక్త రమ్యవస్త్వనర్థహేత్వోస్సత్యపిసంబంధేప్యసంబంధో క్తేరతిశయోక్తిభేదః ఇంద్ర వజ్రాస్యాదింద్ర వజ్రాయదితౌ జగౌగః ఉపేంద్ర వజ్రాజతజాస్తతోగౌ॥ ఇతిలక్షణాత్॥ ౮౦

ఇతినీతిశతకవ్యాఖ్యానేసంభోగవర్ణనంనామ ద్వితీయావింశతిః.

శ్లో॥ కాంతేత్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్నమత్పీనోత్తుం
గపయోధరేతి సుముఖాంభోజేతి సుభ్రూరితి। దృష్ట్వా మాద్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తౌతి విద్వానపి ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితం॥ .. ౮౧

మ॥ మలభూయిష్ఠపుఁదోలుబొమ్మ యగుకొమ్మం జూచి విద్వాంసుఁ
డుం। బులినశ్రోణిమనోహరస్తని నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా।
క్షి లతాతన్వి యటంచు మత్తుఁడగుచుం గేళిఁ రమించుం భళీ। భళి
యంచు న్వినుతించు మోహవికృతుల్భావింపఁగాఁ జిత్రముల్॥

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తం దుఃఖైకహేతుర్న చ కశ్చిదన్య ఇతి తదేవ ప్రపంచయితుమిదానీం కామినీగర్హణమారభతే॥ అథ కామినీగర్హణమితి॥ అథ సంభోగనిరూపణానంతరం కామినీగర్హణం కామినీనిందా ఆవిశంతి సమాప్తిం క్రియత ఇతి శేషః- నను శృంగారాలంబనత్వేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్హణే శృంగారవర్ణన ప్రతిజ్ఞాభంగః ప్రసజ్యేతేతి చెన్న శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్హణస్య పురుషార్థపర్యవసానవత్కామినీగర్హణస్యాపి యథాకథంచిచ్ఛృంగారవర్ణన ఏవ పర్యవసానాన్న కోఽపి విరోధ ఇతి మంతవ్యం తత్ప్రకారమేవ వివృణోతి॥ కాంతేతి॥ వేత్తీతి విద్వాన్ సారాసారవిచారచతురః- జ్ఞానవానపీత్యర్థః కిముతాన్య ఇతి భావః విదేశ్శతుర్వసురితి వస్వాదేశః ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం అపవిత్రచర్మపుటం- స్వార్థేకః ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేత్యాదినా ఇకారాదేశః భస్త్రైషాజాజ్ఞేత్యాదినా వైకల్పికః పుత్రికామితి పాఠే - అశుచిపాంచాలికాం అత్యంతజుగుప్సితస్వరూపామిత్యర్థః తదుక్తం। శ్లో॥ హా సోఽస్థిసందర్శన మత్తియుగ్మమత్యుజ్వలం తత్కలుషా వసాయాః। స్తనౌ చ పీనౌ పిశితాస్రపిండౌ స్థానాంతరే కిం నరకే న యోషిదితి॥ ఇత్థంభూతాం స్త్రియం వాశసోరితి వికల్పాదియడాదేశః దృష్ట్వా కాంతా కమనీయేతి మనోహరేతి వా॥ వి॥ కాంతం మనోహరం రుచ్యమిత్యమరః ఉత్పలే ఇందీవరే ఇవ లోచనే యస్యాస్సా తథోక్తేతి విపులశ్రోణీభరా- పృథులనితంబబింబేతి ఉన్నమంతౌ పూర్ధ్వముత్పతంతావివస్థితౌ - కుచౌ పీనౌ పీవ

రాఉత్తుంగౌ ఉన్నతౌచపయోధరౌ స్తనౌయస్యాస్సాతథోక్తేతి॥ ని॥ (స్త్రీ) స్తనాబ్దౌపయోధరావిత్యమరః సుముఖాంభోజాసుందరవదనారవిందేతి శోభనేమదనకార్ముకరుచిరేభ్రువౌయస్యాస్సాతథోక్తేతిచమాద్యతి- మత్తోభవతిమోదతేహృష్యతి అభిరమతే క్రీడతే అభిపూర్వాద్రమతేర్లటితఙ్ వ్యాఙ్పరిపూర్వస్యైవపరస్మైపదిత్వనియమాత్ప్రస్తొఽఉక్తప్రకారేణప్రకారాంతరేణవా అభిష్టౌతి అతఃమోహస్యావిద్యాయాదుశ్చేష్టితం దుర్విలసితంఅహోవిద్వాంసమపీదృగవస్థాపన్నం కరోతీత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః ఏతత్సర్వంవ్యామోహమూలమేవ తస్యదురవచ్ఛేదత్వాదితిభావఃయద్యపి॥ శ్లో॥ అమేధ్యపూర్ణంక్రిమిజంతుసంకులంస్వభావదుర్గంధమశౌచమధ్రువం। కళేబరేమూత్రపురీషభాజనేరమేతమూఢోనరమేతపండితః। ఇతివచనాత్పండితస్యేత్థంజుగుప్సితకామినీ కళేబరేరమణమేవనాస్తితథాపిమోహస్యేత్యంతప్రాబల్యప్రకటనార్థమిత్థముక్తమిత్యవగంతవ్యం అత్ర క్రియాణాంబహ్వీనాంసముచ్చితత్వాత్క్రియాసముచ్చయాలంకారః- ఏకవిషయః॥ శ్లో॥ గుణక్రియాయౌగపద్యమలంకారస్సముచ్చయఇతిలక్షణాత్॥ శార్దూలవిక్రీడితం॥సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౮౯

శ్లో॥ స్మృతాభవతితాపాయదృష్టాచోన్మాదకారిణీ। స్పృ
ష్టాభవతిమోహాయసానామదయితాకథం॥ ౯౦

క॥ తనుఁదలఁచినఁబరితాపముఁ।గనుఁగొనఁజిత్తభ్రమంబుఁ
గడువేడుకముట్టినమోహంబునొసంగెడు। వనితదయి
తయనుచుఁబలుకవచ్చునెధాత్రిన్॥ ... ౯౦

వ్యా॥అ॥అదత్రిభిరానుష్టుభైఃస్వరూపందూషయతి॥స్మృతేతి॥ యాస్మృతాసదృశాదృష్టచింతాదిస్మృతిబీజోద్బోధకసద్భావవశాత్ప్రవాసేకదాచిత్స్మరణవిషయీకృతాసతీతాపాయభవతీత్యర్థః॥తతఃదృష్టాసతీ ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిభ్రమకరీభవతిస్పృష్టా ఆలింగితాసతీమోహాయభవతి బహిఃప్రపంచవిస్మరణకారిణీభవతి అతస్సావధూః కథంనామ కుతోవా దయితాప్రియతమా-నకథంచిదపీత్యర్థః॥కింతు ఉక్తతబహ్వనర్థక హేతు

భూతత్వాత్ అప్రియతమైవేతిభావః అత్రస్మృతాభవతితా- హామేతి పదార్థానాం విశేషణగత్యా తురీయపాదస్థ పదార్థం ప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥ ౮౨

శ్లో॥ తావదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా। చక్షు
ష్పథాదతీతాతువిషాదప్యతిరిచ్యతే . ౮౩

తే॥ ఎంతలోనింతికన్నులకెదుటనిలుచు। నంతలోనింపువాటిం
చునమృతమట్లు। కాకలోచనమార్గంబుఁగడచెనేని। గరళ
మునకంటెఁబ్రాణసంకటముఁజేయు॥ .. ౮౩

వ్యా॥ తావదితి॥ తావదేవతావత్పర్యంతమేవామృతయీ అమృతోపమానాతద్వన్మధురతరేత్యర్థః-వధూరితిశేషః తత్ప్రకృతివచనేమయట్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాజీప్ కియత్పర్యంతంమిత్యత ఆహ-యావద్యావత్పర్యంతం లోచనగోచరా చక్షుర్విషయాభవతితావదితి సంబంధః వ్యతిరేకేతునైవమిత్యాహ- చక్షుష్పథాత్ లోచనమార్గాత్ ఋకృూరిత్యాదినా సమాసాంతః అతీతాతు అతిక్రాంతాచేద్విషాత్కాలకూటాదప్యతిరిచ్యతే అతిరిక్తాభవతితద్వత్ప్రాణప్రయాసకారిణీ భవతీత్యర్థః అత్రవధ్వాఅమృతమయత్వవిషాతిరిచ్యమానత్వా సంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ౮౩

శ్లో॥ నామృతంనవిషంకించిదేకాంముక్త్వానితంబినీం। సైవా
మృతలతారక్తావిరక్తావిషవల్లరీ॥ ... ౮౪

ఆ॥ పడతియొక్కదానివిడిచియించుకయమృ। తంబులేదుభువి
విషంబులేదు । అమృతలతనుబోలు ననురాగ వతియైనఁ।
గాకమెలఁగెనేనిగరళవల్లి॥ ౮౪

వ్యా॥ అ। ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ నేతి॥ఏకాంనితంబినీంముక్త్వావిహాయ అమృతమమృతశబ్దవాచ్యంకించిద్వస్తునాస్తివిషంవిషశబ్దవాచ్యమపికించిన్నాస్తి ఇయమేవామృతప్రాయావిషప్రాయా చేత్యర్థః కథమేతదిత్యాశంక్యతత్త్వంసాధ యతిరక్తానురాగవతీచేత్సైవనితంబిన్యేవఅమృతలతా-సంజీవనీభవతీత్యర్థః విరక్తాఅనురాగరహితాచేద్విషవల్లి

రీవిషలతామంజరీ ॥ ని ॥ వల్లరీమంజరీ స్త్రియామిత్యమరః ప్రాణాపహా
రిణీభవతీత్యర్థః అత్రనితంబినీవ్యతిరేకేణామృతవిషయోరస్తిత్వసంబంధే
ప్యసంబంధాత్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిఃతదుత్తరార్థేత
స్యామోహామృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వరూపణాద్రూపకాలంకారస్సచరక్త
త్వవిరక్తత్వపదార్థహేతుకకావ్యలింగోత్థిత స్సన్పూర్వాతిశయోక్తిముజ్జీ
వయతీతిసంకరః ప్రాచ్యేత్వైకార్థ మప్యనేనకంశ్లోకేన త్రిశేషలోభాన్ని
ఖంతికవయఃయథాన్వైషధే - ఆదావేవనిపీయాదిశ్లోకద్వయం యథాచమా
ఘే ప్రసాధితస్యేత్యాదిశ్లోకద్వయమిత్యాది॥ ౮౪

శ్లో॥ ఆవర్తస్సంశయానామవినయభువనంపట్టణంసాహసానాందోషాణాంసన్నిధానంకపటశతమయంక్షేత్రమప్రత్యయానాం। స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరండంస్త్రీయంత్రంకేనసృష్టంవిషమమృతమయంప్రాణిలోకస్యపాశః॥ ౮౫

చ ॥ నరకద్వారము సాహసాకరముఃపుణ్యాస్వర్గవిఘ్నంబుదు । స్తర
మాయాశతపేటి దంభనిధిదోషాధీనమప్రత్యయో । త్కరసు
క్షేత్రముకాలకూటమమృతాకారంబుస్త్రీయంత్రముల్ । ధర
నెవ్వాండుసృజించెబూరుషగళోద్బంధక్రియాపాశముల్॥ ౮౫

వ్యా ॥ అథస్త్రీయంత్రస్రష్టారందూషయతి॥ఆవర్తఇతి ॥ సంశయా
నాంసందేహానామావర్తఃపరిపాకః- సకలసందేహాస్పదీభూతమిత్యర్థః
అవినయానాంభువనంలోకః సాహసానాంపట్టణంనగరం దోషాణాంరా
గద్వేషాదీనాంసన్నిధానమక్షయనిధిః - కదాచిదప్రత్యదోషా నక్షీయంత
ఇతిభావః కపటశతమయమనేకకైతవప్రచురం బహువిధకైతవాన్యత్రై
వప్రాచుర్యేణ వర్తంత ఇతిభావః - ప్రాచుర్యేమయట్ అప్రత్యయానా
మవిశ్వాసానాం॥ని॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః క్షే
త్రముత్పత్తిభూమిః - అనేకాప్రత్యయోత్పాదక మిత్యర్థః స్వర్గద్వార
స్యస్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్యవిఘ్నః- ప్రతిబంధః నరకపురముఖం - యమ
మలోకద్వారం- తత్ప్రాపకమిత్యర్థః॥ని ॥ ముఖంతువదనేముఖ్యేతాప్రే-

ద్వారాభ్యుపాయయోరితియాదవః సర్వమాయాకరండ మశేషశాంబరీవి
ద్యేంద్రజాలమహేంద్రజాలపేటికేత్యర్థః అమృతమయంసుధారూపఃవి
షంబహిరమృతవత్ప్రతీయమానం విచార్యమాణే విషప్రాయమిత్యర్థః.
లోకస్యజన సముదాయస్యపాశోబంధనసాధనంస్త్రీయంత్రం స్త్రీరూప
కీలకంకేనసృష్టంనిర్మితంఈదృగనర్థాశయయంత్రనిర్మాణత్వేన అస్యకుత్సి
తత్వమేవేత్యర్థః అతఏవకేనేత్యుక్తం- యద్యప్యయద్యపిబ్రహ్మణైవసృష్టంత
థాపిఈదృగ్దుర్యంత్రనిర్మాతృత్వేనతస్యనామోచ్చారణమపికర్తుం నయుజ్య
తఇతికేనేత్యుక్తంఅత్ర స్త్రీప్రియంత్రేపట్టణాదిరూపణాన్నిరవయవరూపకా
లంకారః తదుక్తం॥*॥ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః।ఉపరంజక
మారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితి॥స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౮౫

శ్లో॥ నోసత్యేనమృగాంకఏషవదనీభూతో నచేందీవరద్వంద్వంలో
చనతాంగతంనకనకైరప్యంగయష్టిఃకృతా। కింత్వేవంకవిభిః
ప్రతారితమనాస్తత్వం విజానన్నపిత్వఙ్మాంసాస్థిమయంవపు
ర్మృగదృశాంమందోజనస్సేవతే॥ . .. ౮౬

చ॥ అలనెలకామినీవదన మైజనియింపఁగలేదు కల్వలు। న్నెలఁత
కుఁగన్నులైయునికినిక్కముగాదుకడానిచేనొడ। ల్వలనుగఁజే
యలేదు కవివంచితమానసుఁడై వివేకియు। న్మలమలినాంగనా
తనుసమాశ్రయుఁడై విహరించుమందతక్॥ .. ౮౬

వ్యా॥ అ॥ ఇత్థమనర్థైకతంత్రమపిస్త్రీయంత్రంకవివాక్ప్రపంచపం
చితోమూఢోఽనువర్తతఇత్యాహ॥ నోఇతి॥ఏషపరిదృశ్యమానోమృగాంక
శ్చంద్రస్సత్యేనయథార్థేనఅవదనం వదనంసంపద్యమానోవదనీభూతఃవద
నత్వేనపరిణతఇత్యర్థఃనోనభవతీతిశేషః. అభూతతద్భావేచ్విః ఊర్యాదిచ్వి
డాచశ్చేతిగతి సంజ్ఞాయాంకుగతిప్రాదయఇతిసమాసః తథాఇందీవరద్వం
ద్వంనీలోత్పలయుగళం-ద్వంద్వంరహస్యేత్యాదినానిపాతః - లోచనతాం
లోచనభావంచ నగతం తస్యభావ స్త్వతలా వితితల్ప్రత్యయఃతథాకన
కైస్సువర్ణదళైఃయథాచాం పేయప్రసూనై రిత్యర్థః॥ * ॥ కాపిచాం
పేయగారీతిపద్మినీస్వరూపనిరూపణాత్॥ ని॥ అదచాంపేయశ్చంపకో

హేమపుష్పకఇత్యమరః- పుష్పమూలేషుబహుళమితిలుక్ అంగయష్టిర్గాత్ర యష్టిరపినకృతాననిర్మితాకింత్వేనముక్తప్రకారేణ - వదనంచంద్రఇత్యా ద్యాకారేణేత్యర్థః॰కవిభిః ప్రగల్భవచనైఃకవీశ్వరైః ప్రతారితమనావంచి తచిత్తః-విమోహితస్సన్నితియావత్ మందోమూఢోజనఃతత్వంజానన్నపి నత్విదంచంద్రఃకింతుతత్సామ్యేనతథావ్యపదిశ్యత ఇతివిద్వన్నపీత్యర్థః - త్వ ఙ్మాంసాస్థిమయమత్యంతజుగుప్సితమపీత్యర్థః-మృగదృశాంస్త్రీణాంవపుఃక ళేబరంసేవతేనంభోగార్థమాశ్రయతే-విద్వాంస్తునైవమితిభావః- అత్రప్ర తారితమనః పదార్థస్యవిశేషణగత్యాజుగుప్సితవపురాశ్రయణపదార్థంప్ర తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః-శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౪౬

శ్లో॥ లీలావతీనాం సహజావిలాసా స్తఏవమూఢస్యహృదిస్ఫురంతి।
రాగోనళిన్యాహినిసర్గసిద్ధి స్తత్రభ్రమత్యేవవృథాషడంఘ్రిః॥

తే॥ లలితమయినట్టిలీలలీలావతులకు । సాహజమదిమూఢునకును
సందడించుఁ । బద్మినికిరాగగరిమ స్వాభావికంబు । తేఁటిపని
లేకదానిలోఁదిరుగుచుండు॥ ౪౭

వ్యా॥అ॥అథపురుషాణాంభ్రాంతింసదృష్టాంతమాహ॥లీలావతీనామితి లీలావతీనాంవిలాసినీనాంవిలాసాఃవిభ్రమాస్సహజానైసర్గికాః అతఏవ తేవిలాసాఃమూఢస్యాజ్ఞస్యహృదిస్ఫురంతి ఆత్మగోచరా ఇమేవిలాసా ఇతి బుద్ధ్యాసర్వదాహృదయపరిస్ఫురితాభవంతీత్యర్థః॰ఫలతచ్చవృథైవేతిభావః తథాహినళిన్యాఃరాగోరక్తిమాఅనురాగశ్చనిసర్గసిద్ధఃకింతుషడంఘ్రిఃషట్ప దః విటశ్చధ్వన్యతే వృథావ్యర్థమేవతత్రనళిన్యాంభ్రమతిరాగోఽయం మ ద్గోచర ఇతిభ్రాంత్యాపర్యటతివస్తుత స్తునతథా అతోవ్యర్థమస్యభ్రమణమి తిభావఃఅత్రవాక్యద్వయేబింబ ప్రతిబింబభావేన సామ్యనిర్దేశాద్దృష్టాన్తా లంకారః॥*॥ యత్రవాక్యద్వయేబింబ ప్రతిబింబతయోచ్యతే । సామాన్య ధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ అయంచరాగయోర్ద్వ యోర్భేదేపిశేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్తి నిర్వ్యూఢ భ్రాంతిమదుజ్జీవితయాప్రస్తుతనళినీ షట్పదవిశేషణ సామ్యాదప్రస్తుతకా మినీవిటప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యాంగేనసంకీర్యతే॥వృత్తముపజాతిః॥ ౪౭

శ్లో॥ యదేతత్పూర్ణేందుద్యుతిహరముదారాకృతివరంముఖాబ్జంతన్వఙ్గ్యాఃకిలవసతియత్రాధరమధు। ఇదంతత్కింపాకద్రుమఫలమిదానీమతిరసంవ్యతీతేస్మిన్కాలేవిషమివభవిష్యత్యసుఖదం॥

శా॥ రాకాకైరవమిత్రకాంతిహరమైరమ్యాధరోష్ఠామృతా।స్తోకంబై విలసిల్లుచున్నరమణీశుంభన్ముఖాబ్జంబుకిం। పాకత్మాజఫలంబగున్రుచిరమైప్రారంభకాలంబునం । గాకోలంబుతెఱంగునన్నరులకుంగష్టంబొసంగుందుదిన్॥	..	౭౮

వ్యా॥అ॥అథాపాతరమణీయరమణీముఖావలోకనేనన విమోహితవ్యమిత్యాహ॥ యదితి॥ యదేతద్వర్ణనీయంతన్వంగ్యాఃతరుణ్యాః ముఖమబ్జమివముఖాబ్జం-వక్త్రపద్మంకర్తృ-పూర్ణేందోః పూర్ణచంద్రస్య- ద్యుతిహరంకాంతి చోరకం- తత్కల్ప మిత్యర్థః అబ్జస్యపూర్ణేందుద్యుతిహరత్వంవిరుద్ధ మితిధ్వనిః తథాపరమత్యంత ముదారారమ్యా ఆకృతిరాకారోయస్యతత్తథోక్తంకించయత్ర ముఖాబ్జే అధరమధరోష్ఠసంబంధిమధుమకరంధః అమృతంవావసతి అస్తికిల - కిలేతివార్తాయాంనతుకరావ్యనుభూతమిత్యర్థః।ప్రసిద్ధాబ్జేతు మకరందోవర్తతె ముఖాబ్జేతు వార్తామాత్రమేవ నతువస్తుతస్తుతదస్తీతిభావః తదిదంవక్త్రపద్మమిదానీం అస్మిన్సమయేప్రారంభకాల ఇత్యర్థః అతిరసమతిశయితమాధుర్యగుణయుక్తంరుచిరతరమితియావత్ - కింకిమప్యనిర్వాచ్యమిత్యర్థః పాకద్రుమస్యచాలరసాలాదివృక్షస్యఫలం అతిరసబ లవృక్షఫలస్యైవేత్యేకస్మిన్దేశః॥ని॥పోతఃపాకోర్భకోడింభఇత్యమరః - యద్వాపాకద్రుమఫలంపచేళిమ వృక్షవిశేషఫలమిత్యర్థః తథాభూతస్యైవాత్యంతరసవత్వాదితిభావః-యద్వాకింపాకమీషత్పక్వంద్రుమఫలం - తథాభూతస్యైవరుచివిశేషాస్పదత్వాదితిభావః అథవాకిం;పాకాఖ్యోద్రుమః యస్యఫలమాపాతమధురం పరిణామవిషమంచతస్యకింపాక ద్రుమస్యఫలంతత్కల్పమిత్యర్థః కింపాకశబ్దోనిఘంట్వంతరేషుమృగ్యః తస్యరసాలాది వృక్షవిశేష వాచకత్వేతు కవిరేవప్రమాణం అస్మిన్ప్రవర్తమానేకాలేవ్యతీతే అతిక్రాంతేసతి విషమివగరళమివ అసుఖదంస్వలావణ్యదర్శనజనిత సంమోహేనవివేకభ్రంశేవి

హితాకరణాత్ప్రీత్యా వా యేవాత్యంత దుఃఖప్రదమిత్యర్థః భవిష్యత్తత
ర్థాచ కాలాంతరేఽవశ్యం దుఃఖజనకత్వాత్తాదాత్వికసుఖలోభేన తరుణీ
వదనపద్మం న విశ్వసనీయమితి భావః-శిఖరిణీవృత్తం- కింపాకశబ్దస్యవిషము
ష్టానిర్థకేచేతిశబ్దరత్నకోశే వర్తతే తస్మాత్ రసాలాదివృక్షాంతః పా
తిత్వం న సంభవతీతిమంతవ్యం॥ ౮౭

శ్లో॥ ఉన్మీలత్త్రివళీతరంగనిలయా ప్రోత్తుంగపీనస్తనద్వంద్వే
నోద్గతచక్రవాకయుగళా వక్త్రాంబుజోద్భాసినీ। కాం
తాకారధరా నదీయమభితః క్రూరాత్ర నాపేక్షతే సం
సారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సంత్యజ్యతాం॥ *

ఉ॥ చన్నులు చక్రవాకములు చక్కని మోముఁగరంబు లబ్జముల్
గన్నులమీలు నాభిసుడి గాఢనితంబము సైకతంబుగా। నె
న్నికఁగన్న బోఁటియను నేటికి దవ్వులనునిక్కచాలమే। లె
న్నభవాబ్ధిమజ్జనము జేమియుఁగోరనివారికిమ్మహిన్॥ *

వ్యా॥ అ॥ అథాస్యా అనర్థహేతుభూతనదీత్వ నిరూపణేన పరిత్యాజ్య
త్వమాహ॥ ఉన్మీలదితి॥ తిస్రశ్చ తాః వళ్యశ్చ త్రివళ్య ఇతి ద్విగుసమాసః- య
థాహ వామనః-త్రివళిశబ్దసంజ్ఞా చేతి సూత్రేణ సప్తర్షయ ఇతివ ద్దిక్సంఖ్యే
సంజ్ఞాయామితి సంజ్ఞాయాం ద్విగురితి-ఉన్మీలంత్య ఉత్పద్యమానాస్త్రివళ్యో
వళిత్రయమేవ తరంగాః యద్వా- త్రిత్వసంఖ్యావళ్యస్త్రివళ్య ఉత్తరపదలో
పిసమాసః-తా ఏవ తరంగా ఊర్మయస్తేషాం నిలయా ప్రోత్తుంగావత్యున్న
తౌ పీనౌ పీవరౌ చ యౌ స్తనౌ తయోర్ద్వంద్వేన యుగళేన హేతునా ఉద్గతము
చ్చలచ్చక్రవాకయుగళం చక్రవాకాఖ్య పక్షివిశేషయుగ్మం- యస్యాః స్తన
రూపచక్రవాకయుగళేత్యర్థః వక్త్రమేవాంబుజం తేనోద్భాసతే అభీక్ష్ణ
మితి తదుద్భాసినీ - బహుళమాభీక్ష్ణ్యమితిణినిః అభితస్సమంతాత్ క్రూరా
కుటిలహృదయా నదీపక్షే క్రూరా వక్రగతి ప్రవాహా-అథవా అభితస్సర్వతః
ప్రవర్తమానాః క్రూరాః నక్రాది క్రూరజంతవో యస్యాస్సా కాంతా
కారధరా - కాంతారూపధారిణీ ఇయం పరిదృశ్యమానా నదీ కర్మ అ
త్రాస్మిన్ లోకే సంసారార్ణవః-తత్ర మజ్జనం నాపేక్షతే- నాభిలష్యతే

యదితదా అనపేక్షా పక్షేదూరేణ సంత్యజ్యతాం దూరతరమేవవిసృజ్య తాందూరాంతికార్థేభ్యోద్వితీయా చేతి వికల్పాత్తృతీయా అన్యథాతత్సమాశ్రయేణ అర్ణవమజ్జనమేవసిద్ధం స్యాదితిభావః అత్రసమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౪౯

శ్లో॥ జల్పంతిసార్థమన్యేనపశ్యంత్యన్యంసవిభ్రమాః। హృద
యేచింతయంత్యన్యంప్రియః కోనామయోషితాం ॥

తే॥ ఒకనితోఁగూడిభాషింతురొక్కనరునిఁ। జూతురువిలాస
సంపదసొంపుగులుక। మఱియునొక్కనిఁదలఁతురుమనసు
లోన। గూర్చుప్రియుఁడెవ్వఁడోముద్దుగుమ్మలకును॥ ౫౦

వ్యా॥ అ॥ ఇతోపినవిశ్వాసార్హాః స్త్రియ ఇత్యాహద్వాభ్యాం ॥ జల్పంతీతి ॥ అన్యేనసార్థమేకేన పురుషేణసహజల్పంతి సల్లపంతి సవిభ్రమాస్సవిలాసాస్సత్యః అన్యంపురుషంపశ్యంతి హృద్గతంహృదయస్థమన్యం చింతయంతి అతోయోషితాం స్త్రీణాంప్రియతమః నియతఇతి శేషః కోనామ - నకోపీత్యర్థః॥ ౫౦

శ్లో॥ అపసరసఖేదూరాదస్మాత్కటాక్షవిషానలాత్ప్రకృతివిషమా
ద్యోషిత్సర్పాద్విలాసఫణాభృతః। ఇతరఫణినాదష్టశ్శక్యశ్చికిత్సి
తుమౌషధైశ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తంత్యజంతిహిమంత్రిణః ॥

ఉ॥ చూపువిషంబువిభ్రమముసొంపుఫణాఫలకంబుగావధూ। రూప
ముఁదాల్చుభోగికెనిగూఢిగదూరముగాఁదొలంగుమీ। దాపుగ
సర్పదష్టులకుఁదప్పవిషంబుమహౌషధంబులం। బాపవధూభు
జంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁబోరుమాంత్రికుల్॥ ౫౧

వ్యా॥ అ॥ అథయోషితస్సర్పస్వరూపేణసఖాయంభీషయన్దూరాదపస్సరణముపదిశతి॥ అపసరేతి॥ హేసఖే-బంధో కటాక్షా అపాంగవీక్షణాన్యేవవిషానలావిషాగ్నిజ్వాలాయస్యతస్మాత్ ప్రకృత్యావిషమాత్ స్వభావతఏవకుటిలాత్-ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయా చేతి తృతీయాసమాసః విలాసావిభ్రమాఏవఫణాః స్ఫటాస్తాంబిభర్తీతితథోక్తాత్॥ని॥ స్ఫటాయాంతుఫణాద్వయోరిత్యమరః॥ తస్మాద్యోషిత్సర్పాత్కామినీరూపవ్యాళాద్దూ

రాదపసర - దూరంగచ్ఛ యోషిత్సర్పసమాగమం మాకుర్విత్యర్థః అస్య ధాతత్సమాగమేన దంశనప్రసంగే చికిత్సాయా దుష్కరత్వాదితిభావః- దూరాంతికార్థేభ్యోద్వితీయా చేతిచకారాత్పంచమీ తదేవప్రకటయతి ఇతరేతి-ఇతరఫణినాప్రసిద్ధసర్పేణదష్టః పుమాన్ ఔషధైఃమూలికామణి మంత్రాదిభిరిత్యర్థః చికిత్సితుంవిషావరోపణేనో జీవయితుంశక్యః చతురవనితాభోగినానిపుణతరుణీసర్పేణగ్రస్తం - దష్టంసమాక్రాంతంచపురుషంతుమంత్రిణోమాంత్రికావిషవైద్యాస్త్యజంతి-విసృజంతిహితద్గ్రాసజనితోన్మాదస్యదురవరోపణత్వాదితిభావః అత్రాపిసమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః తేనచోపమానాత్ప్రసిద్ధ సర్పాదుపమేయస్యయోషిత్సర్పస్యాధిక్య ప్రతీతేర్వ్యతిరేకోవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణా లంకారధ్వనిః। హరిణీవృత్తం - లక్షణంతూక్తం॥ ౫౧

శ్లో॥ విస్తారితంమకరకేతనధీవరేణ స్త్రీసంజ్ఞితంబడిశమత్రభ
వాంబురాశౌ। యేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమర్త్యమ
త్స్యాన్వికృష్యవిపచత్యనురాగవహ్నౌ॥ ౫౨

ఉ॥ చేరిమనోజధీవరునిచేతభవాంబుధిలోననంగనా। కారముఁ
బూనియున్నపెనుగాలముచిమ్మఁగనయ్యేదేనిచే । భీరుజ
నాధరామిషముఁబేర్మిభుజించునరాండజంబులన్ । వార
కసారెకుందిగిచివండుమరుండనురాగవహ్నిలోన్॥ ౫౨

వ్యా॥అ॥ ప్రసః ప్రకారాంతరేణభీషయతి॥ విస్తారితమితి॥ మకరకేతనోమదనఏవధీవరః-కైవర్తస్తేనకర్త్రా॥ ని॥ కైవర్తేదాశధీవరావిత్యమరః అత్రాస్మిన్ భవాంబురాశౌ-సంసారసాగరేస్త్రీసంజ్ఞాస్యసంజాతాస్త్రీసంజ్ఞితం యోషిద్రూపమిత్యర్థః తారకాదిత్వాదితచ్ బడిశంమత్స్యవేధనం మత్స్యగళగ్రాహకసామిష వక్రాయోయంత్రమిత్యర్థః॥ ని॥ బడిశంమత్స్యవేధనమిత్యమరః విస్తారితంప్రవర్తితం యేనస్త్రీబడిశేనతస్యస్త్రీబడిశస్యాధరమేవామిషం మాంసఖండం తత్రలోలాసతృష్ణాయేమర్త్యామనుజాస్తఏవ మత్స్యామీనాస్తాననురాగఏవ వహ్నిస్తత్రవిపచతి-విశేషేణపక్వాన్ కరోతి అత్యంతంసంతాపయతీత్యర్థః మన్మథధీవరఏవే

తిశేషః సోప్యేతద్వారైవ మనుజాన్పరిపీడయతీతిభావః అత్రాపిపూర్వ
వద్రూపకాలంకారః - వసంతతిలకావృత్తం॥   ౫౨

శ్లో॥ కామినీకాయకాంతారేకుచపర్వతదుర్గమే । మాసం
చరమనఃపాంథతత్రాస్తేస్మరతస్కరః॥   ౫౩

క॥ స్తనపర్వతమగమమై । ఘనమగుకాంతాశరీరకాంతార
మునం । జనబోకుమనఃపాంథుఁడ । కనలుచుమరుఁడనెడి
దొంగగలఁడచ్చోటన్॥   ౫౩

వ్యా॥ అ॥ అథమానసంభీషయతి॥కామినీతి॥పంథానంగచ్ఛతినిత్య
మితిపాంథోనిత్యపథికః- పథోణానిత్యలింతినప్రత్యయః పంథాదేశశ్చమ
నఏవపాంథః తస్యసంబుద్ధిః హేమనఃపాంథకుచావేవపర్వతౌతాభ్యాం
దుర్గమేగంతుమశక్యేకామిన్యాః కాయోదేహస్సఏవ కాంతారమరణ్యంత
త్రమాసంచర - సంచారంమాకురునప్రవర్తస్వఇత్యర్థః కుత స్తత్రకా
న్తారేస్మరఏవతస్కరః - చోరః ఆస్తేవర్తతే సచమానసర్వస్వమపహరి
ష్యతీతిభావః॥ ని॥ చోరైకాగారికస్తేనదస్యుతస్కరమోషకా ఇత్యమరః
తద్వృహతోఃకరపత్యోశ్చోరదేవతయోస్సుపస్తోపశ్చేతిసుడాగమలోపౌ
అలంకారస్తుపూర్వవత్॥   ౫౩

శ్లో॥ వ్యాదీర్ఘేణచలేనవక్రగతినా తేజస్వినాభోగినా నీలాబ్జద్యు
తినాహినాపరమహందష్టోనతచ్చక్షుషా। దష్టస్సంతిచికిత్స
కాదిశిదిశిప్రాయేణధర్మార్థినో ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య
నహిమేవైద్యోనచాప్యౌషధమ్॥   ౫౪

ఉ॥ఉరగముముట్టినానరులకున్విని వెజ్జులుధర్మశీలురై।గరళము
నెక్కుడింతురధికంబుగనాయతమేచకోత్పల। స్ఫురణవహిం
చివక్రగతిఁబూనిసమానినిచూపుసోఁకినం। బురుషునకెందు
మందులనువాందవుపొందరువెజ్జులెవ్వరున్॥   ౫౪

వ్యా॥అ॥అథత్రిభిఃకస్యచిదనుభవమాలక్ష్యాహ॥వ్యాదీర్ఘేణేతి॥వ్యా
దీర్ఘేణఅత్యాయతేన అన్యత్రకర్ణాంతవిశ్రాంతేనచలేనచంచలప్రకృ
తినా-వక్రగతినానిసర్గ కుటిలసంచారేణసమానమే తద్విశేషణద్వయం

తేజస్వినా బలవతా అత్యుజ్జ్వలేనచ. ప్రశంసాయాం మినిః భోగినీ ఫణవతీ॥ ని॥ భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః॥ అన్యత్ర భోగినేతి ఛేదః-విశాలేనేత్యర్థః నీలాబ్జస్య నీలోత్పలస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యస్య తేన ఏకత్ర తద్వర్ణేన. అన్యత్ర తత్సదృశేనేత్యర్థః అహినా సర్పేణ పరమత్యంతం అహం దష్టః కింతు తచ్చక్షుషా తస్యాః కామిన్యాః చక్షుషా ఉక్తవిశేషణేన నదష్ట ఇత్యర్థః చికిత్సకాః వైద్యాః ధర్మార్థినః-పరోపకార ఏవ ప్రయోజన మేషామస్తి తథాభూతాస్సంతః దిశిదిశి ప్రతిదిశం నిత్యే వీక్షాయాం ద్విర్భావః ప్రాయేణ భూమ్నా సంతి సర్వత్ర సంతీత్యర్థః కింతు ముగ్ధాయాః ముగ్ధాంగనాయాః-యదక్షి-యద్వా ముగ్ధాక్షి-సుందరావలోకనం తేన సర్వరూపేణ క్షణం క్షణమాత్రం వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్తస్యేత్యర్థః వీక్షితస్యేతి పాఠే దష్టస్యేత్యర్థః మేమమతు వైద్యోనహి-చికిత్సకో నాస్తిహి ఔషధం విషహర భేషజమపి చనాస్తీత్యర్థః అతో మహామోహార్ణవనిమజ్జనమేవ నతు తత్పారగమనమితిభావః అత్ర ప్రసిద్ధాహ్యపేక్షయా చక్షూరూపాహేరాధిక్యకథనా ద్వ్యతిరేకాలంకారః॥*॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ స ఇతి లక్షణాత్ - శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౫౪

శ్లో॥ ఇహహిమధురగీతం నృత్తమేతద్రసోయం స్ఫురతి పరిమళో
సౌ స్పర్శ ఏష స్తనానామ్। ఇతిహతపరమార్థైరింద్రియై
ర్భ్రామ్యమాణస్స్వహితకరణధూర్తైః పంచభిర్వంచితోస్మి॥

ఉ॥ ఈమృదుగానమీనటనమీకుచమర్దనమీసుధారసం। బీమ
హనీయసౌరభమునింతులయందుఁదనర్చునంచున। న్నేమర
జేసియాత్మహితమిచ్చినభంగిమెలంగియింద్రియ॥ గ్రామము
మోసపుచ్చెహితకార్యవిహీనుఁడనై తినక్కటా॥ ౫౫

వ్యా॥ ఇహేతి॥ ఇహ హితరుణీష్వేవేత్యర్థః-హిరత్రావధారణార్థకః॥ ని॥ హిహేతావవధారణ ఇత్యమరః॥ మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖావహమిత్యర్థః శీతలీక్రియతే తాపో యేనతన్మధురంస్మృతమితి వచనాత్ తద్గీతం గానం స్ఫురతి ఏతన్నయనానందకరం నృత్తం నాట్యం స్ఫురతి అయం రసనేంద్రియ స్వాదాతియప్రదః రసః అధరామృతం స్ఫురతి

అస్యాఘ్రాణతర్పణః పరిమళః పద్మినీజాతినిమిత్తగంధవిశేషః ఘనసారగంధ సారాదిలేపనప్రయుక్తామోద విశేషోవా స్ఫురతి ఏషత్వగింద్రియ సౌఖ్యావహః స్తనానాంస్పర్శః స్ఫురతి స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రాయేణేతివామన సూత్రే ప్రాయగ్రహణాద్బహువచన ప్రయోగః ఇత్యేవం ప్రకారేణహతో వినష్టః పరమార్థస్తత్వావధోర్ యేషాంతైః విషయపరతంత్రైరిత్యర్థః అతఏవస్వహితకరణే ధూర్తైః కితవైః ఆత్మహితాచరణ తత్పరైరివస్థితైరిత్యర్థః పంచభిరింద్రియైః శ్రోత్రాదిభిః భ్రావ్యమాణ స్తత్తద్విషయేష్వాసజ్యమానస్స్వాంచితః ప్రతారితోస్మి నచైతత్తైర్తవం ప్రాగేవాజ్ఞాసిషమిత్యర్థః-మాలినీవృత్తమ్॥ ౫౫

శ్లో॥ నగమ్యో మంత్రాణాం నచభవతి భైషజ్య విషయో నచాపి
ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైశ్శాంతికశతైః। భ్రమావేశాదంగేక
మపివిదధద్భంగమసకృత్స్మరాపస్మారోయం భ్రమయతిదృశం
ఘూర్ణయతిచ॥ ౫౬

ఉ॥ ఆరయమంత్రగమ్యమును నౌషధ సాధ్యముగాదు శాంతికా।
చారశతకంబులం జెడదు చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతి। స్మారవి
కారమంగములఁ బూన్చుచు మన్మథజన్యమీయప। స్మారములోచ
నద్వయముసారెకుఁద్రిప్పెడుచక్రముంబలెన్॥ ౫౬

వ్యా॥ అ॥ అథాంగనావ్యామోహజనకం మన్మథం దూషయతి॥ నేతి॥ మంత్రాణాం గమ్యో మంత్రసాధ్యో నభవతి భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యపనేయశ్చ భవతి భేషజమేవ భైషజ్యమితివిగ్రహః స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః ని॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః తథావివిధైర్నానాప్రకారైశ్శాంతికశతైరనేకశాంతికకర్మభిః ప్రధ్వంసంవినాశంచాపినవ్రజతినగచ్ఛతి॥ శ్లో॥ పూర్వజన్మకృతంపాపంవ్యాధిరూపేణబాధతే। తచ్ఛాంతిరౌషధైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిరితిస్మరణాత్॥ ప్రసిద్ధస్తుజపాదిభిశ్చాప్యతినత్వాయమితిభావః కింతు భ్రమావేశాన్మోహోత్పాదనాత్ అంగేశరీరేకమప్యనిర్వాచ్యంభంగంజాడ్యం-యద్వా-భ్రమావేశాన్మతిభ్రంశోత్పాదనాత్ అంగేకరచరణాద్యవయవేష్విత్యర్థః కమపిభంగం[illegible]తేషాం వికార మసకృ

ద్బహువారంవిదధత్కుర్వన్-దధాతేర్విపూర్వచ్ఛతృప్రత్యయః నాభ్య స్తాచ్ఛతురితిమను భావఃస్మరాపస్మారఃస్మరప్రయుక్తాంగనావ్యామోహ రూపాపస్మారరోగః దృశంమదీయదృష్టింభ్రమయతి వ్యత్యాసయతి అత స్మిన్ తదజ్ఞానంకరోతీత్యర్థః తథాఘూర్ణయతిచక్రవద్భ్రామ యతిచకిమ త్రకరోమికథమయంచికిత్స్య ఇతిభావఃయదాహుర్వైద్యానికాః॥ * ॥ క్రు ద్ధైర్ధాతుభిరాహతేచమనసిప్రాణీతమస్సంవిశన్ దంతాన్ ఖాదతిఫేనము ద్వమతిదోఃపాదౌక్షిపన్ మూఢధీః- పశ్యన్ రూపమసత్తి తే నిపతతిప్రా యఃకరోతిక్రియాభీభత్సాః స్వయమేవశామ్యతిగతే వేగేత్వపస్మారరు క్॥ అతఏవవ్యతిరేకాలంకారః॥లక్షణంతూక్తం॥శిఖరిణీవృత్తం॥ ౩౬

శ్లో॥ జాత్యంధాయచదుర్ముఖాయచజరాజీర్ణాఖిలాంగాయ
చగ్రామీణాయచదుష్కులాయచగళత్కుష్ఠాభిభూతాయచ।
యచ్ఛంతీషుమనోహరంనిజవపుర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయాపణ్యస్త్రీ
షువివేకకల్పలతికాశస్త్రీషురజ్యేతకః॥ ౩౭

చ॥ విడువకపుట్టుగ్రుడ్డునకువృద్ధశరీరికిఁగుష్ఠరోగికిన్ । జడునకు
జాతిహీనునకుఁజారునిజాంగములొక్కరూకకై। కడువడినిచ్చు
వారిగుణకల్పలతల్విదళించుకత్తులం । బడుపుపడంతులందనదు
భావముఁజేర్చునెవ్వఁడేనియున్॥ ౩౭

వ్యా॥ అథత్రిభిఃపణ్యాంగనాగర్హణంకుర్వన్నిగమయతి ॥ జాత్యంధా యజన్మప్రభృత్యేవసన్నదృశేపురుషాయచ దుష్కులాయచదుర్ముఖాయ ముఖరాయబహుగర్హ్యభాషణదూషితవదనాయేత్యర్థః॥ని॥ దుర్ముఖే ముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః యద్వా-దుష్టం-వ్యాధ్యాదినాజుగుప్సితం- దు ర్గంధయుక్తంవాముఖం యస్యతస్మై - జరయావిస్రంసయాజీర్ణానిశిథిలా నికృశానివిశ్లథసంధిబంధానిచఅఖిలాంగానికరచరణాద్యశేషావయవా యస్యతస్మైచగ్రామీణాయ-గ్రామాంతరాదాగతాయ- అజ్ఞాతకులగో త్రాయపాంథాయచేత్యర్థః కింబహు నాగళత్స్రంసమానం కుష్ఠంకు ష్ఠజఃతద్రాయరక్తాది- తేనాభిభూతాయ-గ్రస్తాయచలక్ష్మీలవశ్రద్ధయా

సంప్లేశప్రాప్త్యాశయా మనోహరమతిసుందరం నిజవపుః స్వశరీరం య
చ్ఛంతీష్వర్పయంతీషు- చుంబనాశ్లేషణదంతనఖవ్రణాది సంభోగార్థం త
దధీనం కుర్వతీష్విత్యర్థః దదాతే ర్దాఞ్ దానే ఇత్యస్మాద్ధాతోశ్శతర్యుగిత
శ్చేతి జీప్ పాఘ్రాధ్మేత్యాదినా దాణో యచ్ఛాదేశః తథా వివేకః కర్తవ్యా
కర్తవ్య విచారస్స ఏవ కల్పలతికా తస్యాశ్శస్త్రీషు ఛురికాసు- వివేకవిచ్ఛే
దకరీష్విత్యర్థః- వివేకస్యాప్యఖిలార్థసంఘటకత్వాత్కల్పలతికారూపణ
మవగంతవ్యం॥ని॥ స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛురికా చాసిధేనుకేత్యమరః॥ బ
హ్వాదిభ్యశ్చేతి జీప్ పణ్యస్త్రీషు- వేశ్యాంగనాసు కః పుమాన్ వివేకరహితో
పీత్యర్థః రజ్యేతానురక్తో భవేన్న కోపీత్యర్థః॥ ని॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా
సులావణ్యాంగనాపి చేతి వైజయంతీ- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౫౭

శ్లో॥ వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేంధనవివర్ధితా। కామిభిర్య
త్ర హూయంతే యౌవనాని ధనాని చ॥ ౫౮

క॥ రూపేంధనవర్ధితవే । శ్యాపంచశరాగ్ని కీలలం దంగజ
పూ । జాపర తంత్రులు వేల్తురు । దాపుగఁదమ జవ్వనములు
ధనములుఁగడఁకన్॥ ౫౮

వ్యా॥ వేశ్యేతి॥ అసౌ వేశ్యా రూపం సౌందర్యమేవేంధనాని తైస్సమిద్భి
స్తైర్వివర్ధితా ప్రవర్ధితా మన్మథజ్వాలా మన్మథాగ్నిజ్వాలా॥ని॥ ఇంధనం
త్వేధ ఇధ్మమేధస్సమిత్స్త్రియామిత్యమరః యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యా
యాం కామిభిః కాముకైః యౌవనాని- నూతనవయాంసి యువాదిత్వాద
ణ్ప్రత్యయః ధనాని చ హూయంతే హవ్యరూపేణ తత్సాత్క్రియంతే వి
లుప్యంత ఇత్యర్థః స్వర్గాదిఫలకాంక్షిభిరాహవనీయాగ్నిజ్వాలాయాం
హవీంషి వేతి భావః అత్ర వేశ్యాయామారోప్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య ప్రకృ
తహవనోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోప
యోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్ స చ రూపేంధనేతి రూపకేణ సంకీర్యతే
రూపకత్వారోపణస్యోపరంజకమాత్రమేవేతి వివేకః॥ ౫౮

శ్లో॥ కశ్చుంబతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి। జార భ
టచోరచేటకవిటనటనిష్ఠీవనశరావం॥ ౫౯

క॥ జారభటచోరచేటక । చారనటప్రభృతినీచజననిష్ఠీవాధార
శరావమువార। స్త్రీరమ్యాధరముసంస్పృశింతు రెకులజుల్॥ ౫౯

వ్యా॥ కఇతి ॥ మనోజ్ఞంసుందరమపి వేశ్యాయా అధరఃపల్లవమివేత్యుప మితసమాసోఽత్వధరః పల్లవమితిరూపకం-రూపకేతూత్తరపద ప్రాధాన్యేనతత్రచుంబనాయోగాత్ కఃకులపురుషః - సత్కులసంభవఃపుమాన్ జాతినీతికులాచారధర్మజ్ఞఇత్యర్థః చుంబతినకోపీత్యర్థఃకుతఏతదిత్యాశంకా యామచుంబనహేతుభూతంపి శేషణమాహ-జారాగూఢపురుషాఃభటాయోధాఃచోరాస్తస్కరాః చేటకాస్త్రీపురుషసంధానకుశలాఃదౌత్యక వర్ణనిరతాః విటాజారాఃనటాభూమికాధారాస్తేషాం పురుషాపశదానాం-నిష్ఠీవనశరావముచ్ఛిష్టపాత్రం- పరమాపవిత్రమిత్యర్థః చుంబనసమయేతదుచ్ఛిష్టస్యతత్రసంక్రమణాదితిభావః అత్రయద్యపి॥ ॥ రతికాలేముఖం స్త్రీణాం శుద్ధమాఖేటకేశునామితి స్మరణాత్సురతసమయేపవిత్రమేవస్త్రీముఖంతథాప్యుక్తరీత్యాకశ్మలసంపర్కాత్- హేయతయాచుంబనానర్హత్వాన్నచుంబనీయమితితాత్పర్యం॥ని॥ శరావో వర్ధమానక ఇత్యమరః అత్రరూపకోపమానుప్రాసానాంసంసృష్టిః॥ ౫౯

శ్లో॥ మధుతిష్ఠతివాచియోషితాంహృదిహాలాహలమేవ కేవలం ।
అతఏవనిపీయతేధరోహృదయంముష్టిభిరేవతాడ్యతే॥ ౬౦

చ॥ కలదుగదాసుధారసముకంజదళాక్షులముద్దుబల్కుల। న్వే
లయుగదాహలాహలమువీరలచిత్తమునందుగావునం । బలుమ
ఱుంబల్లవాధరముంబానమొనర్తురునిందువేడు । కన్పలితఘట
మ్మునుముష్టితలపాతములంబ్రహరింతు రెంతయున్॥ ౬౦

వ్యా॥అ॥ స్త్రియఃబాహ్యామధురాఃఅంతర్విషాఅతఏవసర్వథాత్యాజ్యాఏవనతుగ్రాహ్యాఇత్యభిప్రాయేణాహ ॥ మధ్వితి॥శ్లోకేనయోషితాంస్త్రీణాంవాచి మధుక్షౌద్రంతిష్ఠతిహృదిహృదయే కేవలంప్రాధాన్యేనహాలాహలమేవ- కాలకూటవిషమేవ అతఏవ అస్మాత్కారణాదేవ అధరఃఅధరోష్ఠఃనిపీయతే అత్రమధువర్తత ఇతిమత్త్వైవసర్వజనైరాదృత్యేతరాంపీయతేహృదయంముష్టిభిఃతాడ్యతేఅత్రవిషంవర్తతఇతిమత్త్వైవ

సర్వజనైః తాడనం క్రియతే అతః స్త్రియః స్వవచనేషు కేవలమధుధారాస్రావిణ్యః - హృదయేవిషతుల్యాభిప్రాయవత్యశ్చ ఇతిపూర్వార్ధేప్రదర్శితం ఉత్తరార్ధేతుప్రథమపాదే మధుగ్రహణంచద్వితీయ పాదేహాలాహలస్థానంహృదయతాడనంచేతి ప్రదర్శితమిత్యభిప్రాయః అత్రఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తికావ్యలింగధ్వని భేదానాంసంసృష్టిః॥ ౬౦

ఇతిభర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకవ్యాఖ్యానేకామినీగర్హణంనామ తృతీయాపంశతస్సమాప్తిమగవత్.

భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకవ్యాఖ్యానేసువిరక్త
దుర్విరక్తపద్ధతివర్ణనప్రారంభః.

శ్లో॥ ధన్యాస్తఏవధవళాయతలోచనానాంతారుణ్యదర్పఘ
నపీనపయోధరాణామ్। క్షామోదరోపరిలసత్త్రివళీలతా
నాందృష్ట్వాకృతింవికృతిమేతిమనోనయేషామ్॥ ౬౧

క॥ కలికిమెఱుంగువాలుఁదెలికన్నులుసన్నపుఁగౌనుఁదీగపైఁ
నలరెడుసద్వళీలతలునంచితయౌవనదర్పలక్ష్మిచేఁ। గులికె
డుసిబ్బెపుస్వలుఁదగుబ్బలునుంగఁ మించ బోండ్లరూ। పులఁగ
నినిర్వికారులగుపూరుషులేకృతకృత్యులిద్ధరన్॥ ౧౬

వ్యా॥ అ॥ ఏవంతావత్కామినీగర్హణంకృతంకేంవిరక్తాస్సంతివానవేత్యాశంకాయాంసంత్యేవేతి మనసినిధాయతత్రాపిసువిరక్తదుర్విరక్త భేదేనద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయిష్యన్నాదౌసువిరక్తపద్ధతిం వర్ణయితుముపక్రమతేధన్యాఇత్యాదిభిర్నవభిః॥ ధన్యాఇతి॥ తఏవపురుషాధన్యాః సుకృతశాలినఃసువిరక్తాఇతియావత్ ॥ని॥సుకృతీపుణ్యవాన్ధన్యఇత్యమరః - తేక ఇత్యాకాంక్షాయామాహధవళేపుండరీకదళసదృశే - ఆయతేకర్ణాంతవిశ్రాంతేచ- లోచనే-యాసాంతాసాంతారుణ్యదర్పేణ- యౌవనమదోద్రేకేణ - ఘనౌనిబిడౌ- పీనౌపీవరౌ పయోధరౌ స్తనౌ యాసాంతాసాం క్షామోదరస్యాతి కృశమధ్యస్యోపర్యుపరిష్టాల్లసంత్యః-ప్రకాశమానాః- యాస్త్రివళ్యః- త్రిస్రశ్చతావళ్యశ్చ-త్రివళ్యః-దక్సంఖ్యేసంఖ్యా యామితి

సమాసః-సంఖ్యాపూర్వత్వేపిస త్తద్ధిత ఇత్యాదివత్ జ్ఞేయమిత్యుక్తం ప్రాక్-తాలతాఇవయాసాం తాసాం-తేసై తాసాంపద్మినీత్వంసూచ్యతేతదుక్తంరతిరహస్యే॥*॥త్రివళిలలితమధ్యాహంసవాణీసువేషేతి తథామేత్యత్ర తథామోమఇతిమత్వంతథాచేత్థం భూతరూప సంపన్నానాం కామినీనామాకృతిమాకారవిశేషందృష్ట్వా॥*॥ఇంగితంహృద్గతోభావో బహిరాకారమాకృతిరితిసజ్జనః ॥ యేషాంపురుషాణాంమనోవికృతింవికారంతత్పరతంత్రత్వమితియావత్ నైతినప్రాప్నోతిఅతఏవధన్యా ఇతిసంబంధఃఏవంనిర్వికారచిత్తత్వంశమసంపన్నానామేవ నత్వన్యేషామితిభావః తదుక్తంశమోవైరాగ్యానాంనిర్వికారచిత్తత్వమితి-వసంతతిలకావృత్తమ్॥ ౬౧

శ్లో॥ బాలేలీలాముకుళితమమీమంధరాదృష్టిపాతాః కింక్షిప్యంతేవిరమవిరమవ్యర్థఏషశ్రమస్తే। సంప్రత్యన్యేవయముపరతంబాల్యమాస్థావనాంతే క్షీణోమోహస్తృణమివజగజ్జాలమాలోకయామః॥ ౬౨

ఉ॥ బాలికయేలచిమ్మెదవ మాపయిమంధరదృష్టిపాతము। ల్మానుమునేశ్రమంబువిఫలంబిదివింతలమైతిమిత్తఱి । న్మానుగజవ్వనంబడఁగెమాకపవృత్తివనంబుగోరెన। జ్ఞానమునష్టమయ్యెయవసంబుగఁజూచెదమెల్లలోకముక్॥ ౬౨

వ్యా॥అ॥ అథపూర్వోక్తపభుక్తకామినీసంబోధనవ్యంజనసువిరక్తతాం ప్రకటయతి॥బాలేలీలాముకుళితమితి ॥ హేబాలేముగ్ధే లీలయావిలాసవైచిత్ర్యే - ముకుళితాన్యర్ధసమీలనాని - యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా మంథరా అలసపాత్రియాః అమీదృష్టిపాతా విలోకనప్రసారాఃకిం - కిమర్థంక్షిప్యంతేవికీర్యంతే-నవిక్షేప్యాఇత్యర్థఃకింతువిరమవిరమ-అభీక్ష్ణం విరమ- దృష్టివిక్షేపాదితిశేషః అభీక్ష్ణ్యేద్విర్భావః వ్యాజ్వరిభ్యోరమఇతిపరస్మైపదంకుతః ఏషోయంతేశ్రమః - కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసోవ్యర్థో నిరర్థకః అభిమతఫలానిష్పత్తేరితిభావఃనన్వేతావత్పర్యన్తంమదాయత్తచిత్తేషుయుష్మాసుకథంఫలాసిద్ధిరిత్యతఆహుఃసంప్రతీదానీంవయమన్యేపరే త్వన్యేవాసలాలసత్వేనసంమోహితాస్తదానీంతనా ఇదానీంనభవామఇ

త్యర్థః- కుతః బాల్యముపరతంనష్టంబాల్యశబ్దేనయౌవనంలక్ష్యతేత్వత్పా రతంత్ర్యకారియౌవనముపరతమిత్యర్థః యద్వా- బాల్యమవివేకిత్వము పరతంకింత్వాస్థా- పరిశీలనాదరః॥వనాంతెఅరణ్యామధ్యేవర్తత ఇతి శేషః నతుత్వయిరాగంపరిత్యజ్యవైరాగ్యేణవనవాసమపేక్షామహ ఇత్యర్థః- తత్కృతః- మోహఃఅజ్ఞానం క్షీణోధ్వస్తః త్వదాసంగజననహేతుర్నిర్మూలోభూదిత్యర్థః అతోజగజ్జాలమశేషప్రపంచంతృణమివ నిస్సార మాలోకయామః॥*॥నిస్పృహాస్తృణంజగదితిలక్షణాత్తథాపశ్యామః ఇదానీంజ్ఞానోదయవశాచ్చమనస్సుఖాతిరిక్తంసర్వంతుచ్ఛమనుసందధామఇత్యర్థః అతస్త్వయానపేక్షణీయమితిభావః- మందాక్రాంతావృత్తం- లక్షణముక్తం-మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూచేత్॥ ౬౨

శ్లో॥ ఇయంబాలామాంప్రత్యనవరతమిందీవరదళప్రభాచోరం
చక్షుఃక్షిపతికిమభిప్రేతమనయా। గతోమోహోస్మాకంస్మరశ
బరబాణవ్యతికరజ్వర జ్వాలాశాంత్యాతదపి నవరాకీవిరమతి॥

ఉ॥ నీలసరోజపత్రకమనీయ విభాహరణప్రవీణదృ। గ్జాలము
లీలతాంగివెదచల్లెడునాపయినేమిగోరెనో। తూలెసమస్తమో
హవికృతుల్రతివల్లభభిల్లభల్లను। జ్వాలలడంగెమాకుఁదనవైఖరి
మానదుబోటినేటికిన్॥ ౬౩

వ్యా॥అ॥ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ఇయమితి॥ఇయమేషా బాలా- ముగ్ధామాంప్రతిమాముద్దిశ్యానవరతమవిచ్ఛిన్నం- యథాతథా ఇందీవరదళప్రభాచోర మిందీవరకాంతిమోషకం- తత్కల్పమిత్యర్థః చక్షుః క్షిపతిప్రసారయతి ॥ అనయాబాలయాకిమభిప్రేత మపేక్షితంతన్నజానామీత్యర్థః ననుదయాత్వత్సంగ ఏవాపేక్షిత స్తంకుతోనజానాస్తీత్యాశంకాయామాహ-అస్మాకంమోహోగతః ఉపరతఃఇదానీమితి శేషః ననుపూర్వంమామిత్యేకవచనంప్రయుజ్యాస్మాకమితీదానీం బహువచనప్రయోగాత్కథంసామానాధికరణ్యముపపద్యతఇతిచేత్తథాపినివృత్తిమాగోత్సుకిత్వప్రయుక్తాత్మసంభావనయా బహూకరణం నదోషాయేతిసమాధేయం-యద్వామామితిసముదాయనిర్దేశేనవానదోషః తథాస్మర

ఏవశబరః కిరాతస్తస్య బాణవ్యతికరేణ - శరసంపర్కేణ- యోజ్వరస్సం తాపస్తస్య జ్వాలాశాంతా విరతేత్యర్థః తదపితథాపి వరాకీన విరమతి విరతింన ప్రాప్నోతి పూర్వంప్రాగ్ ప్రియతయా గరీయస్యాం బాలా యాంవరాకీశబ్దప్రయోగేణాస్యాత్యంతవైరాగ్యంసూచ్యతే-జల్పబిక్షుకం టలుంఠేత్యాదినాప్రాకస్మిత్ప్రాకస్ప్రత్యయేషిత్త్వాన్నీప్రత్యయేచ వరాకీ తిసిద్ధం- శిఖరిణీవృత్తమ్॥ ౯౩

శ్లో॥ కింకందర్ప శరంకదర్థయసి రేకోదండటంకారితం రేరే
కోకిలకోమలంకలరవంకింవావృథాజల్పసి । ముగ్ధేస్నిగ్ధవి
దగ్ధచారుమధురైర్లోలైః కటాక్షైరలంచేతశ్చుంబితవా
సుదేవచరణధ్యానామృతంవర్తతే॥ ౯౪

ఉ॥ ఓరిమనోజసూనశరమూరకచిమ్ముకుమిన్నకేకుహూం। కార
ములేలచేసెదుపికధ్వజయో వృథాశాబకాక్షినీ । చారువి
లోకనంబులిఁకఁజాలునునాహృదయంబుకేశవో । దారప
దాబ్జచింతనసుధారసతత్పరమయ్యెనియ్యెడన్॥ ౯౪

వ్యా ॥ అ॥ సంప్రతిసాటోపపరివారకందర్పనిరాకరణవచనమాహ॥ కిమితి॥ రేకందర్ప హేమదనరేఇతినీచసంబోధనే॥ని॥నీచసంబోధనే నేతురే ఇత్యమరః ఏవముత్తరత్రాపికోదండటంకారితం-కోదండటంకారవత్కృతం-ధనుగుణటంకారపూర్వకమిత్యర్థః తత్కరోతీణిచిణా విష్టవద్భావేవిన్మతోర్లుక్ శరం త్వదీయబాణం కింకిమర్థం కుత్సితోర్థః-కదర్థః-కోఃకత్తత్పురుషేఽచీతికుశబ్దస్యకదాదేశః-కదర్థంకరోషికదర్థయసి-వ్యర్థయసీత్యర్థః-ధాత ర్థేణిచిసిప్ తథా రేరేకోకిల హేకలకంఠఅత్రాసూయాసమ్మతికోపకుత్సభత్సనేష్వేత్యసూయా ర్థేకోపాద్యర్థే ద్విరుక్తిః స్వరితమామ్రేడిత ఇత్యాదినాప్రాప్తస్యప్లుతస్యాహసమనిచ్ఛతావిభాషావక్తవ్యఇతిపాక్షికః ప్రతిషేధః శాస్త్రిత్వాగస్యాహసమితిహారదత్తః కోమలంరుచిరంకలరవంమధురస్వరం॥ని॥కాకలీతుకలేసూక్ష్మేధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటేకలఇత్యమరః॥కింకిమర్థంవావృథావ్యర్థం జల్పసికూజసి-వ్యాహరసీతియావత్ నవ్యాహర్తవ్యమిత్యర్థః-ప్రయోజనాభావాదితిభావఃతథా రేముగ్ధే హేసుందరి స్నిగ్ధాస్సాంద్రాః ॥ ని॥ స్నిగ్ధంతుమసృణేసాం

దే॥ఇత్యమరః విదగ్ధాః- వివిధవిలాసవిశేషవివరణనిపుణాఃచారవః - ఇం
దీవరారవిందాదివత్స్వభావరమణీయాః మధురాస్సుధాధారావన్మనో
హరాశ్చేతివిశేషణమపిమిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం విశేష
ణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమాసః- తైస్తథాలోలైర్నిసర్గచంచలైః - క
టాక్షైరపాంగావలోకనైరలం యద్వాస్నిగ్ధైః॥ *॥ విస్రంభేపరమాం
కాష్ఠామారూఢేదర్శనారిభిః - యేనాంతరంగంద్రవతిసస్నేహఇతికథ్య
తఇత్యుక్తలక్షణాత్స్నేహపరిష్కృతైః తథావిదగ్ధైః విరక్తస్యాపిమన్మథ
వికారోద్దీపనచతురైరిత్యర్థః॥ *॥యద్దస్నేవిరక్తోపిక్షుభ్యత్యేవతత్సమన్మథ
మితిలక్షణాత్తథాచారుభిః విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణీవిశృంఖలవృ
త్తిత్వమదమంథరత్వాదిగుణశీలత్వస్యవివక్షితత్వాత్ స్మితాకారైరిత్యర్థః
తదుక్తంభావప్రకాశే॥ *॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయమదమంథరమీలితం । స్మ
రదృష్టిపక్షతాయుక్తంతత్స్మేరమితికథ్యతఇతి తథామధురైస్సంతాప
హరైః॥*॥శీతలీక్రియతేతాపోయేనతన్మధురంస్మృతమితిలక్షణాత్ - త
థాలోలైస్తృష్ణైస్సంభోగౌత్సుక్యభావనాతత్పరైరిత్యర్థః-తదుక్తం॥
కటాక్షైర్నాసగరైర్భస్తుసంభోగౌత్సుక్యభావనేతి-కటాక్షైః॥*॥యద్గతాగ
తవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణప్రవర్తనం - తారకాయాఃకలాభిజ్ఞాః స్తంకటా
క్షంప్రచక్షతఇత్యుక్తలక్షణైరలంఇత్థంభూతకటాక్షాః నప్రవర్తనీయా ఇ
త్యర్థః అత్రవారణార్థయోగాత్ పక్షేతృతీయా ననుకుతఏవంనిరాక్రి
యఇతిచేత్తత్రాహ- చేతోమదీయచిత్తంకర్తృ చుంబితమాస్వాద్యమా
నంవాసుదేవస్యనారాయణచరణధ్యానమేవామృతంయేన తత్తథోక్తంస
త్ వర్తతే-తిష్ఠతిస్మరహరిచరణధ్యానావధానసత్వరసంజాతపరమవైరా
గ్యోల్లసితచిత్తంమామేతేక్షుద్రాః కింకరిష్యంతీత్యేకోభావః - అమృత
పానపరితృప్తస్యకిమారనాళేనేత్యపరోభావః।బ్రహ్మానందభరితస్యకింవై
షయికక్షుద్రానందేనేత్యపరతరోభావః నాహమిదానీంపూర్వవద్యుష్మ
త్కింకరఃకింతుహరికింకరఃఅతోసాధ్యస్సిసాధయిషతాం యుష్మాకంకో
యమపస్మారఇత్యపరతమోభావః- సర్వథానాస్మాకంకామిన్యపేక్షాస్తీ
తిపరమోభావః-శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౭౪

శ్లో ॥ విరహేపిసంగమః ఖలుపరస్పరసంగతంమనోయేషాం।
హృదయమపివిఘట్టితం చేత్సంగోవిరహంవిశేషయతి॥ ౬౫

క ॥ విరహమునందైనఁబర। స్పరమనురాగులకుఁబొందుభా
సిలుమనసె। వ్వరికెనయదువారలకును। విరహముహెచ్చు
గనొనర్చువెససంగతియుఁ॥ ౬౫

వ్యా॥ అ॥ అథపంచవిషయవిరక్తిప్రకారమాహ॥ విరహఇతి ॥ యే
షాం స్త్రీపురుషాణాంపరస్పరమన్యోన్యంసంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధ
మిత్యర్థః తేషాంవిరహేపివియోగావస్థాయామపి- సంగమఖలు-సమా
గమఏవఖలు॥*॥హృదయసంగమఏవసుసంగమోనతనుసంగమఆర్యాసుసం
గమ ఇతివచనాత్ అంతరంగబలీయస్త్వన్యాయాచ్చేతిభావః మనోనియ
మనేతుసంగః విరహహేతుకఏవభవతీత్యాహ హృదయమపి మనోపివిఘ
ట్టితంసమ్యక్ క్షతం- వైరాగ్యప్రవణీకృతంచేత్యర్థః సంగస్సంగమాగ
మోపి విరహంవియోగమేవ విశేషయతి విశిష్టంకరోతి-తమేవా పేక్షావి
షయంకరోతీత్యర్థః॥తదానీంతస్యైవాతుతత్వాదితిభావః అతఃసర్వథా
మనోనియమనమావశ్యకం తేనచేంద్రియ ప్రవృత్త్యుపరమే విషయాణామే
కాంతతః పరాహతిరితికృత్వాపంచవిషయవిరక్తిర్నామేయమే వేతినికూ
ణాభిసంధిః పరస్పరేత్యత్రకర్మవ్యవహారేసర్వనామ్నో ద్వేభవత ఇతివ
క్తవ్యాత్పరశబ్దస్యద్విర్భావః సమాసవచ్చ బహులం యథాన సమాసవ
త్ప్రథమైకవచనంతథా పూర్వ పదస్యేతివక్తవ్యంప్రథమైక వచనంద్వితీ
యాద్యేకవచనాంతత్వమపరపదస్యేతి-ఆర్యాభేదః॥ ౬౫

శ్లో ॥ కింగతేనయదిసానజీవతిప్రాణితిప్రియతమాతథాపికిం। ఇ
త్యుదీక్ష్యనవమేఘమాలికాంనప్రయాతిపథికస్స్వమందిరం॥ ౬౬

క ॥ చననేటికిఁప్రేయసిజీ । వనపతియగునేని ప్రాణవతిగానిత
ఱిం । బనియేమనియొకతెరువరి । చనుఁడింటికినవ్యజలదసమ
యమునందుఁ॥ ౬౬

వ్యా॥ అ॥అథకస్యచిత్ప్రవాసినః విరక్తస్యవిచారరూపేణవైరాగ్యం
ప్రకటయన్నాహ॥ కిమితి॥ సామదీయాప్రియతమాప్రేయసీనజీవతి - విర

హే వేదనయాప్రాణాన్నధారయతియది- తదాగతేనగమనేన- భావే క్తః కింనకించిదపీత్యర్థః యద్వాగతేనగృహముపగతేనమయేతి శేషః కిమథ ప్రాణితి కేనచిద్వినోదోపాయేనజీవతి యదితథాపిప్రాణనేపి గతేనకిం ఉభయథాపిగమనంవ్యర్థమేవేత్యర్థః ఇతివిచార్యేతి శేషః ఇహైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగఃప్రయోగేవా పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః పంథానంగచ్ఛతీతిపథికః- కశ్చిత్పాంథః- పథఃకన్నితికన్ప్రత్యయః నవమేఘమాలికాం నవీనకాదంబినీంవిరహినివహ సంహారకారిణీమితిభావః ఉదీక్ష్యస్వమందిరంనిజగృహంనప్రయాతి వైరాగ్య నిశ్చలచిత్తత్వాదితిభావఃతదుక్తం॥*॥యద్భావితద్భవత్యేవయదభావినతద్భవేత్।ఇతినిశ్చితబుద్ధీనాంనచింతాబాధతేక్వచిదితి॥ రథోద్ధతావృత్తం॥ ౬౬

శ్లో॥ విరమతబుధాయోషిత్సంగాత్సుఖాత్క్షణభంగురాత్కురుతకరు
ణామైత్రీప్రజ్ఞావధూజనసంగమం।నఖలునరకేహారాక్రాంతం
ఘనస్తనమండలంశరణమథవాశ్రోణీబింబంరణన్మణిమేఖలం॥

మ॥ మనసింపొందఁగధీరులారకరుణామైత్రీమనీషాక్షమా।వని
తాసంగమమాచరింపురెపుడున్భామాసుఖంబస్థిరం।బనివ
ర్జింపుఁడుహారరమ్యకుచముల్ప్రాంచన్మణీమేఖలా।ధ్వని
తాలంబినితంబమున్నరకబాధల్మాన్పిరక్షించునే॥ ౬౭

వ్యా॥ అ॥ అథబుధానాంతత్రవైరాగ్యముపదిశతి-విరమతేతి॥ హే బుధాఃవిద్వాంసః యోషిత్సంగాద్యువతిసమాగమాద్యత్సుఖంతస్మాత్ కిదృగ్విధాత్ క్షణభంగురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రదయోషిత్సంగాదిత్యర్థః-భంజభాసమిదోఘురజితిఘురచ్ప్రత్యయఃజుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీ విరమత ఉపరతాభవత- తుచ్ఛసుఖదంయోషిత్సమాగమం త్యజతేత్యర్థః వ్యాఙ్పరిభ్యోరమఇతి పరస్మైపదం కింతుకరుణాదుఃఖిష్వనుకంపా - మైత్రీపుణ్యాకృత్సుమిత్రతా ప్రజ్ఞా - బుద్ధివిశేషః సుఖిష్వనుమోదితేతియావత్ ఏతేసపాపిష్ఠూపేక్షాచలక్ష్యతే ఏతాఏవాంతఃకరణమలశోధకత్వాచ్చిత్తపరికర్మాణీతివదంతి సాంఖ్యాః- తాఏవవధూజనస్తస్యసంగమంపరిశీలనతాత్పర్యమితియావత్ కురుతఏతేనాత్మ్యాజ్ఞ

సుఖంసంభవతి కింక్షణికసుఖావలంబనేనేతిభావః-విపక్షేబాధకమాహ-నరకేనిరయె హారాకా(న్తంముక్తా హారోపశోభితం ఘనస్తనమండలం పటుతరకుచకలశభారోవా అథేతివాక్యారంభే- రణతీమణిమేఖలా-మణిఖచితరశనాయస్యతత్తథోక్తం - కాంచీకలాపరమణీయమిత్యర్థః॥శ్రోణీబింబ నితంబమండలంవాశరణంరక్షకంనఖలు- నభవతిహి కరుణాదిసమాగమస్తునైవంభవత్యతస్సఏవావశ్యంస్వీకర్తవ్య ఇతిభావః- హరిణీవృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥ ౬౭

శ్లో॥యదాయోగాభ్యాసవ్యసనకృశయోరాత్మమనసోరవిచ్ఛిన్నా
మైత్రీస్ఫురతికృతినస్తస్యకిముతైః। ప్రియాణామాలాపైరధరమ
ధుభిర్వక్త్రవిధుభిస్సనిశ్వాసామోదైస్సకుచకలశాశ్లేషసురతైః॥

చ॥ ఎనసినయోగమార్గరతియెవ్వనిడెందములోవెలుంగుతో। గాన
కొనియేకమై వెలుగుగూరిమిమీఱఁగవానికేటికిక్ । వనితలముద్దు
పల్కులును వాతెరతేనియలూర్పుదావులుక్ । గానబగుమో
ముఁజందురులు గుబ్బలగౌగిటఁజేర్చుకూటముల్॥ ౬౮

వ్యా॥ఏవంసాంఖ్యరీత్యావైరాగ్యముక్త్వాసంప్రతియోగా మతానుసారేణాహ॥యదేతి॥యదా-యస్మిన్సమయే-యస్యేత్యధ్యాహారః॥ఉత్తరత్రతచ్ఛబ్దసద్భావాత్ తథాచయస్యసంబంధినః యోగాభ్యాసే అష్టాంగయోగపరిశీలనేయద్వ్యసనమాసక్తిస్తేనకృశయోస్తత్పరతంత్రయోరిత్యర్థః ఆత్మమనసోః - ప్రత్యగాత్మాంతఃకరణయోః మైత్రీమిత్రత్వం - మైత్రీవ్యాఖ్యాతాస్ఫురతిప్రకాశయతి యోగాభ్యాసవశేనాశేషబాహ్యావిషయాన్పరిత్యజ్యయదాత్మారామమేవమనోభవతీత్యర్థః-తదాతస్యకృతినో ధన్యస్య- ఇష్టాదిభ్యశ్చేతీతిప్రత్యయః- తైఃకిము- నకిమపీత్యర్థః తైక ఇత్యాశంకాయామాహ-ప్రియాణాంప్రియతమానాంసంబంధిభిరాలాపైః- శ్రోత్రసుఖావహమృదుమధురవ్యాహారైశ్చ అధరమధుభిః రసనేంద్రియప్రీతిజనకాధరామృతైశ్చతథానిశ్వాసామోదేనసహ- సనిశ్వాసామోదైః- పద్మినీజాతిత్వాన్నిశ్వాసకఘ్రాణతర్పణగంధసంబంధబంధురైరిత్యర్థః- వక్త్రవిధుభిర్నయనానందకరముఖచంద్రైశ్చ అత్రప్రంతస్యైకత్వేపి

ముఖబాహుళ్యాత్ బహుళత్వసిద్ధిః - తథాసకుచకలశాశ్లేషాణి కుచకుంభాలింగనసహితాని - యానిసురతానిత్వగుపస్థేంద్రియాణామానందకర బాహ్యాభ్యంతరసంభోగ విశేషాస్తైశ్చ ఏవమశేషేంద్రియగ్రామసంతర్పణైరపి తైః కిమితిసంబంధః - ఆత్మానందానుభవవేళాయాం తేషామతితుచ్ఛతయా ప్రతీయమానత్వాదితిభావః॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౬౬

శ్లో॥ యదాసీదజ్ఞానంస్మరతిమిరసంచారజనితం తదాదృష్టంనారీమయమిదమశేషంజగదితి। ఇదానీమస్మాకంపటుతరవివేకాంజనజుషాంసమీభూతాదృష్టిస్త్రిభువనమపిబ్రహ్మమనుతే॥ ౬౭

చ॥ స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వదబోధముగల్గువేళ మే। దురగతి
ముజ్జగంబులువధూమయమైకనవచ్చె నిప్పుడిం। పరయఁగస
ద్వివేకఘనహితాంజనసంగతమైనదీయభా। సురసమదృష్టి
బ్రహ్మముగఁజూచుచునున్నదివిశ్వమంతయున్॥ ౬౭

వ్యా॥ అ॥ అథ వేదాంతసిద్ధాంతరీత్యా వైరాగ్యవర్ణనం నిగమయతి॥ యదేతి॥ యదా యస్మిన్ కాలే స్మరః కామ ఏవ తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః - అంధకారశ్చ గమ్యతే॥ ని॥ తిమిరం నేత్రరోగే స్యాదంధకారేపి చ స్మృతమిత్యభిధానాత్ - తస్య సంచారేణ వ్యాప్త్యా జనితముత్పాదితమజ్ఞానమవివేకః ఆసీత్ - తదా తస్మిన్ కాలే అశేషం సర్వమిదం జగత్ నారీమయం యోషిద్రూపమితి దృష్టమాకలితం - అజ్ఞానవశాత్తదా ఽవబుద్ధమిత్యర్థః - ఇదానీమస్మిన్ కాలే తు పటుతరః అజ్ఞాననిరసనదక్షః అన్యత్ర నేత్రరోగనిరాకరణసమర్థశ్చ యః వివేకస్తత్త్వజ్ఞానమేవాంజనం నేత్రకల్యాణాఖ్యసిద్ధాంజనం తజ్జుషాం ప్రాప్తవతామస్మాకం సంబంధినీ దృష్టిర్మతిః దృక్చ - అసమా సమా సంపద్యమానా సమీభూతా - అభూతతద్భావే చ్విః - నిజప్రకృతిమాపన్నా సతీత్యర్థః - త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం - తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః - పాత్రాద్యదంతత్వాన్న స్త్రీత్వం - బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం మనుతే - జ్ఞానోదయవశాద్బ్రహ్మస్వరూపమవబుధ్యతే - యథాంజనేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థతత్త్వజ్ఞానం జాయతే తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాంధకారప్రయుక్తాజ్ఞానావరణాపాయే పరవస్తుసాక్షాత్కారో భవతి

తతస్సమ్యగ్దృష్ట్యాసర్వమిదంబ్రహ్మాకారతయాపశ్యతి అయమేవ వేదాంత సిద్ధాంతఇతిభావః- అతోవివేకస్యపరశ్రేయోహేతుత్వాత్తదధిగమార్థమే వయత్నః కర్తవ్యఇతితాత్పర్యం- రూపకాలంకారః- వృత్తంపూర్వవత్॥

శ్లో॥ తావదేవకృతినామపిస్ఫురత్యేషనిర్మలవివేకదీపకః। యావదే
వనకురంగచక్షుషాంతాడ్యతేచటులలోచనాంచలైః॥ ౬౦

క॥ నీలోత్పలనయనాతర। ళాలోకనహతులుసోఁకునంతకువె
లుఁగున్। ధీలలితసుజనవిమలో। ద్వేలావిస్ఫుటవివేకదీపము
నెమ్మిన్॥ ౬౦

వ్యా॥ అ॥ అథైతద్వైలక్షణ్యేనదుర్విరక్తపద్ధతిమాహ-తత్రాదౌయదుక్తంకృతినోవివేకస్ఫురణమితితదేతదపవదతి॥ తావదితి॥ కృతమేభిఃకృతినస్తేషాంకుశలానామపి-ఇష్టాదిభ్యశ్చేతీనిప్రత్యయః-ఏషపూర్వోక్తోనిర్మలోనిష్కళంకః వివేకస్తత్త్వావబోధఏవదీపః- స్వార్థేకః- తావత్తావత్పర్యంతమేవస్ఫురతిదీప్యతే-కియత్పర్యంతమిత్యాకాంక్షాయామాహ-కురంగచక్షుషాం హరిణలోచనానాంచటులాని చంచలానిలోచనాంచలానికటాక్షవీక్షణానితైః కళాప్రాయైరితిభావః - యావద్యావత్పర్యంతమేవ నతాడ్యతే-ననిహన్యతేనావలోక్యతఇత్యర్థః- తావదేవేతిసంబంధః-వివేకకుశలోపిజనః కామినీకటాక్షవీక్షితః కోవావివేక నిర్వహణదక్షఇతిభావః- యద్యపి॥ని॥అంచలంత్వంశుకాంతేస్యాదిత్యమరః తథాపి అంతిమత్వసామ్యాదౌపచారికోయంనిర్దేశఇతిమంతవ్యం- రథోద్ధతావృత్తం॥ ౬౦

శ్లో॥వచసిభవతిసంగత్యాగముద్దిశ్యవార్తాశ్రుతిముఖరముఖానాంకే
వలంపండితానామ్। జఘనమరుణరత్నగ్రంథికాంచీకలాపంకు
వలయనయనానాంకోవిహాతుంసమర్థః॥ ౬౧

చ॥ నిగమసుభాషితాభ్యసననిష్ఠలుగల్గినయట్టిపండితుల్।మగువ
లపొందునింద్యమనిమాటికివార్తలుచెప్పనేర్పరుల్। జగము
ననెవ్వఁడోపువిలసత్కురువిందమణిప్రభాధగ।ద్ధగితకలాప
రమ్యవనితాజఘనంబుపరిత్యజింపఁగాన్॥ ౬౧

వ్యా॥ అథైతేషాందుర్విరక్తత్వాభిద్యోతకానీదృశాన్యేవవచనాన్యాహ॥ వచసీతి॥ శ్రుతిముఖరాణ్యశ్రాంత శ్రుతిపాఠతత్పరాణిముఖాని యేషాం తేషాంనిరంతరవేదాభ్యాసనవ్యసనరసనానాం వేదాంతపారగాణామపీత్యర్థః-పండితానాంవివేకినాం- వచసికేవలంవాఙ్మాత్రఏవసంగత్యాగంవధూసంసర్గత్యాగముద్దిశ్య- వార్తాగాథాభవతి-నత్వంతఃకరణఇతిభావః-కుతః అరుణరత్నగ్రంథిః-పద్మరాగమణిఖచితఃకాంచ్యేవకలాపోభూషణంయస్యతత్తథోక్తం॥ని॥ శోణరత్నంలోహితకంపద్మరాగోథమౌక్తికం-కలాపోభూషణేబర్హ ఇతిచోభయత్రాప్యమరః- కువలయనయనానామిందీవరాక్షీణాం- జఘనంకటిపురోభాగం- విహాతుంత్యక్తుంకస్సమర్థః- ప్రాయశఈదృశాన్యేవదుర్విరక్తానాంవచనానీతిభావః॥ మాలినీ॥

శ్లో॥ సపరప్రతారకోసౌనిందతియోలీకపండితోయువతీః।యస్మాత్తపసోపిఫలంస్వర్గఃస్వర్గేపిచాప్సరసః॥ ౭౨

తే॥ కుటిలవాదియుఁబరవంచకుండువాఁడు। నెమ్మినెవ్వాఁడు యువతులనిందసేయు। నింద్రలోకముతపములకెల్లఫలము। స్వర్గముననున్నవారలచ్చరలుగారె॥ ౭౨

వ్యా॥ సోసావలీకపండితః అనృతభాషీ॥ని॥ఆలీకంత్వప్రియేనృతఇత్యమరః - పరప్రతారకోలోకవంచకః- కోసావిత్యతఆహ - యః అలీకపండితోయువతీఃతరుణీః- యూనస్త్రిరితిత్రిప్రత్యయః- నిందతిగర్హయతిసఇతిసంబంధః-నను నిస్సంగత్వాద్యవతి నిందాకరణేకథంప్రతారకత్వమత ఆహ - యస్మాత్కారణాత్తపసశ్చాంద్రాయణాదేః వ్రతోపవాసాదిరూపస్యవా-ఫలంస్వర్గః తత్రస్వర్గేపిచాప్సరస ఊర్వశీప్రభృతయ స్తత్రాపితత్సంగమఏవేత్యర్థః- అతఃపరప్రతారకఇతిభావః॥ ని॥ స్త్రియాంబహుష్వప్సరసస్స్వర్వేశ్యాఊర్వశీముఖాఇత్యమరః - స్వపరప్రతారకఇతిపాఠేప్యయమర్థః యోలీకపండితః పండితమానీరహస్యానభిజ్ఞఇత్యర్థః- యువతీర్నిందతిఅసౌస్వస్యపరేషాంచప్రతారకః ఆత్మవంచకఃపరవంచకశ్చేత్యర్థః-కుతఃయస్మాదిత్యాది- శేషస్సమానం స్వపరఫలవేదనబోధనయోః పరిజ్ఞానాభావాదుభయవంచకఇత్యర్థః- ఆర్యాభేదః॥ ౭౨

శ్లో॥ మత్తేభకుంభదళనేభువిసంతిధీరాః కేచిత్ప్రచండమృగరాజవధేపిదక్షాః।కింతుబ్రవీమిబలినాంపురతఃప్రసహ్యకందర్పదర్పదళనేవిరళామనుష్యాః॥ ౭౩

తే॥ సమ కుంజరకుంభభంజనులుమహియు।నుగ్రమృగరాజవధదక్షులుర్విఁగలరు।తఱుచుగాలేరుకందర్పదర్పదళన। నిపుణజనులనిచాటింతునిఖిలసభల॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథమన్మథస్యాత్యంతదుర్జయత్వమాహ॥ మత్తేభేతి॥ విభుభూలోకే-మత్తేభానాం-మత్తమాతంగానాం కుంభదళనే కుంభస్థలవిదారణేసమర్థా-ఇతిశేషః- ధీరాఃశూరాస్సంతితథాకేచిత్పురుషాః ప్రచండోత్యంతకోపనఃయోమృగరాజఃసింహస్తస్యవధేహింసాయాందక్షాస్సమర్థాస్సంతిగజఘాతిభ్యోప్యత్యుత్తమాశ్శూరాస్సంభవంతీత్యర్థః-కింతుబలినాంబలాఢ్యానాం శూరాణాంజ్ఞానబలశాలినా మితిచగమ్యతే- పురతోగ్రేబ్రవీమినిశ్శంకంకరముద్ధృత్యస డిండమఘోషముద్ఘోషయామీత్యర్థః-కిముద్ఘోషసీత్యతఆహ-ప్రసహ్యబలాత్ భుజబలాద్బుద్ధిబలాచ్చేత్యర్థః-కందర్పదర్పదళనే మదనమదవిదారణేసమర్థాః మనుష్యాః-విరళామృగ్యాః ప్రాయశోనసంతీత్యర్థః-శంభుతద్భక్తాంశ్చ వినామదనవిజయినోనసంత్యేవేతిశివభక్తాగ్రేసరస్య కవేర్నిగూఢతరాభిసంధిః - అత్రకందర్పదర్పేతిసకృద్వ్యంజనద్వయావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసాఖ్యశ్శబ్దాలంకారః - లక్షణముక్తం- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౭౩

శ్లో॥ సన్మార్గేతావదాస్తేప్రభవతిచనరస్తావదేవేంద్రియాణాంలజ్జాంతావద్విధత్తేవినయమపిసమాలంబతేతావదేవ। భ్రూచాపాకృష్టముక్తాఃశ్రవణపథగతానీలపక్ష్మాణఏతేయావల్లీలావతీనాంహృదినధృతిముషోదృష్టిబాణాఃపతంతి॥ ౭౪

శా॥ సారాచారముఁబూనునింద్రియములన్శాసించులజ్జాన్వితుం।డై
రాజిల్లుఁబ్రశాంతిఁజేకొనునరుండందాఁకనెందాఁకదు।ర్వారం
బాల్క్రీతిమార్గగాములనుదారభ్రూధనుర్ముక్తముల్ । నారీ
వీక్షణబాణముల్చొరవువిన్నాణంబుగాడెందముల్॥ ౭౪

వ్యా ॥ అ ॥ అథచపునర్వచనవైచిత్రీమేవాహ॥సదితి॥ నరఃవిద్వానపీ తిభావః-సన్మార్గేశ్రుతిస్మృతిబోధితాచారే-తావత్తావత్పర్యంతమేవాస్తే వర్తతేఇంద్రియాణాంచక్షురాదీనాంచ తావదేవప్రభవతీ సమర్థోభవతి నియమనఇతి శేషః-లజ్జాంజుగుప్సితకర్మాచరణాచ్చేతస్సంకోచనలక్షణాం వ్రీడాంచ తావదేవవిధత్తే అనువర్తతేవినయంనమ్రత్వంచతావదేవస మాలంబతేస్వీకురుతే యత్పర్యంతమిత్యాశంకాయామాహ-భ్రూరేవ చాపంకార్ముకంతేనా కృష్టాశ్చ తేముక్తాశ్చేతివిశేషణసమాసః - ఏకత్ర భ్రూభంగపూర్వకమపరత్రచాపనమనపూర్వకంచప్రయుక్తాఇత్యర్థః-శ్ర వణపథగతాఃశ్రోత్రమార్గగతాః ఏకత్రకర్ణాంత విశ్రాంతత్వా దపరత్ర తావత్పర్యంతమాకర్షణాచ్చేతిభావః - నీలానిపక్ష్మాణిలోమానన్యత్రగ రుతశ్చయేషాంతేతథోక్తాః-ధృతింముష్ణంతీతిధృతిముషాధైర్యభేదిన ఏతే ప్రసిద్ధాః లీలావతీనాంవిలాసినీనాందృష్టయఏవబాణాః యావద్యావత్ప ర్యంతంహృదిమానసేవక్షసినపతంతినప్రవిశంతితావదితిసంబంధః - తద నంతరంసన్మార్గప్రవర్తనాదికంనిరోద్ధుంకస్సమర్థఇతిభావః- ఉక్తంచప్ర బోధచంద్రోదయే॥ *॥ తావద్వివేకవిభస్తావత్సన్మార్గవర్తనంపుంసామ్। నిపతంతిదృష్టివిశిఖాయావన్నేందీవరాక్షీణామితి- అత్రద్వితీయార్థేసమస్త వస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః-స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౭౪

శ్లో॥ఉన్మత్తప్రేమసంరంభాదారభంతేయదంగనాః। తత్రప్ర
త్యూహమాధాతుంబ్రహ్మాపిఖలుకాతరః॥ ౭౫

క ॥ ప్రేమావేశభరంబున । భామాజనులాచరించు పనిమర
లింపన్। దామరవిరిలోఁబొడమిన । యామేటికినైన నసలవి
యగునేతలంపన్॥ ౭౫

వ్యా ॥ అ ॥ కింబహునాబ్రహ్మాద్యంగనోద్యోగప్రత్యూహాచరణేసదీ రోభవతీత్యాహ॥ఉన్మత్తేతి॥అంగనాః స్త్రియః ఉన్మత్తోత్యుత్కటోయః ప్రేమాఅనురాగస్తస్యసంరంభాత్సంభ్రమాత్ ॥ని॥సంరంభస్సంభ్రమేకో పఇతివిశ్వః- యత్కార్యమారభంతేవిహితమవిహితం వాకర్తుముద్యుంజతఇ త్యర్థః-తత్రకర్మణిప్రత్యూహంవిఘ్నం॥ ని॥ విఘ్నోంతరాయఃప్రత్యూహ

ఇత్యమరః- అథాతుంకర్తుం- బ్రహ్మాపికిముతాన్యఇతిభావః - కాతరస్సభయః-అసమర్థః-ఖల్విత్యర్థః-అనివార్యనిశ్చయానామనావృతానామంగనానాంకోవానివారయితేతిభావః॥ ౭౫

శ్లో॥ తావన్మహత్త్వంపాండిత్యం కులీనత్వంవివేకితా॥యావజ్జ్వలతినాంగేషుహతఃపంచేషుపావకః॥ ౭౬

క॥ కులశీలవివేకంబులు। దొలఁగకనరులందునిల్చు దుర్భరమదనజ్వలనముసర్వాంగంబుల । నెలకొనదండాఁకనంతనిలువంగలవే॥ ౭౬

వ్యా॥ తావదితి ॥ మహత్త్వంమహానుభావత్వం॥ పాండిత్యంప్రాజ్ఞత్వం- కులీనత్వంమహాకులప్రసూతత్వం- కులాత్ఖ ఇతిఖప్రత్యయః - వివేకితాకర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారచతురత్వంచ- తావత్తావత్పర్యంతమేవభవతీతి శేషః- యావత్ హతోనీచః అశ్లాఘ్యతాపాదకత్వాన్నికృష్టః-పంచారవిందాదయఇషవోబాణాయస్యసః- పంచేషుఃమదనస్సఏవపావకోగ్నిరంగేషునజ్వలతినావిర్భవతినసంతాపయతీత్యర్థః-తావదితిసంబంధః- తదనంతరంకోవామహత్వాదిగుణవిశిష్టఇతిభావః॥ ని॥ అరవిందమశోకంచ చూతంచనవమల్లికా। నీలోత్పలంచపంచైతేపంచబాణస్యసాయకా ఇత్యమరః-అత్రమదనేఅగ్నిత్వరూపణాదేకదేశవర్తిరూపకం॥ ౭౬

శ్లో॥ శాస్త్రజ్ఞోపిప్రగుణితనయో ప్యాత్తబోధోపిబాఢంసంసారేస్మిన్భవతివిరళో భాజనంసద్గతీనాం। యేనైతస్మిన్నిరయనగరద్వారముద్ఘాటయంతీవామాక్షీణాంభవతి కుటిలభ్రూలతాకుంచికేవ॥ ౭౭

తే॥ శాస్త్రవిదుఁడైనబుధుఁడైనసనయుఁడైన। సద్గతికిఁబోవుటరిదిసంసారసరణి । యమపురద్వారముల కవాటముల కుంచి। కలునుబలెవిప్పుచున్న వికలికిబొమలు॥ ౭౭

వ్యా॥ అ॥ అథసంసారికస్యసద్గతిఃదుర్లభేతిసహేతుకమాహ॥శాస్త్రజ్ఞఇతి॥ శాస్త్రజ్ఞస్సకలశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞోపి- అతోనుపసర్గేక ఇతికప్రత్యయః- తత్రాపిప్రగుణితఃప్రకర్షేణా వృత్తివిషయీకృతః నయోనీతిశా

స్త్రీంయేనసతథోక్తోపి ఫల పదర్థావబోధనపర్యంతం సమ్యక్పరి శీలితస్సతి
శాస్త్రీపీత్యర్థః- గుణశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - ణావిష్ఠవ
ద్భావేవిన్మతోర్లుక్ ॥ ని॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాక్ష్యే జ్యేంద్రియేముఖ్య తంతు
ష్వితివైజయంతీతథాబాఢందృఢమాత్తబోధఉత్పన్న జ్ఞానోపిపుమానస్మిన్
పరివర్తమానేసంసారేసద్గతీనాంభాజనం పాత్రంయోగ్యఇతియావత్ - వి
రళోమృగ్యోభవతి స్వర్గాదిసద్గతిగామియఃకశ్చి దేవభవతినతు బహుళఇ
త్యర్థః-కుతఃయేనకారణేన ఏతస్మిన్సంసారేవామాక్షీణాం మనోహరన
యనానాం-బహుభ్రీహావిత్యాదినాషచిషిత్వాత్ జీష్-కుటిలావక్రాభ్రూ
ర్లతేవభ్రూలతాభ్రూవల్లీకుంచికేవ విష్కంభవిఘట్టన సాధనవక్రాగ్రా
యోమయశలాకేవ నిరయనగరస్య యమపురస్యద్వారంలక్షణయాద్వార
పిధానకవాటవిష్కంభమిత్యర్థః- ద్వారశబ్దేనకవాటస్యతేనచతద్విష్కం
భస్యచలక్షితత్వాత్ ఉద్ఘాటయంతీవిఘట్టయంతీవ్యామోహోత్పాదనేన
దుర్గతౌప్రవేశయంతీత్యర్థః- భవతిఖలు అతో విరళఇతిసంబంధః- స్త్రీసం
గినాంకుతస్సద్గతిరితిభావః - ఉపమాలంకారః-మందాక్రాంతావృత్తం॥

శ్లో ॥ కృశఃకాణఃఖంజఃశ్రవణరహితః పుచ్ఛవికలో వ్రణీపూ
యక్లిన్నఃక్రిమికులశతైరావృతతనుః। క్షుధాక్షామోజీర్ణః
పిఠరకక పాలార్పితగళ శ్శునీమన్వేతిశ్వా హతమపిచ హం
త్యేవమదనః॥ ౭౦

చ ॥ కరముకృశించికాల్వీడిగికన్నులుగానకపుచ్ఛహీనమై। పు
రుగులుగ్రమ్ముచున్న వ్రణపుంజముమేనలనంగనాకటం। బ
రవశమై ఘటీముఖకపాలగళంబగుకుక్కపెంటితో। నరిగ
డుంగూళజంతువులనై నవధించుమనోజుఁడకటా॥ ౭౦

వ్యా॥ అ॥అథ ద్వాభ్యాంమన్మథస్యచరిత్రవైచిత్ర్యమాహ ॥ కృ ఇ
తి॥ కృశఃపిండాలాభాదస్థిచర్మావశిష్టదేహః - కాణోంధకఃయద్వాఏకా
క్షః ఖంజఃపాదవికలః- అకార్యకరణేనలగుడప్రహారాద్భగ్నపాదఇత్య
ర్థః- తథాశ్రవణరహితః - సమూలంఛిన్నకర్ణః- పుచ్ఛేనవికలః - ఛిన్న
లాంగూలః- యేనాంగవికారఇతిసమాసః- వ్రణీసర్వాంగక్షతిమాన్- అ

తఃపూయేనక్లిన్నః ఆర్ద్రః-క్రిమీణాంవ్రణోత్పన్నానాం తుచ్ఛ జంతూనాం- కులశతైరనేక క్రిమిపరంపరాభిరిత్యర్థః- ఆవృతావ్యాప్తాతనుర్యస్యసతథోక్తః-క్షుధాబుభుక్షయాక్షామః పరిక్షీణః- క్షామోమఇతిమత్వం జీర్ణః-జరయాశిథిలావయవః - పిఠరకకపాలేన- ఘటముఖవలయేనార్పిత గళఆసంజితకంఠనాళః- శునకోహిఘటముఖేస్వశిరోనిక్షిప్య అన్నం భక్షయతితతస్తావత్తైవపరిపుష్టత్వేనాకృష్టుమశక్యత్వాదుద్భవిఘట్టనేనాధః కపాలాపాయేతన్ముఖకపాలేనాసంజితకంఠో భవతీతిప్రసిద్ధిఃఅతఏవంభూతఇత్యర్థః - యద్వా- చౌర్యేణాన్నాది భక్షణేతద్దండనార్థంభాణ్డప్రమధ్యేఛిద్రంకృత్వాగళేఆసంజయంతి- తస్మాదిత్థంభూతఇత్యర్థః- ఏవంజుగుప్సితోపిశ్వాశునకఃశునీంసారమేయీం - నాంతత్వాత్ జీప్ , అన్వేత్యనుసరతినిధువనార్థమితిభావః-తథాహి- హతంవినష్టమపిచ- మదనోహంత్యేవమనోవికారోత్పాదనేనపీడయత్యేవ - నతుహతహననమన్యాయ్యమితివిచారయతీత్యర్థః-శరోయంమదనఃకంవా కథంభూతాన్నావపన్నంనకరోతీతిభావః- అత్రఏవకారోత్యంతాయోగ్యవ్యవచ్ఛేదార్థః- పార్థోధనుర్ధరోభవత్యేవేత్యుదాహృత్యక్రియాగతైవకారస్యతథాభూతార్థకత్వానుశాసనాత్- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౭౮

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాంకుసుమాయుధస్యజయినీంసర్వార్థసంపత్కరీంయేమూఢాః ప్రవిహాయయాంతి కుధియోమిథ్యాఫలాన్వేషిణః। తే తేనైవనిహత్య నిర్దయతరంనగ్నీకృతాముండితాః కేచిత్పంచశిఖీకృతాశ్చజటిలాఃకాపాలికాశ్చాపరే॥ ౭౯

చ ॥ స్మరునకుసర్వలోకజయసంపదలీయఁగఁజాలు పొత్తులన్। దరుణులనిందసేయుటనధర్ములుకొందఱు మానవుల్దిగం। బరులునుబ్రహ్మచారులుఁగ పాలకపాణులుదండహస్తులై । తిరుగుచునున్నవారురతిదేవునిమీఱినభోగమబ్బునే॥ ౭౯

వ్యా॥ స్త్రీముద్రామితి॥ సర్వార్థానాంసంపదంకరోతీతిసర్వార్థసంపత్కరీం - ధర్మార్థకామపురుషార్థవృద్ధిహేతుభూతామిత్యర్థః-కృఞోహేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటప్రత్యయః-టిత్వాత్ జీప్-కుసుమాయుధస్య

జగజ్జైత్రస్యమన్మథస్యజయినీంజయావహామిత్యర్థః - జిఘృక్షీత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః స్త్రీముద్రాం స్త్రీరూపచిహ్నాం విహాయత్యక్త్వా కుధియోదుర్బుద్ధయః-అతఏవమూఢాఃకర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాః మిథ్యాఫలాన్వేషిణః అభూతచరత్వాదసత్యప్రాయమోక్షఫలకాంక్షిణస్సంతః యాంతిప్రవ్రజంతీత్యర్థః - తేమూఢాస్తేన నిజముద్రాహాసజనితకోపేనకుసుమేషుణైవనిర్దయతరంపయాహింసయథాతథా- నిహత్యనీచైఃకృత్వాకేచిన్నగ్నీకృతాః దిగంబరీకృతాః॥ని॥నగ్నోవాసాదిగంబరఇత్యమరః-అభూతతద్భావేచ్వేః అస్యచ్వావితిదీర్ఘః ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాయాంకుగతిప్రాదయఇతిసమాసః కేచిన్ముండితాఃపరమహంసీకృతాః-నతుసౌభాగ్యసంపన్నీకృతాఇత్యర్థః- అతఃకుసుమేషుముద్రారూపాస్త్రియోనపరిహర్తవ్యాఇతిభావః యథాలోకేరాజా నస్త్రీష్ణుదండాన్నిజాజ్ఞోల్లంఘనాపరాధిజనాన్ కాంశ్చిత్సర్వస్వాపహారేణ వస్త్రహీనాన్కుర్వంతికాంశ్చిత్సర్వతోముండితశిరస్కాన్ కాంశ్చిదర్ధముండితముండాన్ కాంశ్చిజటాధారిణః-కాంశ్చిత్కపాలభిక్షుకాంశ్చకుర్వంతి తద్వదత్రాపిధ్వనిః - అత్రవైరాగ్యకృతనగ్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షణాలంకారః-సాచనూనమిత్యాదివ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౭౯

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయోవాతాంబుపర్ణాశనా స్తేపి
స్త్రీముఖపంకజంసులలితంధృష్ట్వైవమోహంగతాః। శాల్య
న్నంసఘృతంపయోదధియుతంయేభుంజతేమానవా స్తేషామిం
ద్రియనిగ్రహోయదిభవేద్వింధ్యఃప్లవేత్సాగరే॥ ౮౦

చ॥ వనదళవాతముల్మెసవువారుపరాశరకౌశికాదులా।ఘనులు
నుసుందరీజనులఁగన్గొనిమోహితచిత్తులైరిహా। చ్చినఘృత
పాయసాన్నముభుజించెడివారలకన్మనోజయం। బునెగడు
నేనివింధ్యముసముద్రజలంబులఁదేలియాడదే॥ ౮౦

వ్యా॥అ॥ కింబహునామహాఋషయోపీంద్రియనిగ్రహాసమర్థానజాతా ఇత్యుపసంహరతి॥-విశ్వామిత్రేతి॥ వాతాంబుపర్ణాన్యేవాశనంయేషాం

తేతథోక్తాః శరీరయాత్రా మాత్రోపయోగివా యూదకపరిణతపర్ణాహారాఏవ నత్వింద్రియతుష్టికరమృష్టాన్నభోజనా ఇత్యర్థః- విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః విశ్వస్యమిత్రం విశ్వామిత్రో గాధినందనః - మిత్రేచర్షావితిదీర్ఘః-పరాశరోవ్యాసపితా తే ప్రభృతీయేషాం తేతథోక్తాఃప్రభృతిశబ్దేనశాండిల్యాదయోపిసంగృహ్యం తేయేమహర్షయస్సంతీతి శేషః - తేపి సులలితమతిసుందరం॥ని॥లలితంత్రిషుసుందరమితిశబ్దార్ణవే స్త్రీణాంమేనకారంభాసత్యవతీధాన్యమాలిన్యాదియోషితాం ముఖపంకజందృష్ట్వైవావలోక్యైవ మోహంగతాః తత్పరతంత్రాజాతాః నత్వింద్రియనిగ్రహసమర్థాఇత్యర్థః-కింతుయేమానవాస్సాధారణమర్త్యాః-సఘృతమాజ్యప్లుతంతదపిపయసాక్షీరేణదధ్నాచయుతం మిశ్రితంశాల్యన్నంకలమాఖ్యవ్రీహ్యన్నంఅత్యంతవీర్యవృద్ధికరంమృష్టాన్నమిత్యర్థః-భుంజతేఅభ్యవహరంతి- భుజోనవనఇత్యాత్మనేపదం తేషాంమానవానా మింద్రియనిగ్రహః ఇంద్రియనియమనంభవేద్యది తదావింధ్యః పర్వతఃసాగరేప్లవేత్-ఉన్మజ్జేత్-నతుకదాచిదపివింధ్యః ప్లవతిగ్రావప్లవనస్యాశ్రుతచరత్వాత్తథాచవింధ్యప్లవనస్యయథా అసంభావితత్వం తథేంద్రియనిగ్రహస్యాపీత్యర్థః- వాతాద్యశనానాంఋషీణామేవైతాదృశావస్థాపన్నత్వంకిముతమృష్టాన్నభోజినాం మానవానామితిభావః అత్రేంద్రియాణాంనిగ్రహసంబంధేపి వింధ్యప్లవనదృష్టాంతేనా సంబంధోక్తేస్సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః- వృత్తంపూర్వవత్॥ ౪౦

ఇతి శృంగారశతకవ్యాఖ్యానే సువిరక్తదుర్విరక్తపద్ధతి
వర్ణనంనామ చతుర్థవింశతిః.

శ్లో॥ పరిమళభృతోవాతాశ్శాఖానవాంకురకోటయో మధురవిధురోత్కంఠాభాజఃప్రియాఃపికపక్షిణామ్ । విరళవిరళస్వేదోద్గారావధూవదనేందవఃప్రసరతిమధౌధాత్ర్యాంజాతోనకస్యగుణోదయః॥ ౪౧

చ॥ వలపువహించెగంధగిరివాతపరంపరభూదిభూజశా।ఖలు
చిగిరించెనింపెసఁగెఁగాకలికోకిలలందుఁజెక్కులం। బలుచ
నిఘర్మబిందువులుభామలకున్ప్రసరించెనెయ్యెడం। జెలువు
ఘటింపఁజాలదువిశేషవసంతసమాగమంబిలన్॥ ౮౧

వ్యా॥అ॥ప్రాసంగికంపరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోపయోగితయా ఋతువర్ణనంప్రారీప్సు స్తదాదౌలోకవేదయోః ప్రాథమ్యేనవ్యవహారాద్వసంతం వర్ణయతిపరిమళేత్యాదిషడ్భిః॥ పరిమళేతి॥ వాతాఉపవనపవనాః పరిమళంబిభ్రతీతిపరిమళభృతః-వివిధకుసుమసమ్మర్దజనితగంధవిశేషబంధురాజాతాఇతిశేషః॥ని॥విమర్దోత్థేపరిమళోగంధేజనమనోహరఇత్యమరః-శాఖాః-రసాలాదితరుస్కంధాః నవాంకురాణి నూతనకిసలయానికోటిష్వగ్రేషుయాసాంతా స్తథోక్తాః పల్లవితాజాతాఇత్యర్థః-పికపక్షిణాం-పికాఖ్యపక్షివిశేషాణాం-ప్రియాః-కోకిలాంగనాఇత్యర్థః॥ ని॥ కోకిలఃపికఇత్యపీత్యమరః - మధురాసహకారాంకురకషాయాస్వాదలాభాదనుగుణావిధురాకాకకృతోపద్రవవశాద్విగుణాచకష్టేతియావత్ యాఉత్కంఠా - కూజితౌత్సుక్యంతాంభజంతీతితథోక్తాజాతాః- భజేః ణ్విరితిణ్విప్రత్యయః॥ ని॥ విధురస్స్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతివిశ్వః- వధూనాంవదనేందవోవక్త్రచంద్రాఃవిరళవిరళః- గ్రీష్మాతిరేకాభావాన్మందప్రకారః- ప్రకారేగుణవచనస్యేతిసాదృశ్యార్థేద్విర్భావః- స్వేదోద్గారఃశ్రమజలనిష్యందోయేషాంతేతథోక్తాజాతాః అత్రోద్గారశబ్దస్యగౌణవృత్తిసమాశ్రయణాన్నగ్రామ్యకక్ష్యామధ్యపతిత్వమిత్యుక్తంప్రాక్ - తథాహిధాత్ర్యాంభువిమధౌవసంతేప్రసరతి- వ్యాప్రియమాణేసతి- కస్యవస్తునోగుణోదయోగుణోత్కర్షోనజాతఃసర్వస్యాపిజాయతఏవేత్యర్థః- గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినావర్తమానేకర్తరిక్తప్రత్యయః- మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతిచకారాత్ వర్తమానతా- అథపుష్పరసేమధుదైత్యేవసంతేచైత్రేచేతివిశ్వప్రకాశః॥ ౮౧

శ్లో॥ మధురయంమధురైరపికోకిలాకలరవైర్మలయస్యచవాయుభిః।
విరహిణఃప్రహిణస్తిశరీరిణోవిపదిహంతసుధాపివిషాయతే॥౮౨

తే॥ నిండకొనివచ్చుగంధపుగొండచల్ల। గాలియనుబికకాకలికా
రవంబు। విరహిజనులవధించెనవ్వేళగాన। నమృతమునువిష
మగువిపత్ప్రాప్తియందు॥ ౭౨

వ్యా॥ అయంపూర్వోక్తః మధుర్వసంతః సకలచరాచరోల్లాసకర ఇతి భావః మధుశ్శైత్యసౌరభ్యాదిగుణైః సంతాపహారైర్వా॥ శీతలీక్రియ తేతాపోయేనతన్మధురంస్మృతమితిలక్షణాత్-కోకిలానాం-పికసుందరీణాం-కలరవైరవ్యక్తమనోహరస్వరవిశేషైః॥ ని॥ కాకలీతుకలేసూక్ష్మేధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటే॥ కలఇత్యమరః॥ కోకిలేత్యత్రజాతిగ్రహణేపికోకిలా- జాతావపీతిన జీప్-తథామలయస్యవాయుభిః శ్రీఖండశైలానిలైశ్చ అత్యంతసుఖావహైరపీతిభావః-విరహిణః శరీరిణోవియోగిజనాన్ ప్రహీణస్తివినాశయతి- తథాహివిపద్యాపత్కాలేసుధా అమృతమపివిషాయతే- విషమివాచరతి- తద్వత్ప్రాణప్రయాసకరీభవతీత్యర్థః-ఉపమానాదాచరఇతిక్యచ్-అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘఇతిదీర్ఘః-హంతేతివిషాదే॥ ని॥ హంతహర్షేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః-సామాన్యవిశేషణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః సచవిషాదఇత్యత్రఉపమాయా అంగేనసంకీర్యతే అనుప్రాసశ్శాబ్దః-ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ ౭౨

శ్లో॥ ఆవాసఃకిలికించితస్యదయితాఃపార్శ్వేవిలాసాలసాఃకర్ణే
కోకిలకామినీకలరవఃస్మేరోలతామంటపః। గోష్ఠీసత్కవిభిస్స
మంకతిపయైర్ముగ్ధాస్సితాంశోఃకరాఃకేషాంచిత్సుఖయంతిచా
త్రహృదయంచైత్రేవిచిత్రాస్స్రజః॥ ౭౩

చ॥ ఘనకిలికించితప్రచురకాంతలుచెంతఁబికాంగనాకల। స్వన
ములువీనులందుసుమశాలినికుంజముపుష్పమాల్యముం। విను
తకవిప్రసంగమునువెన్నెలతేటలుభాగ్యవంతులౌ। జనులకుఁ
జైత్రమానమునసౌఖ్యమొనర్చుసుగంధితోయముల్॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ విరహిణామేవాతికృచ్ఛ్రంనత్వన్యేషామిత్యాహ॥ ఆవాస ఇతి॥ పార్శ్వేపరిసరేకిలికించితస్య॥ రోషాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితమిత్యుక్తలక్షణశృంగారచేష్టావిశేషస్యావాసోనివాసభూతాః అ

త్రాధారమాత్రవివక్షయైక వచనగ్రహణమితివివేకః - తథావిలాసాల
సాః-లీలామంథరాః కటాక్షభుజాక్షేపాదివివిధవిభ్రమాచరణ తత్పరా
ఇత్యర్థః-ఏతేష్వైతాసాంస్మరమందీకృతవ్రీడత్వాత్ప్రాగల్భ్యంసూచ్య
తే-దయితాఃప్రియతమాశ్చకర్ణే-కర్ణయోరిత్యర్థః-స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టా
జాతిఃప్రాయేణేతివామనసూత్రేప్రాయగ్రహణాదేకవచన ప్రయోగః
కోకిలకామినీనాం కలకంఠాంగనానాం కలరవః అవ్యక్తమధురస్వరశ్చ
స్మేరః ఈషద్వికసితకుసుమఇత్యర్థః-అత్రకుసుమధర్మఃకుసుమితే ఉపచర్య
తేష్మిఙ్ షద్ధసన ఇతిధాతోర్న్మికంపీత్యాదినారప్రత్యయః లతామం
టపోలతాగృహంచకతిపయైఃకైశ్చిదేవ అన్యథారసాభాసాత్ సత్కవిభి
స్సరసవిచిత్రచారుప్రబంధప్రణయనచతురతర కవీశ్వరైస్సమంగోష్ఠీప్ర
సంగశ్చముగ్ధామనోహరాస్సితాంశోః కరాశ్చంద్రకిరణాశ్చ విచిత్రానా
నావిధాః స్రజః పుష్పమాలికాశ్చ అత్రఅస్మిన్ చైత్రేవసంతే కేషాంచిద
న్యేషామేవేత్యర్థః- హృదయంసుఖయంతి రంజయంతినతుసర్వేషామిత్య
ర్థః-ఈదృక్సౌభాగ్యసంపన్నానాం విరళత్వాదితిభావఃఅత్రఖలేకపోత క
న్యాయాద్దయితాదిబహుకారణానాంహృదయరంజనరూపైకకార్యసా
ధనసముద్యోగకథనాద్ద్వితీయస్సముచ్చయాలంకారః-తదుక్తంవిద్యానా
థేన॥ * ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకార్యసాధనే। కారణానాంసము
ద్యోగస్సద్వితీయస్సముచ్చయతి॥ శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౮౩

శ్లో॥ పాంథస్త్రీవిరహానలాహుతికలామాతన్వతీమంజరీమా
కందేషుపికాంగనాభిరధునాసోత్కంఠమాలోక్యతే। అల్పా
స్తేనవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారపాటచ్చరావాంతిక్లాంతి
వితానతానవకృతశ్శ్రీఖండశైలానిలాః॥ ౮౪

చ॥ వరలువియోగినీవిరహవహ్నికినాహుతిలీలఁబొల్చుభా।
సురసహకారమంజరులఁజూచిమదించెఁబికంబులత్తఱిన్।
సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్విహరించెఁబాటలీ।ప
రిమళభారచోరములుబంధురచందనశైలవాతముల్॥ ౮౪

వ్యా॥ పాంథస్త్రీతి॥ అధునేదానీంవసంతసమయఇత్యర్థః - పాంథ

స్త్రీణాంప్రోషితభర్తృకాణాం విరహానలస్య వియోగాగ్నేః అహుతికలాం ఆహుతికలనాంతత్సామ్యమిత్యర్థః॥ని॥కలాశిల్పే కాలభేదే చంద్రాంశే కలనాకలేతి వైజయంతీ-ఆతన్వతీ ఆదధానాతద్వదుద్దీపకేత్యర్థః- తనోతే శ్శతర్యాగితశ్చేతిజీప్- మాకందేషు-రసాలవిశేషేషు-విద్యమానేతి శేషః మంజరీ- పుష్పమంజరి పికాంగనాభిః-కోకిలాభిస్సోత్కంఠమాలోక్యతే సానంద ముద్వీక్ష్యతే-ఇష్టత్వాదితిభావః - తథాపాటలా ఫలేరుహాఖ్య వృక్షవిశేషః॥ని॥ పాటలిః పాటలామోఘాకాచస్థాలీఫలేరుహేత్యమరః- పుష్పమూలేషు బహుళమితిలుపియుక్తవద్వ్యక్తివచనేభవతః- నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారస్య నూతన పాటలీ కుసుమ గంధసంపత్తేః పాటచ్చరామలిమ్లుచాః తద్గంధాపహారిణ ఇత్యర్థః తథాక్లాంతివితానస్యక్లాంతి సమూహస్యతానవం తనుత్వంకుర్వంతీతిక్లాంతివితానతానవకృతః- కరోతేఃక్విప్ అల్పామందాః తేప్రసిద్ధాశ్శైత్యమాంద్య సౌరభ్య యుక్తాః శ్రీఖండశైలానిలామలయమారుతావాంతి ప్రసరంతి-వాగతిగంధనయోరితి ధాతోర్లట్-ఏతేనవిరహిణాం దురంత దుఃఖజనకత్వసంయుక్తానాం పరమానందకత్వంచాప్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం-అత్రవియోగాగ్నిరిత్యత్రరూపకం-ఆహుతికలామిత్యత్రోపమయాసాపేక్షీ తత్వాత్స కీర్ణాంసచ్ఛాబ్దేనానుప్రాసేనసంసృజ్యతే-వృత్తంపూర్వవత్॥ ౨౪

శ్లో॥ ప్రథితఃప్రణయవతీనాంతావత్పదమాతనోతుహృదిమా
నః। భవతినయావచ్చందనతరుసురభిర్మలయపవమానః॥
తే॥ అంగజునిగంధసింధురంబనఁగఁబరఁగు। మలయజసుగం
ధిమలయాద్రిమారుతంబు। మలయదెందాఁకనందాఁకమా
నవతుల। మానసంబులనెలకొనిమానమమరు॥ ౨౫

వ్యా॥ ప్రథితఇతి॥ప్రథితఃప్రసిద్ధఃదృఢతర ఇతియావత్ మానఃప్రియతమస్యాన్యస్త్రీసంగిత్వజనితేర్ష్యాకృతకోపః॥*॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపోమానోన్యాసంగినిప్రియే।శ్రుతేవానుమితేదృష్టఇతిదశరూపకే ప్రణయవతీనాంప్రియతమానాం హృది తావత్తావత్పర్యంతం పదంస్థానమాతనోతుకరోతుతిష్ఠత్విత్యర్థః - సంభావనాయాంలోట్॥ని॥పదంవ్యవసితత్రాణ

స్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః-కియత్పర్యంతమిత్యతఆహ- చందనతరు సురభిః శ్రీఖండద్రుమపరిశీలనసుగంధిః॥ని॥సుగంధౌచమనోజ్ఞేచ సురభిర్వా చ్యలింగవదితివిశ్వః-మలయపవమానో మలయ మారుతః యావత్పర్యంతం నభవతినప్రసరతి తావదితిసంబంధః సామాన్యస్యవిశేషపర్యవసానాత్ప్రసరణార్థకత్వంభువోద్రష్టవ్యం॥ని॥యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానావధారణ ఇత్యమరః-అస్యాత్యంతోద్దీపకత్వాన్మానినోఽతిదృఢమపి నిజమానం విహాయప్రియతమపరతంత్రాః స్వయమేవభవంతీత్యర్థః-ఆర్యాఛందః॥౨౫

శ్లో॥ సహకారకుసుమకేసరనికరభరామోదమూర్ఛితదిగంతే।
మధురమధువిధురమధుపే మధౌ భవేత్కస్య నోత్కంఠా॥

తే॥ సరససహకారకుసుమకేసరసమూహ। గురుతరామోద
మయదిగంతరముమధుర। మధువిధురమధుపములుమధుమా
ససమయ। మెవ్వనికివేడ్క వాటింపదిజ్జగమున॥   ౨౬

వ్యా॥ సహకారేతి॥ సహకారకుసుమానాం రసాలవిశేషప్రసూనానాం॥ని॥ఆమ్రశ్చూతోరసాలోఽసౌసహకారోఽతిసౌరభ ఇత్యమరః-యే కేసరనికరాః కింజల్కపుంజాః తేషాం యేభరాస్సమృద్ధయః తేషామామోదేనపరిమళవిశేషేణమూర్ఛితావ్యాప్తాదిగంతాయస్మిన్ తస్మిన్ మధురేణ మాధుర్యగుణయుక్తేనమధునామకరందేన విధురావిహ్వలా ఉన్మత్తా ఇతి యావత్- మధుపాభృంగాయస్మిన్ తస్మిన్నిత్థమస్యోక్తముద్దీపకత్వాదిత్యర్థః మధౌవసంతే కస్యజనస్యస్త్రియోవాపురుషస్యవేత్యర్థః- ఉత్కంఠా సంభోగౌత్సుక్యంనభవేన్నోత్పద్యేత అతస్సర్వస్యాపి ఉత్పద్యత ఏవేత్యర్థః అతోమానత్యాగోయుజ్యత ఇతి భావః - అనుప్రాసశ్చశబ్దాలంకారః వృత్తంపూర్వవత్॥   ౨౬

శ్లో॥ అచ్ఛాచ్ఛచందనరసార్ద్రతరామృగాక్ష్యోధారాగృహాణి
కుసుమానిచకౌముదీచ। మందోమరుత్సుమనసశ్శుచిహర్మ్యపృ
ష్ఠం గ్రీష్మేమదంచమదనంచవివర్ధయంతి॥   ౨౭

చ॥ అతిసితచందనార్ద్రరుచిరాంగులుభామినులున్నగంధస।
గతమగుమందమారుతముకౌముదియున్ జలయంత్రగేహము।

స్నాతశుచిసౌధభాగముఘనంబగువాసనఁబూనుపుష్పసం।తతి
యుమదంబుదర్పకునిదర్పముఁబెంపుగఁజేయువేసవిన్॥ ౬౭

వ్యా॥అ॥అథత్రిభిర్గ్రీష్మంవర్ణయతి॥ అచ్ఛాఇత్యేతి॥ అచ్ఛాచ్ఛోభతిస్వ
చ్ఛోయశ్చందనరసఃపటీరద్రవః॥ని॥గంధసారోమలయజోభద్రశ్రీ... గంధసారోమలయ...

చ్ఛోయశ్చందనరసఃపటీరద్రవః॥ని॥గుణేరాగేద్రవేరసఇత్యమరః- తేనా
ర్ద్రీతరాఅత్యంతార్ద్రాస్సంతాప శాంత్యర్థంసాంద్రచందనపంకచర్చి
తాంగాఇత్యర్థః-మృగాక్ష్యఃతరుణ్యశ్చధారాగృగాణి-జలయంత్రవేశ్మా
నికుసుమాని-మల్లికాదీని-కౌముదీచంద్రికాచ-సుమనసోజాత్యాస్సంబంధీ
గ్రీష్మేతివికాససంభవాత్తత్కుసుమపరిశీలనజనితామోదభరితఇత్యర్థః॥
ని॥ సుమనామాలతీజాతీత్యమరః- మందోమరుత్ -మంథరగంధవాహాశ్చ
శుచి-శుభ్రంసుధాలేపనేనేతిభావః-హర్మ్యపృష్ఠంసౌధోపరిప్రదేశశ్చేతి
గ్రీష్మేఋతౌమదంహర్షవ్యతికరంమదనంచ వివర్ధయంత్యుద్దీపయంతిఅ
త్రాపిద్వితీయస్సముచ్చయాలంకార ఉన్నేయః॥ ౬౭

శ్లో॥ స్రజోహృద్యామోదావ్యజనపవనశ్చంద్రకిరణాఃపరా
గఃకాసారోమలయజరజస్సీధువిశదమ్।శుచిస్సౌధోత్సంగఃప్రత
నువసనంపంకజదృశోనిదాఘర్తావేతద్విలసతిలభంతేసుకృతినః॥

ఉ॥కమ్మనిదండలున్ సురటిగాడ్పులువెన్నెలయుంబరాగపుం।జ
మ్మెనుమంచిగంధమునుసన్నపువల్వలుసీధుపానముం। దమ్మికొ
లంకుమేడయునుదామరసాక్షులనంగనొప్పభో। గమ్ములుపుణ్య
వంతులకుఁగానిలిఖింపవటంచ్రు వేసవిన్॥ ౬౮

వ్యా॥ స్రజఇతి॥హృద్యామోదాః మనోహరగంధాః-స్రజఃపు
ష్పమాలికాశ్చవ్యజనపవనస్తాళవృంతసమీరణశ్చ॥ని॥ వ్యజనంతాళవృం
తకమిత్యమరః చంద్రకిరణాశ్చపరాగస్సుమనో రజశ్చకాసారః-క్రీడాసర
శ్చమలయజరజశ్చందనక్షోదశ్చ-విశదంనిర్మలం శేరతేఅనేనేతిసీధుమద్యం
చ-శీఙ్ధుగిత్యాణాదికోధుక్ప్రత్యయః-శుచిశ్శుభ్రఃవిహారయోగ్యఇత్యర్థః
సౌధోత్సంగః-ప్రాసాదప్రదేశశ్చప్రతనువసనంసూక్ష్మాంబరఁపంకజదృ
శఃపద్మపలాశలోచనాశ్చేత్యేతత్సర్వంభోగసాధనంనపుంసకమిత్యాదినా
నపుంసకైకశేషః-నిదాఘర్తౌగ్రీష్మర్తౌ-ఆద్గుణఇతిరపరోగుణః విలసతివిజృం

భమాణేసతిసుకృతినఃపుణ్యశాలినోలభంతే|ప్రాప్నువంతి-కథమసుకృతానామీదృగ్భోగసాధనలాభ ఇతిభావః- శిఖరిణీవృత్తం॥ ౮౮

శ్లో॥ సుధాశుభ్రంధామస్ఫురదమలరశ్మిశ్శశధరః|ప్రియావక్త్రాంభోజంమలయజరజశ్చాతిసురభి|స్రజో హృద్యామోదా స్తదిదమఖిలం రాగిణిజనే కరోత్యంతఃక్షోభం నతువిషయసంసర్గవిముఖే॥

తే॥ కలువచెలియనుబూవుగందములనుచుంచి|గంధమునుగేళిసాధంబుగలికిమోముగ|గాముకునకువికారంబుగలుగజేయు|కలcకవాటింపవెపుడునిష్కాముకునకు॥ ౮౯

వ్యా॥సుధేతి॥సుధయాలేపనద్రవ్యేణశుభ్రం-యద్వా-సుధాఅమృతంతద్వచ్ఛుభ్రం॥ ని॥ సుధాస్యాల్లేపనద్రవ్యేఽమృతేచేతివిశ్వః॥ అతిసురభిఅత్యంతసుగంధిరాగిణివిషయాసక్తే-విషయసంసర్గవిముఖేవిరక్తే-విరక్తస్యతేషామకించిత్కరత్వాదితిభావఃనిగదితవ్యాఖ్యానమన్యత్ -వృత్తంపూర్వవత్

శ్లో॥ తరుణీవేషోద్దీపితకామావికసజ్జాతీపుష్పసుగంధిః| ఉన్నతపీనపయోధరభారాప్రావృట్తనుతేకస్యనహర్షం॥౯౦॥

క॥ కామోద్దీపకయుసము|ద్దామపయోధరవిరాజితయుజాతిసుమ|స్తోమసుగంధియునైన|ర్వామోదమెునర్చెబ్రావృడంగనబళిరే॥

వ్యా॥అ॥అథవర్షాసమయవర్ణనమారభతే॥తరుణీతి॥ ఉద్దీపితఉత్పాదితఃకామోమన్మథస్స్మరతాభిలాషోవా యస్యాస్సాతథోక్తా వికసంతివికస్వరాణియాని జాతిపుష్పాణితైశ్శోభనోగంధోయస్యాస్సాతథోక్తాఏకత్రజాతికుసుమవికాససంభవాదన్యత్రతత్కుసుమమాలాలంకృతత్వాచ్చేతిభావః- గంధస్యేదిత్సూతిసుసురభిభ్య ఇతిగంధశబ్దస్యఇకారాంతాదేశః- యద్యపిగంధశబ్దస్యైతదేకాంతగ్రహణమిత్యుక్తంతథాపికవీనాంనిరంకుశత్వాత్ప్రయోగః-ఉన్నతఉత్తుంగఃపీనఃపీవరశ్చపయోధరభారోఽంభోధరబృందశ్చఅన్యత్రస్తనభరశ్చయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ని॥ స్తనాంభోదౌపయోధరావితివైజయంతీఅతఏవతరుణ్యావేషఇవవేషోయస్యాస్సాకామినీవమోహనకారిణీత్యర్థః - ప్రావృడ్వర్షాకస్యపుంసోహర్షంసంభోగోత్సుక్యంనతనుతేసర్వస్యాపతనుతఏవేత్యర్థః శ్లేషానుప్రాణితేయముపమా॥

శ్లో॥ వియదుపచితమేఘంభూమయఃకందళిన్యోనవకుటజకదం
బామోదినోగంధవాహాః । శిఖికులకలకేకారావరమ్యా
వనాంతాస్సుఖినమసుఖినంవాసర్వముత్కంఠయంతి॥ *

చ॥ జలధరమాలికాఖచితచారునభంబునవాంకురప్రభా, లలి
తమహీతలంబునుగలస్వనకేకికులోల్లసద్వన । స్థలములుజా
తినీపకుటజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్ । నెలకొనివొల్ల
వారలకునిండుముదంబుఘటించెనత్తఱిన్॥ ౯౧

వ్యా॥ వియదితి॥ ఉపచితాఃపరిచితామేఘాయస్మింస్తథోక్తంఘనాఘనసంచారవదిత్యర్థః-వియదాకాశంచ కందళాన్యంకురాణ్యాసాం సంతీతికందళిన్యోభూమయః భూప్రదేశాశ్చనవానూతనఃకుటజానాంగిరిమల్లికానాంకదంబానాంనీపకుసుమానాంచామోదోగంధవిశేషోయేషాంవస్తీతితథోక్తాఃగంధవాహాఃఉద్యానపవనాశ్చ॥ ని॥ కుటజోగిరిమల్లికేత్యమరః- కేమూర్ధ్ని కాయంతిధ్వనయంతికేకామయూరవాణ్యః॥ని॥ కేకావాణీమయూరస్యేత్యమరః శిఖికులానాంమయూరనికరాణాంయాఃకలకేకారవాఅవ్యక్తమధురకేకాస్వరాస్తై-రమ్యామనోహరావనాంతాశ్చ శళీవనమధ్యప్రదేశాశ్చసుఖినందుఃఖినంవా సర్వమశేషంజనం ఉత్కంఠయంతిసంభోగౌత్సుక్యవంతంకుర్వంతీత్యర్థః-ఉద్దీపకత్వాదితిభావః- ఉత్కంఠశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్- మాలినీ॥ ౯౧

శ్లో॥ ఉపరిఘనంఘనపటలంతిర్యగ్గిరయోపినర్తితమయూరాః ।
క్షితిరపికందళధవళాదృష్టింపథికఃక్వపాతయతి॥ ౯౨

తే॥ మీఁదమబ్బులమోసులుమిసిమిచూపఁ। బుడమియునుగంద
ళమ్ములఁబొదలనాడ । నెమ్మిగమితోడదెసలశైలమ్ములుండఁ।
విరహిజనుఁడెందుఁదనదృష్టివిరియఁజేయు॥ ౯౨

వ్యా॥ ఉపరీతి॥ ఉపర్యుపరిష్టాత్ ఘనంసాంద్రంఘనపటలంమేఘబృందంవర్తతఇతిశేషః॥ని॥ఘనాఃకఠినసంఘాతమేఘకాఠిన్యముద్గరాఇతివైజయన్తీ-తిర్యక్ దిక్ష్విత్యర్థః-మహ్యామతిశయేనరవంతీతిమయూరాః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుఃనర్తితాన్నృత్యంతఃస్వార్థేణిచిగత్యర్థేళరత్మకేత్యాదినాప్రత్త

మానేకర్తరి క్తః-మతిబుద్ధిపూజార్థాభ్యశ్చేతిచకారాద్వర్తమానతా-య ద్వా-నర్తితాః మేఘబృందేననాటితాః మేఘోదయే తేషాముల్లాసవశేననా ట్యసంభవాత్ తథాభూతామయూరాయేషు తేతథోక్తాగిరయోపివర్తం తఇతి శేషః క్షితిరపిభూమిరపికందళైర్నానావిధాంకురైర్ధవళాస్వచ్ఛాఅ తః పంథానంగచ్ఛతీతిపథికః పాంథః-పథఃకన్నితికన్ప్రత్యయః- దృష్టింక్వ కుత్రపాతయతిప్రసారయతి- నకుత్రాపీత్యర్థః- సర్వత్రాప్యుద్దీపనసంభ వాదితిభావః- మహత్కష్టమత్రవిరహిణామితిపరమార్థః॥ ఆర్యాభేదః॥

శ్లో॥ ఇతోవిద్యుద్వల్లీవిలసితమితః కేతకితరోః స్ఫురన్గంధః ప్రోద్య
జ్జలదనినదస్ఫూర్జితమితః। ఇతః కేకిక్రీడాకలకలరవః పక్ష్మల
దృశాంకథంయాస్యంత్యేతేవిరహదివసాస్సంభృతరసాః॥ ౯౩

ఉ॥ ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెఱుంగుఁదివెలిక్కడఁ గేతకిగంధవైభవం। బి
క్కడఘూరిగర్జితములిక్కడమత్తమయూరనిస్వనం। బక్కట
యీరసోజ్జ్వలములైనదినంబులుమన్మథార్తిపెం। పెక్కువియో
గినీజనులకెట్లుచనంగలవెన్నిచూడఁగన్॥ ౯౩

వ్యా॥ ఇతఇతి॥ ఇతోస్మిన్ప్రదేశే విద్యుద్వల్లీనాంతటిల్లతానాం విలసితంస్ఫురణంభవతీతి శేషః - ఇతః ప్రదేశే కేతకితరోః కేతక్యాఖ్యవృక్షస్యతత్కుసుమస్యేత్యర్థః-నద్యాపోస్సంజ్ఞాచ్ఛందసోర్బహుళమితిహ్రస్వః కాళిదాసఇతివత్ -స్ఫురన్ వ్యాప్నువానః గంధశ్చవర్తతఇతి శేషః-ఇతః ప్రోద్యత్ప్రవృద్ధంజలదనినదస్యమేఘగర్జితస్యస్ఫూర్జితమాదరంచభవతీతి శేషః- ఇతశ్చ కేకినాం శిఖావళానాంక్రీడాసు కేళీషుయః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః॥ ని॥ శిఖావళశ్శిఖీకేకీ- కోలాహలః కలకలఇతిచామరః- యద్వా-కలకలరవః అత్యంతావ్యక్తమధురప్రకారస్వరశ్చసముజ్జృంభతఇతి శేషః-పక్ష్మాణ్యాసాంసంతీతిపక్ష్మలాః- సిధ్మాదిత్వాల్లచ్ప్రత్యయః తథాభూతాదృశోయాసాంతాసాంపారిప్లవలోచనానామేతేప్రసిద్ధాస్సంభృతరసాః సంపూర్ణశృంగారోద్దీపకాఇత్యర్థః-విరహదివసాః వియుక్తవాసరాః కథంయాస్యంత్యతిక్రమిష్యంతినకథంచిదపీత్యర్థః-దురంతత్వాద్దినమేకయుగంభవిష్యతీతిభావః-శిఖరిణీవృత్తం॥ ౯౩

శ్లో॥ అసూచీసంచారేతమసినభసిప్రౌఢజలదధ్వనిప్రాజ్ఞంమన్యేపతతిపృషతానాంచనిచయే। ఇదంసౌదామన్యాఃకనకకమనీయం విలసితంముదంచమ్లానించప్రథయతిపథిస్వైరసుదృశామ్॥ ౯౪

చ॥ ఘనతిమిరంబుసూదికవకాశమొసంగమిమీఁదవారిద। స్వనములమిన్నుపిక్కటిలవారికణంబులురాలుచుండఁగాఁ। గనకపురేఖలందెగడుకారుమెఱుంగులుజారకామినీ।జనములకున్ముదంబునువిషాదమునుంబ్రకటించెఁద్రోవలన్॥ ౯౪

వ్యా॥ అసూచీతి॥ తమస్యంధకారేనవిద్యతే సూచీసంచారోయస్మిన్ తస్మిన్సూచ్యగ్రమాత్రస్యాప్యనవకాశప్రదేగాఢతమేసతీతియావత్- తథానభస్యంతరిక్షేచప్రౌఢఃప్రగల్భోగంభీరఇతియావత్-యోజలదధ్వని మేఘగర్జితం తేనప్రాజ్ఞంవాచాలమాత్మానంమన్యతఇతిప్రాజ్ఞంమన్యే బహుళతరమేఘనిర్హ్రాదవతిసతీత్యర్థః- ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశిముమాగమః-తథాపృషతానాంబిందూనాంచనిచయే సందోహేపతతిసతి॥ని॥ పృషంతిబిందుపృషతావిత్యమరః- కనకకమనీయంకనకషణరేఖాసుందరమిదంప్రవర్తమానమిదంసౌదామిన్యావిద్యుతః॥ని॥ తటిత్సౌదామినీవిద్యుదిత్యమరః॥ విలసితంస్ఫురణంకర్తృస్వైరసుదృశామభిసారికాణాంపథిప్రియగృహమార్గేముదంమార్గప్రదర్శకత్వాత్సంతోషం- మ్లానిమాత్మప్రకాశకహేతుత్వాత్ మ్లానించ-మ్లైహర్షక్షయే ఇత్యస్మాద్ధాతోః జజ్వరేభ్యోనిరిత్యకోధికోనిప్రత్యయః ప్రథయతిప్రకటయతికరోతీత్యర్థః॥ ని॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్త్వరార్తాసాభిసారికేతిలక్షణాత్-కాంతముద్దిశ్య నిగూఢమభిసరణశీలానాంస్త్రీణాముపయోగానుపయోగాభ్యాంహర్షాహర్షహేతుత్వాదితిభావః॥ ని॥ కాంతార్థినీతుయాయాతి సంకేతం సాభిసారికేత్యమరః-వృత్తంపూర్వవత్॥ ౯౪

శ్లో॥ ఆసారేణనహర్మ్యతఃప్రియతమైర్యాతుంబహిశ్శక్యతే శీతోత్కంపనిమిత్తమాయతదృశా గాఢంసమాలింగ్యతే। జాతాశ్శీకరశీతలాశ్చమరుతో రత్యంతఖేదచ్ఛిదో ధన్యానాంబతదుర్దినంసుదినతాంయాతిప్రియాసంగమే॥ ౯౫

ఉ॥ కేరుచు మేడనుండి వెలికింజనశక్యముగాకయుండెనా। సారము
చేతశీతమునజవ్వని కౌఁగిలిగట్టెశీకరో । దారసమీరణంబుసురత
శ్రమవారణమయ్యెదుర్దినం । బారయనయ్యెడస్సుదినమయ్యెఁ
గృతార్థుఁడలకంగనారతిన్॥ ౯౫

వ్యా॥ ఆసారేణేతి॥ ప్రియతమైర్వల్లభైరాసారేణధారాసంపాతేన హేతునా ॥ ని ॥ ధారాసంపాత ఆసారఇత్యమరః హర్మ్యతఃప్రాసాదాత్- ధామతఇతిపాఠేగృహాత్-ఉభయత్రాపిపంచమ్యాస్తసిల్-అపబహిరిత్యాదివాసమాసవిధానజ్ఞాపకాత్ బహిర్యోగేపంచమీ-బహిర్యాతుంనశక్యతేనసమర్థ్యతే శక్ ల్ శక్తౌభావేలట్ - శకధృషేత్యాదినాతుమున్ప్రత్యయః-తథాఅయతదృశాదీర్ఘదృశాతరుణ్యాశీతేనయదుత్కంపఃగాత్రవేపథుస్తన్నిమిత్తంతన్నివారణామిత్యర్థః- గాఢమతిదృఢమాలింగ్యతే-పరిరభ్యతేపూర్వవల్లట్ తథాశీకరైరంబుకణైశ్శీతలాశ్శిశిరాః॥ని॥ శీకరోంబుకణాస్స్మృతాఇత్యమరః-రత్యంతే సురతావసానేయః ఖేదఃశ్రమఃతంఛిందంతీతితథోక్తాస్సురతసంరంభజనితశ్రమాపహారిణఇత్యర్థః॥* శ్రమఃఖేదోథరత్యాదేజాతస్వేదాదిభూమికృదితిలక్షణాత్-మరుతశ్చజాతాఃప్రవృత్తాఃఅతఃధన్యానాంపుణ్యశాలినాం ప్రేయాసంగమేప్రియాసంభోగేసతి దుర్దినందుష్టదినమపమేఘచ్ఛన్నదినంచ ॥ ని ॥ మేఘచ్ఛన్నేహ్ని దుర్దినమిత్యమరః - సుదినతాంసుదివసత్వంయాతి అన్యేషాంతుతదేవభవతీత్యర్థః-*ఒతేతివిస్మయేబతఖేదానుకంపామంత్రణసంతోషవిస్మయ ఇత్యభిధానాత్ - అత్రదుర్దినమపిసుదినతాంయాతీతిస్ఫురతోవిరోధస్యోక్తదేశాసమాధానాద్విరోధాలంకారః॥*॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్మతేతిలక్షణాత్ - శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౯౫

శ్లో॥అర్థంసుప్త్వానిశాయాస్సరభసురతాయాసఖన్నశ్లథాంగః
ప్రోద్భూతాసహ్యతృష్ణోమధుమదనిరతోహర్మ్యపృష్ఠేవివిక్తే।
సంభోగక్లాంతకాంతాశిథిలభుజలతావర్జితంకర్కరీతోజ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారంనపిబతిసలిలంశారదంమందపుణ్యః॥ ౯౬

చ॥ ప్రియముగ రేసగంబు నిదురించి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం ।
డు దగఁ జెందియాసవమదాలసుఁడై రతిఖిన్నకామినీ । శయ
మునఁ గర్కరీగళితచంద్రవిభాచ్ఛసరజ్జలంబులా । రయఁగృతపు
ణ్యుఁడింపెసఁగఁ ద్రాగు రహస్థితసౌధసీమలన్ ౯౬

వ్యా॥ అర్థైకేనశరదంవర్ణయతి॥అర్ధమితి॥ నిశాయారాత్రేరర్ధం యామద్వయమిత్యర్థః॥ని॥పుంస్యర్ధోర్ధంసమేంశకఇత్యమరః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-సుప్త్వాశయిత్వానిద్రయాయామద్వయంగమయిత్వేత్యర్థః- తతఃమధ్యేఇతి శేషః సురభసంసోద్వేగంయత్సురత మాభ్యంతరసంభోగః తేనయ ఆయాసఃశ్రమ స్తేనసన్నానిపరిఖిన్నాని అతఏవశ్లథానిశిథిలానిఅంగాన్యవయవాయస్య సతథోక్తః మధ్యంనక్తముదాహృతం శరది చప్రత్యూషకాలేపిహిమమితిభోజవచనాదర్ధరాత్రకృతసురతపరిశ్రాంత ఇత్యర్థఃఏతేనైతస్యనాయకస్య కామతంత్రకుశలత్వంనాయికాయాఃశంఖినీత్వంసూచ్యతే-తృతీయయామస్యతత్సురతయోగ్యకాలత్వాత్-తదుక్తం రతిరహస్యే॥*॥రమయతిచతృతీయేశంఖినీమార్ధ్రభావంగమయతి రమణీయాంపద్మినీంతుర్యయామఇతి-అస్యాత్రాప్యుక్తం॥*॥కుసుమితవనమధ్యేకూచిమారస్తృతీయేతిమిరనిబిడయామేశంఖినీంసంలభేతేతి అతఏవప్రోద్భూతాప్రకర్షేణోత్పన్నా అతఏవాసహ్యాస్వతఃశమయితుమశక్యాతృష్ణాపిపాసాయస్యసతథోక్తఃతథామధునాసంభోగప్రాక్కాలీనమద్యపానేన యోమదోమోహస్తేననిరతఃపరవశఇత్యర్థః॥*॥ మదిరాదికృతోమోహోహర్షవ్యతికరోమదఇతిలక్షణాత్ వివిక్తేవిజనే॥ని॥వివిక్తాపూతవిజనావిత్యమరఃఅన్యథావిస్రంభవిరహోనుభవాదితిభావః-హర్మ్యపృష్ఠేప్రాసాదోపరిప్రదేశేకర్కరీతఃగలంతికాఖ్యసఛిద్రకుండికాయాఃపంచమ్యాస్తసిః॥ ని॥కర్కర్యాలుర్గలంతికేత్యమరః-సంభోగక్లాంతాయాస్సురతాయాఃసపరిశ్రాంతాయాఃకాంతాయాస్స్వప్రియతమాయాఃశిథిలయానిస్సహాయయాభుజలతయా ఆవర్జితంధారాకారేణదత్తమితిస్వాదాతిశయోక్తిః-శారదంశరత్కాలసంబంధిసలిలంహంసోదకమిత్యర్థః-జ్యోత్స్నయాచంద్రికయాభిన్నామిళితా అతఏవాచ్ఛాధారాయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా మందపుణ్యోభాగ్యహీనోనపిబతి-భాగ్యసంపన్నస్తుపిబతీత్యర్థః-హంసోద

కలక్షణముక్తంద్రవ్యరత్నమాలాయాం॥*॥ వహ్నౌతప్తమహాంశురశ్మిభిశ్శీతమంబుశశిరశ్మిభిర్నిశిఏవమేవతదహర్నిశంస్థితంతచ్చహంస జలనామకంస్మృతమితి॥ఏతత్సానేగుణసంపత్తిరపితత్రైవోక్తా॥*॥ప్రసాదకంత్రిదోషఘ్నంహృద్యంలఘుచశీతలం - వృషంమనోహరంస్వాదువిషఘ్నంకాంతికృత్పరమితి-శరద్యేతత్సానేనియమశ్చాప్యుక్తోన్యత్ర॥*॥కర్పూరాగరుజంసితాద్యభిరస్తైర్లంసోదకంవాసితం సౌధంచాతిమనోహరం శిశిరతోముగ్ధాంగనాలింగనం ॥ స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౯౬

శ్లో॥ హేమంతేదధిదుగ్ధసర్పిరశనామాంజిష్ఠవాసోభృతః కాశ్మీరద్రవసాంద్రదిగ్ధవపుషశ్ఛిన్నావిచిత్రైరతైః । వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాశ్లేషాగృహాభ్యంతరేతాంబూలీదళపూగపూరితముఖాధన్యాస్సుఖం శేరతే॥ ౯౭

చ॥ ఘృతదధిదుగ్ధభోజనమొగిన్భుజియించిసురంగవస్త్రముల్ । హితముగదాల్చికుంకుమముహెచ్చుగమేననలందిధన్యుల । ద్భుతరతిఖిన్నులైవిడెముపుక్కిటనుంచిపృథుస్తనాంగనా। కృతపరిరంభులైకడురమింతురుమేడలలోనసీతునన్॥ ౯౭

వ్యా॥ అ॥అథద్వాభ్యాంహేమంతంవర్ణయతి॥ హేమంతఇతి॥హేమంతఋతౌదధిప్రసిద్ధందుగ్ధసర్పిషీక్షీరఘృతేతాన్యశనంయేషాంతేతథోక్తాననుదుగ్ధాజ్యాదీనాంశైత్యావసాదకత్వేనసేవనంభవతు దధిసేవనస్యతదతిరేకకరత్వాత్తత్సేవనంకథంయుక్తమితిచేన్న- తస్యాప్యాయుష్కామస్యహేమంతేసేవనోపయోగాత్-తదుక్తంచారుచర్యాయాంమృతుచర్యాప్రస్తావేసర్వజ్ఞభోజరాజేన॥*॥త్రిషుచదధినిషేవ్యంగ్రీష్మకాలేవసంతేశరదిచపరివర్జ్యంవాంఛతాదీర్ఘమాయుః-యదిఖలుపరివాంఛాసేవ్యతాంసర్వకాలంసహగుడమధుపాత్రేశర్కరాముద్గయూషైరితి॥ మంజిష్ఠయారంజకద్రవ్యేణరక్తానిమాంజిష్ఠానివాసాంసి సురక్తవసనానిబిభ్రతీతితథోక్తాః-తేనరక్తంరాగాదిత్యణ్ప్రత్యయః-యద్యపి॥*॥సిద్ధార్థంభవనంసురక్తవసనంపహ్నఃపరంసేవనమితివసంత సమయయోగ్యత్వేనసురక్తవసనధారణమభిహితంతథాపిమతాంతరేరక్తాక్తామితి నవిరోధఃకాశ్మీరద్రవేణకుంకుమపంకేనసాంద్రంయథాతథాదిగ్ధాని రూషితానివపూంషియే

షాం తే తథోక్తాః విచిత్రైః బాహ్యాభ్యంతర నిరూపణనానా విధైః రత్నైః భి
న్నాః శ్రాంతాః వృత్తౌ వర్తులౌ ఉరూ పీనౌ చ స్తనౌ యాసాం తాస్తథోక్తా
యాః కామిన్యస్తా ఏవ జనస్తేన వృతాశ్లేషాః విహితపరిరంభాః॥ తదుక్తం॥ క
స్తూర్యాగరుకుంకుమైరతికృతం పానం తటాకస్థితం శీతం నైవ విదీర్యతే ప్రియ
తమైరాలింగనం కంబళమితి॥ తథా తాంబూలీదళైర్నాగవల్లీదళైః పూగైః
క్రముకైశ్చ పూరితాని ముఖాని వక్త్రాంతరాళాని యేషాం తే తథోక్తాస్తాం
బూలచర్వణరతాః- తత్పరా ఇత్యర్థః॥ ని॥ తూదసుపూగః క్రముక ఇత్యమరః.
ఇత్థంభూతా ధన్యాస్సుకృతినః గృహాభ్యంతరే మందిరాంతరాళే సుఖం య
థాతథా శేరతే స్వపంతి- శీజోరుతిరుడాగమః తాంబూలస్య మానసోల్లా
సాదిబహుగుణహేతుత్వాత్తచ్చర్వణోక్తిః- తదుక్తం చారుచర్యాయాం॥
మనసో హర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణం- ముఖరోగహరం హృద్యం దీప
నం వస్తిశోధనం ముఖశుద్ధిక్రిమిహరం తాంబూలం శ్రీకరం పరమితి- తత్కా
లానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వేన చ ప్రథమం దధితక్రీ రాజ్యప్రాజ్య
మృష్టాన్నం భుక్త్వానంతరం కుంకుమకస్తూర్యాది మిశ్రితచందనలేపనపూ
ర్వకం వివిధసురత సంరంభసంభోగపరిశ్రాంతాః కాంతాసమాలింగిత
గాత్రాశ్చ సంతస్తాంబూలచర్వణరతాః సుకృతశాలినస్సుఖేనని వాతగృ
హాభ్యంతరే స్వపంతీతి సముదాయార్థః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౯౭

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగుద్యుతిభృతి వికసత్కుందమాద్యద్విరే
ఫే కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమందారధామ్ని। యే
షాం నో కంఠలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదక్షా మృగాక్షీ తేషా
మాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి యూనామ్॥

స్రగ్ధర॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగుస్ఫుటరుచియుతమై ఫుల్లమల్లీమ
తల్లీ। మాద్యత్సారంగమై హైమసపవనచలన్మంజు మన్దారభూ
జా। తద్యోతం బయినహేమంతమున విరహసంతప్తులౌ వా
రికెల్లన్। సద్యామాయామరాత్రుల్ చనువిషమయమస్థానసా
దృశ్యమూర్తిన్॥ ౯౮

వ్యా॥ ప్రోద్యదితి॥ ప్రోద్యంత్యః ఉత్త్వరాః ప్రౌఢాః ప్రవృతాశ్చయాః

ప్రియంగవఃఫలిన్యః తాభిర్ద్యుతిముపచయజనితశోభాంబిభర్తీతిత థోక్తే॥ ని॥ ప్రియంగుఃఫలినీఫలీత్యమరః (ఆంధ్రభాషాయాం ప్రేంకణము) ద్విరేఫావర్ణవిశేషో యస్య సద్విరేఫో భ్రమరశబ్దః ఉపచారాత్తదర్థోపిద్విరేఫఉచ్యతే-యథాహ కైయటః- శబ్దధర్మేణార్థస్యవ్యపదేశోదృశ్యతే యథాభ్రమరశబ్దస్యద్విరేఫత్వాద్విరేఫోభ్రమరః-వికసద్భిఃకుందైర్మాఘ్యకుసుమైర్మాద్యంతోద్విరేఫాయస్మిన్ తస్మిన్॥ ని॥ మాఘ్యంకుందమిత్యమరః-పుష్పమూలేషుబహుళమితిలుక్-యద్యపికుందవికసనం శిశిరర్తులక్షణం తథాపితత్ప్రత్యాసత్త్యోక్తమితినవిరోధః ప్రాళేయాదాగతం ప్రాలేయంహిమం-తతఆగతఇత్యణ్ కేకయమిత్ర ప్రళయానాంయాదేరియ ఇతియశబ్దస్య ఇయాదేశః-ప్రాలేయవాతైస్తుషారవాయుభిః ప్రచలంచంచలం అతఏవవిలసితంప్రకాశమానముదారంరమ్యంచ - మందారాణాంసంతానకతరూణాంధామస్థానంయస్యతస్మిన్ యద్వా- మందారాణాంపారిభద్రకతరూణాంధామేతి ఉభయత్రాప్యుపచయహేతుత్వాదితిభావః॥ ని॥ పారిభద్రోనింబతరుర్మందారఃపారిజాతకఇత్యమరః ఏవంభూతేకాలేహేమంతసమయేయేషాంయూనాంతరుణానాంతుహినక్షోదే - శీతనివారణేదక్షౌకుచకుంభయోరౌష్ణ్యసంభవేనతథాలింగనాన్నివారణసమర్థౌ ఇత్యర్థః-మృగాక్షీతరుణీక్షణమల్పకాలమపి-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా కంఠలగ్నాకంఠావసక్తా-కంఠాలింగనతత్పరేతియావత్-నోనభవతీత్యర్థః తేషాంయూనాంఆయామాఃఅత్యంతదీర్ఘాఃయామాః ప్రహరాఃయస్యాస్సావిరహవేదనావశాత్తథా ప్రతీయమానయామేత్యర్థః- యామినీరజనీయమసదనసమాయమలోకకల్పా-దురంతదుఃఖావహేత్యర్థః-యాతిగచ్ఛతితదానీమంగనాప్లవాలింగనమంతరేణ దురంతవిరహవేదనామహానద్యాస్తరితుమశక్యత్వాదితిభావః ॥ ని ॥ ద్వౌయామప్రహరౌసమౌ- రజనీయామినీతమీతిచాప్యమరః - అనుప్రాసోపమయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోస్సంసృష్టిః - స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౯౨

శ్లో॥చుంబంతోగండభిత్తీరలకవతిముఖేసీత్కృతాన్యాదధానా వక్షస్సూత్కంచుకేషుస్తనభరపులకోద్భేదమాపాదయంతః। ఊరు

నాకంపయంతఃపృథుజఘనతటాత్స్రంసయంతోంశుకానివ్యక్తం
కాంతాజనానాంవిటచరితభృతశ్శైశిరావాంతివాతాః॥ ౯౯

ఉ॥ చెక్కులుముద్దుగొంచుముఖసీమనుసీత్కృతులన్ఘటించుచుం।
జక్కనిచన్నవంబులకజాలములన్ మొలపించుచుంగటిన్। జెక్కి
నచేలమున్ దొలఁగఁజేయుచుశైశిరమారుతంబులిం। పెక్క
గాంతలందువిటకృత్యముఁబూనిచరించునత్తఱిన్॥ ౯౯

వ్యా॥ అ॥ అథద్వాభ్యాంశిశిరర్తుంవర్ణయన్నిగమయతి॥ చుంబంతఇతి కాంతాజనానాంగండాభిత్తయఇవతాఃగండభిత్తీఃకపోలస్థలీఃచుంబంతః-స్తనసయనకపోలాన్-చుంబనస్థానమాహురితిరతిరహస్యోక్తేరితిభావః-అతఏవాలకవతివిశేషణవశాచ్చూర్ణకుంతలాలంకృతేముఖే॥ని॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలాఇత్యమరః-సీత్కృతానిసీత్కారాణి-సీదిత్యనుకరణశబ్దః ఆదధానాఃకుర్వాణాః ఉత్పాదయంతఇత్యర్థః-వక్షస్సుఉరస్స్థలీషుఉత్కంచుకేషు ఉద్గ్రంథితకూర్పాసకేషుసత్స్వపి స్తనభరేషుపులకోద్భేదంరోమాంచప్రాదుర్భావమాపాదయంతఇతిసాత్వికోక్తిఃఊరూన్సక్థిని- ఆకంపయతః ప్రచాలయంతః పృథువిశాలంయజ్జఘనతటంజఘనప్రదేశస్తస్మాదంశుకానిపరిధానాంశుకగ్రంథీనీత్యర్థః-స్రంసయంతఃవిశ్లథయంతః అతఏవవ్యక్తంస్ఫుటంవిటానాం పల్లవికానామివచరితాని కృత్యానిబిభ్రతీతితథోక్తాఃశిశిరస్యైతేశైశిరాః- శిశిరర్తుసంబంధినః-తస్యేదమిత్యణ్ -వాతావాంతిసంచరంతి-విటసాధారణవిశేషణవిశిష్టత్వాద్వాతానాంతచ్చరితభరణంయుక్తమితిభావః-తదుక్తంరతిరహస్యే॥*॥ అలికచుబుకగండంనాసికాగ్రంచచుంబన్పునరుపహితసీత్కంతాలుజిహ్వాంచభూయః- భరితలిఖితనాభీమూలవక్షోరుహోరుశ్శ్లథయితధృతధైర్యఃశ్లాఘయిత్వాధనీవీమితి-అత్రవిటచరితభృతఇత్యత్రఉపమాలంకారస్సచవ్యక్తమిత్యనేనాభివ్యంజితోత్ప్రేక్షయాంగేన సంకీర్యతఇతిసంక్షేపః- వృత్తంపూర్వవత్॥ ౯౯

శ్లో॥ కేశానాకులయన్దృశోముకుళయన్వాసోబలాదాక్షిపన్నా-
తన్వన్పులకోద్గమంప్రకటయన్నావేగకంపంశనైః। వారంవార
ముదారసీత్కృతకృతో దంతచ్ఛదాన్పీడయన్ ప్రాయశ్శైశిర
ఏషసంప్రతిమరుత్కాంతాసుకాంతాయతే॥ ౧౦౦

ఉ॥ వేసవిఁగ్రొన్ననల్చెదరవిప్పుచుఁగన్నులఁమూయజేయుచున్।
ఊనినసీత్కృతుల్నబస్ మోవులనొక్కుచునీవులూడ్చు
చున్।జానుగమేనులంబులకజాలములన్వెలయించుచున్ బ
ర। స్త్రీనికరంబునందుఁబతిరీతిజరించుసమీరుఁడత్తఱిన్ ॥

ఇతిభర్తృహరియోగీంద్రకృతసుభాషితే శృంగారశతకంసంపూర్ణమ్.

వ్యా॥ కేశానితి॥ కేశాన్ శిరోరుహానాకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్ ఏకత్రి
విశేషణాదన్యత్ర కేళిసంరంభాచ్చేతిభావః దృశో ముకుళయన్నిమీలయన్
ఏకత్రపరుషస్పర్శవశాదపరత్ర సుఖపారవశ్యాచ్చేతిభావః- వాసోజఘ
నాంశుకం బలాత్ప్రసహ్యాక్షిపన్ ఆకర్షన్ఏకత్రవేగవశాద పరత్రసంభో
గేచ్ఛయాచేతిభావః పులకోద్గమంరోమాంచ మాతన్వన్నుత్పాదయన్
ఏకత్రశీతలస్పర్శాదన్యత్రశృంగారోద్బోధకాచ్చేతిభావః॥ * ॥ ఆవేగేనో
ద్వేగేనయఃకంపోగాత్రవేపథుస్తంశనైః ప్రకటయన్మందమభివ్యంజయన్
ఇతివిశేషణద్వయేనసాత్వికోక్తిఃఉదారాణిమనోజ్ఞానిసీత్కృతానికుర్వం
తీతితథోక్తాన్ ఛాద్యంతేఏభిరితిఛదాః- పుంసిసంజ్ఞాయాంఘఃప్రాయేణే
ఘప్రత్యయః-ఛాదేర్ఘేరుపసర్గస్యేతిహ్రస్వః- దంతానాంఛదాః తానధ
రోష్ఠాన్-వారంవారంపునఃపునఃపీడయన్-ఏకత్రశైత్యాతిశయేనాన్యత్ర
దంతక్షతేనచవ్యథయన్నిత్యర్థః-ఏషోయంశైశిరో మరుత్ శిశిరమారుతః
సంప్రతీదానీంశిశిరర్తౌప్రాయోభూమ్నాకాంతాసుకామినీషువిషయేకా
న్తాయతే॥*॥కథాభిఃకమనీయాభిఃకామ్యైర్భోగైశ్చసర్వదా।ఉపచారైశ్చ
రమయేద్యస్సకాంతఇతీరితఇత్యుక్తలక్షణఃకాంతఇవాచరతిఉక్తవిశేషణైః
కాంతసాదృశ్యలాభాత్స ఇవవర్తతఇత్యర్థః - ఉపమానాదాచారఇతి
క్యజ్-అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః-అతఏవోపమా-సాచప్రాయశ్శ
బ్దాదివ్యంజితోత్ప్రేక్షయాసంకీర్యతే-తదుక్తమాచార్యదండినా॥*॥మన్యే
శంకేధ్రువంనూనంప్రాయఇత్యేవమాదిభిః। ఉత్ప్రేక్షావ్యజ్యతేశబ్దైరివ
శబ్దోపితాదృశఇతి - శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౧౦౦

ఇతిశృంగారశతకవ్యాఖ్యానే ఋతువర్ణనంనామ పంచమవింశతిః.

శృంగారశతకం సమాప్తమ్.

చ॥ ఉపనిషదర్థవేద్యదురితోగ్రభవామయవైద్యవాసరాధిపశ
శివహిమనేత్రసముదీర్ణపవిత్రచరిత్రసత్కృపా। స్నపిత
సమస్తలోకకరసంగతదివ్యపినాకభీకర। ద్విపసురవైరిభం
జనసుధీజనరంజననిర్గతాంజనా॥ *

ఉత్సాహ॥ తారకాసురారిజనకదక్షయాగభంజనా। తారకాచలేం
ద్రవాసదానకల్పభూరుహా। తారకాధినాయకావతంసభవ
పయోధిసం। తారకాభిధానయాతుధానవైరిసన్నుతా॥ *

క॥ దండధరచండవిక్రమ। దండనపాండిత్యమండితప్రబల
భుజా। దండసుపర్వాలయకో। దండయఖండప్రమోద
తాండవలోలా॥ *

గద్య॥ ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్ష వీక్షా
పాత్రి యేనుఁగులక్ష్మణకవి రాజపౌత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధ
విద్వజ్జనవిధేయ లక్ష్మణకవి నామధేయప్రణీతంబయిన సుభాషి
తరత్నావళికావ్యంబునందు శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశం
సయు సంభోగవర్ణనంబును-కామినీగర్హణంబును-సువిరక్త
దుర్విరక్తపద్ధతియు-ఋతువర్ణనంబునను నైదుప్రకరణంబులు
గల ద్వితీయాశ్వాసము॥ *

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే-వైరాగ్యశతకప్రారంభః.

శ్లో॥ చూడోత్తంసితచంద్రచారుకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో లీలా
దగ్ధవిలోలకామశలభశ్శ్రేయోదశాగ్రేస్ఫురన్ । అంతఃస్ఫూ
ర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భారముచ్చాటయన్ చేతస్సద్మని
యోగినాంవిజయతేజ్ఞానప్రదీపోహరః॥ ౧

క॥ శ్రీరమణధృతహృదంగా। ధీరధిమింధిమినాదభేదక్రమయో।
గ్యారంభగుంభనటన। శ్రీరంజితసుఖనివేశ శ్రీసోమేశా॥ ౧

చ॥ కలితవతంసితేందుకలికాశిఖిచెవిలసిల్లిచిత్తభూ। శలభమును
గ్ధచేసిశుభసారదశాగ్రమునన్వెలుంగుచున్। బలవదపారమో
హాభరబాఢతమోహరణంబుసేయుచుం। దెలివివెలుంగుపొల్చు
శివదేవుఁడుయోగిమనోగృహంబులన్॥ ౧

వ్యా॥ చూడేతి॥ చూడోత్తంసితస్యశిరోభూషణీకృతస్యచంద్రస్యచారుకలికయామనోహరకోరకయేవ- చంచచ్ఛిఖయాప్రకాశమానాగ్రేణ భాస్వరఃప్రకాశమానః- విలోలఃచంచలః. కామఏవశలభఃసఃలీలయావిలాసేనదగ్ధోయేనశ్రేయసాంశుభానాందశాసుఅవస్థాసు అగ్రేపురతఃస్ఫురన్-ప్రకాశమానః-అంతఃఅంతర్మనసిస్ఫూర్జతః-విజృంభమాణస్యఅపారస్య అనంతస్యమోహతిమిరస్య ప్రాగ్భారం-గురుప్రాక్ప్రదేశం ఉచ్చాటయన్నిరస్యన్ జ్ఞానప్రదీపః-జ్ఞానప్రకాశకఃహరఃభక్తానాంజ్ఞానాజ్ఞానకృతమానసికవాచికకాయిక పాపహారీభగవాన్సాంబశివః యోగినాంసనకాదీనాం చేతస్సద్మనిమనస్యేవగృహే- విజయతేసర్వోత్కర్షేణవర్తతే-ప్రథమతఃచూడోత్తంసితేతివాక్యే చంద్రపదగ్రహణాత్ భక్తానాంతాపహారిత్వర్ధోలభ్యతేలీలాదగ్ధేతివాక్యేకామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారిత్వలభ్యతేఅంతఃస్ఫూర్జదితివాక్యేమోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథాఉదితస్సూర్యఃసర్వతిమిరాణినాశయతితథా అయమపిఅ

జ్ఞాననాశంకరోతీతి- చేతస్సద్మనీతివాక్యే జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామ
క్రోధాదిపంకరహితనిర్మలచిత్తానాం నిస్సంగానాం యోగినాం చేతసి
యథావర్తతే తథాభక్తానాం సర్వజ్ఞాననాశనం కుర్వన్ జ్ఞానప్రదీప
హరఃవిజయత ఇత్యాశీః ప్రియః॥ ౧

శ్లో॥ భ్రాంతం దేశమనేకదుర్గ విషమం ప్రాప్తం నకించిత్ఫలం త్యా
క్త్వాజాతికులాభిమానముచితం సేవాకృతానిష్ఫలా । భుక్తం
మానవివర్జితంపరగృహేష్వాశంక యాకాకవత్తృష్ణే జృం
భసి పాపకర్మపిశునే నాద్యాపిసంతుష్యసి॥ ౨

చ॥ విసికితిదుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానముం। బ
సచెడి సేవఁ జేసితి విపన్నుఁడనై పరగేహసీమవా । యసమువ
లెన్నుభుజించితిఁ బ్రయత్నమునిష్ఫలమైనశించెసం । తసపడవుగ్ర
కర్మపిశునత్వముఁ జూపెదవాశ యేటికిన్॥ ౨

వా॥ అ॥ అథరాగస్యతృష్ణామూలకత్వాత్తద్ధరణంవినావైరాగ్య సిద్ధిరిత్యభిప్రేత్యతత్సిద్ధ్యర్థమాదౌతావత్తత్పరిపంథిభూతాంతృష్ణాందూషయతి॥ భ్రాంతమిత్యాదినవభిశ్శ్లోకైః-తత్రప్రథమంస్వకర్మకష్టనివేదనపూర్వకంతృష్ణాంసంబోధ్యత్రిభిర్దూషయతి॥ భ్రాంతమితి॥ అనేకైర్బహుభిర్దుర్గైః పార్వతవార్క్షజలదుర్గాదిభిః-విషమంవికటందుస్సంచారమిత్యర్థః-దేశంభ్రాంతంసంచరితం - తథాపికించిదల్పమపిఫలంధనంనప్రాప్తంనలబ్ధంబహుఫలాపేక్షయైవ దుర్గమవిదేశసంచారః కృతః - ఫలంత్వీషదపి నప్రాప్తమిత్యర్థః. అత్రదేశశబ్దస్యనపుంసకత్వం నిఘంట్వంతరేషుమృగ్యం యద్వా- దేశముద్దిశ్యభ్రాంతం- భావేక్తప్రత్యయః-అథవా॥ ని॥ నీవృజ్జనపదౌదేశవిషయావిత్యభిధానాత్- పుంలింగస్యాపిదేశశబ్దస్యనపుంసకత్వ సంబంధమనువర్తతఇతిభాష్యకారప్రయోగాదిష్యతే-తథా ఉచితమనురూపంజాతికులయోః జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః-కులంసద్వంశః- తయోరభిమానమిత్యర్థసాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః - త్యక్త్వాపివిసృజ్యనిష్ఫలాఫలశూన్యా. సేవాపరిచర్యాకృతా-ధనాఢ్యానామితి శేషః - ఉభయత్రాపికష్టమేవావశిష్టంనత్వన్యద్యత్కించిదపీత్యర్థః॥ ని॥ లాభనిష్పత్తియో

గేషుబలేశత్వేఫలేధనమితివైజయంతీ-తథామానవివర్జితం అభిమానశూన్యంయథాతథా-బహుమానవిహీనమితివా-ఆశంకయా-ఆకాంక్షయా-లోలుపత్వేనేతియావత్-పరగృహేషు కాకేన బలిభుజాతుల్యంకాకవత్-తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివత్ప్రత్యయః-భుక్తంఅభిమానత్యాగేపిసబహుమానపూర్వకం-కింతుసావమానమేవదత్తంపరాన్నపిండమభ్యవహృతమిత్యర్థః - తథాపిపాపకర్మణాంపాపాత్మనాంపిశునే-సూచకే మేపాంతృష్ణాత్వమేవపాపిష్ఠా ఇతిభావః- యద్వా-పాపకర్మణాందుష్కర్మణాంపశునేప్రవర్తకే ఇత్యర్థః-ఏతద్వ్యతిరేకేణదుష్కర్మ - ప్రవర్తకాంతరాభావాదితిభావః- హేతృష్ణేవిషయస్పృహే-జృంభసిప్రవృద్ధాభవసి-కింత్వద్యాపిఈదృక్కష్టకర్మప్రవర్తనదశాయామపీతిభావః-నసంతుష్టసిసంతుష్టానభవసి - విరతింనప్రాప్నోషీత్యర్థః - ఇతః పరమపికించి దుష్టకర్మకారయితుమపేక్షాస్తీవప్రతిభాతీతిభావః॥ ౨

శ్లో॥ ఉత్ఖాతంనిధిశంకయాక్షితితలంధ్మాతాగిరేర్ధాతవో నిస్తీర్ణస్సరితాంపతిర్నృపతయోయత్నేనసంతోషితాః। మంత్రారాధనతత్పరేణమనసానీతాశ్శ్మశానేనిశాః ప్రాప్తః కాణవరాటకోపినమయాతృష్ణేసకామాభవ॥ ౩

చ॥ నిధియనుశంకభూతలమునిచ్చలుద్రవ్వితినావచేమహో। దధి
తరియించితిన్ శిఖరిధాతువు లూదితిరాజుగొల్చితిన్। వ్యధఁ
గొనిఘోరమంత్రజపమర్థిఁ నొనర్చితిగవ్వయైననే। విధమున
బొందనైతిఁగదవేముదమందగఁ జేదురాశరో॥ ౩

వ్యా॥ఉత్ఖాతమితి॥నిధిశంకయా-నిక్షేపోత్రతిష్ఠతీతిభ్రాన్త్యా క్షితితలం కించిదిష్టకాదినిచితభూతలముత్ఖాతమవదారితం-తత్రనకించిల్లబ్ధమిత్యర్థః తథాగిరేర్ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః ధ్మాతాః సువర్ణభావంప్రాప్స్యంతీతిధియా అగ్నౌమూషాయాంసమూలికావిశేషం నిక్షిప్యయావత్ప్రాణం పూత్కారైస్సంతాపితా ఇత్యర్థః-తదపినకించిజ్జాతమితిభావః॥*॥ ధ్మాశబ్దోగ్నిసంయోగయోరిత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి క్తః॥ని॥ ధాతుర్మనశ్శిలాద్యద్రేః గైర్యమరః-అత్రాప్యుక్తం॥*॥ సువర్ణరూప్యతామ్రాణి హరితాళమనశ్శిలాః। గైరికాంజనకాశ్మీరలోహసీసాశ్చహింగులః। గంధకా

భ్రుకుటిత్యాద్యాధాతవోగిరిసంభవాఇతి॥ అత్రసువర్ణరూప్యవ్యతిరేకేణై వయోజ్యమన్యథాప్రకృతాసంగతేరితితథాసరితాంపతిస్సముద్రోనిస్తీర్ణః ద్వీపాంతరేషువాణిజ్యేనబహుధనంసంపాదయిష్యామీతిసాంయాత్రికభావేనవిలంఘితఇత్యర్థః-నృపతయోరాజానశ్చయత్నేనఛందానువర్తనరూపప్రయత్నేనసంతోషితాః-తథామంత్రారాధనతత్పరేణ-మంత్రజపతాత్పర్యవతామనసాహేతునాశ్మశానే ప్రేతభూమౌనిశారాత్రయోనీతాయాపితాః-భూతప్రేతపిశాచాదిభ్యోభయమవిగణయ్యనిధ్యాదిప్రదర్శకదేవతాభిముఖీకరణసాధనమంత్రజపతాత్పర్యేణనిశాసుశ్మశానే స్థితమిత్యర్థః-తథాపిమయాకాణవరాటకఃఅంధకపర్దోపినప్రాప్తః-ధనంతుదూరాపాస్తమితిభావః॥ని॥కపర్దశ్చవరాటక ఇతిహలాయుధః-(అనగాగుడ్డిగవ్వయనుట)అతఃతృష్ణేసకామాసఫలమనోరథాభవ-త్వత్ప్రతిజ్ఞాతార్థనిష్పత్తేఃసిద్ధసంకల్పాభవేత్యర్థః-ఇత్థమనర్థహేతుభూతయాతృష్ణయావృథావ్యాపారజనితశ్రమఏవావశిష్టోనవాంఛితలాభఇత్యతస్తదున్మూలనేయత్నఃకర్తవ్యఇతిభావః॥ 3

శ్లో॥ ఖలాలాపాస్సోఢాఃకథమపితదారాధనపరైర్నిగృహ్యాంత
ర్బాష్పంహసితమపిశూన్యేనమనసా। కృతోవిత్తస్తంభప్రతిహ
తధియామంజలిరపిత్వమాశేమోఘాశేకిమపర మతోనర్తయ
సిమామ్॥ ౪

చ॥ పలువలుపల్కుమాటలొకభంగిసహించితిబాష్పవారిలో। ప
లనెహరించిశూన్యమగు భావమునవ్వెడనవ్వునవ్వితిన్। బాలు
పరివిత్తజాడ్యహతబుద్ధులకంజలిచేసితింగటా। తలకకనింకనేప
నికిదార్చెదునన్నుదురాశనీవిటన్॥ ౪

వ్యా॥ఖలాలాపాఇతి॥ఖలానాందుర్జనానాంఆలాపాఃదుర్భాషితాని తదారాధనపరైస్తత్సేవాతత్పరైరస్మాభిరితిశేషః- కథమప్యతికృచ్ఛ్రేణ సోఢాఃక్షాంతాః-అన్యథాభావేకార్యభంగోభవేదితి భయాదితిభావఃతథాఅంతరభ్యంతరఏవబాష్పం-తదాలాపశ్రవణజనితాశ్రునిగృహ్యనియమ్యశూన్యేననిరుత్సుకేనమనసాఉపలక్షితైర్నిగ్భిన్నాంతఃకరణైరత్యర్థః-హసితంహాసోపికృతఇతిశేషః-కతః ... - దూరాలాపైగం... ప్తాత్ర...

సంతోషవంతఏవనతునిర్విణ్ణా అతో విశ్వసనీయా ఇతిబుద్ధ్యా త్వాదనార్థం ని
ర్విషయమిథ్యాహాసోపివిరచితఇత్యర్థః - తథాపిత్తేనధనేనయః స్తంభో
జడీభావస్తేనప్రతిహతా మూఢావివేకశూన్యేతియావత్.ధీర్యేషాం తేషాం
ధనదుర్మదాంధానామిత్యర్థః॥ ని॥ స్తంభౌస్థూణాజడీభావావిత్యమరః
అంజలిరపికృతః ప్రహ్వీభావోపివిహితః-తథాపినకించిల్లబ్ధమితిభావః అ
తః మోఘాశేవ్యర్థమనోరథేఆశే తృష్ణే॥ ని॥ ఆశాతృష్ణాదిశోః ప్రోక్తేతివి
శ్వః-త్వంమామతో స్మాత్ఖలాలాపాసహనాదికృత్యాద్ అపరమితరత్-కిం
కార్యంనతర్తయసినాటయసి-ఏయాకింకార్యంకారయసేతియావత్ - నకి
మపీత్యర్థః - నాటయితవ్యార్థస్యవైయర్థ్యాదితి భావః- ననుపూర్వశ్లోకే
మయేత్యేకవచనంప్రయుక్తం- అత్రతుతదారాధనపరైరితి బహుత్వం- క
థమేతత్సమంజసమితిచేత్సత్యం-తృష్ణోపహతానాంబహుత్వాత్తత్ప్రయు
క్తతత్కర్మకర్తృభేదేనక్వచిదేకవచనంక్వచిద్బహువచనంచ వివక్షిత
మిత్యవధేయం- ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం-శిఖరిణీవృత్తం- రసైరుద్రై
శ్ఛిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥ ౪

శ్లో॥ అమీషాంప్రాణానాంతులితబిసినీపత్రపయసాంకృతేకింనా
స్మాభిర్విగళితవివేకైర్వ్యవసితమ్। యదాఢ్యానామగ్రేద్రవిణ
మదనిస్సంజ్ఞమనసాంకృతంమానవ్రీడైర్నిజగుణకథాపాతకమపి

చ॥ నళినీపత్రగతాంబుచంచలములెన్నం బ్రాణములీనికై । గ
ళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసత్కార్యంబులేదేమియుం । బలవ
ద్విత్తమదాతిరేకజనితా పస్మారులైనట్టిలు । బ్ధులమ్రోలన్నిజ
సద్గుణస్తుతిమహాదోషంబుగావించుటన్॥ ౫

వ్యా॥ అ॥ అథతృష్ణాదుర్విలసితైర్నైవమహదనుచితమప్యాచరితమిత్యా
హ॥ అమీషామితి॥ కించ॥ తులితానిసమీకృతానిబిసినీపత్రపయాంసియేషాం
తేషాంనలినీదళగతజలలవతరళానాం-క్షణభంగురాణామిత్యర్థః అమీషా
మవిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాంకృతే - ఏతత్ప్రాణత్రాణార్థమిత్య
ర్థః॥ ని॥ అర్థేకృతేశబ్దౌద్వౌతాదర్థ్యేవ్యయసంజ్ఞితావితివచనాత్ విగళితః
భ్రష్టః వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారో యేషాంతైరస్మాభిః - కిందుష్క-

మః-నవ్యవసితంనోద్యుక్తం-సర్వమపివ్యవసితేమేవేత్యర్థః కుతఃయద్యస్మాత్కారణాత్-ద్రవిణమదేనధనమదేనసిస్సంజ్ఞాని స్తంభితాని మనాంసియేషాం తేషాంవిమర్శశూన్యాంతః కరణానామాఢ్యానాం ధనికానాం॥ని॥ ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామీత్యమరః అగ్రేపురస్తాత్ మానవీర్జైర్నిర్లజ్జైరస్మాభిర్నిజగుణకథాపాతకం-స్వకీయవిద్యావినయాదిగుణప్రశంసారూపపాపమపికృతం-తచ్చనిషిద్ధం - ఆత్మప్రశంసాంపరగర్హణమివ వర్జయేదిత్యాపస్తంబస్మరణాత్॥ *॥ ఆత్మప్రశంసామరణంపరనిందాతథైవచేతివచనాదాత్మగుణప్రశంసైవాత్మఘాతః- తస్యచనిరయప్రాపకత్వేనపాతకత్వంచనిజగుణ ప్రఖ్యాపనేన ధనంసంపాద్యతేన ప్రాణాంత్సంతర్పయిష్యామఇత్యాశయేనేదృశానుచితమాచరితం-తథాపినతల్లబ్ధమిత్యపిశబ్దార్థః- వృత్తంతు పూర్వవత్॥ ౫

శ్లో॥ క్షాంతంనక్షమయాగృహోచితసుఖంత్యక్తంనసంతోషతస్సోఢాదుస్సహశీతవాతతపనక్లేశానతప్తంతపః। ధ్యాతంవిత్తమహర్నిశంనియతమితప్రాణైర్న శంభోఃపదంతత్తత్కర్మకృతంయదేవమునిభిస్తైస్తైఃఫలైర్వంచితాః॥ ౬

మ॥ క్షమచేఁగాదవమానమోర్చుటమహాసంతుష్టిచేఁగాదుగేహముసందైనసుఖంబుమానుటతపోవ్యాసక్తిచేఁగాదుదు। ర్దమశీతోష్ణజయంబుకాదుహరుపైధ్యానంబువిత్తంబుపై। నమరెన్మాకుమునీంద్రకృత్యములులేవాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్॥ ౬

వ్యా॥అ॥ అథయద్యప్యుచితమేవాచరితంతథాపితస్యాయథాతథ్యాన్నఫలోపధాయకమభూదిత్యాహ క్షాంతమితి ॥ సత్యేవమపి పరిభవహేతౌమనసోనుద్వేగః-క్షమా-తయానక్షాంతంనసోఢంఅవమానాదికమితిశేషః-కింత్వశక్తతయైవేతిభావః తథాగృహోచితంయుక్తంయత్ సుఖంమృష్టాన్నభోజనకళత్రసంభోగాదిజనితానందాది తచ్చసంతోషతః- కివ నేనతుచ్ఛేనేతిపరితోషాన్నత్యక్తం-కింత్వసంభావితప్రహ్మచర్యేణైవేతిభావః తథాదుస్సహాస్సోఢుమశక్యాః- యేశీతవాతతపనైః క్లేశాదుఃఖానితేసోఢాఃక్షాంతాః-దేహయాత్రార్థందేశాంతరసంచారే తేషామను

భూతత్వాదితిభావః తపశ్చాంద్రాయణాదికంతు నతప్తంనచరితం - తథానియమితప్రాణైరంతఃప్రత్యాహృతప్రాణైరస్మాభిః - అహశ్చనిశాచాహర్నిశం-అహోరాత్రం - అచతురేత్యాదినానిపాతసాత్సాధుః విత్తంధ్యాతంచింతితం శంభోః పదంనధ్యాతం - అతోమునిభిర్యద్యత్కర్మకృతం అవమానసహనాదిక మాచరితం-తత్తదేవకర్మ అస్మాభిశ్చ కృతం- కింతుతైస్తైస్తత్తత్కర్మనియతైః ఫలైర్వంచితా వర్జితాః తేషామయథాచరణేనవైగుణ్యాత్ఫలభాజోనజాతా ఇత్యర్థః-క్షాంత్యాదినైవయద్యవమానాదికంక్షాంతంస్యాత్తర్హిఫలలాభో భవేదేవనతు తదాచరితం-అయంచానర్థస్తృష్ణాదుర్విలసితమూలఏవేతిఫలితార్థః- శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥ ౬

శ్లో॥ భోగానభుక్తావయమేవభుక్తా స్తపోనతప్తంవయమేవతప్తాః। కా
లోనయాతోవయమేవయాతా స్తృష్ణానజీర్ణావయమేవజీర్ణాః॥ ౭॥

క॥ భోగానుభవంబుతపో। యోగముకాలంబుచనుటయు నుఘన
తృష్ణో। ద్యోగవిరామములేదహ। హాగురుతపహించితృష్ణయు
లజడిఁదెచ్చెన్॥ ౭

వ్యా॥ అ॥ అథత్రిభిర్జరాదూషణద్వారాతృష్ణాంనిందతి॥ భోగా ఇతి॥ భుజ్యంతఇతిభోగాఃస్రక్చందనాదివిషయాఃనభుక్తానానుభూతాః-కింతు వయమేవభుక్తాః- తత్ప్రాప్త్యర్థంమరంతచింతయాగ్రస్తాః- తథాతపః వ్రతోపవాసాదిపుణ్యం-నతప్తంనాచరితం - కింతువయమేవతప్తాః . ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయేణసంతాపితాః తథాకాలోనయాతఃనగతః- తస్యాఖండదండాయమానత్వేనయానాసంభవాదితిభావః-కింతువయమేవయాతాః-జీవితావధికాలముల్లంఘ్యావసానంప్రాప్తాఇత్యర్థః - అథవా కాలోనయాతఃసదాచారసజ్జనసహవాసాదినానగతః తథాచేచ్ఛ్రేయో భవేదేవేతిభావః-కింతువయమేవయాతాః- దేహగేహాదియోగక్షేమానుసంధానలంపటత్వేనకాలమతిక్రమ్యగతాఇత్యర్థః-తథాతృష్ణానజీర్ణాన శిథిలా-తచ్ఛైథిల్యహేతోరనుపస్థితత్వాదితిభావః-కింతువయమేవజీర్ణాః తృష్ణాసహకృతజరయాశిథిలాంగాజాతాఇత్యర్థః-అతఃఇతఃపరంవా- [illegible]

ప్రసంఖట్యాంగే నేవతృష్ణోన్మూలన హేతుస్సంపాదనీయ ఇతిభావః-ఇందోపేంద్రవజ్రాలక్షణశ్రవణాదుపజాతివృత్తం ॥ * ॥ అనంతరోదీరిత లక్ష్మభాజౌపాదౌయదీయావుపజాతయస్తా ఇతిలక్షణాత్॥ ౭

శ్లో ॥ వళిభిర్ముఖమాక్రాంతంపలితేనాంకితంశిరః। గాత్రాణిశిథిలాయంతేతృష్ణైకాతరుణాయతే॥ ౮

క ॥ కరచరణాద్యవయవముల। భరము డిగెన్వళులుమొగము పైనిండారెన్ । శిరసెల్లఁదెల్లబాఱెను। దరిమాలినతృష్ణయొకఁడె తరుణతఁబూనెన్॥ ౮

వ్యా॥వళిభిరితి॥వళిభిజరావిశథచర్మరేఖాభిర్ముఖంవక్త్రమాక్రాంతం-వైరూప్యంప్రాపితమిత్యర్థః - పలితేనజరసాశౌక్ల్యేనశిరఃమస్తకం అంకితంచిహ్నితంశిరః కేశాదయోథవళాజాతాఃఇత్యర్థః- తథాగాత్రాణికరచరణాద్యవయవాః అవయవివాచినోగాత్రశబ్దస్యావయవార్థకత్వంలక్షణయా వేదితవ్యంఅవయవావయవినోరభేద వివక్షయావా- నచవక్త్రబాహుళ్యవివక్షాయాంయథాశ్రుతమేవసప్రజసమితివాచ్యం-ముఖంశిరఇత్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్ - ననుతత్రాపిజాత్యేకవచనగ్రహణే-నకోపవిరోధఇతిచేత్కిముషేనబకబంధప్రయాసేనేత్యలమతిప్రసంగేన-శిథిలాయంతే- శిథిలానీవాచరంతి జరాజర్ఝరభావవిశ్లిష్టసంధిబంధతయాకార్యకరణాసమర్థానిజాయంతఇత్యర్థః - కింతు ఏకాతృష్ణాతరుణాయతేతరుణఇవాచరతి-బలిష్ఠాజాతేత్యర్థః-జరయాసర్వమప్యేవంవిశకలితం-నతృష్ణేతిమహదేతదాశ్చర్యమితిభావః- ఉభయత్రాపి-కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్ అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘఇతిదీర్ఘః-శ్లోకాఖ్యమేతదానుష్టుభంవృత్తం-లక్షణంతునీతిశతకాద్యపద్యేఉక్తం॥ ౮

శ్లో॥ నివృత్తాభోగేచ్ఛాపురుషబహుమానోపిగళితస్సమానాస్స్వర్యాతాసపదిసుహృదోజీవితసమాః।శనైర్యష్ట్యుత్థానంఘనతిమిరరుద్ధేచనయనేఅహోమూఢఃకాయస్తదపిమరణాపాయచకితః

శా ॥ భోగాపేక్షతొలంగెఁబూజ్యతచెడెంబోరానిమిత్రుల్మహా। భాగుల్సెల్లిరిదండ మూఁతకొనటల్ప్రాప్తించెఁగన్నుల్తమో।

రోగచ్ఛన్నములయ్యె దేహముజరారూఢంబు ప్రాణానిల।
త్యాగాపాయభయంబునన్వడఁకెడుం దానెంత సమ్మూఢమో॥

వ్యా॥ నివృత్తేతి॥ భోగేచ్ఛా- విషయానుభవస్పృహా నివృత్తా నిర్గతా అత్ర జరాదూషణాభినివేశపారవశ్యేనేత్థముక్తం తేనతృష్ణైకాంతరుణాయతఇత్యవిరోధః పురుషఇతియో బహుమానస్సన్మానస్సోపిగళితః అపగతస్తత్ప్రయోజకపౌరుషాద్యపాయాదితిభావః- యద్వా- పురుషాణాం బహుమానస్తత్కృతకసన్మానస్సోపిగళితః- పూర్వవత్పురుషాదినానబహుమన్యతఇత్యర్థః- ఇదానీంతాదృశగౌరవాలాభాదితిభావః- అథపరేతబాంధవశోచనాపదేశేనస్వస్యాపశదతాంసూచయన్నాహ ॥ జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః అత్యంతప్రాణతుల్యా ఇత్యర్థః- సుహృదో బంధవశ్చ సమానాస్సబహుమానాస్సంతస్సపదిసద్యఏవ జరావస్థాయాః ప్రాగేవేత్యర్థః- స్వర్యాతాః స్వర్గంగతాః నిజసుకృతపాకేనపుణ్యలోకంగతా ఇత్యర్థః- జరాదుర్దశాపత్త్యాబహుమానరహితోహంనయాతో హీనజీవనఇతిభావః- యద్వా- సమానాస్సవయసః జీవితసమాబంధవశ్చ సపదిసద్యఏవ దురవస్థాపత్తేః పూర్వమేవేతిభావః- స్వర్యాతా లోకాంతరగతాః నత్వహమిత్యర్థః॥ ని॥ స్వరవ్యయంస్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా ఇత్యమరః- నను కించిత్కాలంస్థీయతాంకిమనేన అయుంగళాశంసనేనేత్యత ఆహాశనైరిత్యాదినా- యష్ట్యా యష్ట్యవష్టంభనోత్థానంప్రాప్తమితిశేషః- పాదపాటవవిఘట్టనాత్స్వయముత్థానేసంచారేవాశక్తిర్నాస్తీత్యర్థః- నత్వేతావన్మాత్రమేవ- కింతు నయనేచతుష్ఠీచ- ప్రగృహ్యత్వాదస్యఅహెూ ఇత్యనేనసంధ్యభావః- ఘనంనిబిడంయత్తిమిరంపాటలాఖ్యనేత్రరోగవిశేషో వైద్యశాస్త్రప్రసిద్ధః॥ ని॥ తిమిరంధ్వాంతే నేత్రామయేపిచేతివిశ్వప్రకాశః- తేనరుద్ధేనిరుద్ధప్రసారే అర్థగ్రహణాసమర్థేజాతే ఇత్యర్థః- అంధకపంగుజీవనాద్వరంమరణమేవేతిభావః - ఏతత్సర్వమనర్థజాతం జరాకృతిమేవేతిహృదయం తదపితథాపి- **మూఢః** జ్ఞానహీనః కాయోదేహః- మరణేనయోపాయోవిశ్లేషః- **నాశ**ఇతియావత్- తస్మాచ్చకితోభీతః **భవతీతి**శేషః **అత్ర** దేహిధర్మః తదుపాధౌదేహే ఉపచర్యతే- అహెూ ఈదృక్కష్టదశాయా

మపిజీవితాశైవ బలీయసీనవిజ్ఞానోదయఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః-ఏతదపితృష్ణావిలసితమేవేతిభావః- శిఖరిణీవృత్తం లక్షణంతూక్తం॥ ౯

శ్లో॥ ఆశానామనదీమనోరథజలాతృష్ణాతరంగాకులా రాగగ్రాహ
వతీవితర్కవిహగాధైర్యద్రుమధ్వంసినీ । మోహావర్తసుదు
స్తరాతిగహనాప్రోత్తుంగచింతాతటీతస్యాఃపారగతావిశుద్ధమ
నసోనందంతియోగీశ్వరాః॥ ౧౦

చ॥ కలితమనోరథంబులుదకంబులుతృష్ణలుభూరివీచికా । వళుల
నురాగముల్మకరవర్గముమోహవితర్కముల్సుడుల్। పులుఁగు
లుగాఁగధైర్యఫలభూజముఁగూల్చుదురాశపేరిపు । ష్కలనది
దాఁటనిత్యసుఖసంపదఁగాంతురుయోగిపుంగవుల్॥ ౧౦

వ్యా॥ అ॥ నన్వేతాదృశతృష్ణాముల్లంఘ్యస్వాత్మసుఖానుభవతత్పరాయేకేచనమహాంతస్సంతికిమిత్యాశంక్యసంత్యేవేతినిగమయన్ తస్యాఃపృథగ్జనదుస్తరతరత్వద్యోతనార్థంమహానదీత్వంరూపయతి॥ ఆశేతి॥ వృష్టాన్నపానభోజనవిచిత్రాంబరభూషణధారణషోడశవార్షికకామినీసంభోగాదిగోచరమానసవ్యాపారామనోరథాస్తఏవజలానియస్యాస్సాతథోక్తా-అప్రాప్యేష్వప్యర్థేషుప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః - తృష్ణాస్తాభిరేవతరంగైఃకల్లోలైరాకులాసంకులా-అభిమతవస్తుషుస్నేహోరాగః- ఉపలక్షణమేతద్ద్వేషాదీనాంతథాచరాగద్వేషాదయఏవగ్రాహానక్రాదయస్తేవిస్యాంసంతీతితథోక్తా- తత్తత్పదార్థలాభాలాభగోచరాః- వితర్కాః-తఏవవిహగాః - కారండవాదిపక్షిణోయస్యాంసాతథోక్తా॥ మనసోనిర్వికారత్వంధైర్యంసత్స్వపహేతుష్విత్యుక్తలక్షణంధైర్యం-తదేవద్రుమస్తంధ్వంసయత్యున్మూలయతీతితథోక్తాఅజ్ఞానంమోహామేవతద్వృత్తయోదంభదర్పాదయోలక్ష్యంతే-తథాచమోహాఃఅజ్ఞానవృత్తయఏవావర్తాజలభ్రమాస్తైస్సుదుస్తరా - సుష్ఠుతరితుమశక్యా అతిగహనా - ఏకత్రదుర్విభావ్యస్వాభావ్యాదన్యత్రదురవగాహత్వాచ్ఛేదమితినిర్ణేతుమశక్యేత్యర్థః- ఇష్టాధిగమజనితధ్యానంచింతా- బహువిధత్వేపిచింతానాంతటద్వయరూపణోపయోగార్థంద్విత్వంవక్ష్యతే-తథాప్రోత్తుంగే అత్యున్నతేచింతేఏవ

తటేయస్యాస్సాతథోక్తాఆశానామనైకవిధాత్యాయతత్పృష్ణా॥ ని॥ దశావస్థానైకవిధాత్యాశాతృష్ణాపిచాయతేత్యమరః-నామేతిప్రసిద్ధా-ఆశేతిప్రసిద్ధేత్యర్థః - యానదీవర్తతఇతి శేషః - యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్-తస్యాఆశానద్యాః పారంగతాః జ్ఞానప్లవేనేతిభావః-అతఏవవిశుద్ధమనసో నిర్మలాంతః కరణాయోగీశ్వరామహాయోగినః నందతి బ్రహ్మానందమనుభవంతీత్యర్థః- అతస్సర్వధాతృష్ణాతరణోపాయోన్వేషణీయః శ్రేయసామేనేతిభావః- అత్రప్రవాహరూపణావిచ్ఛిన్నత్వసామ్యదశాయాం నదీత్వంప్రతికృతిస్వరూపనిరూప్యత్వ;సర్వతోముఖసంభ్రమత్వాదిసాదృశ్యాన్మనోరథేషుజలత్వంమజ్జనోన్మజ్జనపారంపర్యేణవిరామాభావసాధర్మ్యాత్తృష్ణాసుతరంగత్వం దుష్టస్వాభావ్యేనగ్రసిష్ణుత్వ సామ్యాద్రాగాదిషు గ్రాహత్వం నానావిధగతి మత్త్వసాదృశ్యాద్వితర్కేషు విహంగత్వం స్థిరతరత్వస్వాభావ్యాద్ధైర్యేద్రుమత్వంనిరంతరదురంతభ్రామకత్వసాధర్మ్యాన్మోహేష్వావర్తత్వం- అగాధ భావద్యోతకత్వసారూప్యాచ్చింతాసు తటత్వంచరూపితమిత్యవగంతవ్యం- అతఏవసమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః- వృత్తముక్తం॥ ౧౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానేతృష్ణాదూషణంనామప్రథమదశకమ్.

శ్లో ॥ నసంసారోత్పన్నంచరితమనుపశ్యామికుశలంవిపాకః
పుణ్యానాంజనయతిభయంమేవిమృశతః। మహద్భిఃపుణ్యై
శ్చిరపరిగృహీతాశ్చవిషయా మహాంతోజాయంతేవ్య
సనమివదాతుంవిషయిణామ్॥ ౧౧

చ ॥ భవమునబుట్టుసత్క్రియశుభంబనిచూడముపుణ్యకర్మగా। ర
వఫలమైనసంపదకరంబుభయావహమెన్నిచూచినం। బ్రవిమల
పూర్వపుణ్యసముపార్జితచందనముఖ్యభోగవై । భవమును
భోగశీలురకపాయమచేయనువృద్ధిబొందెడుణ్॥ ౧౧

వ్యా॥ అ॥ యదుక్తంయోగినస్తృష్ణానదీంతీర్త్వానందంతి తత్రవిషయపరిత్యాగవ్యతిరాతదసంభవాదథవిషయపరిత్యాగవిడంబనోచ్యతే॥ అత్ర

టీ॥ అథతృష్ణాదూషణానంతరంవిషయాణాంరూపాదీనాం॥ వి॥ రూపంశ
బ్దాగంధరసస్పర్శాశ్చవిషయాఅమీత్యమరః-యద్వా-స్రక్చందనవనితాది
భోగ్యవస్తూనాంపరిత్యాగస్సనాట్యస్తస్యవిడంబనానుకరణమభినయఇతి
యావత్-ఉచ్యతఇతిశేషః-తత్ప్రకారమేవాహదశభిః- నసంసారోత్పన్న
మితి॥ సంసారేఅనాదిభవపరంపరాయాం ఉత్పన్నముదితంఫలోద్దేశేనా
నుష్ఠితమితియావత్- చరితంపుణ్యాచరణం- ఆదికర్మణిక్తఃకర్తరిచేతికర్త
రిక్తః-కుశలంక్షేమకరంనానుపశ్యామి- నానుసందధామీత్యర్థః-కుతఏత
ద్వైపరీత్యమిత్యాశంక్య తత్రోపపత్తిమాహ విపాకఇతి - పుణ్యానాం
పురాకృతసుకృతానాంవిపాకస్సంపద్రూపపరిపాకః విమృశతఃతత్ఫలం
పరామృశతః-మేమమ-భయంజనయత్యుత్పాదయతి-తత్పర్యాలోచనేసం
పదాంపుణ్యవ్యయలభ్యత్వేనవిపద్రూపత్వాద్భయజనకత్వమిత్యర్థః- అత
ఏవోక్తం- కవికులసార్వభౌమేనశ్రీహర్షేణ ॥ * ॥ పూర్వపుణ్యవిభవవ్య
యలబ్ధాస్సంపదోవిపదఏవవిమృష్టా ఇతి-అథవా-పుణ్యానాంజ్యోతిష్టోమా
దిసత్కర్మణాంవిపాకః-స్వర్గాదిరూపఫలపరిణామః-విమృశతఃపూర్వో
త్తరంపర్యాలోచయతోమే-భయంజనయతి- క్షీణేపుణ్యేమర్త్యలోకంవి
శంతీతిభగవద్వచనాత్-యావన్నియతకాలంస్వర్గసుఖమనుభూయపుణ్య
క్షయేసతిపునర్మర్త్యలోకప్రవేశేమహావిషాదగర్భనిరయవాసజన్మపరంప
రాదుఃఖప్రభవత్వాద్భయంకరత్వమిత్యర్థః-అతఃకుశలం నపశ్యామీతిసం
బంధః-ఏవంతత్ఫలభూతానాంభోగానామప్యనర్థహేతుత్వమేవేత్యాహ
మహద్భిఃభూయిష్ఠైః-పుణ్యౌఘైః పుణ్యసంచయైః- హేతుభిశ్చిరపరిగృహీ
తాశ్చిరకాలమారభ్యసంగృహీతావిషయాశ్చభోగా అపివిషయిణాంవి
షయాసక్తానాంవ్యసనంవిపత్తిందుఃఖమితియావత్-దాతుమివ-దాతుమేవ
ఇవశబ్దోత్రావధారణార్థకః- నతూత్ప్రేక్షాభివ్యంజకః - అన్యథా
ర్థాంతరతాస్స్యాదితివేదితవ్యం- మహాంతఃప్రవృద్ధాజాయంతే- భవం
తివ్యసనప్రదాన ప్రవణైవఏతద్వృద్ధిః నాన్యదానప్రవణేత్యర్థః - ఏవ
మైహికాముష్మికభోగానామనిష్టానుబంధిత్వాత్తత్త్యాగఏవశ్రేయానితి
భావః- శిఖరిణీవృత్తమ్॥ ౧౧

శ్లో॥ అవశ్యంయాతారశ్చిరతరముషిత్వాపివిషయావియోగేకోభే
దస్త్యజతినజనో యత్స్వయమమూన్ । వ్రజంతస్స్వాతం
త్ర్యాదతులపరితాపాయమనస్స్వయంత్యక్తాహ్యేతేశమసుఖ
మనంతంవిదధతి॥ ౧౨

చ॥ ఉరుగతితోడనేగుందడవుండియుభోగములట్టివానిఁదా । నరు
డుపరిత్యజింపఁడుకనంగనఁదద్విరహంబుభిన్నమే పురుషుని
భోగముల్విడిచిఘోరిమనోవ్యథలాచరించునా । పురుషుడెభో
గముల్విడిచిపొందునిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్॥ ౧౨

వ్యా॥ అ॥ అథసర్వథావిషయాఃపరిత్యాజ్యాఇతివక్తుంతేషాంవ్యవస్థి
తిమాహ॥ అవశ్యమితి॥ విషయాభోగాశ్చిరతరం బహుకాలంఉషిత్వాస్థి
త్వాపి-వసతిక్షుధోరిడితీడాగమః-వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం అవ
శ్యంనియతంసిద్ధమితియావత్ యాతారోగంతారః-ఆగమాపాయిత్వేనా
స్థిరత్వాత్పరిచయానాదరేణపురుషంత్యక్త్వాయాతార ఏవ-నతుపరిచయ
వశాద్యావజ్జీవంస్థాతారఇత్యర్థః - తదుక్తంభగవతా॥*॥ మాత్రాస్ప
ర్శాస్తుకౌంతేయశీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః-ఆగమాపాయినోనిత్యాస్తాంస్తి
తక్షస్వభారతేతి-యాతేర్లుట్ అతఃవియోగేవిషయవిరహేకోభేదః కో
వావిశేషఃనకోపీత్యర్థః॥ స్వకర్తృకత్యాగేవాపురుషకర్తృకత్యాగేవా
తస్యజాయమానత్వాదితిభావః తథాహియద్యస్మాత్కారణాత్ జనోవి
షయాసక్తఃపుమాన్ అమూన్ విషయాన్ స్వయంనత్యజతిగుణాన్ గృహీ
త్వానవిసృజతి- స్వయమేవత్యజతిచేత్తర్హి తేనకృతార్థోభవదితిభావః ఏ
తేనవిషయకర్తృకత్యాగేతునకృతార్థత్వమితిసూచ్య తేననుకుత ఏతద్వై
షమ్యమిత్యాశంక్యతత్రవ్యవస్థామాహ స్వాతంత్ర్యాత్ కర్తృత్వాత్
స్వాచ్ఛంద్యాదితియావత్-స్వతంత్రఃకర్తేత్యనుశాసనాత్ త్యజంతః- పు
రుషంవిసృజంతస్సంతః విషయాఇతిశేషః మనసఃఅతులపరితాపాయదు
రంతసంతాపాయభవంతీతిశేషః-అత్యంతదుఃఖకారిణోభవంతీత్యర్థః స్వ
యంస్వేనకర్త్రాపురుషేణత్యక్తాః తుచ్ఛత్వభావనయావిసృష్టాశ్చేత్తర్హి
ఏతేవిషయాః అనంతమపరిచ్ఛిన్నంశమసుఖంతృష్ణోపశాంతిసుఖం పరమా

నందమితియావత్ విదధతికుర్వంతిహి-హారవధారణేతదుక్తం॥ *॥ యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యంమహత్సుఖం-తృష్ణాశమసుఖస్యైతేనార్హతష్షోడశీంకళామితి అతోనర్థాపాదకవిషయకర్తృకత్యాగాత్పూర్వమేవస్వయంతత్త్యాగతత్పరేణభవితవ్యం-శ్రేయస్కామేనేతిభావః- వృత్తంపూర్వవత్॥ ౧౨

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియఃకుర్వంత్యహోదుష్కరంయ
న్ముంచంత్యుపభోగభాంజ్యపిధనాన్యేకాంతతోనిస్పృహాః। సం
ప్రాప్తాన్నపురానసంప్రతినచ ప్రాప్తౌదృఢప్రత్యయాన్ వాం
ఛామాత్రపరిగ్రహానపిపరంత్యక్తుంనశక్తావయమ్॥ ౧౩

చ॥ అనఘులుబోధపూర్ణులుమహాత్ములుభోగనిధానమౌమహాధన
ముబరిత్యజింతురుగతస్పృహులై పరమాద్భుతంబుగా। మునుపు
నుబొందకిప్పుడునుముట్టకనింకను జెందలేకనే మ్మనమునఁదోఁచు
భోగములమానఁగఁజాలముమే మొకింతయున్॥ ౧౩

వ్యా॥అ॥ ననుకీదృగ్విధాఃపురుషావిషయత్యాగసమర్థా ఇత్యాకాంక్షాయాంజ్ఞానినఏవసమర్థానతుమాదృశాఇత్యాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానేనయోవివేకస్తత్త్వవిచారస్తేననిర్మలానిష్కళంకాఅసంభావనాదిరహితేతియావత్-సాధీర్యేషాంతేజ్ఞానవంతఇత్యర్థః దుష్కరంకర్తుమశక్యంకుర్వంతిఅహోఇత్యాశ్చర్యేకింతద్దుష్కరమిత్యాహ-యద్యస్మాదుపభోగంభజంతీత్యుపభోగభాంజిస్రక్చందనాదిభోగసాధనత్వేనానుభూయమానాన్యపీత్యర్థః- ధనానివిత్తాని నిస్పృహానిరీహాస్సంతః ఏకాంతతః నితాంతంనిరవశేషమితియావత్ ముంచంతివిసృజంతి. ఇదమేవాతిదుష్కరమత్యంతాశ్చర్యంచేత్యర్థః వయమస్మద్విధాజ్ఞానినస్తుపురాపురాతనకాలేనసంప్రాప్తాన్నాధిగతాన్ సంప్రతీదానీం వర్తమానకాలేపిప్రాప్తౌవాభవిష్యత్కాలలాభేపవానదృఢప్రత్యయాన్నదృఢవిశ్వాసాన్ అవిశ్వసనీయానితియావత్-కాలత్రయేప్యసంభావ్యమానానిత్యర్థః॥ని॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః- కింతువాంఛామాత్రపరిగ్రహాన్మనోరథమాత్రసంగృహీతాన్మనోవ్యాపారమాత్ర గోచరీకృతాన

పీత్యర్థః- అనుభూయమానాంస్తుకేము తేతిభావః- విషయానితి శేషః త్య క్తుంపరమత్యంతంనశక్తా అసమర్థాః అత స్తఏవధన్యా ఇతిభావః- శక ధృషేత్యాదినాతుమున్ - విషయపరిత్యాగే బ్రహ్మజ్ఞానమేవముఖ్యసాధ నంఅత స్తత్సంపాదనేనతత్పరిత్యాగో౽ వశ్యంకర్తవ్యఇతిఫలితార్థః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౧౩

శ్లో॥ ధన్యానాంగిరికందరేషువసతాంజ్యోతిఃపరంధ్యాయతామా నందాశ్రుకణాన్పిబంతిశకునానిశ్శంక మంకేశయాః। అస్మాకం తుమనోరథోపరచిత ప్రాసాదవాపీతటక్రీడాకానన కేళికౌతు కజుషామాయుఃపరంక్షీయతే॥ ౧౪

చ ॥ గిరిగుహలన్వసించివృష కేతనచింతనమాచరించుస। త్పురుషు లసమ్మదాశ్రుకణపుంజముఁ గ్రోలుచునంకశయ్యలం । దిరవుగ నుండుఁబక్షులుసమిద్ధమనఃకృతసౌధవాపికా । వరవనకేళిశీ లురగువారలకాయువెవిక్షతంబగుఁ॥ ౧౪

వ్యా॥అ॥ఉక్తమేవార్థంపంగ్యంతరేణాహ॥ధన్యానామితి॥గిరికంద రేషుగిరిగహ్వరేషు॥ని॥ దరీతుకందరోవా స్త్రీత్యమరః- వసతాంవివిక్తత యావర్తమానానాం॥ *॥ వివిక్తసేవీలఘ్వాశీతివచనాదితిభావః తథాప రంజ్యోతిఃపరంబ్రహ్మధ్యాయతాంధన్యానాంపుణ్యశాలినాం॥ ని॥ సుకృతీ పుణ్యవాన్ధన్య ఇత్యమరః ఆనందేనయే అశ్రుకణాఃబాష్పబిందవఃతాన్ నిశ్శంకంతేషాంతవః ప్రశాంతత్వాన్నిర్భయం యథాతథా అంకే శేరత ఇత్యంకేశయాః ఉత్సంగవర్తినః -॥అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః శకు నాఃపక్షిణః పిబంతి కింతుమనోరథేనవాంఛామాత్రేణోపరచితాః యాః ప్రాసాదేషుహర్మ్యేషు వాపీతటేష్వల్పసరస్త్రీరేషు - క్రీడాకాననేషూ ద్యానేషుచ కేళయోవిహారాస్తాసుకౌతుకజుషామౌత్సుక్య భాజామస్మాక మాయుఃకరం ఆయురేవక్షీయతేనశ్యతిదుర్లభ విషయచింతాతత్పరైః వృథాకాలోయాపితః-నతుతత్ బ్రహ్మజ్ఞానంసంపాదితం - అతోవయమ పితథానధన్యాఇతిభావః-వృత్తముక్తం॥ ౧౪

శ్లో॥ భిక్షాశనంతదపినీరసమేకవారంశయ్యాచభూః పరిజనోనిజదే

హమాత్రమ్ । వస్త్రంవిశీర్ణశతఖండమయీచకంథా హాహా
తథాపివిషయానపరిత్యజంతి॥ ౧౫

చ ॥ నిరతముదిండిబిచ్చమునునీరసమద్దియునొక్కపూటయే।ధరణి
తలంబుసెజ్జసతతంబునదోడుశరీరమాత్రమే । చెఱఁగులచీర
తునకగమిచేత నవర్చినబొంతపుట్టమే । కరణిమెలంగినన్విష
యకాంతలొకింతయుఁబాయవక్కటా॥ ౧౫

వ్యా॥అ॥అథకస్యచిద్విషయాభిభూతస్యనిర్వేదవచనమభినీయాహ॥ భిక్షాశనమితి॥భిక్షాభైక్షమిత్యర్థః-అశనమాహారఃతదపిక్షానాశనమపి-నీరసంమధురామ్లాదిరసహీనం తదప్యేకవారం-నతుద్విత్రివారమిత్యర్థః-శయ్యాశయనీయంచ భూః సాప్యాస్తరణాదిరహితేతిభావః పరిజనః సేవకజనః నిజదేహమాత్రంస్వస్యస్వయమేవ పరిజనో నతుకశ్చిదన్యోస్తీత్యర్థః వస్త్రమాచ్ఛాదనంచ విశీర్ణాశతఖండమయీ- విశేషేణజీర్ణానేకచీవరశకలనిర్మితాకంథాతథాపిదృక్కష్టదశాయామపీత్యర్థః విషయాః భోగవాంఛాః నపరిత్యజంతినవిసృజంతి మామితిశేషః- హాహేతివిషాదవిస్మయాతిశయాభినివేదనార్థాద్విరుక్తిః-పాపిష్ఠా ఇమేవిషయా హంతమేవఘ్నంతీతిభావఃఅత్రవిషయపరిత్యాగకారణసామగ్ర్యాంసత్యాంకార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః॥*॥తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్॥వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౫

శ్లో॥ స్తనౌమాంసగ్రంథీకనకకలశావిత్యుపమితౌముఖంశ్లేష్మాగా
రం తదపిచశశాంకేనతులితమ్ । స్రవన్మూత్రక్లిన్నంకరివరశిరస్ప
ర్థిజఘనంముహుర్నింద్యంరూపంకవిజనవిశేషైర్గురుకృతమ్॥౧౬

చ ॥ స్తనములుమాంసపిండములు చక్కనిబంగరుకుండలంచునా।
ననము కఫాలయంబుతుహి నద్యుతితుల్యమటంచుమాత్రభా।
జనజఘనస్థలంబుకరిచారు శిరస్సమమంచుఁగామినీ । జనమలి
నాంగముల్సుకవిచాతురివర్ణనకెక్కెనిమ్మహిన్॥ ౧౬

వ్యా॥అ॥అథవిషయాణాంకామినీప్రాధాన్యాత్తద్దూషణాభావేతత్పరిత్యాగోనసుకరఇతిమనసినిధాయతాందూషయతి॥ స్తనావితి స్తనౌ

కుచౌమాంసగ్రంధీ- మాంస పిండౌతథాపికనకకలశౌ అనర్ఘ్యరత్నాలంకృతశాతకుంభకుంభావిత్యుపమితౌ-ఉపమావిషయీకృతకనక కలశకల్పత్వేనోపవర్ణితావిత్యర్థః-ముఖంవక్త్రంతు-శ్లేష్మాగారంకఫలాలాదంతమలాదిస్థానం తదపిచశశాంకేనసుధారసమయేనచంద్రేణతులితం సమీకృతం-తత్తుల్యత్వేనోపవర్ణితమిత్యర్థః అత్రతులిత శబ్దస్యసాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగేపినతుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామితితృతీయాప్రతిషేధః- అత్రసూత్రేసదృశవాచినఏవగ్రహణాదితి జఘనంకటప్రరోభాగస్తు॥ని॥ పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాఃక్లీబేతుజఘనంపుర ఇత్యమరః-స్రవతౌమదనసదనద్వారభావాద్ద్రవతామూత్రేణక్లిన్నమార్ద్రం-అపవిత్రమిత్యర్థః-తదపకరివరశిరస్పర్థిమదజలపరిప్లుతిశ్లాఘ్యగజేంద్రకుంభస్థలసదృశమిత్యుప వర్ణితమితిభావఃఅతఃముహుఃపునఃపున్యేననింద్యం-గ్రంథ్యాద్యాకారేణజుగుప్స్యంరూపం స్తనాద్యవయవస్వరూపంకామిన్యాఇతిశేషఃకవిజనవిశేషైః-తత్తద్విశేషకల్పనా చతురకవీశ్వరైఃగురుః-కనకకలశాదిసాదృశ్య వర్ణనేనశ్రేష్ఠంకృతంకవిజనవాఙ్మాత్రసారమేవై తద్రూపంనతుస్వతస్సిద్ధసారవదితిభావః-అత్రమాంసగ్రంధిత్వేనస్తనయోఃమర్దనానర్హత్వంశ్లేష్మాగారత్వేనముఖస్యచుంబనాద్యయోగ్యత్వంస్రవన్మూత్రక్లిన్నత్వేనజఘనస్యహేయతయాసంభోగాపాత్రత్వంచసూచితం ఏతత్కృత ఏవకామినీనాంసంభోగాస్పదత్వేనాభిమతంఇదమేవేత్థంజుగుప్సితత్వేనదూషితంచేత్తర్హికిమన్యత్కామిన్యాంభోగయోగ్యమస్తీతిశ్లోకతాత్పర్యం-తదుక్తం॥*॥హాసోసిద్ధసందర్శనమక్షియుగ్మ మత్యుజ్జ్వలంతత్కలుషంవసాయాః- స్తనౌచపీనౌపిశితాస్రపిండౌస్థానాంతరేకింనరకోనయోషిదితి-వృత్తముక్తం॥ ౧౬

శ్లో॥ ఏకోరాగిషురాజతేప్రియతమాదేహార్ధహారీహరోనీరాగే
షుజనోవిముక్తలలనాసంగోనయస్మాత్పరః। దుర్వారస్మరబా
ణపన్నగవిషవ్యావిద్ధముగ్ధోజనశ్శేషఃకామవిడంబితాన్నవి
షయాన్భోక్తుంనమోక్తుంక్షమః॥ ౧౭

చ॥ కాముకులందుమేనసగముఁగాంతకునిచ్చినశంకరుండెని। ష్కా
ములలోనఁ బంచశరశాసను కన్నఁబరుండుఁగల్గఁడు। ద్దామ

వనోజబాణవిషదిగ్ధులుతక్కినమూఢులోపరే। సీఁలభామినీసు
ఖముఁజెరిభుజింపఁబరిత్యజింపఁగన్॥ ౧౭

వ్యా॥ అ॥ అర్థై కః పరమేశ్వర ఏవై కాంతతో నురక్తో విరక్తశ్చ అన్యస్తు తథా నానురక్తత్వాదవిరక్తత్వాచ్చ పరిక్లిష్ట ఏవేత్యాహ॥ ఏ॥ ఇ॥ ప్రియతమాయాః పార్వత్యాః దేహస్య శరీరస్య అర్ధం అర్ధభాగం- అర్ధం నపుంసకమితి సమాసః- తద్ధరతీతి తథోక్తః మహాకాముకతయా క్షణమాత్రవిశ్లేషస్యాప్యసహిష్ణుత్వాన్నిజదేహవామార్ధపరిక్లిప్తప్రియతమ ఇత్యర్థః- దేహార్ధధారీతి చ పాఠః- ఏక ఏవ హరో రాగిష్వనురక్తేషు కాముకేష్విత్యర్థః- రాజతే అప్రతినిధిత్వేన ప్రకాశతే తాదృశకాముకాంతరస్యానుపలభ్యమానత్వాదితి భావః తథా విరాగేషు విరక్తేష్వపి విముక్తస్త్యక్తో లలనాసంగో యోషిదాసక్తిర్యేన స తథోక్తో జనః వైరాగ్యపురుషో యస్మాద్ధరాత్ పరో న్యో నాస్తి తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా తాదృగ్వైరాగ్యప్రకటనాత్తథావిధ విరక్తో న కశ్చిదస్తీత్యర్థః- కింతు దుర్వారాః నివారయితుమశక్యాః స్మరబాణా ఏవ పన్నగాస్సర్పాస్తేషాం విషేణ గరళేన తత్సదృశేన వ్యామోహేన చ వ్యావిద్ధో వ్యాక్షిప్తః అత ఏవ ముగ్ధో మూఢో నిశ్చేష్టశ్చ శేషః అవశిష్టః జనః కామేన మన్మథేన హేతునా విడంబితాననుకృతాన్ స్వీకృతానితి యావత్ విషయాన్ స్త్రీసంభోగాదీన్ భోక్తుమనుభవితుం వా మోక్తుం త్యక్తుం వా న క్షమః తాదృగనురాగవిరాగోత్కర్షాభావాత్తథావిధభోగత్యాగయోరసమర్థ ఇత్యర్థః- కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం సమర్థః- పరమేశ్వర ఏక ఏవానురక్తేషు విరక్తేషు చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్తస్తదన్యస్సర్వోప్యుభయభ్రష్ట ఏవేతి భావః స్మరబాణపన్నగేత్యత్ర రూపకాలంకారః- శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౧౭

శ్లో॥ అజానన్ దాహాత్మ్యం పతతు శలభస్తీవ్రదహనే స మీనోప్య
జ్ఞానాద్బడిశయుతమశ్నాతు పిశితమ్। విజానంతోప్యేతే వయ
మిహ విపజ్జాలజటిలాన్ న ముంచామః కామానహహ గహ
నో మోహమహిమా॥ ౧౮

చ॥ తెలియకనాశహేతువగుతీవ్రతరానలకీలలోపలన్ । శలభ
ముచొచ్చుఁగాకమతిచాలకమీనముగాలపుంగొనం। గలపిశితం
బుతామెసఁగుఁగాకయెఱింగియు మేముదుఃఖదో । హలవని
లాసుఖంబువిడనాడము మోహమహత్త్వమెట్టిదో॥ ౧౮

వ్యా॥అ॥అథవిషయదోషపరిజ్ఞానేప్యత్యాగేకారణమాహ॥ అజా
నన్నితి॥ శలభః పతంగః దహ్యతెఅనేనేతిదాహః-కరణేఘఙ్ తస్య ఆత్మ
నఃస్వభావస్యభావోదాహాత్మ్యంభస్మీకరణస్వాభావ్యమిత్యర్థః॥సి॥ఆత్మా
దేహోధృతౌజీవేస్వభావేపరమాత్మనీతివిశ్వః అజానన్ అనవబుధ్యన్ తీవ్ర
దహనేజాజ్వల్యమానాగ్నౌపతతుప్రవిశతు-ప్రవిశ్యభస్మీభవత్విత్యర్థః-
సంభావనాయాంలోట్ తథాసప్రసిద్ధోమీనోమత్స్యోపిఅజ్ఞానాదాత్మవి
నాశకారణమేతదిత్యవివేకాత్ బడిశయుతం మత్స్యవేధన సందానితం
అయోమయవక్రకంటకాగ్రస్యూతమిత్యర్థః-పిశితంమాంసమశ్నాతు
భక్షయతు-ఆమిషలోభాత్కంటకగిళనేనగళనిరోధాత్ప్రమ్రియతామి
త్యర్థః- నాత్రతానయోరపరాధః - నాజ్ఞానమపరాధ్యతి ॥*॥ పతంగ
మాతంగకురంగభృంగమీనాహతాః పంచభిరేవపంచేతిచ న్యాయాదితి
భావః॥ని॥ బడిశంమత్స్యవేధనంపిశితంతరసం మాంసమితిచామరః కింత్వ
హాస్మిన్ లోకేవిజానంతోపివినిపాతహేతవఇతివివేకవంతోప్యేత్యేవయం
విపజ్జాలైరాపత్పరంపరాభిజటిలాన్ గ్రథితాన్ ఉపద్రవహేతూనపీ
త్యర్థః-పచాదిత్వాన్మత్వర్థీయే అచ్ప్రత్యయః కామాన్విషయాన్నముం
చామోనత్యజామః-విషయస్వరూపపరిజ్ఞానేప్యముంచతామస్మాకమే
వాపరాధఇతితిభావః శేముచాదీనామితినుమాగమః-విచార్యమాణేస్మాకమప్యపరాధః-ప్రబలతరకారణసద్భావాదిత్యాహ- మోహస్య అ
జ్ఞానస్యమహిమామాహాత్మ్యంగహనో దుర్విజ్ఞేయః-అఘటనఘటనాపటు
తరావిద్యావిలాసమహిమ్నాలోకేజనఃఅవిహితమపికరోతి అతోనా
స్మాకమపరాధఇతిభావః-శిఖరిణీవృత్తం॥ ౧౮

శ్లో॥ తృషాశుష్యత్యాస్యేపిబతిసలిలంశీతమధురంక్షుధార్తశ్శాల్యా
న్నంకబళయతిమాంసాదికలితం॥ప్రదీప్తే కామాగ్నౌసుదృఢత
రమాశ్లిష్యతివధూంప్రతీకారంవ్యాధేస్సు ఖమితివిపర్యస్యతిజనః॥

ఉ॥ శీతలవారిఁద్రావఁబడఁ జెందినవాఁడు క్షుధార్తుఁడిష్టమౌ । ష్టా
తతభక్ష్యమాంసకలితాన్నముసాపడుమన్మథాగ్నితా । పా
తురుఁడై నవాఁడుజవరాలిఁగవుంగిటిలోనఁ జేర్చునీ। రీతినిరోగ
శాంతికరకృత్యముభోగమనంగఁజెల్లునే॥ ౧౯

వ్యా॥ అ॥అజ్ఞానమహిమ్నైవసుఖాభాసేష్వన్నపానాదివిషయే
షుసుఖబుద్ధింకరోతీత్యాహ॥తృషేతి॥తృషా-తృష్ణయాఆస్యేశుష్యతి
శోషంప్రాప్నోతిసతి-శీతంచతన్మధురంచేతివిశేషణయోరపిమిథోవిశేష
ణవిశేష్యభావవివక్షాయాంవిశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమాసః-శై
త్యగుణయుక్తంసంతాపహారంచేత్యర్థః॥*॥ శీతలీక్రియతేతాపోయేనతన్మ
ధురంస్మృతమితిలక్షణాత్॥ యద్వా-మధురంశర్కరాపానకవన్మాధుర్య
సంయుక్తం సలిలముదకంపిబతితథాక్షుధార్తఃబుభుక్షాపీడితస్సన్మాం
సాదినామాంసఘృతపయోదధ్యాదివ్యంజనద్రవ్యేణేత్యర్థః- కలితంరు
చిరంస్వాదూకృత మిత్యర్థః-కలిః కామధేనుః శాల్యన్నంకబళ యతిభు
ఙ్క్తే-తథా కామాగ్నౌమదనదహనే- ప్రదీప్తేప్రజ్వలితేసతి- మన్మథోద్రే
కేసతీత్యర్థః-సుదృఢతరమతిగాఢంవధూం స్త్రియమాలింగత్యాశ్లిష్యతి
అతఃవ్యాధేఃక్షుత్తృష్ణాదిరూపామయస్యప్రతీకారంతదుపశాంతికరా
న్నపానాలింగనరూపౌషధసేవనరూపప్రతిక్రియామిత్యర్థః- సుఖంభోగ
ఇతిజనోవిపర్యస్యతి-విపర్యస్తబుద్ధింప్రాప్నోతినతుతత్త్వంజానాతీత్యర్థః-
అతస్మింస్తద్గ్రహోవిపర్యాసః అయంచఅజ్ఞానదుర్విలాసఏవేతిభావః॥

శ్లో॥ తుంగంవేశ్మసుతాస్సతామభిమతాస్సంఖ్యాతిగాస్సంపదః క
ల్యాణీదయితావయశ్చ నవమిత్యజ్ఞానమూఢోజనః । మత్వా
విశ్వమనశ్వరంనివిశతే సంసారకారాగృహేసం దృశ్యక్షణ
భంగురంతదఖిలంధన్యస్తుసన్న్యస్యతి॥ । ౨౦

చ॥ పొడవులుమాడువుల్ఘనులుపుత్రులుపెక్కులురమ్యసంపదల్।
పడఁతుకచారుశీలయెలఁబ్రాయమటంచు నరుండుమూఢుఁడై।
కడుజగమెల్ల శాశ్వతముగన్గొనిసంసృతిఁబొందిలోపలన్ । బడు
నిదిమాయయంచుపతిమంతుఁడుద విడుచన్సమస్తమున్॥ ౨౦

వ్యా॥అ॥ఏవం తావదజ్ఞో జనస్సంసారవిషయాసక్త్యా బద్ధో భవతిజ్ఞానీతుసర్వసంగంపరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవతీతినిగమయతి॥తుంగమితి॥ వేశ్మ-ప్రాసాదాదితుంగమున్నతం సుతాఃపుత్రాః సతాం సాధూనాం - విదుషాం - అభిమతా ఇష్టాస్సంప్రాప్తవిద్యావినయాదిగుణా ఇత్యర్థః - మతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమానార్థేక్తః - అతఏవ- క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీవిధానాత్-షష్ఠీ న సమస్యతఇతివక్తవ్యమితిసమాసనిషేధః-సంపదః ధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధయః సంఖ్యాతిగాః అసంఖ్యేయాః అపరిమితా ఇత్యర్థః-దయితా ప్రియతమా కల్యాణీ ఆనుకూల్యాదిగుణసంపన్నత్వాచ్ఛోభనా-తదుక్తం॥*॥ అనుకూలాంవిమలాంగీం కులజాంకుశలాం సుశీలసంపన్నాం।పంచలకారాంభార్యాంపురుషః పుణ్యోదయాల్లభతే హివయశ్చనవంనూతనం-యౌవనమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వయఃపక్షిణి బాల్యాదావిత్యమరః - ఇత్యేవమజ్ఞానేన మోహేనమూఢో వివేకశూన్యో జనః- విశ్వం - గృహాపత్యవిత్తదారాదిప్రపంచం అనశ్వరం- శాశ్వతంమత్వా ఆలోచ్యసంసారఏవకారాగృహం బందీగృహం- తత్రనివిశతే ప్రవిశతి తదాసక్తో భవతీత్యర్థః-నతుతస్యానర్థమూలత్వం జానాతీతిభావః- నేర్విశ ఇత్యాత్మనేపదం అతిసంకటతయా పరమనిర్బంధహేతుత్వాత్సంసారస్యకారాగృహత్వరూపణం॥ని॥కారాస్యాద్బంధనాలయఇత్యమరః- ధన్యస్తుసతుశబ్దః పూర్వస్మాద్వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి-తదేవాహ-తదఖిలం వేశ్మాద్యశేషప్రపంచం క్షణభంగురమశాశ్వతం-సందృశ్యసమ్యగాలోక్యసంపూర్ణావధ్రుశేః క్త్వాల్యబాదేశః- సన్న్యస్యతి- నతత్రాసక్తో భవతి- కింతుసరక్తో భవతీతిభావః-అతఃజ్ఞానేన సర్వానర్థమూలమజ్ఞానం నిరస్య కృతార్థో భవితవ్యమితి తాత్పర్యం- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౨౦

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే విషయపరిత్యాగ

విడంబనానామ ద్వితీయదశకమ్,

శ్లో॥ దీనాదీనముఖైస్సదైవశిశుకైరాకృష్టజీర్ణాంబరాక్రోశద్భిః
క్షుధితైర్నిరన్నవిధురాదృశ్యానచేద్గేహినీ । యాచ్ఞాభంగభ
యేనగద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం కో దేహీతివదేత్స్వదగ్ధజఠర
స్యార్థేమనస్వీపుమాన్॥ ౨౧

ఉ॥ ఆఁకొనియేడ్చులేఁజిఱుతలన్నముకైతనకొంగులాఁగఁబె । ల్లా
కటసోలుచుండెడునిజాంగనదుర్దశఁజూడఁడేనియా । చ్ఞాకల
నావిభంగభయసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై । చేకొనిదేహి
యంచడుగఁజేరునెకాలినపొట్టకెప్పుడున్॥ ౨౧

వ్యా॥ అ॥ అథయాచ్ఞాదైన్యదూషణమారభతే- అత్రఅభిప్రాయః విషయాణాంయాచ్ఞాదైన్యప్రయోజకత్వాద్విషయపరిత్యాగవిడంబనానంతర్యైణైతత్ప్రయోజ్యయాచ్ఞాజనితదైన్య ఽపిదూషణీయమేవేతిఅతస్తత్ప్రసంగానంతరమేతద్దూషయితుమారభతే-దీనేత్యాదిశ్లోకదశకేన।దీనాదీనముఖైరితి॥ దీనాదరిద్రాఃఅతఏవదీనానిశోభాహీనాని-।ముఖానియేషాంతైః కుతఃక్రోశద్భిఃరుదద్భిః తత్కృతఃక్షుధితైః సంజాతక్షుత్కైఃబుభుక్షితైరిత్యర్థః-క్షుధాశబ్దోప్యాబంతస్తస్మాత్తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతజితీతచ్ప్రత్యయః- తారకాదిరాకృతిగణః- క్షుదితిధకారాంతపక్షేతు- క్షుధంప్రాప్తైఃక్షుధితైఃక్షుధాతురైః-కర్తరిక్తః- వసతిక్షుధోరిడితీడాగమఃశిశుకైరత్యంతబాలకైః-అల్పార్థేకన్ప్రత్యయఃసదాసర్వదైవాకృష్టమన్నపానాదియాచ్ఞాపూర్వకమాక్షిప్తంజీర్ణాంబరం-విశీర్ణవస్త్రంయస్యాస్సా- తథానిరన్నా-అన్నపానరహితా- అతఏవవిధురావిహ్వలా- నిరన్నాచసావిధురాచేతివిశేషణసమాసఃఅన్నాభావాత్కష్టజీవనేత్యర్థః॥ సి॥ విధురఃప్రత్యవేతేస్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపీతివిశ్వః- గేహినీగృహిణీదృశ్యాదృష్టిగోచరా-నచేన్నసాద్యదితర్హిమనస్వీసుమేధాః- ధైర్యశాలీ-ప్రశంసాయాంఇనిఃకఃపుమాన్ యాచ్ఞాభంగాద్యద్భయంతేనగద్గదోహీనస్వరః-అనుకరణశబ్దోఽయం-యోగళఃకంఠఃతత్రత్రుట్యంతి-శకలీభవంతి-అతఏవవిలీనాన్యనుచ్చారితప్రాయాణ్యక్షరాణి- వర్ణాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా-స్వస్యదగ్ధఃక్లిష్టోయోజఠరః- ఉదరంతస్యార్థేతత్పూరణార్థ

మిత్యర్థః॥ ని॥ అర్థేఽక్లృప్తేచశబ్దాద్వాతాదర్థ్యే౽వ్యయసంజ్ఞితావిత్యను రః- దర్థశబ్దోఽత్రనిర్వేదాభిద్యోతకః-యథోక్తంసురేశ్వరవార్తికే॥*॥అస్యదగ్ధోదరస్యార్థేకిన్నకుర్వంత్యసాంప్రతమితి-దేహీతివదేత్ బ్రూయాత్ నకోఽపీత్యర్థః తస్యాఃదృశ్యత్వాదీదృగవస్థాపన్నోఽభవత్యతోఽనర్థమూలత్వాత్తత్పరిత్యాగోఽవశ్యంకర్తవ్యఇతిభావః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౨౧

శ్లో॥ అభిమతమహామానగ్రంధిప్రభేదపటీయసీ గురుతరగుణగ్రా
మాంభోజస్ఫుటోజ్జ్వలచంద్రికా। విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితాన
కుఠారికాజఠరపిఠరీదుష్పూరేయంకరోతివిడంబనామ్॥ ౨౨

శా॥ మానగ్రంధివిభేదనక్షమముశుంభద్ధైర్యగాంభీర్యము। ఖ్యానే
కప్రియసద్గుణాంబుజసమూహజ్యోత్స్నలజ్జాలతా। హానిస్ఫా
రకుఠారధారజఠరంబన్నట్టిపెన్బానయా। రానిందారదుదైన్య
వృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముంజూపుడక్॥ ౨౨

వ్యా॥అ॥ఇదానీందైన్యాస్యనర్థమూలంజఠరంనిందతి॥ అభిమతేతి॥అభిమతః కీర్తిప్రతిష్ఠావహత్వాదిష్టః- యోమహామానగ్రంధిగర్విష్ఠాభిమానగ్రంధిః-తస్యప్రభేదే-విశ్లేషణే- పటీయసీ- సమర్థతరా- పటుశబ్దాదీయసున్యుగితశ్చేతిజీప్ -గురుతరాఅతిశయేనవర్తమానాయేగుణగ్రామాఃగాంభీర్యధైర్యాదిగుణగణాఃతఏవాంభోజానితేషాంస్ఫుటంయథాతథాఉజ్జ్వలచంద్రికాపూర్ణిమాకౌముదీ-తత్సంకోచహేతుభూతేత్యర్థః విపులం విస్తృతంయథాతథావిలసత్ప్రకాశమానం- యల్లజ్జావల్లీవితానంవ్రీడాలతాదితతిస్తస్యకుఠారికాపరశుః-తదుచ్ఛేదనసాధనభూతేత్యర్థః- దుష్పూరాపూరయితుమశక్యా ప్రత్యహమన్నపానాది పూరితాపిపర్యాప్త్యభావాదితిభావఃఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః ఇయంజఠరముదరమేవపిఠరీకుండీ॥ని॥పిఠరఃస్థాల్యుఖాకుండమిత్యమరఃగౌరాదిత్వాత్ జీష్ తథాచకృష్ణామృతస్తవే॥*॥జఠరపిఠరీపూర్ణాయేనత్వతాసీతి-విడంబనాం యాచ్ఞానుకరణం-కరోతియాచ్ఞాదైన్యమస్మాభిరభినాటయతీత్యర్థః ఏతద్వ్యతిరేకేణదైన్యకారిణీనకోఽప్యస్తీతిభావః॥వల్లీకరోరకుఠారికేతిపారేనిశితతరపరశురిత్యర్థః రూపకాలంకారః హరిణీవృత్తం॥ భవతిహరిణీనస్మామ్లౌగోరసాంబుధివిష్టపైరితిలక్షణాత్॥ ౨౨

శ్లో॥ పుణ్యేగ్రామేవనేవామహతిసితపటచ్ఛన్నపాలింకపాలింహ్యా
దాయన్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధూమధూమ్రోపకంఠే।
ద్వారంద్వారంప్రవిష్టోవరముదరదరీపూరణాయక్షుధార్తో
మానీప్రాణైస్సనాథోనపునరనుదినంతుల్యకుల్యేషుదీనః॥ ౭౩

చ॥ అవనిసురావళీహుతహుతాశనకోమలధూమధూమలా। ప్ర
విశదవాటియందుఘనభాగమునందుఁగపాలపాణియై । భవ
నములందుభిక్షుఁగొనిప్రాణముదాల్చుటకొంతమేలుబాం। ధవు
లనుజేరవేఁడికడుదైన్యముఁజెందుటకంటెమానికిన్॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథమానినస్తావద్బంధుయాచ్ఞాయావరమన్యత్రభిక్షాశనతాత్పర్యేణ ప్రాణధారణమిత్యాహ॥ పుణ్యేగ్రామఇతి॥ న్యాయగర్భంమీమాంసాశాస్త్రంతత్ప్రకారగర్భితంయథాతథా- యద్వా- నీయంతేజ్ఞాప్యంతే-బుభుత్సితార్థాఏభిరితిన్యాయాః- వేదశాస్త్రపురాణాదయః తేగర్భేకుక్షౌయేషాంతేన్యాయగర్భాః అధీతాఖిలవిద్యాఇత్యర్థః॥ని॥కుక్షిభ్రూణార్భకాగర్భాఇత్యమరః-తథాభూతాద్విజాఃబ్రాహ్మణాఃతైఃహుతాఃఆజ్యాదిహవిర్భిస్సంతర్పితాః- యేహుతభుజోఽగ్నయస్తేషాంధూమేన ధూమ్రాణి- కృష్ణలోహితవర్ణాని- ఉపకంఠాని- అంతిమప్రదేశాయస్యతస్మిన్॥ధూమ్రధూమలౌకృష్ణలోహితే। ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రంచాప్యభితోఽవ్యయమితిచామరః అతఏవపుణ్యేపవిత్రేమహతివిపులేచ- విశేషణద్వయేననిస్సంకోచసంచారార్హత్వంసూచ్యతే గ్రామేఅగ్రహారే వనేఅరణ్యేవాతత్రాపివానప్రస్థాదీనాంవిద్యమానత్వాదితిభావః - సితపటేనశ్వేతవస్త్రేణఛన్నాపరేషాందృష్టిగోచరత్వాభావార్థమాచ్ఛాదితాతథావిశిష్టాచారాత్- పాలిరశ్రిర్యస్యాస్తాం॥ ని॥ పాలిస్త్ర్యశ్ర్యంకపంక్తిష్వితివైజయంతీ కపాలింభిక్షాహరణోచిత శరావమాదాయగృహీత్వాక్షుధార్తఃక్షుత్పీడితః మానీఅభిమానవాన్పురుషఇతిశేషఃఉదరమేవదరీగిరిగహ్వరం-తస్యాఃపూరణాయ పూర్త్యర్థమిత్యర్థః- తాదర్థ్యేచతుర్థీ-అథవా_ఉదరంపూరయితుమిత్యర్థః- తుమర్థాచ్చభావవచనాదితిచతుర్థీ- ద్వారంద్వారంప్రతిద్వారం- గృహమేధినామితిశేషః- నిత్యవీ

ప్సయోరితివీప్సాయాంద్విరుక్తిః-ప్రవిష్టఃభిక్షార్థఃమిత్యర్థః- ప్రాణేస్సనాథస్సహితశ్చేతిభిక్షాశనేనప్రాణధారణతత్పరస్స్యాచ్చేదిత్యర్థః వరం మనాక్ప్రియం॥ని॥ దైవాద్వృతేవరశ్శ్రేష్ఠేత్రిషుక్లీబంమనాక్ప్రియమిత్యమరః దినేదినే అనుదినంప్రత్యహమిత్యర్థః - యదార్ధ్వయోఃభావః తుల్యకుల్యేషు సమానకుల్యేషుసమానకులోద్భవేషు తన్మధ్యఇత్యర్థః- దీనఃపునః దైన్యవాంశ్చేన్నవరం-బంధుమధ్యేయాచ్ఞాదైన్యనీచజీవనాద్వరంభిక్షాన్నేనప్రాణధారణం- నబంధుమధ్యేధనహీనజీవనమితివచనాదితిభావః- అత్రయద్యపి॥*॥ త్యజంత్యసూన్శర్మచమానినో వరంత్యజంతి నత్వేకమయాచితవ్రతమితివచనాన్మానినస్సర్వథాఅయాచితత్వమేవ ముఖ్యవ్రతం తథాపియదిక్షుధాతురత్వేనయాచ్ఞాప్రవృత్తిస్స్యాత్తదాకుత్రచిదపరిజ్ఞాతదేశేశ్రోత్రియగృహేషుకపాలభిక్షాన్నభక్షణేనోదరపూరణంకర్తవ్యంనతుబంధుజన యాచ్ఞాప్రాణ సంకటేపితస్యాః పరమనైచ్యావహత్వాదితిగూఢాభిసంధిఃస్రగ్ధరావృత్తం-తదుక్తంకేదారేణ॥మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణత్రిమునియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయం॥ ౨౩

శ్లో॥గంగాతరంగకణశీకరశీతలానివిద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలా
తలాని। స్థానానికింహిమవతఃప్రళయంగతానియత్సావ
మానపరపిండరతామనుష్యాః॥ ౨౪

తే॥ పూతగంగోర్మిశీకరశీతలములు। లలితవిద్యాధరాధ్యుషితశి
లాతలములు। హిమగిరిస్థానములు నశియించెనో క్కొ। నరు
లునిందితపర పిండనిరతులగుట॥ ౨౪

వ్యా॥అ॥అథవిశిష్టగత్యంతరాభావవితర్కద్వారాదూషయతి॥ గంగేతి॥గంగాతరంగాణాంభాగిరథికల్లోలానాం-యేకణాఃబిందవః తేషాం శీకరైఃప్రాలేయప్రాయలేశైః-అథవా- కణాఃస్థూలబిందవః- శీకరాః సూక్ష్మాః-తైఃశీతలానిశిశిరాణి-ఘనశీకరేతివాపాఠః - తథాసాంద్రా ఇత్యర్థః- విద్యాధరైర్దేవయోనివిశేషైరధ్యుషితాని అధిష్ఠితాని- గత్యర్థకర్మకేత్యాదినావసేఃకర్మణిక్తః-వచిస్వపిత్యాదినాసంప్రసారణంఅతఏవచారూణిమనోహరాణి - శిలాతలానియేషుతానితథోక్తానివిశేషణద్వ

ష్మైనై తేనపరమపవిత్రత్వంచసూచ్యతేహిమవతః హిమాద్రేస్స-బంధీని స్థానాని- ప్రాంతప్రదేశాః ప్రళయంగతానికిం నష్టానికింకంశబ్దో త్రవితర్కే ॥ ని॥ కుత్స్నాప్రశ్న వితర్కేషుక్షేపేకింశబ్ద ఇష్యత ఇతిశాశ్వతః నను కుతః ఏవంవిద్యమానేష్వవస్థానేషు వినాశోవితర్క్యత ఇత్యాశంక్యతత్ర కారణమాహ- యద్యస్మాత్కారణాన్మనుష్యాజనాః సావమానేషుయాచ్ఞయాతిరస్కారాచరణపూర్వకందత్తేషుపరపిండేషు పరాన్నేషు రతా ఆసక్తాః తాదృక్పరపిండాశనేనప్రాణతాప్రాణతత్పరాజాతా ఇత్యర్థః- యదిస్థానానినశ్యేరన్-తర్హిజనాఈదృక్కష్టయాచ్ఞాతత్పరాన భవేరన్ తేషాంనష్టత్వాదేవేదృగ్దురవస్థాపన్నా ఇతికృత్వాఏవంవితర్క్యత ఇతి వాక్యార్థః యద్వా-గత్యంతరాభావంప్రశ్నద్వారాదూషయతిగంగేతి-కింశబ్దోత్రప్రశ్నేనన్వేవంకుతః పృచ్ఛ్యత ఇత్యతఆహ- యస్మాత్కారణాత్ హేమనుష్యాః సావమానపరపండరతాః యూయంజాతా ఇతి శేషః- అతఃప్రశ్నస్యావకాశ ఇతిభావః అస్మాత్సమానం ఏతేనదుర్భగ యాచ్ఞాపిశాచికామూర్ధన్యశనింపాతయిత్వా గిరిపరిసరేషుసుఖేనవర్తితవ్యమితి సూచితం- వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౮

శ్లో॥కింకందాఃకందరేభ్యఃప్రళయముపగతానిర్ఝరావాగిరిభ్యః
ప్రధ్వస్తావాతరుభ్యస్సరసఫలభృతోవల్కలిన్యశ్చశాఖాః । వీ
క్ష్యన్తేయన్ముఖానిప్రసభమపగతప్రశ్రయాణాం ఖలానాం దుః
ఖాప్తస్వల్పవిత్తస్మయపవనవశానర్తితభ్రూలతాని॥ ౨౯

మ॥ఇలఁగందంబులుమూలముల్పడసెనో యేళ్లింకెనో కొండలన్ ।ఫ
లముల్పారలువృక్షశాఖలయెడం బాడయ్యెనో చూడఁగే । వల
దుఃఖాప్తమితార్థగర్వపవనవ్యానర్తితభ్రూలస। త్ఖలభూపాస్య
ములగ్గఁజూచెదరుభ్రాంతస్వాంతులైయాచకుల్॥ ౨౯

వ్యా॥అ॥ఇదానీంపునర్జీవనోపాయాంతరాభావవితర్కద్వారాదూషయతి॥కిమితి॥ కందరేభ్యోగుహాభ్యస్సకాశాత్ కందాఃకందమూలాదిపదార్థాః క్షుణ్ణివారణక్షమాఇతిభావః ప్రళయంవినాశం - విరామమితియావత్ ఉపగతాఃప్రాప్తాఃకిం- జుగుప్సావిరామేత్యాదినా పంచమీ-

ఏవముత్తరత్రాపి కింశబ్దో వితర్కే- తథా గిరిభ్యస్సకాశాన్నిర్ఝరాః రావా
ప్రవాహాశ్చవా-ఉపశమకరా ఇతిభావః ప్రళయముపగతాః కిమితిసంబం
ధః॥ని॥ ప్రవాహోనిర్ఝరో ఝరఇత్యమరః॥ని॥ వాస్యాద్వికల్పోపమయోరే
వార్థేచ సముచ్చయ ఇతిచామరః తథా తరుభ్యః వృక్షేభ్యస్సకాశాత్-సర
సాని మాధుర్యరసయుక్తాని-ఫలానిబిభ్రతీ తథోక్తాః-వల్కలిన్యః వల్కల
వత్యః-ఏతేనవిశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుసమృద్ధత్వాచ్ఛాదనయోగ్య
త్వేసూచితే ఇత్యవగంతవ్యం శాఖాచ్ఛప్రధ్వస్తావా వినష్టాః కిం-అత్యయా
నామనేకార్థత్వాత్ నను విద్యమానకందమూలాదిష్వవిద్యమానత్వం కు
వితర్క్యత ఇత్యత ఆహ-యద్యస్మాత్ప్రసభమత్యంతం అపగతప్రశ్రయా
ణాం వినయశూన్యానాం ఖలానాం దురీశానాం దుఃఖాప్తమతిక్లేశేన ప్రా
ప్తం తదపిస్వల్పం యద్విత్తంధనం-తేనయస్స్మయో గర్వస్సఏవపవనస్స్మయః
పవన ఇవ తద్వశాదానర్తితాశ్చాలితాః భ్రువఏవలతాః భ్రువోలతా ఇ
వచయేషాం తాని-సవికారాణీత్యర్థః-స్మయపవనేత్యత్ర భ్రూలతా ఇత్య
త్రచ ఉపమారూపకయోస్సాధకప్రమాణాభావాత్సందేహసంకరః-ము
ఖానివీక్ష్యంతే దృశ్యంతే-యాచకజనైరితి శేషః కందమూలాదీనాం విన
ష్టత్వే దేవజనైర్దురీశ్వర పరిచర్యాతత్పరైర్భూయతే జీవనోపాయా
ర్థమతస్తదభావ వితర్కస్యావకాశ ఇతిభావః యద్వా - జీవనోపా
యాంతరాభావ ప్రశ్నద్వారానిందతి-కింకందా ఇతికింవాశబ్దా ప్రశ్నే
అతఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇత్యత ఆహ యస్మాత్కారణాద్దుర్వినీతదురీశ్వర
ముఖాన్యవలోక్యంతే యుష్మాభిస్తస్మాదభావప్రశ్నోయ జ్యత ఇతిభావః
శేషంసమానం-అత్రాయామభిసంధిః-పరమనైచ్యావహం శాస్త్రనిషిద్ధం
చేద్దుర్వినీతసేవనోపజీవనంపరిత్యక్తం॥ ౨౫

శ్లో॥ పుణ్యైర్మూలఫలైస్తథా ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాధునా
భూశయ్యాం నవపల్లవైరకృపణైరుత్తిష్ఠ యావో వనమ్। క్షు
ద్రాణామవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా వి
త్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే॥ ౨౬

వ॥ ప్రవిమలకందమూలఫలపక్కలజీవికఁజేయుమూర్వాపై। నవ

నవపల్లవంబులనోనర్పుముపానుపులెమ్ముపావనా। టవికిని
బోవుమయ్యెడదృఢద్రవిణామయదుర్వికారగా । రవవిక
లోక్తులైమెలఁగురాజులపేరును జెప్పఁడెవ్వఁడున్॥ ౨౬

వ్యా॥ అ॥ అథఖలానాంముఖానిదృశ్యంతఇత్యనేనసూచితనిందాంప్ర
కటయితుంచిరకాలదురీశసేవాపర్ఖిన్నస్యకస్యచిన్నిర్వేదవచనమభినీయా
హ॥ఫుణ్యైరితి॥ అథునేదానీంపుణ్యైఃపవిత్రైః మూలైఃకందమూలైః ఫ
లైఃకదళీరసాలపనసాదిఫలైశ్చ- అపవిత్రరక్తమూలకకాళింగఫలాదిభ
క్షణనిషేధస్మరణాత్పుణ్యైరిత్యుక్తం-తథాఅనిర్వాచ్యతయాప్రియప్రణ
యినీమితిపాఠేహేప్రియసఖేఇత్యర్థః ప్రణయినీం- పరమసుఖావహాత
యాప్రియతమాం-విశిష్టకందమూలాద్యశనస్యానశనప్రాయత్వాత్తస్యాపి
తపోనానశనాత్పరమితితపః పర్యవసానత్వాత్తస్యచతపసాకల్మషంహం
తీతిసకలకర్మనివర్తనద్వారాపరమసుఖావహత్వాదితిభావః వృత్తింజీ
వికాం॥ని॥వృత్తిర్వర్తనజీవనఇత్యమరః కురుష్వవిధేహితథా అకృపణైర
మ్లానైః నవపల్లవైః భూవిశయ్యాంచ కురుష్వఅతః ఉత్తిష్ఠఉత్థితోభవవి
లంబంమాకుర్విత్యర్థః వనంప్రతియావోగచ్ఛావఃయాస్యావఇత్యర్థః కిమ
నేననీచసేవనేనేతి శేషః॥వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః-యా
మోవనమితినసాధీయాన్పాఠఃగమనేఅభ్యుచ్చయంఫలమాహ-యత్రవనే
క్షుద్రాణాందీనానాంకుతః- అవివేకేనాజ్ఞానేనమూఢానికర్తవ్యాకర్త
వ్యవిచారశూన్యాని-మనాంసియేషాం తేషాం-తథాసదాసర్వదా-విత్తమే
వవ్యాధిస్సన్నిపాతాదిరోగస్తేనయోవికారః విపరీతభావస్తేనవిహ్వలావిక
లా-అవిస్పష్టాఇతియావత్ తథాభూతాగిరోయేషాం తేషామీశ్వరాణాం
రాజ్ఞాం-నామాపినామధేయమపినశ్రూయతేనాకర్ణ్యతేకిముతదర్శనసే
వనాదికథేతిభావఃతస్మాదైహికాముష్మికఫలలేశసంబంధశూన్యంనీచసే
వనంపరిత్యజ్య సకలశ్రేయస్సంపాదకం వనంప్రవజవనవాస ఏవావశ్యం
కర్తవ్యఇతితాత్పర్యం- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౨౬

శ్లో॥ఫలంస్వేచ్ఛాలభ్యంప్రతివనమఖేదంక్షితిరుహాంపయఃస్థానేస్థా
నేశిశిరమధురంపుణ్యసరితామ్ । మృదుస్పర్శాశయ్యాసులలిత

లతాపల్లవమయీం సహంతే సంతాపం తదపి ధనినాం ద్వారి
కృపణాః॥ ౨౪

ఉ॥ కలవుపచేళిమంబులయి కానలలోఁ బలఁబండుద్రుమాఁకులం।
గలవుపవిత్రవాహినులఁగమ్మనిశీతలవారిపూరముల్। గల
వుచివుళ్లపాన్పులవిగో కొనసేరకదీనులై ధనా। ఢ్యులగవని
న్వసించినరులోలిసహింతురుతీవ్రతాపముఁ॥ ౨౪

వ్యా॥అ॥అథచపునస్స్వత్యామపినిరవధిక నిరాతంకజీవన సాధనసామగ్ర్యాంకృపణాఃస్వకార్పణ్యమత్యజంతఃపరయాచ్ఞాదైన్యేనక్లిశ్యంతికిం కర్తవ్యమిత్యాహ॥ఫలమితి॥వనేవనేప్రతివనం-నత్వేకత్రైవక్లృప్తమిత్యర్థః॥అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా యథార్థేఽవ్యయీభావఃనవిద్యతేఖేదోయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా అఖేదమక్లేశంస్వేచ్ఛయా-స్వచ్ఛందేన లభ్యంప్రాప్యం-నతుపరప్రేష్యమితిభావః క్షిత్యాంరోహంతీతిక్షితిరుహఃక్విప్-తేషాంకదళీరసాలపనసాదితరూణాంఫలమస్తీతి శేషః-ఉదరపూరణపర్యాప్తమితిభావః తథాస్థానేస్థానేప్రతిస్థానం-వీప్సాయాంద్విరుక్తిః శిశిరమధురం వ్యాఖ్యాతమేతత్ పిబతిసలిలంశీతమధురమిత్యత్ర-పుణ్యసరితాం-గంగాగోదావర్యాదిపుణ్యనదీనాంపయస్తీర్థమస్తీతి శేషః-స్నానపానాభ్యాంబాహ్యాభ్యంతరపంకప్రక్షాళనద్వారాతృష్ణోపశాంతికరమితిభావః-ఏతేనోభయేషామపిశాస్త్రప్రసిద్ధంపరోపకారకత్వసూచితం-తదుక్తం॥*॥పరోపకారాయఫలంతివృక్షాఃపరోపకారాయవహంతినద్యఇతి తథామృదుః-అకఠినఃకోమలఇతియావత్-స్పర్శోయస్యాస్సా-హంసతూలికాతల్పకల్పేత్యర్థఃకుతఃసులలితాన్యతి కోమలానియానిలతాపల్లవానితన్మయీ - తత్ప్రచురా - తైర్నిర్మితేత్యర్థః॥అథవాతన్మయీతద్వికారాత్ప్రాచుర్యేవికారార్థేమయడితిజీప్-శయ్యాచాస్తీతి శేషః సుఖస్వాపోచితేతిభావః తదపితథాపి ధనినాంధనాఢ్యానాం ద్వారిప్రతీహారప్రదేశే॥ ని॥ స్త్రీద్వాద్వారంప్రతీహారఇత్యమరః కృపణాః-ధనలిప్సాపరతంత్రాః సంతాపంతదనువర్తనాద్యాయాస పరితాపంసహంతే-మృష్యంతిశ్రేయోర్థినాం ... ... తర్కవ్యమితిభావః అతఃఫలలాభ

సంబంధశూన్యాం ప్రత్యుత బలవదనిష్టానుబంధినీం దురంతసంతాపకారిణీం పరమకార్పణ్యాకర్ణజపామిహాముత్రచకీర్తిప్రతిష్ఠాభంజినీంయాచ్ఞాదైన్యపరమనీవత్వాద్గూషణీంపాపిష్ఠామిమాందురీశ్వరద్వారబహిర్వితర్దికాదురాకారఘాకేనీంవివేకోచ్చాటనమంత్రేణోత్సార్యానేకశ్రేయస్సంపాదికాంవనవాస జీవికాశ్రియమేవసమాశ్రయే ద్విద్వానితి తాత్పర్యంతదుక్తంశ్రీభాగవతే॥*॥చీరాణికింపథినసంతిదిశంతిభిక్షాంనోవాంఘ్రిపాః పరభృతస్సరితోప్యశుష్యన్। శుద్ధాగుహాఃకిమునసంతిమహానుభావాయస్మాద్భజంతియతయోధనదుర్మదాంధానితి- శిఖరిణీవృత్తమ్॥ ౨౭

శ్లో॥ ఏవర్తంతేధనపతిపురఃప్రార్థనాదుఃఖభాజోయేచాల్పత్వందధతివిషయాక్షేపపర్యాప్తబుద్ధేః। తేషామంతస్స్ఫురితహసితంవాసరాణిస్మరేయంధ్యానచ్ఛేదేశిఖరికుహరగ్రావశయ్యానిషణ్ణః॥

చ॥ ధనపతిముందలనిల్చికడుదైన్యముఁజూపెడువారలెవ్వరో।ఘ
నవిషయాభిలాషమతిఁగల్పనమీఱిననీచులెవ్వరో। మొనయు
చువారిదుష్టదినముల్మదినవ్వితలంతునాత్మచిం।తనముతుదిన్
గుహాంతరమునన్రుచిరోపలతల్పశాయినై॥ ౨౭

వ్యా॥అ॥ఇదానీందురీశ్వరసేవన యాచ్ఞాదైన్యతత్పరవిషయాక్షిప్తచిత్తనిందావశేనస్వస్యసిద్ధవద్బావిశ్రేయోదశాంసూచయన్నాహ॥యఇతి॥ధనపతేర్ధనాఢ్యస్యపురోగ్రే-ప్రార్థనాదుఃఖంయాచ్ఞాదైన్యంభజంతీతితథోక్తాస్సంతః - భజోణ్విః యేపురుషావర్తంతే తథాయేచపురుషాఃవిషయాక్షేపేభోగసంగ్రహే - పర్యాప్తాతావన్మాత్రేపివపర్యవసితా-నతుతత్త్వవిచారఇత్యర్థః- తాదృశీయాబుద్ధిస్తస్యాః- పర్యస్తేతిపాఠే విషయాక్షేపేణభోగాసక్త్యా- పర్యస్తా-విపరీతా- యద్వా-విషయాక్షేపేణవిషయకృతోపప్లవేనపర్యస్తా విక్షిప్తా-యాబుద్ధిః తస్యాఃహేతోరల్పత్వం నీచత్వందధతి- తేషాంపురుషాణాంవాసరాణి- దివసాన్తదనుభూతదుర్దినానీత్యర్థః॥ని॥వాతుక్లీబేదివసవాసరావిత్యమరః అభిమతదేవతాయాంచిత్తస్థిరీకరణంధ్యానం - తస్యవిచ్ఛేదే అవసానేబ్రహ్మధ్యానోత్థానసమయ ఇత్యర్థః శిఖరికుహరే గిరిగహ్వరే గ్రావా - పాషా

ణస్స ఏవ శయ్యా-తస్యాం నిషణ్ణాః-విశ్రమార్థం శయితస్సన్నిత్యర్థః అంతరంతఃకరణ ఏవ-స్ఫురితం-సముత్పన్నం హసితం హాసో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తదానీం తేషామపహాస్యత్వాత్తదనుభావత్వేనోత్పన్నహాసగర్భితమిత్యర్థః స్మరేయం॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకా ఇతి వచనాత్కశ్చిచ్చింతావశదృష్టివశాద్వాసముద్బుద్ధసంస్కారస్తదీయదుర్దినాని స్మృతివిషయాణికుర్యామిత్యర్థః వాసరాణాం స్మరేయమితి పాఠః తథా-అ గర్ధదమేశాంకర్మణీతికర్మణిషష్ఠీ- అధీగర్థాః నావశేషాధికారాత్-అశేషత్వవివక్షాయాంతు ద్వితీయైవస్మర్యతే-సంభావనాయముత్తమపురుషైకవచనం-యథాహం యాచ్ఞాదుఃఖాభిసంతప్తవిషయాక్షిప్తచిత్తజనమర్దశాదర్శనాత్సంజాతనిర్వేదః కేనచిద్భాగ్యోదయేన పరమేశ్వరానుగృహీతస్తద్ధ్యానోద్ధ్యానే తదీయదుర్దినస్మరణతత్పరో భవేయం- తథావివేకిభిః శ్రేయోర్థిభిః భవితవ్యం నతు తద్వద్దుర్దశాభాగ్భిరితి నిగూఢోపదేశస్తాత్పర్యార్థవిషయీకృత ఇత్యవధేయం మందాక్రాంతావృత్తం॥ ౨౮

శ్లో॥ ఏసంతోషనిరంతరప్రముదితాస్తేషాం నభిన్నా ముదో యేత్వ
న్యేధనలుబ్ధసంకులధియస్తేషాం నతృష్ణాహతా। ఇత్థం కస్య
కృతే కృతస్సవిధినా తాదృక్పదం సంపదాం స్వాత్మన్యేవ స
మాప్తహేమమహిమా మేరుర్నమేరోచతే॥ ౨౯

మ॥ వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ వర్ణింపనెవ్వారుని ర్భర
ముల్వారికి మోదముల్కనకలుబ్ధస్వాంతులౌ వారికి। న్విరతిం
బొందదు తృష్ణ యెవ్వనికిఁ గావింపంబడెన్ బ్రహ్మచే। స్థిర
సంపన్నిధి మేరువాత్మధృతలక్ష్మీకంబునాక్లిష్టమే॥ ౨౯

వ్యా॥ అ॥ అథతృష్ణాయా యావతాప్యుపసంహారాభావాత్కింయాచ్ఞాదైన్యేనేత్యాహ॥ య ఇతి॥ యేపుమాంసః దైవాల్లబ్ధేన వస్తునా జనితమనోవిలాసస్సంతోషస్తేన నిరంతరం సతతం ప్రముదితాః- పరితుష్టాః తృప్తా ఇతి యావత్ తేషాం ముదః ఆనందా నభిన్నాః కింతు ప్రవృద్ధా ఏవేత్యర్థః తథాన్యే ఇతరే- యేపుమాంసః ధనేలుబ్ధా - గార్ధ్యవతీ అత ఏవ సంకులాధియ్యేషాం తే తథోక్తాస్తేషాం తృషావస్తుస్పృహాసహతా- నవిరతేత్య

ర్థః-ధనలోభస్యేయత్తాభావాదితిభావః ఇత్థమేవం వ్యవస్థితే సతీతి శేషః-సుప్రసిద్ధః సంపదాం - రత్నాదిసమృద్ధీనాం తాదృగిత్థమితివక్తుమశక్యం పదం-స్థానం అనిర్వాచ్య ధనసంపదాస్పదమిత్యర్థః తథాప్యాత్మన్యేవస్వస్మిన్నేవసమాప్తః-పర్యవసితః-నతుపరోపకారపర్యాప్త ఇత్యర్థః-తాదృశోహేమమహిమాకాంచనసంపత్తిర్యస్య తథోక్తో మేరుర్విధినా బ్రహ్మణా-కస్యకృతే-కస్యపుంసః ప్రయోజనార్థం కృతో నిర్మితః-నిత్యసంతోషసంపన్నానామనపేక్షితత్వాదర్థలుబ్ధానామపర్యాప్తత్వాచ్చానుపయోగాదితిభావః అతోఽనర్థకత్వాత్-మేమహ్యంనరోచతే రుచి గోచరో న భవతి-నసమ్మత ఇత్యర్థః-రుచ్యర్థానాం ప్రియమాణ ఇతిచతుర్థీ-తస్మాత్సుర మేరుతుల్యధనలాభేపితృష్ణాధనపిశాచ్యాః- పరితోషాభావాత్తత్ప్రయుక్తయాచ్ఞాదైన్యవిభ్రాంతింతత్త్వవిచారేణనిరస్యసంతుష్టాంతఃకరణైస్స్వవితవ్య మాయుష్మద్భిరితి తాత్పర్యం॥ శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౨౯

శ్లో॥ భిక్షాహారమదైన్యమప్రతిసుఖంభీతిచ్ఛిదంసర్వతో దుర్మాత్స
ర్యమదాభిమానమథనందుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్। సర్వత్రాన్వహ
మప్రయత్నసులభంసాధుప్రియంపావనం శంభోస్సత్రమవా
ర్యమక్షయనిధింశంసంతియోగీశ్వరాః॥ ౩౦

మ॥ అభివర్ణింతురుయోగిపుంగవులుభిక్షాహారమున్స్వాత్తదై। స్వభ
యక్రోధమదాభిమానజడిమాహంకారమున్సత్సుఖ। ప్రభ
వంబశ్రమలభ్యమూర్జితమవార్యంబక్షయంబుగ్రదః। ఖభి
దాదక్షుణుశంభుసత్రముమహాకైవల్యసత్పాత్రముణ్॥ ౩౦

వ్యా॥ అ॥ తర్హికథంజీవనమిత్యాశంక్యతదుపాయంసపరికరంనివేదయన్నిగమయతి॥ భిక్షేతి॥ యోగీశ్వరాః- పరమార్థతత్త్వజ్ఞాః మహాయోగినః భిక్షాహారంభైక్షాశనంకర్మ-నవిద్యతే దైన్యంయాచ్ఞాకార్పణ్యంయస్మింస్తత్తథోక్తం-దేహీత్యుచ్చారణానంతరమేవ సద్గృహస్థైర్బహుమానపూర్వకందీయమానత్వాదితిభావః- యద్వా- వ్యావహారికదైన్యసంభవేపిపారమార్థికదైన్యాభావాదితిభావః నవిద్యతే ప్రతిసుఖంయస్యతత్తథోక్తం స్వయమేవ నిరతిశయసుఖం - నతుస్వస్య ప్రతిభటభూతం సుఖాంతరమ

స్తీత్యర్థః-సర్వతస్సర్వత్రాపిభీతిచ్ఛిదంభయవినాశకం- భిక్షాశనస్యేశ్వర స్యాకుతోభయత్వాదితిభావః- దుష్టానాం-దుస్స్వభావానాం - మాత్స ర్యమదాభిమానానామసహిష్ణుత్వదర్పాహంకారాణాంమథనంనిరాసకం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనంసాంసారికాశేషబాధానివర్తకం - యద్వా - దుః ఖౌఘస్యఏకవింశతిమహాదుఃఖసముదాయస్య-విధ్వంసనం విచ్ఛేదకం - ఏ కవింశతిమహాదుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదానమిత్యర్థః అత్యంతికదుఃఖధ్వం సోమోక్షఇతివైశేషికాస్తార్కికాశ్చ అత్రయత్కించిద్వక్తవ్యమస్తివిస్త రభయాన్నోచ్యతేసర్వత్రసర్వేష్వపిదేశేష్విత్యర్థః - తత్రాస్య-ప్రాహంప్ర తిదినంతత్రాపిచాప్రయత్నంయత్నంవినైవసులభఃసుఖలభ్యమిత్యర్థః- సాధూనామనహంకారిణాంప్రియమిష్టంపావనంపవిత్రం - శంభోశ్శివ స్యసత్త్రింత్యస్తిసాధనమిత్యర్థః- రుద్రోయేనకపాలపాణిపుటకేభిక్షా టనంసేవతఇత్యనేనైవోక్తత్వాత్- యద్వా-శంభోస్సత్త్రింశంభుభక్తి నిరతానాంసత్త్రిమిత్యర్థః-ఖండమండలాధిపతిసత్త్రింతునశ్వరం ఇదంతు సకలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వాచ్ఛాశ్వతమితిభావః- అతఏవావాప్యం నకేనాపినివారయితుంశక్యం అక్షయనిధిమవినాశినిదానంచ-నిత్యోపయో గేప్యక్షయభావాదితిభావః శంసంతి-కథయంతి అనుభవసిద్ధత్వాదితంవ ర్ణయంతీత్యర్థఃఅతోఽనర్థపరంపరాజనితహైన్యంయాచ్ఞాదైన్యం విహాయోత్తరీత్యా సమస్తసద్గుణవిచిత్రంశంభుసత్త్రింపామరాణికోక్తం సమాశ్రయణీయమితిభావః-వృత్తంపూర్వవత్॥   ౩౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే యాచ్ఞాదైన్య
దూషణంనామతృతీయదశకం.

శ్లో॥ భోగేరోగభయంకులేచ్యుతిభయంవిత్తే నృపాలాద్భయం
మానేదైన్యభయంబలేరిపుభయం రూపేజరాయాభయమ్। శా
స్త్రేవాదిభయంగుణేఖలభయం కాయేకృతాంతాద్భయంస
ర్వంవస్తుభయాన్వితంభువినృణాంవైరాగ్యమేవాభయమ్॥ ౩౧

చ॥ బలగుణభోగరూపకులభర్మకళేబరశాస్త్రమానముల్। బ
లిఖలరుగ్జరాచ్యుతినృపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం। కులభయ

యుక్తముల్నరులకున్భువినెన్నియునిర్భయంబులే । నేలకొనిమె
న్నిభంగులనునిర్భయమొక్కవిరాగమేసుమీ॥ ౩౧

వ్యా॥ అ॥ అథభోగానామస్థైర్యాత్కథనేయాచ్నాదైన్యమదూషిత
ప్రాయమేవేతిమనసినిధాయతద్దూషణానంతరంభోగాస్థైర్యమాహ॥ భో
గఇతి॥భోగేస్రక్చందనవనితాసంభోగసుఖానుభవే॥ని॥ భోగస్సుఖేస్త్ర్యాది
భృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః-రోగాద్వాతపిత్తాద్యామయా
ద్భయమస్తీతిశేషః-తస్యతదంతరాయత్వాదితిభావః-కులేసద్వంశే - చ్యు
తేరాచారభ్రంశాద్భయంతస్యాస్తదప్రతిష్ఠావహత్వాదితిభావః-అథవా
చ్యుతేస్సంతానవిచ్ఛేదాద్భయంతస్యాస్సంప్రదాయోపహతిహేతుత్వా
దితిభావః-విత్తేద్రవ్యసమృద్ధౌనృపాలాద్రాజ్ఞోభయం - తస్యతదపహ
ర్తృత్వాదితిభావః మానేఅభిమానేదైన్యాత్కార్పణ్యాద్భయం- తస్య
తద్భంగహేతుత్వాదితిభావః బలేసామర్థ్యేరిపోశ్శత్రోర్భయం-తస్య
తద్దమనశీలత్వాదితిభావః రూపేసౌందర్యేజరాయావార్ధకావస్థాయా
భయం-తస్యాస్తద్విలోపిత్వాదితిభావః శాస్త్రేవేదాంతాదిశాస్త్రకలా
పేవాదిభ్యః-శుష్కతర్కకలహకంటకేభ్యఃభయం తేషాం తదపరోక్ష
కత్వాదితిభావః గుణేవిద్యా వినయాదిగుణగణేఖలాద్దుర్జనాద్భయం
తస్యతద్దూషకత్వాదితిభావః కాయే దేహే కృతాంతాద్యమాద్భయం-
తస్యతదంతకరత్వాదితిభావః॥ని॥కాయోదేహఃక్లీబపుంసోః- కృతాంతో
యమసిద్ధాంతావితిచామరః సర్వత్రభీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపా
దానత్వాత్పంచమీ అతఃభువిన్నృణాంసంబంధిసర్వంవస్తు-భోగాద్యశేషార్థ
జాతం-భయాన్వితముక్తరీత్యాభయసహితం సాంతకత్వాత్సాపాయమి
త్యర్థః-కింతు విరాగోవిషయాభిలాషోయేషాం తేవిరాగాస్తేషాంభా
వోవైరాగ్యం తదేకమేవ-నవిద్యతేభయంయస్యతదభయంభయహేతు
త్వాభావాన్నిర్భయం నిరాంతకత్వాన్నిరపాయమిత్యర్థః- యద్వా - వి
రాగా అస్థిరభోగాస్తేషాంభావోవైరాగ్యం తదేకమేవనవిద్యతేభయం
యస్యతదభయం భయహేతుత్వాద్వ్యభినివేశంపరిత్యజ్య సుస్థిరవైరాగ్య

మేవాశ్రయణీయం శ్రేయస్కామైరితి భావః ఇత్థం భోగ ఇత్యాదిష్వధికరణ సప్తమ్యాశ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం- సతిసప్తమ్యాశ్రయణే త్వేవం వ్యాఖ్యేయం అతస్సర్వం భువి నృణాం భయాన్వితం భయాకులమిత్యర్థః- కింతు వైరాగ్యమేవ న విద్యతే భయం యస్మాత్తత్ అభయం భయనివారణమిత్యర్థః సతి వైరాగ్యే సర్వస్యాపి మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్ అతః భయావహం భోగాదికం పరిత్యజ్య భయాపహం వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యం శేషం సమానం- ఏతదాద్యాపంచపద్యాత్ శార్దూలవిక్రీడితం||

శ్లో॥ ఆక్రాంతం మరణేన జన్మ జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యౌవనం సం
తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాంగనావిభ్రమైః। లోకైర్మ
త్సరిభిర్గుణా వనభువో వ్యాళైర్నృపా దుర్జనైరస్థైర్యేణ విభూ
తయోఽప్యుపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా॥ ౩౨

చ॥ జననము చావుచేత శమసౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ। వ్వనము
జరార్తిచేత గుణవర్గము కూళలచేత రాజులు। జనములచే
ముదంబు సనరాగము చేసిరులెల్ల లేమిచే । విసహతిం గెంటె దో
షపరివిద్ధముగా నెతలంప సైద్ధియు౯॥ ౩౨

వ్యా॥ అ॥ ఉపక్రాంతం భోగాస్థైర్యం తత్ప్రపంచ్యాన్యేన సమర్థయతి॥ ఆక్రాంతమిత్యాదిభిః- ఆక్రాంతమితి॥ జన్మ ఉత్పత్తిః మరణేన స్వరూపనాశకేన మృత్యునా ఆక్రాంతం గ్రస్తం॥ * ॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ। అద్య వాబ్దశతాంతే వా మృత్యుర్వై ప్రాణినాం ధ్రువః ఇత్యాదివచనాదితి భావః అత్యుజ్జ్వలం అతిశయేన భాస్వరం యౌవనం నూతనవయః తారుణ్యమితి యావత్ జరసా జరయా- ఆపాయహేతుభూతయా ఆక్రాంతం - జరయా జరసన్యతరస్యామితి జరసాదేశః- సంతోషః స్వైవవశాల్లబ్ధవస్తుజనితపరితోషః ధనలిప్సయా ఉపద్రవకారిణ్యా ధనవాంఛయా ఆక్రాంతః లభేస్సనంతాత్ స్త్రియా మప్రశ్యమేటాన్ శమసుఖం ఇంద్రియవ్యాపారోపరమాపాదితానందః ప్రౌఢాంగనానాం ప్రగల్భవిలాసినీనాం- విభ్రమైస్తదుపస్థాపకైః కటువిక్షే

ర్ణకండూయనేన కోమలకుచమర్దనాదివిలాసైరాక్రాంతం గుణాః వి
ద్యావినయాదయః మత్సరిభిః పరోత్కర్షాసహిష్ణుభిర్లోకైర్జనైస్తద
పవాదకైరిత్యర్థః. ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతియావత్ వనభువః - పుణ్యార
ణ్యప్రదేశాః వ్యాలైర్దుష్టగజైస్సర్పైర్వా - తత్ప్రవేశానవకాశ ప్రదై
రితిభావః - ఉపహతాః గ్రస్తాః నృపారాజానః దుర్జనైర్దుర్మంత్రో
పదేశేనతద్బుద్ధివిపర్యాసకారిభిః పిశునైరుపహతాస్సమాక్రాంతా ఇత్య
ర్థః విభూతయస్సంపదో హ్యస్థైర్యేణ తదప్రతిష్ఠావహేనాస్థిరత్వేన - ఉప
హతాః దూషితాః అతఃకింవస్తు కేనవా ఉపద్రవేణనగ్రస్తముక్తరీత్యా
సర్వమపిగ్రస్తమేవేత్యర్థః అతస్సర్వస్యాప్యస్థిరత్వాన్నకుత్రాపివిస్రం
భః కర్తవ్య ఇతిభావః॥ ౩౨

శ్లో॥ ఆధివ్యాధిశతైర్జనస్యదివిధైరారోగ్యమున్మూల్యతే లక్ష్మీ
ర్యత్రపతంతితత్రవివృతద్వారాఇవవ్యాపదః। జాతంజాతమవ
శ్యమాశువివశంమృత్యుఃకరోత్యాత్మసాత్తత్కింతేననిరంకుశేన
విధినాయన్నిర్మితంసుస్థిరమ్॥ ౩౩

శా॥ ఆధివ్యాధిశతంబుచేజనులధైర్యంబెల్లనిశ్శేషమై। బాధింపం
బడుసంపదల్గలుగుచోఁబ్రత్యక్షమైద్వారసం। రోధంబేమి
యులేకదుర్దశలుచేరున్మృత్యువున్మర్త్యులన్। ఛేదింపన్విధి
యేదిసుస్థిరముగానిర్మించెదర్కించినన్॥ ౩౩

వ్యా॥ అ॥ పునఃశ్రోతృజనస్యవిశ్వాసదార్ఢ్యార్థముక్తమేవార్థంభం
గ్యంతరేణాహ॥ ఆధీతి॥ వివిధైః నానాప్రకారైః ఆధీనాంమనోవ్యధానాం
వ్యాధీనాంపి జ్వరాదిశారీరరోగాణాంచ - శతైరనేకైరాధివ్యాధిభిరిత్యర్థః॥
ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథా। రోగవ్యాధిగదామయాఇతిచామరః జనస్యా
రోగ్యందేహస్వాస్థ్యమున్మూల్యతేనిర్మూలీక్రియతేతథాయత్రయస్మిన్
పురుషేలక్ష్మీరైశ్వర్యసమృద్ధిస్తిష్ఠతీతిశేషః తత్రతస్మిన్ పురుషే వ్యాపదః
మహోపద్రవాః వివృతాన్యుద్ఘాటితకవాటానిద్వారాణియేషాంతాస్త
థోక్తాఇవపతంతితద్విఘటనార్థమప్రతిబంధం ప్రవిశంతీత్యర్థః తథా
మృత్యురంతకః జాతం జాతంప్రాగ్బద్ధకర్మ వశాత్పునః పునరుత్పన్నం

వీప్సాయాం ద్విర్భావః అత ఏవ వివశం విహ్వాలం జంతుమితి శేషః అవశ్యం నియతమాశుశీఘ్రమేవాత్మసాత్ ఆత్మాధీనం కరోతి-మారయతీత్యర్థః-తదధీనవచనే సాతిరితి సాతిప్రత్యయః-అతస్తేన ప్రసిద్ధేన నిరంకుశేన నిర్గళేన అప్రతిహతవ్యాపారేణేత్యర్థః విధినా-బ్రహ్మణా యద్వస్తు నిర్మితం-తత్కిం వా సుస్థిరం-న కిమపీత్యర్థః-అతో౽స్థిరభోగాశంసనం నకర్తవ్యమితి భావః॥

శ్లో॥ భోగాస్తుంగతరంగభంగతరళాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినస్స్తో
కాన్యేవదినాని యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియాసుస్థితా। తత్సంసా
రమసారమేవ నిఖిలం బుద్ధ్వా బుధా బోధకా లోకానుగ్రహపే
శలేన మనసా యత్నస్సమాధీయతామ్॥ ౩౪

ఉ॥ తుంగతరంగభంగములతోఁ దులదూఁగు విలోలభోగముల్। భం
గపడున్నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే సుఖం। బంగన
లందు నిట్లు మదినారసి బ్రహ్మవిచారయత్నముం। బొంగుచు జే
యఁగావలయు భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్॥ ౩౪

వ్యా॥ అ॥ తత్ర కింకర్తవ్యమిత్యాశంకాయాం తేషామస్థైర్యకథనపూర్వకం కర్తవ్యం తావత్త్రిభిరుపదిశతి॥ భోగా ఇతి॥ భోగాః స్రక్చందనాదివిషయాః తుంగతరంగాః-కల్లోలాః-భంగాః అల్పతరంగాః తద్వత్తరళాశ్చపలాః అతిసూక్ష్మా ఇత్యర్థః-న తు కల్పయేష్వపి దివసేషు స్థాయిన ఇతి భావః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః-క్షణేక్షణకాల ఏవ ధ్వంసో వినాశః ఏషామస్తీతి తథోక్తాః-అస్థిరా ఇతి యావత్ యౌవనే యా సుఖస్ఫూర్తిః వైషయికసుఖాభివ్యక్తిస్సాస్తోకాన్యేవ దినాన్యల్పేష్వేవ దివసేష్విత్యర్థః-అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ప్రియాసు వనితాసు స్థితా స్థాయినీ-కర్తరి క్తః-న తు యావజ్జీవభావినీ-వార్ధకదశాయాం తదభావాదితి భావః తత్తస్మాత్కారణాత్ బోధకా హితోపదేష్టారః హే బుధా విద్వాంసః నిఖిలం సంసారం భోగాదిరూపం అసారమస్థిరమేవ బుద్ధ్వా ఆలోచ్య పరమదయాళుత్వప్రయుక్తానుగ్రహతయా యుష్మాభిర్జ్ఞానోపదేశాదినా సంసారార్ణవ నిమగ్నా జనాస్తారయితవ్యాః-న తూపేక్ష్యాస్తథా హి, జగదుద్ధరణేచ్ఛ

శ్రవణాదితిభావః-యద్వా- లోకానుగ్రహే-లోకసంగ్రహేపేశలేనాను రక్తేనమనసాయత్నః బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సమాధీయతాం- కృతార్థత్వేపియుష్మాభిరయంయత్నఃకర్తవ్యఃయతః- యుష్మత్కృతప్రయత్నతాత్పర్యేణజనాఅపికృతార్థాభవిష్యంతి॥*॥ యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః। సయత్ప్రమాణంకురుతేలోకస్తదనువర్తత ఇతిభగవద్వచనాదితిభావః సమాధీయతామితి విధ్యర్థేవిహితోయంలోట్ప్రయోగః- పరమపురుషార్థసాధకబ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్యావశ్య విధేయతావివక్షే అనర్థప్రాప్తించజ్ఞాపయతీత్యవధేయం॥ ౩౪

శ్లో॥ భోగామేఘవితానమధ్యవిలసత్సౌదామనీచంచలాఆయుర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనాంబువద్భంగురమ్। లోలాయావనలాలసాస్తనుభృతామిత్యా కలయ్యద్రుతంయోగేధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభేబుద్ధింవిధధ్వంబుధాః॥ ౩౫

చ ॥ జలదములోనిక్రొమ్మెఱుఁగుఁజాయలు భోగపరంపరల్మహానిలపరిఘట్టితాబ్జదళనీరతుషారము జీవితంబుచం। చలతరముల్వయోభిమతసౌఖ్యములీగతినాకలించిస। భ్యులుపరమాత్మయోగమునబుద్ధిఘటింపుఁడుసత్వరంబుగన్॥ ౩౫

వ్యా॥అ॥పునఃప్రత్యయదార్ఢ్యార్థమంయుక్త్యంతరాలాభాచ్చఉపదిష్టమేవార్థం భఙ్గ్యంతరేణోపదిశతిద్వాభ్యాం॥ భోగాఇతి॥తనుభృతాంశరీరిణాంభోగాఃపూర్వోక్తాః మేఘవితానస్యాభ్రబృందస్యమధ్యేవిలసంత్యాః-పరిస్ఫురంత్యాయాస్సౌదామన్యాః తటిత ఇవ చంచలాః క్షణికాఇత్యర్థః॥ ని॥ తటిత్సౌదామనీవిద్యుచ్చంచలాచపలాపి॥ సుదామ్నా అద్రిణాఏకదిక్ సౌదామనీతివిగ్రహః-తేనైకదిగిత్యణ్ తథా ఆయుర్జీవితంచ వాయునావిఘట్టితంతరళయితం-యదబ్జపటలీలీనాంబు పద్మపత్రప్రాంతసంశ్లిష్టజలబిందుస్తద్వద్భంగురం భఙ్గలీలావన్నశ్వరమిత్యర్థః-తథాయావనేలాలసాః-మహాభోగాభిలాషాః॥ని॥కామోభిలాషస్తర్షశ్చసమహాన్ లాలసాద్వయోరిత్యమరః॥లోలాఅస్థిరాఇత్యేవమాకలయ్యఆలోచ్య - హేబుధాఃద్రుతంశీఘ్రమేవ - విలంబస్యానవకాశాదితిభావః ధైర్యం ధీర

త్వం- సమాధిశ్చిత్తస్థైర్యం- తయోస్సిద్ధ్యా- నిష్పత్త్యా- సులభే సుఖలభ్యే- యోగే బ్రహ్మధ్యానేబుద్ధిం-నిశ్చయాత్మికాంమనీషాం విధధ్వంకురుత-బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠాభవ తేత్యర్థః॥ ౩౫

శ్లో॥ ఆయుఃకల్లోలలోలంకతిపయదివసస్థాయినీయౌవనశ్రీరర్థా-
స్సంకల్పకల్పాఘనసమయతటిద్విభ్రమాభోగపూగాః। కంఠా
శ్లేషోపగూఢంతదపిచనచిరంయత్ప్రియాభిఃప్రణీతంబ్రహ్మణ్యా
సక్తచిత్తాభవతభవభయాంభోధిపారంతరీతుం॥ ౩౬

ఉ॥ఆయువువీచిచంచలముయౌవనమల్పదినోచితంబుపు। ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖమస్థిరమర్థముఖాంచవోలెనా। పాయముభో
గముల్ మెఱుపులట్లభ్రమించుభవాబ్ధిలంఘనో। పాయముబ్రహ్మచింతనముఁబాయకసేయుఁడుసజ్జనోత్తముల్॥ ౩౬

వ్యా॥ఆయురితి॥ఆయుఃకల్లోలలోలం- కల్లోలవల్లోలమతిభంగురంన త్వా చంద్రార్కస్థాయీత్యర్థః యౌవనశ్రీర్యౌవనసంపత్ కతిపయేష్వల్పేషుదివసేషుతిష్ఠతీతితథోక్తానతుయావజ్జీవంవర్తనీత్యర్థః అర్థాఃధనధాన్యగ్రామపశ్వాదివస్తువిభవాస్సంకల్పకల్పాః-మనోరథతుల్యాఇత్యర్థః తేపినచిరస్థాయినఇతిభావః-ఈషదసమాప్తౌకల్పబ్దేశ్యదేశీయరఇతికల్పప్ప్రత్యయః భోగపూగాః విషయపరంపరాః ఘనసమయే వర్షాః కాలే యాస్తటితస్తాసామివవిభ్రమాః- స్ఫురణానియేషాంతేతథోక్తాః- క్షణభంగురాఇత్యర్థః తథాప్రియాభిః ప్రౌఢాంగనాభిర్యత్కంఠాశ్లేషేణ, కంఠగ్రహణోపగూఢ ముపగూహనమాలింగనమితియావత్- భావేక్తః ప్రణీతంరచితం తదపిప్రౌఢాంగనాలింగనమపి నచిరం - చిరకాలావస్థాయినభవతీత్యర్థః అతఃహేబుధాఃభవాత్సంసారాద్యద్భయంతదేవాంభోధిస్తస్యపారంతరీతుంసంసారసాగరముల్లంఘితుమిత్యర్థః బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తాభవతబ్రహ్మధ్యానైకతత్పరాభవతేత్యర్థః- నహ్యేతద్వ్యతిరేకేణ తరణోపాయాంకించిదపశ్యామితిభావః త్రివారపద్యాద్దృఢతరవిశ్వాసోత్పాదనార్థంత్రిభిశ్శ్లోకైఃపరమార్థపర్యవసాయినీబ్రహ్మధ్యాననిష్ఠోపదిష్టానత్వనర్థపర్యవసాయినీ సంసారసక్తిఃయదత్రయుక్తంతద్గ్రా

హ్యాంతత్త్వవిచార పారావారపారీణైరితి శ్లోకత్రయతాత్పర్యం సిద్ధాంతం॥ ౩౮

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిస్థీయతే గర్భవాసే కాంతావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యౌవనే చోపభోగః। వామాక్షీణామవజ్ఞావిహసితవసతిర్వృద్ధభావోఽప్యసాధుః సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్పమప్యస్తి కించిత్॥ ౩౯

ఉ॥ కాయము గాంచి గర్భనరకంబున నుండుట దుఃఖమాదియం। దా
తలోచనావిరహమబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం। బాయక
భామినీహసనపాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావమిం। కేయెడఁ
గల్గు సౌఖ్యమరయించుక యో జనులార చెప్పుడీ॥ ౩౯

వ్యా॥ అ॥ నను లోకే ప్రాయశస్సంసారసుఖతత్పరా ఏవ దృశ్యంతే అతః కథమయం నిషిద్ధ్యత ఇత్యాశంక్యాదిత ఆరభ్య విచార్యమాణేన తత్ర సుఖలేశోఽప్యస్తీత్యాహ॥ కృచ్ఛ్రేణేతి॥ గర్భవాసే-గర్భావస్థానదశాయాం అమేధ్యమధ్యే మూత్రపురీషమధ్యే నియమితతనుభిస్సంకుచితగాత్రైః ప్రాణిభిరితి శేషః కృచ్ఛ్రేణాతికష్టేన స్థీయతే తథా యౌవనే ఉపభోగస్సంభోగశ్చ కాంతావిశ్లేషేణ ప్రియతమావియోగేన యో దుఃఖవ్యతికరో దుఃఖసంపర్కస్తేన విషమః వికలః భవతీతి శేషః తథా వామాక్షీణాం మనోహరనయనానాం అవజ్ఞావిహసితానాం అవమానపూర్వకపరిహాసానాం-వసతిః స్థానః- తాసాం తస్య హేతుత్వాత్పరిహాసాస్పదమిత్యర్థః వృద్ధభావో వృద్ధత్వమప్యసాధురసమీచీనః-అపహాసాస్పదీభూతస్య కుతస్సాధుత్వమితి భావః అతః రే మనుష్యాః - రే ఇతి నీచసంబోధనే - నీచత్వంచ సాంసారికత్వాదితి ద్రష్టవ్యం॥ ని॥ నీచసంబోధనేతు రే ఇత్యమరః సంసారే- గర్భవాసజన్మజరామరణాదిరూపే స్వల్పం తుచ్ఛం కించిదీషదపి సుఖమస్తియది వర్తతే చేత్తర్హి తద్వదత బ్రూత అతః కిముపక్రాంతం క్లేశ్యగర్భనిరయవాసాదిసాంసారికదుఃఖైః పునరావృత్తిరహితనిత్యనిరతిశయానంద బంధురబ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రయతితవ్యమిత్యర్థః॥ ౩౯

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవతిష్ఠతిజరాపరితర్జయంతీరోగాశ్చశత్రవఇవప్ర
హరంతిదేహమ్। ఆయుఃపరిస్రవతిభిన్నఘటాదివాంభో లోక
స్తథాప్యహితమాచరతీతిచిత్రమ్॥ ౩౮

చ॥ కడువెఱపించుచున్నదిమిగద్దఱిబెబ్బులిమాడ్కినున్నదెక్క
డుపగదాయలంబలెతెగుళ్లుశరీరమునొంచుచున్నదెప్పుడు
జనుభిన్నకుంభజలముంబలెనాయువులిట్టులయ్యుదా।రుడు
గకమానవుల్దురితమోలినొనర్చుచునున్నవారహో॥ ౩౮

వ్యా॥ అ॥ అథస్వవినిపాతహేతౌసన్నిహితేలోకానకుశలాభవంతిమ హాదేతదాశ్చర్యమిత్యాహ ॥ వ్యాఘ్రీతి ॥ జరావార్ధకావస్థావ్యాఘ్రీ వ్యాఘ్రాంగనేవ-జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితిఙీప్ పరితర్జయంతీ భీషయంతీసతీతిష్ఠతి-కళేబరకబళనాభినివేశేన వర్తమానామృత్యోః ప్ర త్యాసత్తిమభినివేదయతీత్యర్థః రోగాఃవాతపిత్తశ్లేష్మాదివ్యాధయశ్చశత్ర వోవైరిణఇవదేహంప్రహరంతితాడయంతి-పరపీడయంతీత్యర్థః ఆయుశ్చ భిన్నఘటాత్ ఛిద్రకలశాదంభఇవపరిస్రవతిప్రతిక్షణంనశ్యతీత్యర్థః తథా పిలోకోజనః అహితం - పరం పకారమాచరతీతిచిత్రం ఆశ్చర్యంపరాప కారాదన్యత్కిమకుశలమితిభావః యద్వా-అహితంస్వస్యానిష్టమాచరతి స్వవినిపాతహేతుభూతమేవకర్మకరోతి నత్వాత్మోద్ధరణార్థంబ్రహ్మ ధ్యానాదికరోతీత్యర్థః చిత్రమాశ్చర్యం - తదుక్తం॥ గీతాసు॥*॥ఉద్ధరే దాత్మనాత్మానంనాత్మానమవసాదయేత్-ఆత్మైవహ్యాత్మనోబంధురాత్మై వరిపురాత్మనఇత్యాది-తర్జయంతీత్యత్రతర్జయతేః పరస్మైపదం-తర్జయ న్నివకేతుభిరిత్యాదిమహాకవిప్రయోగాత్సిద్ధం- తర్జయతేరనుదాత్తత్వేపిచ క్షిఙోఙిత్కరణేన అనుదాత్తత్వనిమిత్తస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనా త్పరస్మైపదమితి- ఉపమా- వసంతతిలకావృత్తం॥ ౩౮

శ్లో॥ భోగాభంగురవృత్తయోబహువిధాస్తైరేవచాయంభవ స్త
త్కస్యేహకృతేపరిభ్రమతరేలోకాఃకృతంచేష్టితైః।ఆశా
పాశశతోపశాంతివిశదంచేతస్సమాధీయతాంకామోత్ప
త్తివశాత్స్వధామనియదిశ్రద్ధేయమస్మద్వచః॥ ౩౯

చ॥ తరళతరంబులుస్స్పృహువిధంబులుభోగములీదురంతసం।సర
ణమువానిచేఁబొడమెఁజాలుబరిభ్రమణంబువానికై।నరులు
మదీయభాషణమునమ్మెదరేనిశమప్రసన్నులై।పరఁగుమనం
బుశంభుపదపద్మయుగప్రవణంబుసేయుఁడీ॥ ౩౯

వ్యా॥ అ॥ అథసర్వథాయద్యస్మదుపదేశేవిశ్వాసస్తర్హ్యేతత్కర్తవ్యమిత్యేవం నస్సమాధేయంనత్వన్యత్రేత్యాహ॥ భోగా ఇతి॥ భోగాఃవిషయాఃభంగురాభంగశీలావృత్తిర్యేషాం తేతథోక్తాఃఆగమాపాయిత్వాదస్థిరాఇత్యర్థః బహువిధాః నానాప్రకారాశ్చ కారణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వా త్కార్యవైచిత్ర్యాదితిభావః అస్తుతతఃకింతత్రాహ॥ తైర్భోగైరేవాయం పరివర్తమానోభవశ్శరీరధారణాదిసంసారఃకల్పితఇతిశేషః-జన్మాంతరీయకత్వాత్తస్యేతిభావః భోగాయతనం శరీరమితివైశేషికాః తత్తస్మాత్కారణాత్ రేలోకాజనాః ఇహత్రభవేకస్యకృతేకస్యభోగస్య ప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః॥*॥అర్థేఽకృతేచశబ్దాద్వాతాదర్థ్యేవ్యయసంజ్ఞితావితివచనాత్ పరిభ్రమతసంచరత నపరిభ్రమితవ్యమిత్యర్థః సంచితకర్మవశాత్స్వతఏవ తేషాంసంభావ్యమానత్వాదితిభావఃఅతశ్చేష్టితైర్భోగసంగ్రహవ్యాపారైఃకృతంతత్సంగ్రహవ్యాపారానకర్తవ్యాఇత్యర్థఃకృతమితినిషేధార్థకమవ్యయంచాదిషుపర్యతేకృతమితినివారణాత్నిషేధయోరితిగణవ్యాఖ్యానేతర్హికిమతఃపరంకర్తవ్యముపదిశ్యతఇత్యతఆహ- అస్మద్వచః- అస్మదీయముపదేశవచనం శ్రద్ధేయంయదివిశ్వసనీయంచేత్ -యుష్మాభిరితిశేషః-ఆశాఅతితృష్ణాస్తాః-పాశారజ్జవ ఇవబంధహేతుత్వాత్॥ని॥ఆశాదిగతితృష్ణయోరితివైజయంతీ- తేషాంశతాని- అనేకఆశాపాశాఇత్యర్థః తేషాముపశాంత్యోపశమనేనవిశదం- నిర్మలంచేతశ్చిత్తంకామోత్పత్తివశాత్ అనురాగోదయవశాత్ అనురాగముత్పాద్యేత్యర్థః స్వరూపమాత్మతద్రూపం ధామస్థానంతస్మిన్॥ని॥స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వమిత్యమరః- సమాధీయతాంస్థిరీక్రియతాంఅంతరాత్మప్రవణమేవక్రియతాంనబాహ్యవిషయాసక్తమిత్యర్థః అన్యథాతుమహానర్థస్స్యాదితిభావఃయద్వా- స్వశబ్దేనజీవ ఉచ్యతే- తస్యధామనిలయస్థానే- పరబ్రహ్మణి అథవాస్వ

ధామని- స్వయంజ్యోతిషి- స్వరూపభూతతేజసీతివా- ఇహాత్యంతవిప్రకృష్టార్థాబహవః- పరిస్ఫురంతివిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతేసమాధీయతాం- సమాహితంక్రియతామిత్యర్థః॥అయమేవహితోపదేష్టృత్వాన్ముఖ్యగురూణామస్మాకంపరమోపదేశః - ఏతద్విశ్వాసేనాన్యాసంగంపరిత్యజ్యమనోబ్రహ్మణికృత్వాతదాజ్ఞయాశ్రేయస్సంపాదనీయం॥*॥సత్సంప్రదాయసంయుక్తబ్రహ్మవిద్యావిశారదః। ఏవమాదిగుణోపేతోదేశికోఽశేషవందిత ఇత్యుక్తలక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచనశ్రద్ధాభక్తియుక్తస్యశ్రేయోలాభావశ్యంభావాత్॥*॥యస్యదేవేపరాభక్తిర్యథాదేవేతథాగురౌ।తస్యైతేకథితాహ్యర్థాఃప్రకాశంతేమహాత్మనః॥ మంత్రేతీర్థేద్విజేదైవేదైవజ్ఞేభేషజేగురౌ। యాదృశీభావనాయత్రసిద్ధిర్భవతితాదృశీత్యాద్యశ్రుతిస్మృతిసహస్రేభ్యోఽయమర్థోనిశ్చీయతఇత్యలమతిప్రసంగేన॥ శార్దూలవిక్రీడితం॥

శ్లో॥ బ్రహ్మేంద్రాదిమరుద్గణాంస్తృణకణాన్ యత్రస్థితో మన్యతే
యత్స్వాదాద్విరసాభవంతివిభవాస్త్రైలోక్యరాజ్యాదయః।
భోగఃకోఽపిసఏకఏవపరమోనిత్యోదితోజృంభతే భోసాధోక్ష
ణభంగురేతదితరేభోగేరతింమాకృథాః॥ ౮౦

ఉ॥ ఎందువసించిధన్యుఁడువిధీంద్రముఖామరకోటినెల్లనెం।చుం
దృణమట్లదేనిచవిచూచుటచేరసహీనభావముం। జెందుజగ
త్త్రిభుత్వమునుజెప్పఁగరానియనంతకేవలా।నందముదాని
యందుమదినాటుముమానుమునీచభోగముల్॥ ౮౦

వ్యా॥ అ॥ నను యదితేసర్వథాభోగఏవస్పృహాతర్హ్యస్మదుపదిష్టఏవాభిరతింకురునాన్యత్రేత్యుపసంహరతి॥ బ్రహ్మేతి॥ యత్రయస్మిన్నిరతిశయైకనిత్యభోగసామ్రాజ్యేస్థితోవర్తమానస్సన్ పుమానితిశేషః-బ్రహ్మేంద్రాదీనామేషాంతే తథోక్తాయేమరుద్గణాస్సురసంఘాః - తానపికేవలాన్యానితిభావః ॥ ని ॥ మరుతౌపవనామరావితివైజయంతీ తృణకణాన్ తృణలేశాన్-అత్యంతనిస్సారాన్ పరమనీచానితియావత్ మన్యతే అవబుధ్యతే పారమేష్ఠ్యస్వారాజ్యయోరప్యే తాదృశభోగసామ్రాజ్య సహస్రాంశసాదృశ్యస్యాప్యనర్హత్వాదితిభావః మన్యకర్మణ్యనాదరేవిభాషా

ప్రాప్స్యతీతివికల్పా ద్ద్వితీయాత్తథాయస్య విశిష్టభోగసామ్రాజ్యస్యాస్వాదాత్ రుచ్యనుభవాత్ త్రయోలోకాః త్రైలోక్యం- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ తత్త్రయద్రాజ్యమాధిపత్యంతదాదిర్యేషాం తేతథోక్తాః - విభవాస్సంపదోవిరసాః అనభిమతాః- హేయాఇతియావత్ భవంతి- తేషుతథావిధరుచ్యతిశయాభావాదితిభావః యద్వా- యస్యబ్రహ్మానందరూపభోగస్యస్వాదాత్ త్రైలోక్యరాజ్యమాదిః కారణంయేషాం తేతథోక్తాః-సకలభువనాధిపత్యసంభవాఇత్యర్థః విభవాస్సుఖసంపదఃవిరసాఃరసహీనాః-నికృష్టాఇతియావత్ భవంతిబ్రహ్మానందేక్షుద్రానందానామంతర్భూతత్వాత్ - ఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతాని మాత్రాముపజీవంతీతిశ్రుతేరితిభావః కోప్యనిర్వాచ్యఃకుతః-పరమస్సర్వోత్కృష్టః- నిరతిశయఇతియావత్ తత్కుతః-నిత్యోదితః నిత్యాభ్యుదయసంపన్న ఇత్యర్థః-స ఏక ఏవ భోగో బ్రహ్మానందరూపోజృంభతే మహారాజశ్రోత్రియాద్యానందానాముత్తరోత్తరతారతమ్యముక్త్వాస్య సర్వోత్కృష్టత్వస్యప్రత్యుక్తత్వాదితిభావఃఅతఃభోసాధోసజ్జనేత్యుపదేశశ్రవణాభిముఖీకరణార్థంస్తుత్యా అత్రైకవచనంసముదాయాభిప్రాయమతఏవరేలోకాఇతినపూర్వశ్లోకోక్తబహువచనవిరోధః అత్రాస్మదుపదేశంయేనశృణ్వంతితఏవనీచాఃయుస్తుశృణోతిసఏవసాధురితిసంబోధనద్వయతాత్పర్యలక్షణభంగురే అనిత్యే ఉపలక్షణమేతత్ - పరమనీచఇత్యర్థః తదితరేతస్మాద్విశిష్టభోగాదితరస్మిన్-అత్రాస్మిన్నాదేశాభావశ్చింత్యః భోగసాంసారికసుఖానుభవే రతిం రాగంప్రీతిమితియావత్ ॥ని॥ రతిస్స్మరప్రియాయాంచరాగేపి సురతేపిచేతి విశ్వః మాకృథాః - మాకార్షీః కింతుపూర్వోక్తఏవ తస్మిన్భోగేరతిం కురు- తస్యైవపరమశ్రేయస్కరత్వాదితిభావః ॥ కృఞోలుఙినమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః- వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౪౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే భోగాస్థైర్యవర్ణనం

నామచతుర్థదశకమ్.

శ్లో॥ సారమ్యానగరీమహాంత్సనృపతిస్సామంతచక్రంచతత్పార్శ్వే
తస్యచసావిదగ్ధపరిషత్తాశ్చంద్రబింబాననాః । ఉద్వృత్తస్సచ
రాజపుత్ర నివహాస్తేవందినస్తాః కథాస్సర్వం యస్యవశాదగా
త్స్మృతిపథంకాలాయతస్మైనమః॥ ౮౧

మ ॥ అదిమేలైనపురంబుపూజ్యచరితుండారాజురాణ్మండలం। బ
దిపార్శ్వంబుననావిదగ్ధసభవారజాస్యలత్యద్భుతం। బదిరాజన్య
కమద్దివందినికరంబాగాథలున్సర్వముం । గదలంజేసిన కాల
మూర్తికినమస్కారంబుసత్కీర్తికిన్॥ ౮౧

వ్యా॥అ॥ అథసర్వస్యాపికాలనియమ్యత్వాత్తన్మహిమానందశభిర్వర్ణయతి। తత్రాదావస్యనియామకత్వంప్రకటయన్నమస్కరోతి॥ సేతి॥ అత్రసర్వత్రాపితచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిషయః అతఏవనయచ్ఛబ్దాపేక్షాతదుక్తంకావ్యప్రకాశే - ప్రక్రాంతప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దోనయచ్ఛబ్దమపేక్షత ఇతితథాచసా పూర్వానుభూతారంతుంయోగ్యారమ్యామనోహరా నగరిరాజధానీచ తత్రసమహాన్ సామ్రాజ్యభారధౌరేయతయా-పూజ్యః-నృపతిః రాజాచ- తస్యేతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ-సర్వత్రసంబధ్యతే తస్యనృపతేస్తత్ సామంతచక్రం ప్రత్యర్థి రాజమండలంయద్వా-సేవార్థం సమాగతాఖండమండలాధిపతిపరివారశ్చతస్యపార్శ్వేస్థితమితిశేషః సావిదగ్ధపరిషత్ విద్వత్సభాచ - అథవా-విదగ్ధానాంకలావ్యాసంగచతురాణాంపరిషత్ సముదాయశ్చ॥*॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్ధ్యంపరికీర్త్యతే ఇతిలక్షణాత్ తస్యతాశ్చంద్రబింబమివాననం యాసాంతాః సుందర్యశ్చ తస్యస ఉద్వృత్తః ఉత్పథగతః- ఉద్దండఇతియావత్ రాజపుత్రనివహః రాజకుమారవర్గశ్చ తస్యతేవందినస్తుతిపాఠకాశ్చ॥ని॥ వందినస్స్తుతిపాఠకా ఇత్యమరః-తస్యతాఃకథాః శ్రవ్యవాచశ్చేతిసర్వమశేషమపియస్యకాలస్యవశాదాయత్తత్వాత్॥ని॥ వశఆయత్తతాయాంచేత్యమరః స్మృతిపథం-స్మరణమార్గం - బుక్ష్వారిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః అగాత్ ప్రాపత్- కాలమహిమ్నాసర్వమపినష్టము-
ఘాందిత్యర్థః-సర్వసంహారకం కాలస్య [illegible]

గాలుజేత్రిగణోలుజిగాదేశః తస్మైకాలాయనమః ప్రహ్వాభావః॥*॥ కాలః కలయతామహమితి భగవద్వచనాత్కాలో భగవానేవతథాచ తన్నమస్కారరూపమంగళాచరణం యుజ్యత ఇతిభావః నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౮౧

శ్లో॥ యత్రానేకఃక్వచిదపిగృహే తత్రతిష్ఠత్యథైకోయత్రాప్యేక స్తదనుబహవస్తత్ర నైకోపచాంతే। ఇత్థం నేయౌరజనిదివసౌలోలయన్ద్వావివాక్షౌ కాలః కల్యోభువనఫలకే క్రీడతిప్రాణిశారైః॥

శా॥ ఏయింటన్వసియింత్రు పెక్కురొకడాయింటం బ్రవర్తించునే। చాయన్నిల్చునొకండు పెక్కురచట స్పంధింతురొండైన। లేడా యింటన్మదినిట్లురాత్రిదినరూపాక్షద్వయింజిమ్ముచున్। సేయంగాలుడు క్రీడలోకఫలక శ్రేణిన్నృశారంబులన్॥ ౮౨

వ్యా॥ అ॥ అథాస్యాక్షధూర్తసామ్యేనసర్వప్రాణిని ంతృత్వమాహ యత్రేతి॥ యత్ర-యస్మిన్‌గృహే-వేశ్మనికోష్ఠేచ-క్వచిత్కదాచిత్-యద్వా - యత్రక్వచిదపియస్మిన్ కస్మింశ్చిద్గృహే అనేకఃబహుళః ప్రాణీచారశ్చతిష్ఠతి అథానంతరంతత్రతస్మిన్నేవగృహేకదాచిదేకస్తిష్ఠతి. ఏకత్ర కాలభేదవశాదన్యత్రపరిణామవశాచ్చేతిభావః తథాః-యత్రయస్మిన్ గృహే కదాచిదేకస్తిష్ఠతితదనుతదనంతరంబహవశ్చతిష్ఠంతీతి శేషః-తత్ర తస్మిన్‌గృహేఅంతే అవసానకాలే ద్యూతసమాప్తౌచఏకోపిచనతిష్ఠతిఇత్థముక్తరీత్యాభువనం ఫలకమివశారప్రవర్తనోచిత కోష్ఠయంత్రమివతస్మిన్నేయైః ప్రవర్తనీయై రితియావత్ ప్రాణినః- శారాః - ద్యూతగూఢాఇవ.అక్షోపకరణానీవేతియావత్ - తైస్సాధనైః॥ నిఘంటుః పల్యాణేస్త్రీవిహంగే నాశారో ద్యూతగూఢే నపుంసకమితి వైజయంతీకల్యః-కలనాసమర్థః దేవనపతురశ్చకాలః కతాన అక్షధూర్తశ్చగమ్యతే రజనిదివసౌ-రాత్ర్యహానీకమిన ద్వావక్షౌ-పాశకావివ॥ని॥ పణోక్షేషుగ్లహో అక్షాస్తుదేవకాః పాశకాశ్చత ఇత్యమరః లోలయన్-పాసః పున్యేనగృహాన్ సృజంశ్చేత్యర్థః క్రీడతిదీవ్యతి ప్రాణిసంయోగ వియోగయోః వృద్ధిక్షయా దీనాంచ కాల ఏవకర్తేతి భావః అత్రాక్షావివేతి స్పష్టోప మాలింగాత్సర్వత్రో

పమితిసమాసః- అత ఏవోపమాలంకారః యదిచక్రక్రీడనోపయోగిత్వా ద్రూపకమేవా శ్రయణీయ మిత్యభిమానస్తర్హి ఏకదేశవర్తి రూపకముప మాత్వంగమితిసంక్షేపః మందాక్రాంతావృత్తమ్॥ ౪౨

శ్లో॥ఆదిత్యస్యగతాగతైరహరహస్సంక్షీయతేజీవితంవ్యాపారైర్బ
హుకార్యభారగురుభిఃకాలోపినజ్ఞాయతే । దృష్ట్వాజన్మజరా
విపత్తిమరణంత్రాసశ్చనోత్పద్యతేపీత్వామోహమయీంప్ర
మాదమదిరామున్మత్తభూతంజగత్॥ ౪౩

చ॥ అనుదినమున్నశించుఁబరమాయువుసూర్యునిరాకపోకలన్।ఘ
నబహుకార్యభారములఁగాలముపోవుటగానరాదుసం । జనన
జరామయంబులనుజావునుజూచి భయంబులేదుదు । ర్జనభువ
నంబుమోహమదిరారసవిహ్వలమయ్యెనయ్యయో॥ ౪౩

వ్యా॥ అ॥అథనిత్యప్రమత్తోయంలోకోనైతన్మహిమానం జ్ఞాతుంశ క్నోతీత్యాహ॥ఆదిత్యస్యేతి॥ ఆదిత్యస్యసూర్యస్యగతాగతైరుదయాస్తమ యైరితియావత్ అహరహః-ప్రత్యహం అహన్యహనీత్యర్థః - వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా జీవితమాయుస్సంక్షియతే-వినశ్య తికాలక్రమేణాయుఃక్షయోభవతీత్యర్థః-క్షిక్షయే ఇత్యస్మాద్ధాతోఃకర్తరి లట్ తథాపిసోయంనజ్ఞాయత ఇత్యాహ - బహవోనేకేయేకార్యభా రాః-దేహగేహాదినిమిత్తకర్తవ్యార్థపరంపరాః తైర్గురుభిర్గరిష్ఠైర్వ్యాపా రైరీవనోపాయోద్యోగైఃకాలోపిజీవితక్షయకరసమయోపినజ్ఞాయతే-కా ర్యశతపర్యాకులవ్యాపారపారవశ్యాన్నావబుధ్యతఇత్యర్థః- తథాజన్మజ రావిపత్తిమరణం ఉత్పత్తిజరావస్థాపన్నిధనానీత్యర్థః-సర్వోద్వంద్వోవి భాషైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః దృష్ట్వాత్రాసోభీతిశ్చనోత్పద్యతేనోదేతి కింతుజగత్సర్వోప్యఖిలోలోకః మోహమయీమజ్ఞానప్రచురాంబుద్ధివిపర్యాస కారిణీమితియావత్ -ప్రాచుర్యేమయట్ టిత్వాత్ జీప్॥ ని॥ ప్రమాదోనవ ధానతేత్యమరః మదిరామద్యం-తాంపిత్వానిషేవ్యఉన్మత్తభూతం క్షీబ కల్పం-వివేకశూన్యమితియావత్ భవతీతిశేషః కాలేనైవ ప్రమాదంప్రా

పితో౽యంలోకః కథంకారమేతన్మహిమానం జ్ఞానస్యతీతిభావః- ఏతదాది శ్లోకపంచకంశార్దూలవిక్రీడితం॥ ౪౩

శ్లో॥ రాత్రిస్సైవపునస్సఏవదివసోమత్వాముధా జంతవోధావం
త్యుద్యమినస్తథైవనిభృతప్రారబ్ధతత్తత్క్రియాః । వ్యాపా
రైఃపునరుక్తభూతవిషయైరిత్థం విధేనామునా సంసారేణకద
ర్థితావయమహోమోహాన్నలజ్జామహే॥ ౪౪

ఉ॥ వచ్చినరాత్రి లేతిరిగివచ్చుటపోయినవాసరంబులే । వచ్చుటె
యింగిగూఢతరవర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్ । నిచ్చలుచేయు
చుంజనులునిశ్చలవృత్తిజరింతురీభవా । భ్యుచ్చయరీతిఁజొచ్చెడి
కీర్తులుసిగ్గువహింపరెంతయున్॥ ౪౪

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ రాత్రిరితి॥ రాత్రిరియం ప్రవర్తమానారజనీసైవపునఃగతరాత్రిసదృశ్యేవేత్యర్థః పునశ్శబ్దోవాక్యాలంకారేఅథరాత్రిఃపునః భూయోపిసైవగతరాత్రిరేవ-నైతద్భేదో విజ్ఞాయత ఇతిభావః తథాదివసః అహస్సపునస్స ఏవగతదివససదృశఏవేత్యర్థః-పూర్వవద్వ్యాకల్ప్యేప్రాక్యన్వయః ఇతిమత్వాబుద్ధ్వాపి జంతవః ప్రాణినః ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగవంతః తథైవ నిభృతంనిగూఢంపరేషామప్రకాశమితియావత్ ప్రారబ్ధా ఉపక్రాంతా స్తత్తత్క్రియా స్తత్తదర్థసాధకకర్మాణియేషాంతేతథోక్తాశ్చసంతఃపునరుక్తభూతాఃపునఃపునరనుభూతకల్పాశ్చర్వితచర్వణప్రాయా ఇతియావత్-తథాభూతావిషయాఃజగ్ధిపుద్ధ్యాదిభోగాయేషుతైర్వ్యాపారైశ్చేష్టాభిఃముధావ్యర్థంధావంతివృథాప్రయాసమంతరేణఃఫలాంతర సంభవాదితిభావఃకింత్విత్థంవిధేనైవంప్రకారేణామునాపరివర్తమానేనసంసారేణకుత్సితోర్థఃకదర్థః-కోఃకత్తత్పురుషేచేతికుశబ్దస్యకదాదేశః - కదర్థవంతఃకృతాఃకదర్థితాఃహీనార్థీకృతాఅపి-కదర్థశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః- ణావిష్ఠవచ్చావేవిన్మతోర్లుక్-వయంమోహాదజ్ఞానాన్నలజ్జామహే- నజిహ్రీమః- అహోఏవంకాలమహిమ్నానిస్సారతయాతిరస్కృతాఅపి లజ్జాంనప్రాప్నుమ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః॥ ౪౪

శ్లో॥ నధ్యాతంపదమీశ్వరస్యవిధివత్సంసారవిచ్ఛిత్తయేస్వర్గ
ద్వారకవాటపాటనపటుర్ధర్మోపినోపార్జితః। నారీపీనప
యోధరోరుయుగళంస్వప్నేపినాలింగితం మాతుఃకేవలమే
వయౌవనవనచ్ఛేదేకుఠారావయమ్॥ ౪౫

ఉ॥ శ్రీరమణీయశంభుపదచింతయొనర్చుటలేదు గోపుర। ద్వా
రకవాటపాటనసుధర్మము సేయుటలేదు సుందరీ। హారికు
చోరులబ్ధిఁగలనైన నెఱుంగముమాతృయౌవనో। ద్ధారవ
నీకుఠారములమై జనియించినవారమిమ్మహిన్॥ ౪౫

వ్యా॥ అ॥ అథలోకేతావత్పురుషాణాం ధర్మార్థకామమోక్షరూప
చతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యానే
జ్యాధ్యయనయశోవిత్తార్జనగురుశుశ్రూషాంగనాలింగనాదయో యథా
యోగంవిధేయాః అస్మాభిస్తు తేషాంమధ్యేనకశ్చిదపివిరచితః అతోస్మజ్జన్మ
నిరర్థకమివజాతమితివారంవారంశోచతాంవచనమభినీయాహ॥ నధ్యాత
మిత్యాదిత్రిభిః॥ నధ్యాతమితి॥ సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం
మోక్షప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః- ఈశ్వరస్యవిష్ణోః- స్తైశభా సిత్యాదినావరచ్
పదంపాదారవిందయుగళమిత్యర్థః విధివత్ విధ్యర్హం యథాశాస్త్రమిత్య
ర్థః తదర్హమితివతిప్రత్యయః నధ్యాతం- ఏకాగ్రచిత్తతయా నధ్యానవిష
యీకృతంయతఃవిష్ణుపాదాంబుజధ్యానంసాక్షాన్మోక్షైకసాధనమిత్యనేక
పురాణేతిహాససంహితా వచనైస్సాక్షాన్మోక్షసాధనతయా విధేయమిత్య
భిహితంవిష్ణుపదధ్యానంనవిహితమతస్తత్సాధ్యమోక్షపురుషార్థోనసం
పాదిత ఇతిభావః తథాధర్మార్థసంపాదనానుశోచనంకథయంతి అత్ర
అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేత్యపక్రమమాణసూత్రకృన్మహర్షిధర్మః స్వ
ప్రాధాన్యేనస్వతస్సిద్ధం పురుషార్థత్వంమన్యతే ఫలంత్వానుషంగికం
అస్యధనస్సాక్షాత్పరంపరయాచ స్వర్గాపవర్గపురుషార్థద్వయసాధనత
యాసుఖహేతు చం- నేసుఖస్యైవదోపచారకంమన్యతే- తత్రచద్వితీయంప
క్షమాశ్రిత్యాహ॥ స్వర్గేతిఅత్రస్వర్గశబ్దోపవర్గస్యాప్యుపలక్షకః- తథాచస్వ
ర్గాపవర్గద్వారయోఃకవాటేతయోఃపాటనేవిదళనేపటుస్సమర్థః- స్వర్గాప

వర్గసాధక ఇత్యర్థః-ధర్మో జ్యోతిష్టోమాదిరపి నోపార్జితః-నసంపాదితః యతః-జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత- ధర్మాత్సుఖంచ జ్ఞానాన్మోక్షమవాప్నుయాదిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః- పురుషార్థద్వయ సాధకత్వేనావశ్యమనుష్ఠేయ ఇతి బోధితో ధర్మోఽపి నానుష్ఠితః అతస్తత్సాధ్యపురుషార్థద్వయమపి న సిద్ధమితి భావః అత్ర దేహళీదీపన్యాయేన స్వర్గాపవర్గసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కించిదతిశయం ద్యోతయతీతి తతో న పౌనరుక్త్యమిత్యనుసంధేయం తథా నారీణాం పీనా పీవరౌ యౌ పయోధరౌ స్తనౌ తయోః ఉరు దుర్భరం యద్యుగళం పీవర దుర్భరకుచకుంభయుగ్మమిత్యర్థః-యద్వా-పయోధరయోరూర్వోశ్చ యుగళం పయోధరయుగళమూరుయుగళం చేత్యర్థః తత్స్వప్నేఽపి స్వప్నావస్థాయామపి కిముత జాగ్రదవస్థాయామితి భావః నాలింగితం నాశ్లిష్టం ॥*॥ సంసారే పటలాంతతోయతరళే సారం యదేకం పరం యస్యాయంచ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామప్రపన్నో జనః। తత్సౌఖ్యం పరతత్వవేదనమహానందోపమం మందధీః కో వా విందతి సూక్ష్మమన్మథకళా వైచిత్ర్యమూఢో జనే ఇత్యాదికామశాస్త్రోక్త్యా కామపురుషార్థస్యాప్యుపాదేయత్వాత్తన్నిష్పాదకత్వేనాధిగతమంగనాకుచకుంభాలింగనాధరచుంబనాదికమపి న కృతమతస్తన్నిష్పాద్య కామపురుషార్థోఽపి సమర్థిత ఇతి భావః- అయమేవ భావ ఉత్తరపద్యద్వయేఽప్యనుసంధేయః అత్ర బాహ్యసురతే పయోధరాలింగనం సమరతప్రయోజ్య గ్రామ్యకరణేడోలాయితబంధే ఊరుయుగళాలింగనమితి వివేకః-అత్ర వాత్స్యాయనీయాః॥*॥ బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం రతముచ్యతే।తత్రాద్యం చుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికమ్। ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమితి-కింతు కేవలమత్యంతం మాతుర్జనన్యా యౌవనం తారుణ్యమేవ వనం సుపుష్పితోద్యానం తస్యచ్ఛేదవిదారణే వయం కుఠారాః పరశవ ఏవ యౌవనస్య పుత్రోత్పత్త్యవధికత్వాత్తదుచ్ఛేదనసాధనభూతా ఏవ-న త్వర్థాంతరసాధకా అతో నిరర్థకం మజ్జన్మేతి భావః॥ ౪౫

శ్లో॥ నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృందదమనీ విద్యా వినీతోచితా ఖడ్గాగ్రైః
కరికుంభపీఠదళనైర్నాకం న నీతం యశః । కాంతాకోమలపల్లవా

ధరరసః పీతో నచ చంద్రోదయే తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫలమహో శూన్యాలయే దీపవత్ ॥ ౪౬

చ॥ వలనుగ విద్య నేర్చి ప్రతివాదుల గెల్చుట లేదు కుంభిని। గళ్లనని శాతఖడ్గములు దైవతలోకమునందు గీతులక్। నిలుపుట లేదు చారురమణీమధురోష్ఠము గ్రోలలేదుని। ష్ఫలమయి జవ్వనంబరిగెం బాడుగృహంబున దీపమున్వలెక్॥ ౪౬

వ్యా॥ నేతి॥ దమ్యతే భజ్యతే అనయేతి దమనీ భంజనీ- ప్రతివాదిబృందానాం ప్రతిభటవాదీశ్వరనివహానాం దమనీ- అథవా- ప్రతివాదినాం బృందాని దమయతీతి తథోక్తా సంప్రదాయశుద్ధదేశికాచార్యశిక్షానిబంధన సివక్త్రృష్టకర్తృక ప్రయుక్తవీర్యాతిశయవర్తమాన ప్రతివాది పాండిత్యగర్వనిర్వాపణ సమర్థేత్యర్థః- కృత్యల్యుటో బహుళమిత్యుభయత్రాపి కర్మణి కర్తరి ల్యుట్ టిత్వాత్ జీప్ తథావినీతానాం సాధూనాముచితా సహృదయహృదయాహ్లాదినీత్యర్థః- యద్వా- వినీతానాం వినయవిధేయత్వాదిగుణోపేతానాం శిక్షితానామితియావత్- ఉచితా అభ్యాస్తా॥ సి॥ అభ్యాసేప్యుచితం న్యాయ్యమిత్యమరః- విద్యా వేదశాస్త్ర పురాణాదిరూపా నాభ్యస్తా నాభ్యాసవిషయీకృతా- సమ్యక్ నపరిశీలితేతి యావత్ అధీతాపి విద్యా సమ్యక్పరిశీలనాభావే ఫలవదర్థావబోధాపర్యవసాయిత్వా దనధీతప్రాయైవ భవతీతి యావత్- ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కల్పోక్తేశ్చ సర్వథా పరిశీలనయైవ ప్రథమతః అనధీతైవ చేన్న తత్ప్రత్యుత్తరావకాశః- ఏవం వ్యవస్థాయాం సత్యాం విద్యానామనరస్యరూపమధికమిత్యాది వచనేన కీర్తి ప్రతిష్ఠావిజ్ఞానాదిఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యాసనీయేతి బోధితా విద్యా నాధీతా నాభ్యస్తా చ- తత స్తత్సాధ్యఫలజాతమపి న సంగృహీతమితి భావః తథా కరికుంభాః పీఠానీవ తేషాం దళనైర్విదారకైః అథవా కరికుంభపీఠాని దళయంతీతి తథోక్తాని తైః శత్రుసేనా సంరంభవిజృంభమాణ కరికుంభస్థలపాటననిరాఘాటపాటవైరిత్యర్థః- దళవిదళనఇతి ధాతోః పూర్వవల్ల్యుట్ ఖడ్గాగ్రైః యశః కీర్తిః నాకం స్వర్గం॥ సి॥ స్వర్గాంతం

తయోర్నాక ఇత్యపరః- న నీతం న ప్రాపితం తత్ర ప్రథమే క్షణలోకాంతరశ్లా
ఘనీయకీర్తిరపి న సంపాదితేత్యర్థః యథా లోకే ప్రాసాదాద్యున్నతస్థా
నం ప్రాపణీయం వస్తు వేణుదండాగ్రాదినా ప్రాపయంతి తద్వదితి ధ్వనిః -
అథవా- ఖడ్గాగ్రైః ఖడ్గధారాభిస్సాంద్రైర్యాని కరికుంభపీఠానాం దళనా
ని- విదారణాని తైర్హేతుభిః శత్రుసేనాం దంతినికహే రుంఖతుదద్గప్రహారైరి
త్యర్థః యశః నాకం న నీతం ॥*॥ కీర్తిం స్వర్గఫలామాహురాసంసారం విపశ్చి
త ఇత్యాదివచనైః స్వసాధనత్వేన నివేదితాపి కీర్తిర్న సంపాదితా- తతస్త
త్సాధ్యఫలలాభో న జాత ఇతి భావః అత్ర క్షితితలే కింజన్మ కీర్తిం వినేతి వచనా
జ్జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తేః పృథఙ్ముఖ్యత్వేన సంపాదనీయత్వా దానుషంగిక
ఫలత్వాత్సాధనాంతరత్వాత్స్వర్గమాత్రసాధకత్వాచ్చ స్వర్గద్వారక
వాటపాటనపటుర్ధర్మోపి నోపార్జిత ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యమిత్యవగంతవ్యం
నాకం న నీతం యశ ఇత్యత్ర- నీవహ్యోర్నేతి వచనాద్ద్వికర్మకాన్నయతేః క
ర్మణి క్తప్రత్యయః- అత ఏవ యశసః ప్రథమాంతస్య ప్రధానకర్మత్వం- అన్య
త్రాకథితం చేతి ॥*॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణాం
అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్ । తథా చంద్రో
దయే చంద్రోదయసమయే- కాంతాయాః ప్రియతమాయాః కోమలో మృ
దులో యః- పల్లవాధరః కిసలయకల్పాధరోష్ఠః- తస్య రసః అధరామృతమి
త్యర్థః న పీతః నాస్వాదితః ॥ని॥ తిక్తాదావమృతే చైవ నిర్యాసే పారదే ధ్వ
నౌ- రస ఇతి శబ్దార్ణవే- పల్లవాధరసుధాపి తేతి పాఠే స్పష్టోర్థః- అతో న తృ
తీయపురుషార్థోపి సంపాదిత ఇతి భావః తటస్థోద్దీపనవిభావస్య చంద్రస్య
శృంగారరసనిమిత్తకారణత్వాత్తదుదయోక్తిః- తదుక్తం శృంగారతిలకే ॥
*॥ మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇతి అతస్తారుణ్యం యా
వనం శూన్యాలయే నిర్జనగేహే దీపేన తుల్యం దీపవత్- తేన తుల్యం క్రియా చే
ద్వతిరితి వతిప్రత్యయః నిష్ఫలం నిరర్థకమేవ గతం - యథా శూన్యగృహ
దీపస్య కస్యచిదప్యుపయోగానిరర్థకత్వం తథా తారుణ్యస్యాపి కస్య
చిదప్యర్థస్యాసాధకత్వాన్నిరర్థకత్వమిత్యర్థః అహో ఇత్యాశ్చర్యే
విషాదే వా- తద్ధితగతే గ. ఘ. పా॥

శ్లో॥ విద్యా నాధిగతా కళంకరహితా విత్తం చ నోపార్జితం శుశ్రూ
షాపి సమాహితేన మనసా పిత్రోర్న సంపాదితా । ఆలోలాయ
తలోచనాః ప్రియతమాస్స్వప్నేపి నాలింగితాః కాలో
యం పరపిండలోలుపతయా కాకైరివ ప్రేర్యతే॥ ౮౭

చ ॥ వినయవిశేషహృద్యలగు విద్యలు నేర్చుట లేదు నీతిచే । ధనము
నుగూర్ప లేదు తలిదండ్రుల సేవయుఁ జేయ లేదు చ । క్కని చిగు
రాకుబోండ్ల బిగి కౌగిలియుం గలనైన లేదు గా । బ్బానసమయం
బు కాకులకుఁబోలె గతించెఁ బరాన్నభుక్తులన్॥ ౮౭

వ్యా॥ విద్యేతి॥ కళంకరహితాని ష్కళంకా-నపరిమాణేత్యర్థః-విద్యా
నాధిగతా నాభ్యస్తా నాధీతేతి యావత్-నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృందదమనీత్య
త్రోక్తభావ ఏవాత్రాప్యనుసంధేయః విత్తం త్యాగభోగపర్యాప్తం ధనం
చ నోపార్జితం॥*॥ యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనస్స పండితస్స శ్రుతవాన్
గుణజ్ఞః । స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయస్సర్వే గుణాః కాంచనమాశ్రయంతీత్యు
క్తేః । ధనమార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదం జగత్। అంతరం నాభిజా
నామి నిర్ధనస్య మృతస్య చేత్యాదివచనేన చ బహుఫలసాధనతయా ఆర్జనీయ
మిత్యుపదిష్టం-విత్తం నార్జితం తత స్తత్సాధ్యఫలమపి న సాధితమితి భావః॥ నను
*॥ అర్థానామార్జనే దుఃఖమార్జితానాం చ రక్షణే। రక్షితానాం వ్యయే దుః
ఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమితి నిషేధోక్తేః కథం తదుపార్జనాభావానుశోచన
మితి చేత్సత్యం-తస్యావ్యవహితావిసంవాదైహికాముష్మికఫలజనకత్వే
నాభ్యర్హితత్వాత్పురుషార్థపర్యవసానాచ్చ న దోష ఇతి మంతవ్యం తథా స
మాహితేన సావధానేన ప్రసన్నేనేత్యర్థః మనసా అంతఃకరణేన అంతఃకర
ణశుద్ధిపూర్వకం విహితస్య కర్మణః ఫలజనకత్వం నాభ్యర్హితత్వాత్పురుషార్థ
పర్యవసానాచ్చ న దోష ఇతి మంతవ్యం-తథా సమాహితేన సావధానేన ప్ర
సన్నేనేత్యర్థః నియమాదితి భావః పిత్రోర్మాతాపిత్రోరిత్యర్థః॥ని॥ మాతాపి
తరౌ పితరావిత్యమరః-పితామాత్రేత్యేకశేషః శుశ్రూషా పరిచర్యా సేవేతి
యావత్ ॥ ని॥ శుశ్రూషా శ్రోతుమిచ్ఛాయాం పరిచర్యాప్రధానయోరితి వి
శ్వః-న సంపాదితా న కృతా॥*॥ మాతాపిత్రుసపర్యైవ పరంశ్రేయో హి నిర్వి

తే।తస్మాత్సమర్చయేన్నిత్యంపితరౌదేవరూపిణావిత్యాదివచనైఃసర్వేశ్వ
రారాధనకల్పతయా బహుఫలదాయకత్వేనకర్తవ్యేతిభోధితా పితృసే
వానకృతాతత్తత్సాధ్యఫలమపినసంపాదితమితిభావః।ఆలోలేచంచలేత
రళేఆయతేకర్ణాంతవిశ్రాంతేచలోచనేయాసాంతాః-జగన్మోహనసయ
నవిలాసవత్యఇత్యర్థః ప్రియతమా అత్యంతమనోవినోదకారిణ్యా సంభో
గయోగ్యాస్సమానురాగిణ్యస్తరుణ్యఇత్యర్థః- అన్యధారసాభాసప్రసం
గాత్ స్వప్నేపినాలింగితాః ఏతేనాత్యంతమిథ్యాభూతస్వప్నాలింగనా
భావానుశోచనేన జాగ్రిద్దశాయాంతస్యాన్యంతా సంభావితత్వంసూచ్య
తేనను కామనిష్పత్త్యర్థమంగనాలింగనాధరచుంబనాదికమావశ్యకంతత్ర
పూర్వశ్లోకే అధరచుంబనముక్తం-కింతుపూర్వతరశ్లోకోక్తమేవ ఆలింగ
నంపునరత్రాప్యుక్తమతః పౌనరుక్తదోషః ప్రసక్తఇతిచేన్న - తత్రకతిప
యాలింగనాభావమాత్రానుశోచన మత్రతుసర్వాంగనాలింగ నాభావా
నుశోచనమితి నదోషప్రసక్తిరితివేదితవ్యంకింత్వయంపరివర్తమానః కా
లః కాకైర్బలిభుగ్భిరివ అస్మాభిరితిశేషః పరపిండేషుపరాన్నేషు-లోలుప
తయాలాలసతయా-సావమానపరపిండాదనకుక్షింభరితయేత్యర్థః ప్రేర్య
తేయాప్యతే-నత్వర్థసాధకతయేతిభావః॥౨॥పరాన్నైః పరపిండాదఇత్య
మరః ప్రసపూర్వాదీరయతేః కర్మణిలట్ ఏతత్సర్వంకాలవిలసితమేవేతి
తాత్పర్యంయద్యప్యత్రవైరాగ్యప్రకరణేధర్మార్థపితృశుశ్రూషావిద్యా
యశోధిగమానాంయథాకథంచిత్పురుషార్థోపయోగితయాతదభావా
నుశోచనంవక్తుంయుక్తంనత్వంగనాలింగనాదిసంభోగాభావానుశోచనం
తదపిశ్లోకత్రయేణ త్రివారసిద్ధ్యర్థం కథయితుమత్యంతాయుక్తం నను వి
ద్యాధ్యయనాభావేద్విరానుశోచనం నయుక్తమితిచేన్నతస్యాఉపాదే
యత్వేనశతకృత్వస్తదభావానుశోచనేప్యనౌచిత్యాభావాత్ అన్యస్యత్వను
పాదేయత్వాదేతదనుశోచనమనుచితమివప్రతిభాతి తథాపితస్యాపిపురు
షార్థమధ్యపరిగణనయాసంపాతాయాంతత్వాత్ ప్రసూతిభాజోవిశ్వస్య
స్త్రీపుంసాభ్యామేవనిష్పన్నత్వాత్తా... ...గ్యపురుషార్థత్వేనచపితృఋ
ణవిమోచన... ...త్ర... మహాఫ... ప్రణ

తత్వాత్॥*॥ ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభేతి భగవద్వచనాత్తద్విరుద్ధస్యైవానుపాదేయత్వాత్ అత్రతు తదవిరుద్ధస్యైతత్కామస్యావివక్షితత్వేనోపాదేయత్వాచ్ఛతదేవానుశోచితుముచితం-యద్వాలోకే తావదుత్తమవస్త్వలాభే అధమవస్త్వపేక్షా-తస్యాప్యలాభే తదనుశోచనం ప్రాయశః ప్రసిద్ధం - యథా పిపాసితస్యాలబ్ధశర్కరా పానకస్యారనాళాపేక్షాయాం తదలాభే నుశోచనం తద్వత్కాలవిప్రలబ్ధస్యాధిగతపరమార్థకామాపేక్షాయాంతదలాభే అనుశోచనముచితమేవ అత ఏవ శ్లోకత్రయేపి ప్రతిశ్లోకం పూర్వార్థే ఉత్తమమధ్యమభేదేన పక్షద్వయాభావానుశోచనముక్త్వా అధమత్వాతిశయేన తృతీయపక్షే తదభావానుశోచనముక్తమిత్యలమతిప్రపంచేన॥ ౪౭

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతాశ్చిరపరిచితా ఏవ ఖలు తే సమం యైస్సం
వృద్ధాస్స్మృతివిషయతాం తేపి గమితాః। ఇదానీమేతే స్మః ప్రతిది
వసమాసన్నపతనా గతాస్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః॥ *

ఉ॥ తాలిమి మాలికన్నతలితండ్రులు దోడ మెలంగువారలుం। గా
లము గోలుపుచ్చె నసికానరు ఘోరజరాభరాతురులై। తూలు
చునిశ్యసన్నిహితదుర్గతులై సికతాలగన్నదీ। కూలమహామ
హీజములకున్ సరివత్తురు మూర్ఖమానవుల్॥ ౪౮

వ్యా॥ అ॥ అథ కాలవికలనావిపాకవచనమాహ॥ వయమితి॥ వయం యేభ్యో మాతాపితృభ్యో జాతా ఉత్పన్నాస్తే చిరపరిచితా ఏవ చిరకాలపరిచయవంత ఏవ వినష్టా ఏవేత్యర్థః ఖలుశబ్దో నిశ్చయే వాక్యాలంకారే వా తథా యైర్జనైస్సమం సంవృద్ధాస్సహ వృద్ధిం గతాః-సంవృత్తా ఇతి పాఠే ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః తేపి స్మృతివిషయతాం స్మరణగోచరత్వం గమితాః ప్రాపితాః కాలేనేతి శేషః- తేపి నష్టా ఇత్యర్థః గవేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మణి చిణ్యాం తే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్ అథవా గమితాః గతా ఇత్యర్థః- స్వార్థే ణిచ్ రామో రాజ్యమకారయదితివత్ ఇదానీం వార్ధకావస్థాయామేతే వయం ప్రతిదివసం ప్రత్యహం యథార్థే వ్యయీభావః ఆసన్నం సమీపవర్తి పతనం నిధనం యేషాం తే తథోక్తాః అత ఏవ సికతాస్సంత్యస్మిన్నితి సికతిలం సైకతప్రాయం - దేశే లజిలచౌత్యనేన తదస్త్య

స్మిన్నిత్యర్థే ఇలచ్ ప్రత్యయః యన్నదీతీరం నదీతటప్రదేశః- తత్రయేతర
వః వృక్షాస్తైస్తుల్యావస్థాంగతాః సమదశాంప్రాప్తాస్స్యః క్షిప్రమేవ మా
స్యామ ఇత్యర్థః ఏతత్సర్వం కాలకృతమేవ అన్యథా కథమస్యేదృశ్యాసామ
ర్థ్యమితిభావః- అత్రతరంగభంగ్యఘాతైస్సికతాపనయే అవిలంబేనత
రూణాంనిమూలోన్మూలః తద్ద్యోతనార్థం నదీతీరస్యసికతిలవిశేషణం॥
ని॥ స్త్రీ శర్కరా శర్కరిలశ్శార్కరశ్శర్కరావతి। దేశఏవాదిమావేవము
న్నేయాసికతావతీ ఇత్యమరః॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౪౭

శ్లో॥ ఆయుర్వర్షశతంనృణాంపరిమితంరాత్రౌతదర్ధంగతంతస్యా
ర్ధస్యపరస్యచార్ధమపరంబాలత్వవృద్ధత్వయోః। శేషంవ్యా
ధివియోగదుఃఖసహితంసేవాదిభిర్నీయతేజీవేవారితరంగ
చంచలతరేసౌఖ్యంకుతఃప్రాణినాం॥ ౪౮

ఉ॥ ఆయువు నూఱు వత్సరములందు సగంబు నశించె నిద్రచే। నాయు
వులో సగంబు గతమయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచేఁ। బాయక
తక్కినట్టి సగఁబాలు గతించుఁ బ్రయాసవృత్తిచే। నాయువు
చంచలంబగుటఁ బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకుఱున్॥ ౪౮

వ్యా॥ అ॥ అథప్రాణినాంవిచార్యమాణేలేశస్యాప్యవకాశోనాస్తీత్యా
హ॥ ఆయురితి॥ నృణాంమర్త్యానామాయుర్జీవితావధికాలో వర్షశతం
శతసంవత్సరాత్మకం పరిమితం క్లృప్తం బ్రహ్మణేతి శేషః॥ ని॥ వింశత్యాద్యా
స్సదైకత్వేసర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరః తదర్ధం- తస్యవర్షశతస్యా
ర్ధం పంచాశద్వత్సరాత్మకం రాత్రౌగతం- ఇంద్రియవ్యాపారోపరమ
రూపనిద్రావస్థయాగళితంభవతీత్యర్థః పరస్యతస్య జాగరూకేణవర్త
మానస్యార్ధస్యపంచాశద్వత్సరాత్మకస్యాపరమన్యదర్ధం పంచవింశతిసంవ
త్సరాత్మకంబాలత్వవృద్ధత్వయోర్గతం అజ్ఞానాశక్తత్వావస్థావిషయతయా
నష్టమిత్యర్థః ద్వాదశసంవత్సరాత్మకమేకమర్ధం బాలత్వే అన్యద్వృద్ధత్వ
మితివివేకః శేషం- పంచవింశతిసంవత్సరాత్మకమేతదవశిష్టార్ధంవ్యాధిభిః
రోగైః- వియోగదుఃఖైః పుత్రకళత్రాది విరహప్రయుక్తదుఃఖైస్సహితం
పత్ సేవాదిభిః స్వజీవనార్థం విత్తవత్సుపరిచర్యాదికష్టకర్మభిర్నీయతే అ
తివాహ్యతే అతః వారితరంగవచ్చంచలతరే అతిచంచలేక్షణికే ఇత్యర్థః జీ

వేజీవనే ప్రాణినాం సౌఖ్యం సుఖం కుతః - న కుతో ऽపీత్యర్థః ఉక్తరీత్యా విచార్యమాణే సుఖలేశస్యాప్యనవకాశాదితి భావః॥ ౪౯

శ్లో॥ క్షణం బాలో భూత్వా క్షణమపి యువా కామరసికః క్షణం విత్తైర్హీనః
క్షణమపి చ సంపూర్ణవిభవః జరాజీర్ణైరంగైర్నట ఇవ వలీ
మండితతనుర్నరస్సంసారాంతే విశతి యమధానీయవనికామ్॥ *

ఉ॥ బాలకుఁడై క్షణంబు యువభావయుతుండయి కొంతకాలము।
ద్వేల దరిద్రుఁడై క్షణము విత్తసమన్వితుఁడై క్షణంబు జీ। ర్ణాల
సగాత్రుఁడై నటుని యట్ల నటించి తుదిన్నరుండు యా। మ్యాల
యనామమైన తెరయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్॥ ౫౦

వ్యా॥ అ॥ అథ కాలత్రయయుక్తబాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యస్సర్వోపి మ్రియత ఇత్యుపసంహరతి॥ క్షణమితి॥ క్షణం క్షణమాత్రమీషత్కాలమిత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా బాలః శిశుర్భూత్వా తథా క్షణమపి కామేన మన్మథేన - రసికః శృంగారరసాభినివిష్టః - యద్వా - కామ్యంతే అభిలష్యంత ఇతి కామాః కామినీసంభోగాదివిషయాస్తేషు రసికః అనురాగవాన్ యువా తరుణశ్చ భూత్వా తథా క్షణం విత్తైర్హీనో నిర్ధనో భూత్వా క్షణమపి సంపూర్ణవిభవః - పరిపూర్ణధనశ్చ భూత్వా॥ ని॥ అర్థస్తు విభవా అపీతి పర్యాయేష్వమరః తథా క్షణం జరయా జీర్ణైః శిథిలైః విశ్లిష్టసంబంధిబంధైరితి యావత్ - అంగైరుపలక్షితః అత ఏవ వలీభిర్విశ్లథచర్మభంగిభిర్మండితా భూషితా చిహ్నితేతి యావత్ మణిభూషణ ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః - తనుర్గాత్రం యస్య తథోక్తో భూత్వా నరస్సర్వో ऽపీత్యర్థః నటస్తత్తద్వేషధారీ నర్తక ఇవ - సంసారస్య బాల్యయౌవనాద్యవస్థానుభవరూపసంసారకపటనాటకస్య - నాట్యప్రసంగాడంబరస్య చ అంతే అవసానే - యమో ऽధీయతే ऽత్రేతి యమధానీ - యమరాజధానీ - సంయమనీనామ్నీ - యమపురీ - కరణాధికరణయోశ్చేతి ల్యుట్ షిత్వాత్ జీప్ - సా యవనికా ప్రతిసీరా తిరస్కరణీవ - తాం విశతి మృతో భవతి అన్యత్ర ప్రవిష్టో భవతీత్యర్థః॥ ని॥ ప్రతిసీరా యవనికేత్యమరః నవవిశేషణాని యోజ్యాని ఉపమాలంకారః॥ శిఖరిణీవృత్తం॥ ౫౦

ఇతి వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే కాలమహిమానువర్ణనం నామ పంచమదశకం -

సవ్యాఖ్యానే భర్తృహరిసుభాషితే-వైరాగ్యశతకే యతినృపతి
సంవాదవర్ణనం నామ షష్ఠదశకప్రారమ్భః.

శ్లో॥ త్వం రాజా వయమప్యుపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః ఖ్యా
తస్త్వం విభవైర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వంతి నః। ఇత్థం మాన
ధనాతిదూరముభయోరప్యావయోరంతరం యద్యస్మాసు పరా
ఙ్ముఖోఽసి వయమప్యేకాంతతో నిస్పృహాః॥ ౫౧

ఉ॥ రాజవు నీవు మేము గురురాట్కలితప్రతిభాభిమానవి। భ్రాజి
తమహోన్నతాత్ములము భవ్యధనప్రథితుండవీవు స। ద్రాజిను
తించు మా యశము దవ్వు సుమీ మన వాసి మమ్ముని। ర్వ్యాజత
జూడవేని యనురాగము మాకును లేదు నీయెడన్॥ ౫౧

వ్యా॥ అ॥ అథ ఇహ కశ్చిత్ కశ్చిద్భాగ్యోదయాదిగంభూత కాలవైష
మ్యం జ్ఞాత్వా వైరాగ్యాద్యతిర్భవేత్ తదా నైరపేక్ష్యేస్తృణమివ జగజ్జా
లమాలోకయన్నవధీరితానువర్తనేచ్ఛో రాజ్ఞా సహ సంవాదం కర్తుం శక్ను
యాన్నాన్యథా అతో నిరంకుశత్వం యతిభావోఽవశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివే
కినాం జ్ఞాపయితుం తత్సంవాదప్రకారమాహ॥ త్వమితి॥ త్వం రంజయతీతి
రాజా మహోన్నత ఇత్యర్థః వయమప్యుపాసితాస్సేవితా ఆచార్యాః య
యా సా తథోక్తా ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదేతి శ్రుతేః - నిరంతరగురుసేవా
తత్పరేత్యర్థః యద్వా. ఉపాసితా- గురూపాసనావశాత్సంపాదితా-
గురుః శ్రేష్ఠా చ యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధివిశేషప్రవృత్తిస్తయా యో
భిమాన ఆగ్రహస్తేనోన్నతాః ఉత్కృష్టాః త్వం విభవైర్ధనసంపద్భిః ఖ్యా
తః- సర్వత్ర ప్రసిద్ధః తథా కవయః విద్వాంసః- యద్వా- విచిత్రప్రబంధ
వచనరచనాచాతురీధురీణాః ప్రతిభాసంపన్నాః కవయితారః నోఽస్మాకం య
శాంసి కీర్తీః - దిక్షు దిగంతరాళేషు - ప్రతన్వంతి విస్తారయంతి - ఏతేన
మహాంతస్సంతతపరిచర్యాభినందితాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధప్రజ్ఞాభిమాన
మానసమహోత్సవశాలినః- జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా మోక్షసామ్రాజ్యప
ట్టబద్ధాస్తృణీకృత బ్రహ్మపురందరా ఇత్యస్మానపి కీర్తయంతీత్యర్థః- త
స్మాద్వయమపి ఖ్యాతా ఏవేతి భావః అతః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ త్వం చా

హంచావాం- తయోః- త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః- ఉభయోర ప్యంతరం- తారతమ్యం- మానధనాభ్యామతిదూరమత్యంతవిప్రకృష్టం - త్వంకేవలధనవాన్ వయంతుప్రజ్ఞాప్రయుక్తాభిమానధనవంతః అత స్తవ చాస్మాకంచసుమేరుసర్షపయోరివమహదంతరమిత్యర్థః అత స్త్వం స్మా సువిషయేపరాఙ్ముఖఃఅనాదరపరోసియది-తర్హి వయమప్యేకాంతతో నిస్పృహాః-నిరపేక్షా అనాదరపరాఇత్యర్థః-త్వయీతిశేషఃఅనాదరేవ్య వస్థానేసంసారేనాస్మాకమత్రప్రయోజనమస్తితవాస్మాస్వాదరశ్చేదస్మా కమపిత్వయ్యాదరస్తద్వశాదత్రస్థాస్యావః- అన్యథాన్యత్రగమిష్యామ ఇతి భావః అత్రత్వంరాజావయమిత్యుపక్రమేవయమప్యేకాంతతోనిస్పృహా ఇత్యుపసంహారేచబహువచనం ప్రయుజ్యఆవయోరితి ద్వివచనప్రయో గః-కథముపయుజ్యతఇతిచేత్సర్వేషాంసముదాయవివక్షయాఆత్మసంభా వనాయాంబహువచనప్రయోగేణవాయుక్తత్వాన్నకోపివిరోధః-ఏవము త్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం- శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం॥

శ్లో॥ అర్థానామీశిషే త్వంవయమపిచగిరామీశ్మహేయావదర్థంశూ
రస్త్వంవాదిదర్పవ్యుపశమనవిధావక్షయంపాటవంనః। సేవం
తేత్వాంధనాఢ్యామతిమలహతయేమామపిశ్రోతుకామామయ్య
ప్యాస్థానతేచేత్త్వయిమమనితరామేవరాజన్ననాస్థా॥ ౫౨

చ॥ ధనపతివీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా। సనుల
మునీవు శూరుఁడవు చండతరప్రతివాదిగర్వభం।జనులము మే
మునిన్నుధనశాలులువమ్ముభజింతురాశ్రితుల్। వినయము సే
యవేని పృథివీవర సాగదమీకునంగబునన్॥ ౫౨

వ్యా॥ అ॥ ఉక్తమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ॥ అర్థానామితి॥ త్వమర్థా నాంధనానామీశిషే ఈశ్వరోభవసితథావయమపిచయావా ర్థంయావ దర్థం- యావదభిధేయంయథాతథేత్యర్థః- యావదవధారణఇత్యవ్యయీ భావః॥ ౧॥ అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్వితియమరః గిరాంశాస్త్ర వచనానామీశ్మహే-అశేషశాస్త్రవిశేషార్థానాంప్రభవామఇత్యర్థః ఈపి శ్మహఇతిపాఠే-గిరాంయావదర్థంచశేషవిశేషార్థాజ్ఞసిత్యర్థః ఈశ్మహే జానీమహేతథాత్వంశూరఃశౌర్యవాన్ రిపుదళనఇతిశేషఃతథా నోస్మాకం

వాదిదర్పవ్యుపశమనవిధౌ ప్రతివాదిగర్వనిర్వాపణవిధానే॥ ని॥ విధిర్విధా
నేదైవేచేత్యమరః - అక్షయవినాశిపాటవంసామర్థ్యమస్తీతి శేషః త్వాం
ధనాఢ్యాధనస్వామినః॥ని॥ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామీత్యమరః సేవంతేభజం
తేతదవినాశార్థంతదభివృద్ధ్యర్థంచేతిభావః యద్వా-ధనాఢ్యాధనాఢ్య
త్వాభిలాషిణః-రాజసేవయాధనసంపాదనేచ్ఛవ ఇత్యర్థః- త్వాంసేవంతే
మామప్యస్మానపీత్యర్థః॥ మతిమలహతయేబుద్ధిజాడ్యనివృత్త్యర్థం॥*॥య
స్తుపర్యటతెదేశాన్ యస్తుసేవేతపండితాన్। తస్యవిస్తారితాబుద్ధిస్తైలబిం
దురివాంభసీతివచనాదితిభావః యద్వా-మతిమలానిరాగద్వేషాదయః తే
షాంహతయేప్రణాశనార్థం బుద్ధిశుద్ధిద్వారాజ్ఞానావాప్త్యర్థమిత్యర్థః
శ్రోతుంకామోభిలాషో యేషాంతేశ్రోతుకామాః-శుశ్రూషవః- గురుము
ఖాచ్ఛ్రోతవ్యమితిన్యాయేనాస్మన్ముఖాచ్ఛాస్త్రార్థశ్రవణేచ్ఛవః-గురుశు
శ్రూషయావిద్యేత్యుపదేశవచనవిశ్వాసవంతశ్శిష్యా ఇత్యర్థః- సేవంత ఇతి
సంబంధః-తుంకామమనసోరపీతితుమునోమకారలోపః అతః హేరాజన్
తేమయ్యపి అస్థానచేదనాదరోయది తదామమత్వయ్యపినితరామత్యంతం
అస్థయమహాంప్రత్యయః అనాస్థానానిరపేక్షత్వాదితిభావః కింత్వేషో
హంగతోస్మి అన్యత్రగమిష్యామీత్యర్థః- వర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్ర
త్యయః స్వస్యనిరంకుశత్వద్యోతనార్థమేతచ్ఛబ్దప్రయోగః-పూర్వశ్లోకో
క్తభావఏవాత్రాప్యనుసంధేయః- స్రగ్ధరావృత్తం॥ ౫౨

శ్లో॥ వయమిహపరితుష్టావల్కలైస్త్వందుకూలైస్సమఇవపరితో
షోనిర్విశేషోవిశేషః। సతుభవతుదరిద్రోయస్యతృష్ణావిశాలా
మనసిచపరితుష్టేకోర్థవాన్కోదరిద్రః॥ ౫౩

చ॥ కలితదుకూలవస్త్రములుగట్టిననీకునుజీర్ణవల్కలుం। బులుధ
రియించుమాకునుబ్రమోదముతుల్యములేదువాసియు।గ్గలమ
గుతృష్ణయెవ్వనికిగాఢదరిద్రుఁడువాఁడులేమియుం। గలిమి
యునేలసమ్మదవికస్వరమానసులైనవారికిన్॥ ౫౩

వ్యా॥అ॥అథకథమన్యత్రగమిష్యసీత్యాశంకాయామస్మాకంనిత్యసం
తుష్టాంతఃకరణత్వాన్నకించిదపికృచ్ఛ్రమిత్యాహ॥వయమితి॥ హేరాజన్
వయమిదానీంవల్కలైర్దారుత్వఙ్నిర్మితచీవరైః పరితుష్టాస్సంతుష్టాః

త్వందుకూలైః క్షౌమైర్వా చిత్రచీనాంబరైరిత్యర్థః పరితుష్ట ఇతివచనపరిణా
మేనసంబంధః పరితోషః అస్మాకంతవసంతోషస్సమ ఇవతుల్య ఏవ-ఇవశబ్దో
త్రావధారణార్థకః- విశేషః అన్యతరోత్కర్షస్తు నిర్విశేషో విశేష రహి
తః- మామకతావక పరితోషయోరంతరం నకించిదప్యస్తీత్యర్థః- సమఇవ
పరితోషో జాయతే కోఽపి విశేష ఇతీవాపారః కింతు యస్యపుంసస్తృష్ణాధనలి
ప్సా-విశాలా అత్యాయతా- సపుమాన్ దరిద్రః కించనో భవతు నత్వన్య ఇత్య
ర్థః-సంభావనాయామ్ లోట్ కథమేతదత్యాశంక్యోక్తమర్థమర్థాంతర
న్యాసేన ద్రఢయతి- మనసి చ పరితుష్టే చిత్తేయేన కేన చిత్సంతుష్టే సతి కః పు
మానర్థవాన్ ద్రవ్యసంపన్నః కశ్చ వా దరిద్రః - ద్రవ్యహీనః నకోఽపీత్యర్థః
మనః పరితోషే లాభాలాభయోర కించిత్కరత్వాదితి భావః అతో న కించిద
ప్యస్మాకం కృచ్ఛ్రమితి వేదితవ్యం-మాలినీవృత్తమ్ ॥ * ॥ ననమయయయుతే
యం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౫౩

శ్లో ॥ ఫలమలమశనాయ స్వాదుపానాయ తోయం క్షితిరపి శయనా
ర్థం వాససే వల్కలం చ । నవధనమధుపానభ్రాంతసర్వేంద్రి
యాణామవినయమనుమంతుం నోత్సహే దుర్జనానామ్ ॥ ౫౪

చ ॥ ఫలములు చాలు జీవికకుఁ బానము సేయ జలంబు చాలు వ। ల్క
లములు చాలుఁ గట్టుటకిలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని। ష్ఫల నవ
విత్తశీధురసపానవిజృంభితమోహలీనచి। త్తులగు నికృష్టభూ
పతుల దుర్ణయమించుకయున్ సహింతునే॥ ౫౪

వ్యా॥ అ॥ తథాపి శరీరయాత్రాయా అన్యథాసంభావ్యమానత్వాన్న
దుర్జనావినయం సోఢుం శక్నోమీత్యాహ॥ ఫలమితి॥ ఫలం అశనాయ భోజ
నాయ క్షున్నివారణార్థమిత్యర్థః అలం పర్యాప్తం- అలమితిపర్యాప్త్యర్థ
గ్రహణాన్నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం- త
థా స్వాదు మధురం॥ ని॥ త్రిష్విష్టే స్వాదుమధురే ఇత్యమరః-తోయముదకం-పా
నాయ తృష్ణోపశాంత్యర్థమిత్యర్థః - అలం తథా క్షితిరపి శయనార్థం సంవే
శనాయాలం తథా వల్కలం చ వాససే ఆచ్ఛాదనార్థం అలం అతః నవధన
ద్యస్సంభాషితం యద్ధనం తదేవ మధుపానం మధ్యపానం తేన భ్రాంతాన్య

మార్గవర్తీని సర్వాణీంద్రియాణి యేషాం తేషాం ధనమధుపానస్య చిత్తవికారావివేకాదికారిత్వేన యథాకథంచిద్వివేకలేశ సంభవే తన్నివృత్తిగ్వవిశేషణమతస్తస్య దుర్జనానాం దుస్త్యాగ శాలినామవినయం దుర్విన యము నాదరమితియావత్ అనుమంతుమంగీకర్తుం నోత్సహే న సమ్యక్ప్రశ్యామి సతి గత్యంతరే కిమర్థం సోఢవ్యమితి భావః॥ వృత్తం పూర్వవత్॥ ౫౪

శ్లో॥ అశీమహి వయం భిక్షామాశావాసో వసీమహి। శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమీశ్వరైః॥ ౫౫

తే॥ చేరి భిక్షాన్నమారగించెదము మేము। కట్టెదము దిక్కులని
యెడికలితెకాటి। బవ్వళించెద మిలయను పాన్పుమీఁద। నే
మి కార్యము మాకు నరేంద్రులందు॥ ౫౫

వ్యా॥ అ॥ ఏనమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ అశీమహీతి॥ వయం భిక్షాన్నమశీమహి భోక్ష్యామః- అశ భోజన ఇతి ధాతోర్లిఙ్ - అస్మిన్నేపద్యే ఉత్తమపురుషబహువచనం ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం తథా ఆశా ఏవ వాసో వసీమహి ఆచ్ఛాదయిష్యామః - దిగంబరా భవిష్యామ ఇత్యర్థః మహీపృష్ఠే భూతలే శయీమహి స్వప్స్యామః అత ఈశ్వరైః రాజభిః కిం కుర్వీమహి కిం కరిష్యామః న కిమపీత్యర్థః శరీరయాత్రాయా అన్యథైవ సంభావ్యమానత్వాదితి భావః ఇత్థం స్థితిస్త్వమేవ బ్రహ్మనిష్ఠయతిలక్షణం- తదుక్తం మహాభారతే ఉద్యోగపర్వణి- ధృతరాష్ట్రం ప్రతి సనత్సుజాతేన॥ * ॥ యేన కేనచిదాచ్ఛన్నో యేన కేనచిదాశితః- యత్ర క్వచన శాయీ స్యాత్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదురితి- ఉక్తం చ శ్రీమహాభాగవతే ॥ * ॥ చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః పరభృతః సరితోఽప్యశుష్యన్। రుద్ధా గుహాః కిమజితోఽవతి నోపపన్నాన్ కస్మాద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాంధాన్ ఇతి॥ తథా చోక్తం శివగీతాయాం॥ * ॥ సంవీతో యేన కేనాశ్నన్ భక్ష్యం వా భక్ష్యమేవ వా। శయానో యత్ర కుత్రాపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర స ఇతి॥ ౫౫

శ్లో॥ న నటా న విటా న గాయకా న చ సభ్యేతరవాదచుంచవః। నృపమీక్షితుమత్ర కే వయం స్తనభారానమితా న యోషితః॥ ౫౬

క॥ విటగాయకనైతండిక। నటజనులము గాము పృథుఘనస్తననమితో।
త్కటవాంఛ కాంతలము గా। మటు గావున నృపుని జూడ నగునే మాకున్॥

వ్యా॥అ॥అథస్వస్యరాజదర్శనాయోగ్యతాయాః ప్రకటనాపదేశేన తం నిందతి॥ నేతి॥ వయం నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్రనాట్యనిపుణాః నభవామ ఇత్యర్థః యేన నయనానందో భవేదితి భావః విటాః ఏకవిద్యాః నాయకానుకూలాః చతురాః నభవామః- యేన తత్తన్నాయికానుకూల్య ప్రయోజనసిద్ధిర్భవేదితి భావః- తదుక్తమలంకారశాస్త్రే - నాయకానాం నాయికానుకూలనే సహాయాః పీఠమర్దవిటచేట విదూషకాదయ ఇతి శ్లోకం తన్మతతత్రైవ॥*॥ కించిదూనః పీఠమర్దః ఏకవిద్యో విటస్స్మృతః సంధానకుశలశ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషక ఇతి॥ గాయనాః గాయకాః సంగీతకుశలాః తే నభవామః యేన శ్రవణానందో భవేదితి భావః సభాయాం సాధవస్సభ్యాః తత్రసాధురితి యత్ప్రత్యయః- తేభ్య ఇతరే యే వా - అతిప్రగల్భాలాపాః సాధారణజనమనోవినోదమాత్రపర్యవసాయినో న తు శాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః యద్వా సభ్యా విద్వాంసః తదితరే సాధారణజనాస్తేషాం వాదాస్తద్వదనయోగ్యవాక్యాని తైర్వ్యాప్తాః కపటస్య కారిణ ఇత్యర్థః- నభవామః ఏన మనోవినోదో భవతీతి భావః- తేన విత్తేశ్వం చ వృణపావితి చుంచుం ప్రత్యయః తథా స్తనభారైః కుచకుంభభరైః ఆనమితాః ఈషన్నమ్రాంగ్యః యోషితోపి న భవామః ఏన సంరంభ సంభోగాత్సౌఖ్యం భవేదితి భావః అతోస్మ వం రాజానమీక్షితుం ద్రష్టుం అత్ర నటాదిషు చ వయం కేనకేచిదిత్యర్థః ఏతేషామన్యతరత్వే యోగ్యతా స్యాదితి భావః ఏతేన అసభ్యానామేవావకాశప్రదో న తు సభ్యానామితి నృపస్య నిందా గమ్యతే నృపవీక్షితుమితి పాఠః- తదా హే నృపేత్యామంత్రణం- త్వామితి శేషః అన్యదుక్తార్థం వైతాళీయాఖ్యమర్ధసమవృత్తం॥*॥ షడ్విషమేష్టౌ సమే కలాష్షట్చ సమేస్యుర్నో నిరంతరాః। న సమాత్ర పరాశ్రితా కలా వైతాళీయంతే రలౌ గురురేకలఘునాత్॥ .. ౫౮

శ్లో॥ విపులహృదయైరీశైరేతజ్జగజ్జనితం పురా విధృతమపరైర్దత్తం
చాన్యైర్విజిత్య తృణం యథా। ఇహ హి భువనాన్యన్యే ధీరాశ్చ
తుర్దశ భుంజతే కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః॥

చ॥ అంచితబుద్ధినైన మనుజాధిపతుల్ గమల్లఁ దొల్లి నిర్మించిరి దా
నిఁ గొందఱు ధరించిరి యిచ్చిరి కొందఱర్థికిన్। పెంచి జగంబు

లన్నియును నెమ్మి భుజించుచుఁ గొంద ఱుండఁగాఁ। బంచషట్ప
ణేశులకపారమదజ్వరమింత యేటికిన్॥ ౫౭

వ్యా॥ అ॥ నిందామేవ చతుర్భిః ప్రపంచయతి। విపులేతి॥ పురా పూర్వకాలే విపులహృదయైర్మహామానసైరుదారబుద్ధిభిరిత్యర్థః। ఈశైః హరిశ్చంద్రాదిసార్వభౌమైః ఏతత్పరిదృశ్యమానం జగద్భూమండలం జనితముత్పాదితం సమగ్రధర్మాచరణే సంస్థాపితమిత్యర్థః తథాపరైః యయాతిప్రభృతిభిరీశ్వరైర్ద్వీపాంతవిశేషేణ ధృతం సమ్యక్పరిపాలితమిత్యర్థః తథాన్యైః బలిప్రభృతిభిర్విజిత్య శత్రుజయేన స్వవశంకృత్వా తృణం యథాత్యః.మివ దత్తమర్థిసాత్కృతం. ఏతేన తేషాం మహౌదార్యం సూచ్యతే ఇహహి ఇదానీమపి అన్యే ధీరాః ధైర్యశాలినః చతుర్దశభువనాని-భూరాదిచతుర్దశవిష్టపాని భుంజతే అనుభవంతి తాదృక్సామర్థ్యసంపన్నాస్సంతీత్యర్థః భుజపాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోర్లట్ భుజోనవన ఇత్యాత్మనేపదం అతః కతిపయాని చ తాని పురాణిచ తేషాం ద్విత్రాణాం పంచషాణాం వా పురాణామిత్యర్థః స్వామ్యే ఆధిపత్యే సతి పుంసామేషః పరిదృశ్యమానో మదోదర్ప ఏవ జ్వరః సన్నిపాతజ్వరః బుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్ కః కిమర్థమిత్యర్థః అతః పురాతనమహారాజచరితానుస్మరణాల్లజ్జితవ్యం న తూన్మత్తేన భవితవ్యమితి భావః- హరిణీవృత్తం ॥ * ॥ భవతి హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో రసాంబుధివిష్టపైరితి లక్షణాత్ ॥

శ్లో॥ అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న జాతం నృపశతై ర్భువస్తస్యా
లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతామ్। తదంశస్యాప్యంశే తదవయవ
లేశేపి పతయో విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్॥ ౫౮

చ॥ ఎడనిమిషంబు లేక ధరణీశశతంబు భుజించుచున్నయి। ప్పుడమి
లభించినన్ మహిమ పొందు నె రాజుల నేలతున్కలో। నడరుల
వంబులోఁ దునియ యందొక మూలకు నాధులైన వా। రడలక వై
పరీత్యమున హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో॥ ౫౯

వ్యా॥ అభుక్తాయామితి॥ నృపశతైః అనేకభూపాలకైః యస్యాం భువి అభుక్తాయామననుభూతాయాం సత్యాం క్షణం క్షణమాత్రమపి జాతం కిం

తుషకణమాత్రవ్యవధానరహితమేవాన భూయతే ఇత్యర్థః తస్యా భువో లాభేప్రాప్తేక్షితిభృతాం రాజ్ఞాం క ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే ఇవేతి పదద్యోతిపమావాక్యాలంకారేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే బహుమానదక్షోత్కర్షో న కోపీత్యర్థః సర్వసాధారణ్యాదిత్యర్థః కింతు తస్యాః భువోంశస్యాపి అంశే భాగే చ తదర్థాతస్యాంశస్యయోవయవ ఏకదేశ స్తస్యలేశే అత్యల్పకో శేపిచేత్యర్థః పతయః ఈశ్వరాః జడామందాః విషాదే స్వల్పతమభూఖండాధిపతయో వయంజాతాః ఇతివిషాదేదుఃఖే కర్తవ్యే సతిప్రత్యుతపరీత్యే నముదం సంతోషం విదధతి కుర్వంతిమోదంత ఇత్యర్థః అహోమహతీనయమే తేషామవివేక ఇత్యర్థః ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్య ఇతి గణవ్యాఖ్యానే॥ ౫౭

శ్లో॥ మృత్పిండో జలరేఖయా వలయితస్సర్వోప్యయం నన్వణుస్స్వాం
శీకృత్య తమేవ సంగరశతై రాజ్ఞాంగణా భుంజతే। తే దద్యుర్దదతో
థవా కిమపరం క్షుద్రా దరిద్రా భృశం ధిగ్ధిక్తాన్పురుషాధమాన్ ధన
కణాన్ వాంఛంతి తేభ్యోపి యే॥ ౫౮

చ॥ తగ జలరేఖచే వలయితంబగు కొంచెపు మంటిముద్దకై। జగడ
ములాడియాడి పెలుచన్ భజించి భుజించుచున్నాడు। భృగన్ను
పులిచ్చువారెతలంపంగ డునీచులు వారియందునా। వ్వగ ధనలే
శకాంక్షఁగల పూరుషులుంగడు హీనులే కదా॥ ౫౮

వ్యా॥ అ॥ ఆస్తాంతావత్ క్షుద్రనృపవార్తాతద్యాచ్ఞాపరాస్తుతతోప్యత్యంతక్షుద్రా ఇత్యాహ॥ మృత్పిండ ఇతి॥ జలరేఖయా సముద్రకారణ జలరేఖయా జలధారయా చ వలయితో వేష్టితః పుంజీకృతశ్చయోయం పరిదృశ్యమానస్సర్వః అశేషోపి మృత్పిండశ్చ అణుర్నను తంచాద్యశ మృత్పిండమేవ సంగరశతైః యుద్ధశతైః స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య - యే రాజ్ఞాంగణాః భుంజతే అనుభవంతి తే రాజగణా దద్యుర్హి అర్థం వితరేయుర్వా - దదాతేర్నవిష్యతి లిఙ్ - అథవేతి పక్షాంతరే దదతః వితరంతో వా దదాతి వర్తమానే శతృప్రత్యయః- నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః- దదతేథ వేతి వా పాఠః అపరమన్యద్దుష్కరాదికం కిమ స్తి కిమపినాస్తీత్యర్థః భృశమత్యర్థం క్షుద్రాహీనాః దరిద్రాదీనాశ్చ అనేకసంయుగక్లేశార్జితమృత్పిండభోక్తృ

త్వాత్- క్షుద్రత్వంతత్రాప్యంశభాగిత్వాద్దరిద్రత్వంచావగంతవ్యంతతస్తే
భ్యఃక్షుద్రదరిద్రేభ్యోరాజగణేభ్యో యేపురుషార్థ మార్థనకణాన్ ధనలే
శాన్వాంఛంత్యభిలషంతి తాన్పురుషాధమాన్ మానుషాపశదాన్ దిగ్ధిక్
కూప్యరాధః ప్రసృతజలపానవ త్తధావిధక్షుద్రయాచ్ఞాయాః పరమనై
చ్యావహత్వాత్తద్యాచితార స్తతోఽపినీచాస్తైరాధమాః-పౌనఃపున్యేననిం
ద్యాఇత్యర్థః॥ని॥ధిక్ఛబ్దస్యగర్హణనిందయోరిత్యమరః॥శ్లో॥ఉభసర్వతసోఃకా
ర్యాధిగుపర్యాదిషుత్రిషు । ద్వితీయామ్రేడితాంతేషుతతోఽన్యత్రాపిదృశ్యత
ఇతివచనాత్పురుషాధమానితిద్వితీయా- వీప్సాయాంద్విర్భావః స్వగగ్ధకుక్షి
కుండపూరణైకప్రయోజనాయాః పురుషాధమస్వజనన్యాఃక్షుద్రయాచ్ఞా
యాధిక్కారంవిధాయస్వతసిద్ధానందనిర్వ్యాకులస్య పురుషోత్తమస్యజన
కస్యయతిభావస్యైవజీవాతుమార్గణంవిధేయమితితాత్పర్యం॥ ౫౯

శ్లో॥ సజాతఃకోప్యాసీన్మదనరిపుణామూర్ధ్నిధవళంకపాలంయస్యో
చ్చైర్వినిహితమలంకారవిధయే। నృభిఃప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః
కైశ్చిదధునానమద్భిఃకఃపుంసామయమతులదర్పజ్వరభరః॥ ౬౦

చ॥ అతఁడనుజన్ముఁడెన్వనిసమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా। పతి
కుతుకంబుతోడఁదలపైధరియించెవిభూషణంబుగా । క్షితిప
యిఁబ్రాణరక్షణముసేయుటకై తిము జేరికొందఱా । నతు
లయికంచుమణఁదఘఃజ్వరమేటికిమానవాళికిన్॥ ౬౦

వ్యా॥ అ॥ కింబహునాసఏవసఫలజన్మేతినిగమయతి॥ సఇతి॥ సపుమాన్
కోఽపికశ్చిదేవజాతః సఫలజన్మాసీత్ ససర్వ ఇత్యర్థః కోసావిత్యతఆహ-
యస్యపుంసః ధవళం శుభ్రంకపాలంశిరోస్థిమన్మథరిపుణాశంభునా ఉచ్చై
రున్నతే-సర్వోపరివర్తమాన ఇత్యర్థఃమూర్ధ్ని-నిజమస్తకేఅలంకారంవి
దధేభూషణవిధానాయ వినిహితంనిక్షిప్తంస ఏక ఏవేతిసంబంధః-సకల
సురాసురమౌళిఖచితమణిప్రభాదీపితపాదారవిందస్య కైలాసగిరీశ్వరస్య
భగవతశ్శంభోః కపాల శేఖరత్వాదితిభావః - కింత్వధునేదానీం ప్రాణ
త్రాణేతుచ్ఛప్రాణసంరక్షణే- ప్రవణాసక్తా మతిర్యేషాంతైస్తథోక్తైః

అతఏవనమద్భిర్నమస్కార్యైస్తైఃకైశ్చిత్కృతిభిరేవ సృభిర్నమస్యైః హే
తౌ తృతీయా- అథవానమద్భిః పుంసాం నరవరం మన్యానాం రాజ్ఞామపి యం పరి
దృశ్యమానః అతులోన్నిస్సీమో యోఽదర్పోమదస్య ఏవజ్వరభరో జ్వరోద్రేకః
అపభ్రంశహేతుత్వాత్ కః కేదుర్ధరమిత్యర్థః మరణానంతరేపి యస్య శిరః
ఆదరపూర్వకం మహదుపాదేయం భవతి స ఏవ సఫలజన్మా పురుషోత్తమశ్చ
అన్యస్సర్వోపి నిష్ఫలజన్మా పురుషాధమశ్చేతి భావః॥ ౬౦

ఇతి వైరాగ్యశతక వ్యాఖ్యానే యతినృపతి
సంవాదవర్ణనం నామ షష్ఠదశకమ్

శ్లో॥ పరేషాంచేతాంసి ప్రతిదివసమారాధ్యబహుధాప్రసాదంకిం
నేతుంవిశసిహృదయక్లేశకలితమ్। ప్రసన్నేత్వయ్యంతస్స్వయ
ముదితచింతామణిగణో వివిక్తస్సంకల్పఃకిమభిలషితంపుష్యతి న తే॥

చ॥ పరులమనంబులో బహుభంగుల గొల్చి ప్రసన్నతాగుణాస్ఫు
రణవహింపఁజేయుటకుఁబూనఁగనేటికినీవు చిత్తమా। స్థిర
ముగసుప్రసాదముభజించినిలింపమణీగణోదయ। స్ఫురితగ
తిఁ జమనోరథముసొంపువహింపవెనీకుమేలుగన్॥ ౬౧

వ్యా॥ అ॥ అథమనోనియమనదశకస్యైవ యతి ... ప్రసంగానంత
రం మనస్సంబోధనపూర్వకం తన్నియమన ప్రకారమాహ పరేషామితి॥
హే హృదయ ప్రతిదివసమనుదినం బహుధా బహుప్రకారైః- ప్రకారవచనే
థాల్ పరేషాంచేతాంసి ఆరాధ్య ప్రసాద్య - తత్తత్కాలోచితానుగుణైస్సై
రుపస్థానీకృత్యేత్యర్థః క్లేశేనాతిప్రయాసేన కలితం సంపాదితం ప్రసాద
మనుగ్రహం నేతుం ప్రాపయితుం మనాంస్యేవేత్యర్థః- నయతేర్ద్వికర్మ
కత్వాత్తుమున్ ప్రత్యయః విశసి కిం ప్రవర్తసే కిమిత్యర్థః అథయథా కథంచి
త్పరచిత్తప్రసాదనేనాభిలషితం సాధయిష్యామి అతః కిమర్థమేవం నిషిధ్య
త ఇత్యత ఆహ॥ ప్రసన్న ఇతి॥ త్వయి అంతరభ్యంతరే ప్రసన్నే సమాహి
తే సతి- బహిర్ముఖత్వే మృత్యేనస్వస్థాన ఏవ స్థితే సతీత్యర్థః స్వయం స్వే
చ్ఛయా స్వంపినేత్యర్థః ఉదిత ఆవిర్భూతశ్చింతామణిగణః చింతారత్న

నిచయరూపణిత్యర్థః ఏవమేవచింతామణిరశేషాభిలషితదానసమర్థస్తద్గణశ్చకింవక్తవ్యమితిభావః విపిక్తోనిష్కలంకః సంకల్పఇచ్ఛావిశేషః తేతవాభిలషితం వాంఛితంనపుష్యతికింనపూరయతికిం-పూరయత్యేవేత్యర్థః అథవాకింవాభిలషితంనపుష్యతిసర్వమపిపుష్యత్యేవేత్యర్థః॥ అతః అస్మప్రసత్త్యైవాభిలషితప్రాప్తౌకిమన్యప్రసాదనాయాసేనేత్యర్థః అన్యథా సర్వక్షేత్రంవిహాయారణ్యకషణన్యాయః ప్రసజ్యేతే - తాత్పర్యం॥ ౬౧

శ్లో॥ పరిభ్రమసికింముధాక్వచనచిత్తవిశ్రామ్యతాంస్వయం భవతి
యద్యథాభవతితత్తథానాన్యథా। అతీతమననుస్మరన్నపిచభావ్య
సంకల్పయన్నతర్కితసమాగమానుభవామిభోగానహం॥ ౬౨

ఉ॥ ఏలపరిభ్రమించెదవనేకవిధంబులవెఱ్ఱిచిత్తమా। తాళిమివి
శ్రమింపుమొకతావునయత్నములేకనేయగున్। మేలునుగీడు
నేఁదలఁపమించినకార్యముభావికార్యమున్।లాలసవృత్తిగో
రవిధిలబ్ధఫలంబులునేభుజించెదన్॥ ౬౨

వ్యా॥ అ॥ ఏవంమనఃప్రసాదేగుణముక్త్వాతస్యాగుణత్వమాహ॥ పరిభ్రమసీతి॥ హేచిత్త ముధావ్యర్థంకిం కిమర్థంభ్రమసిసంచరసినసంచరితవ్యమిత్యర్థః ప్రయోజనాభావాదితిభావః తర్హి కింకర్తవ్యమత ఆహ-క్వచనకుత్రచిత్ స్థలేవిశ్రామ్యతాంస్థీయతాం- స్వస్థాన ఏవస్వైరంవర్తతామిత్యర్థః నన్వేవంచేత్కథం కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ యత్కార్యంయద్యథాయేనప్రకారేణభవతితత్ తథాస్వయమప్రయత్నేనైవభవతి అన్యథావైపరీత్యేననభవతి యద్భావితద్భవత్యేవేత్యాదివచనాత్సర్వమేతద్దైవాయత్తమితిభావః అతోవిశ్రామ్యతామితి సంబంధః విశ్రమేకింఫలమిత్యత ఆహ-అహమతీతమతిక్రాంతమర్థమననుస్మరన్నచింతయన్ననుశోచయన్నిత్యర్థః తథాభావిచాపిభవిష్యదర్థమపిచవస్తుసామాన్యేనపుంసకత్వనిర్దేశః అసంకల్పయన్నాకాంక్షన్ అతర్కితోఽనభ్యూహిత స్సమాగమోయేషాంతానచింతితోపనతానిత్యర్థః భోగాన్విషయాననుభవామిదైవవశాత్సంభావితార్థాన్భోక్ష్యామివర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః యుద్వా - అనుభవామిభుంజే అతోమదర్థంనపరిభ్రమితవ్యమితిభావః ఏవం

చేతస్సర్వేశ్వరస్యాప్యవశ్యంప్రియోభవేయమితితాత్పర్యం-తదుక్తం భగవతా॥*॥ యోనహృష్యతినద్వేష్టినశోచతినకాంక్షతి। శుభాశుభపరిత్యాగీభక్తిమాన్యస్సమేప్రియః॥ అన్యత్రాప్యుక్తం॥*॥ గతార్థాన్నానుశోచంతినార్థయన్త్యేవనోరథాన్। వర్తమానేనవర్తంతేతేనమేపాండవాః ప్రియా ఇతి॥ పృథ్వీవృత్తం-జసౌజసయలావసుగ్రహయతిశ్చపృథ్వీగురురితిలక్షణాత్॥ ౬౨

శ్లో॥ ఏతస్మాద్విరమేంద్రియార్థగహనాదాయాసకాదాశ్రయశ్రే
యోమార్గమశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షంక్షణాత్। స్వా
త్మీభావముపైహిసంత్యజనిజాంకల్లోలలోలాంగతింమాభూ
యోభజభంగురాంభవరతించేతఃప్రసీదాధునా॥ ౬౩

తా॥ ఆయాసప్రదమింద్రియార్థగహనంబాత్రోవవర్జింపుమీ।
శ్రేయోమార్గముసర్వదుఃఖనికరచ్ఛేదార్థమైచేరుమీ। ధ్యేయా
ద్వైతముఁబొందుమీస్థిరతచేదీపింపుమీచిత్తమా। మాయాకే
ళికివెండియుంజొరకుమీమాలిన్యమున్వీడుమీ॥ ... ౬౩

వ్యా॥అ॥ అథశిష్యసంబోధనప్రకారమేవాహ॥ ఏతస్మాదితి॥ హేచేతః- ఏతస్మాత్పరిదృశ్యమానాత్ ఆయాసయతీత్యాయాసకాత్ దుఃఖజనకాత్ ఇంద్రియార్థాశ్శబ్దాదివిషయా ఏవగహనమరణ్యంతస్మాత్ దుర్విగాహత్వాదితిద్రూపణంవిరమ-విరామంప్రాప్నుహి అత్యంతదుఃఖవిషయాసక్తింమాకుర్విత్యర్థః జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపంచమీవ్యాఙ్పరిభ్యోరమ ఇతిపరస్మైపదంకింతుక్షణాత్ క్షణమాత్రేణైవ అశేష దుఃఖశమన మేకవింశతి మహాదుఃఖవిధ్వంసనమేవవ్యాపారస్తత్రదక్షంసమర్థం శ్రేయోమార్గంజ్ఞానమార్గం-ఆశ్రయ-అనుసంతత్రప్రవర్త-స్వాత్మ్యర్గః తథాస్వాత్మీభావంస్వరూపానుసంధానతత్పరత్వముపైహి-ప్రాప్నుహితథానిజాంస్వకీయాం॥*॥ చంచలంహిమనః కృష్ణేత్యాదౌప్రసిద్ధామిత్యర్థః కల్లోలవల్లోలామతిచపలాంగతిం వ్యాపారంసంత్యజసమ్యక్త్యక్త్వా సుస్థిరంభవేత్యర్థః భూయః పునరపిభంగురాంభంగశీలామశాశ్వతాం భవరతింసంసారాసక్తింమాభజ-నసేవస్వకింత్వధునేదానీం ప్రసీదప్రసన్నంభవ-చిత్తప్రసాదమంతరాపుణ్యశతైరపిశ్రేయఃప్రాప్త్యసంభవాదితిభావః॥ ౬౩

శ్లో॥ మోహంమార్జయతాముపార్జయరతింగోపాలచూడామ
ణౌచేతస్స్వర్గతరంగిణీతటభువామాసంగమంగీకురు। కో
వావీచిషుబుద్బుదేషుచతటిల్లేఖాసుచశ్రీషుచజ్వాలాగ్రేషుచ
పన్నగేషుచసుహృద్వర్గేషుచప్రత్యయః॥ ౭౮

చ॥ దురితపుమోహముందొలఁగఁ జేయుముసేయుముభక్తిచక్రి
పై।వరసురవాహినీతటనివాసముఁజేకొనుమేటినమ్మికల్।తర
గలయందుబుద్బుదవితానములందు మెఱుంగుఁదీగెలం । దర
యఁగఁగీలలందుఫణులందుసుహృజ్జనులందుడెందమా॥ ౭౮

వ్యా॥అ॥అథవిశ్వసనీయేష్వేవవిశ్వాసంకురునాన్యత్రేత్యాహ॥ మోహమితి॥ హేచేతః మోహంపుత్రమిత్రాద్యాసక్తిజనకాజ్ఞానంమార్జయ శోధయత్యజేతియావత్ తత్రవిశ్వాసంమాకుర్వీత్యర్థః కింతుగోపాలానాం చూడామణిస్తస్మిన్ శ్రీకృష్ణేతాంతథాభూతామనిర్వాచ్యామిత్యర్థః-రతి మనురక్తిముపార్జయ సంపాదయతథాస్వర్గతరంగిణ్యా మందాకిన్యా యాస్తటభువస్తీరప్రదేశాస్తాసామాసంగం తత్రనివాసాసక్తిం అంగీకురు అనుమన్యస్వ ఉభయత్రైవవిశ్వాసంకురిత్యర్థఃఏతస్త్యైవశ్రేయస్కరత్వాదితిభావః కుతఏతదిత్యాశంక్యాన్యత్రావిశ్వాసోత్పాద నార్థమస్వారస్యముద్భావయతి వీచిషువారితరంగేషుచ బుద్బుదేషుజలస్ఫోటేషుచ తటిల్లేఖా ఇవ తాసువిద్యుల్లతాసుచ శ్రీషుచసంపత్సుతటిల్లేఖా మతల్లీషు చేతిపాఠేప్రశస్తాస్తటిల్లేఖాస్తటిల్లేఖామతల్ల్యః తాసుచప్రశంసావచనైశ్చేతినిత్యసమాసః॥ని॥మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజావిత్యమరః జ్వాలాగ్రేష్వగ్నిశిఖాముఖేషుచపన్నగేషు సర్పేషుసుహృద్వర్గేషుచ బంధుజనసముదాయేషుచకోవా ప్రత్యయః ఉత్తరోత్తరంతారతమ్యేన నశ్వరతయాప్రత్యక్షసిద్ధేషు విచిత్రసంస్థితిషుచతుర్షుగృహాదీప ఇతిచుంబనకరకేశ్మశ్రుదాహ ఇతిలోకస్యాయేనప్రత్యక్షేణచదాహహేతుతయాప్రసిద్ధేషుజ్వాలాగ్రేషుచ స్పృష్టతయాప్రాణహతేషు పన్నగేషుచ విపత్సుపరిత్యాగశీలేషు బంధుజనేషుచకోవావిశ్వాసః నకోపీత్యర్థః ఉత్తరోత్తరం అవిశ్వసనీయత్వాదితిభావః॥ ని ॥ ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతు

ష్వత్యమరః అత్రప్రస్తుతానాంస్వబంధుజనానామప్రస్తుతానాంవీచిప్రభృతీనాంచయథాకథంచిదౌపమ్యస్యగమ్యత్వాద్దీపకాలంకారభేదః-తదుక్తం విద్యానాథేన॥ * ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచసామాన్యేతుల్యధర్మతః॥ ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యత ఇతి॥ ౬౪

శ్లో॥ చేతశ్చింతయమారమాంసకృదిమామస్థాయినీమాస్థయాభూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనామ్। కంథాకంచుకినఃప్రవిశ్యభవనద్వారాణివారాణసీరథ్యాపఙ్క్తిషుపాణిపాత్రపతితాంభిక్షామపేక్షామహే॥ ౬౫

మ ॥ అవనీశభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనన్। భువిలోనంపదనించునంగనకుమీభోగార్థివై చిత్తమా । శివమోదావహకాశికానగరసుశ్రీరాజమార్గంబులన్ । భవనద్వారములందుఁజేతనిడుసద్భైక్షుంబపేక్షించెదన్॥ ౬౫

వ్యా॥ అ॥ అథప్రకారాంతరేణసంబోధయతి॥ * ॥ చేతఇతి॥ హేచేతః అస్థాయినీమస్థిరాంకుతః భూపాలానాంరాజ్ఞాం భ్రుకుటీభ్రూభంగ ఏవ కుటీకుటీరంతత్రవిహరణం విహారోయస్యా తథోక్తోయోవ్యాపారస్తేనపణ్యాంగనాంవ్యభిచారిణీమితియావత్ భ్రూసంజ్ఞాయానరవరణశీలామిత్యర్థః-తదాయత్తత్వాత్తస్యా ఇతిభావః- యద్వా- భూపాలభ్రుకుటీకుటీరేవిహరణమేవ వ్యాపారోయస్యాస్సాతథోక్తాసాచపణ్యాంగనావారవిలాసినీతాంతథాభూతాంతదధీనత్వాత్తత్ప్రియుక్తప్రవృత్తినివృత్తికామిత్యర్థః అత్రపణ్యాంగనారూపణంవిహారేవిశృంఖలత్వద్యోతనార్థంనైయత్యేనవ్యభిచరణశీలత్వప్రకటసాధర్మ్యంచయథావారవనితాకుత్రచిత్కాలంవిహృత్యానంతరమన్యత్రగచ్ఛతితద్వదితిధ్వనిః ఇహకానిచిదర్థాంతరాణిస్ఫురంతి బుద్ధిమద్భిరున్నేయాని గ్రంథగౌరవభయాన్న లిఖ్యంతే తామిమాంపరిదృశ్యమానాంరమాంసంపత్తిం ఆస్థయా ఆదరేణ సకృత్కదాచిదపిమాచింతయ- మాకాంక్షయ తత్సంప్రార్థన ప్రయత్నం మాకుర్విత్యర్థః తర్హికథంజీవికేత్యాశంకాయామాహ- కంథైవకంచుకమేషామస్తీతికంథాకంచుకినః - కంథావమర్తత గాత్రాస్సంతః అత్రయద్యపి

బహువ్రీహౌ వివక్షితార్థలాభాత్పునః ప్రత్యయాంతరగ్రహణే ప్రక్రి
యాగౌరవం నకపర్ధారయా న త్త్వర్థేయ ఇతినిషేధాత్ తదాపిత్వగు
త్తరాసంగవతీం కోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీలోచనే ఇత్యాది
మహాకవిప్రయోగశ్చవర్తతే ఇతివైయాకరణాః కథయంతి-యద్వా-కంథ
యాకంచుకినః కంచుకవంతః కంథాచ్ఛాదితగాత్రాస్సంత ఇత్యర్థః వయమి
తి శేషః-వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య॥స॥ కాశీవారణస్యవంతీస్త్యమరః-రథ్యా
వర్త్మ-షురాజమార్గశ్రేణిషు॥ని॥ రథ్యాప్రతోళీవిశిఖేతిపర్యాయేష్వమరః-
భవనద్వారాణిగృహప్రతిహారప్రదేశాన్ ప్రవిశ్యపాణిరేవపాత్రంతత్రపతి
తాంనిక్షిప్తాంపతేనయాచ్నాపూర్వకత్వంసూచ్యతే- భిక్షామపేక్షామహే
స్పృహయామహే పాణిపాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రేపతితమశ్నీయాదిత్యాది
శ్రుతేరనాయాససిద్ధభిక్షాహారేణశరీరయాత్రాంనిర్వర్తయంతః పుణ్యక్షే
త్రేషుసుఖేననివసిష్యామఇత్యర్థః తదుక్తం॥ *॥ భిక్షాహారో నిరాహారో భిక్షా
న్నైవప్రతిగ్రహః। అసతో వా సతో వాపి సోమపానం దినే దినే ఇతి॥ ౬౫

శ్లో॥ అగ్రేగీతంసరసకవయఃపార్శ్వయోర్దాక్షిణాత్యాః పశ్చాల్లీలా
వలయరణితంచామరగ్రాహిణీనామ్। యద్యస్త్యేవంకురుభవరసా
స్వాదనేలంపటత్వంనోచేచ్చేతఃప్రవిశసహసానిర్వికల్పేసమాధౌ॥

చ॥ సరసులుదాక్షిణాత్యకవిచంద్రులుచెంతలయందుముందటన్।
సురుచిరగీతమున్వెనుకశోభితచామరపాణిమానినీ। కరమణి
కంకణక్వణముగల్గినయేనిభవానుభూతిచేఁ। బరఁగుమ గల్గవే
నిభవభంజనయోగముఁబూనుమానసా॥ ౬౬

వ్యా॥అ॥ అథతవయదిసర్వదాసంసారరసానుభవేచ్ఛానివేశస్తావదిత్థం
భూతసామగ్ర్యాం తత్రాభిరతింకురు అన్యథాధ్యాననిష్ఠో భవేత్యాహ॥
అగ్రఇతి ॥ అత్రగీతశబ్దేనగాయకజనోలక్ష్యతేతథాచ హేచేత ఇత్యధ్యా
హారః అగ్రేపురస్తాద్గీతంవీణావాదన ప్రవీణగాయక సముదాయశ్చతథా
పార్శ్వయోరపీత్యర్థః దాక్షిణాత్యా దక్షిణ దేశోద్భవాః తేషామేవవి
చిత్రప్రబంధ నిర్మాణకౌశలసంభవాదితిభావః దక్షిణాపశ్చాత్పుర స్త్యాగి
తిత్యక్ప్రత్యయఃసరసారసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనా చతురాస్తే కవయఃక

వయిత్వారస్తేచతథావశ్యాత్ - పృష్ఠభాగేచామరాణిప్రకీర్ణకానిగృహ్ణంతీ
తిచామరగ్రాహిణ్యః తాసాంవాలవ్యజనవీజన తత్పరాణాంరమణీనాం॥
ని॥ చామరంతుప్రకీర్ణకమిత్యమరః లీలయావీజనవైచిత్ర్యవిలాసేనయద్వ
లయరణితంమణికంకణఝుణత్కారస్తచ్చేత్యేతత్సర్వంనపుంసకమనపుంస
కేనేత్యాదినానపుంసకైకశేషఃఏవముక్తప్రకారేణాస్తియదివర్తతేచేత్త
ర్హిభవేసంసారేయోరసస్తస్యాస్వాదనే అనుభవేలంపటత్వంలోలుపత్వం
కురుతదాస్తకంభవేత్యర్థః॥ ని॥ లోలుభోలోలుభోలోలోలాలసోలంపట
శ్చఇత్యాదవః నోచెదేవంనాస్తిచేత్సహసా అవిలంబేనైవ-స్వరాదిపా
ఠాదవ్యయమితిశాకటాయనః-నిర్వికల్పేనిరాతంకేసమాధౌ ధ్యానే - ప్రవిశ
బ్రహ్మధ్యానంనిష్ఠంభవేత్యర్థః కిమన్యథాభయభ్రంశహేతునావృథాద్వై
న్యేనేతిభావః-మందాక్రాంతావృత్తం॥ .. ౬౬

శ్లో॥ ప్రాప్తాశ్శ్రియస్సకలకామదుఘాస్తతఃకిం న్యస్తంపదంశిరసి
విద్విషతాంతతఃకిమ్। సంపాదితాఃప్రణయినోవిభవైస్తతఃకిం
కల్పస్థితాస్తనుభృతాంతనవస్తతఃకిమ్॥ . ౬౭

చ॥ సకలశుభంబులిచ్చుప్రియసంపదవచ్చిననేమిదానిచేఁ బ్రక
టవిరోధిమస్తకముపైఁబదమూంచిననేమిదానిచే। నికటధనం
బుచేహితులనేర్పుగనేలిననేమిదానిచే। వికృతముగాకప్రా
ణికిభువిందనువుండిననేమిదానిచేఁ॥ .. ౬౭

వ్యా॥ అ॥అథవిచార్యమాణేసంపత్తిలాభశత్రుజయాదీనామప్యకించి
త్కరత్వమేవేత్యాహ॥ ప్రాప్తాఇతి॥ హేచేతఃతనుభృతాం శరీరిణాంస
కలకామాన్దుహంతీతి సకలకామదుఘాః అశేషమనోరథపరిపూరకా ఇ
త్యర్థః శ్రియఃప్రాప్తాః తతః కింతథావిద్విషతామమిత్రాణాం- ద్విషో
మిత్రఇతిశతృప్రత్యయః శిరసిపదంన్యస్తంనిక్షిప్తంపరాక్రమాతిశయేన
సర్వేశత్రవః పాదాక్రాంతీకృతాఇత్యర్థః- తతఃకిం- విభవైర్ధనైఃప్రణయి
నస్సుహృదస్సంపాదితాః సంగ్రహీతాః వశంవదీకృతాఇత్యర్థః సంమా
నితాఇతిపాఠే-బహుమానితాఃతతఃకింతథాకల్పస్థితాః కల్పాంతరస్థాయి

స్యాదిత్యర్థః। తనవః శరీరాణి సంపాదితా ఇతి సంబంధః కేచిద్యోగేనవశం గృహీతాః తతః కిం తేషాం శ్రేయస్సాధనత్వనిషేధాదితి భావః ఏతదాది శ్లోకచతుష్టయం వసంతతిలకావృత్తం॥ ౬౩

శ్లో॥ భక్తిర్హరౌ మరణజన్మభయం హృదిస్థం స్నేహోన బంధుషు న
మన్మదజా వికారాః। సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా వై
రాగ్యమస్తి కిమితః పరమర్థనీయమ్॥ ౬౪

చ॥ హరిచరణాబ్జయుగ్మమున నంచితభక్తి మనంబులో జరా। మర
ణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహా। స్మ
రశరనిగ్రహంబును నిమాన్య వివిక్తవనప్రదేశముల్। పరమ
విరక్తియుం గలుగ భాగ్యమహోన్నతి వేరెయున్నదే॥ ౬౪

వ్యా॥ అ॥ నన్వేవం శ్రేయస్సాధనత్వేన వ్యపహృతానామేతేషాం నిషేధే కిమన్యచ్ఛ్రేయస్సాధనమిత్యత ఆహ॥ భక్తిరితి॥ హే చేతః హరౌ విష్ణౌ భక్తిర్భజనానురాగః కార్య ఇతి శేషః కించ మరణజన్మభ్యాం మహోపద్రవకారిభ్యాం నిధనోత్పత్తిభ్యాం భయం హృది తిష్ఠతీతి హృదిస్థం కర్తవ్యమితి శేషః నతు విస్మర్తవ్యమితి భావః బంధుషు పుత్రమిత్రకళత్రాదిషు విషయే స్నేహానురాగో న కార్యః తథా మన్మథాజ్జాయంత ఇతి తథోక్తా వికారాః స్త్రీపరతంత్రత్వాదయః న కార్యాః శ్రేయోంతరాయత్వాదితి భావః ఇత్థం శ్రేయస్సాధనత్వేన కర్తవ్యద్వయం తదసాధనత్వేనాకర్తవ్యద్వయం చోపదిశ్యేదానీం పునర్ముఖ్యం కర్తవ్యాంతరముపదిశతి సంసర్గదోషైః సంగదోషైః రహితాః కామక్రోధాదిప్రసంగవర్జితా ఇత్యర్థః॥ శ్లో॥ సంగాత్సంజాయతే కామ ఇత్యాదిభగవద్వచనేన సంగజనితకామాదిదోషపరంపరాయా అనర్థహేతుత్వాదితి భావః కుతః విజనాః వివిక్తాః వనాంతా వనప్రదేశాస్సేవ్యా ఇతి శేషః తత్రకిమస్తీత్యాశయాయామాహ॥ వైరాగ్యమస్తి సంభవతీత్యర్థః అతో వైరాగ్యాత్పరమన్యత్కిమర్థనీయమభిలషణీయం న కిమపీత్యర్థః తస్యైవ పరమశ్రేయస్సాధనత్వాదితి భావః॥ ౬౪

శ్లో॥ తస్మాదనంతమజరం పరమం వికాసితద్బ్రహ్మ చింతయ కిమేభిర

సద్వికల్పైః। యస్యానుషంగిణఇమేభువనాధిపత్యభోగాదయః
కృపణలోకమతాభవంతి॥ ౬౯

తే॥ కావుననననంతమజరమక్షరమజంబు। బ్రహ్మముభజింపుమ
తివికల్పలములువలదు।।బ్రహ్మసంగికిభువనాధిపత్యభోగ। పద
వియునునీకుదుచ్ఛమైవరగుజువ్వె॥ ... ౬౯

వ్యా॥అ॥అథబ్రహ్మవిచారతత్పరస్యతేసర్వేపిభువనాధి పత్యాదయ స్తుచ్ఛాఏవప్రతిభాంతీత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥తస్మాత్ యస్మాద్వైరాగ్యమేవార్థఃనీయంతస్మా దిత్యర్థః హేచేతః అనంతమపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యంతథా అజరంజన్మజరామరణవర్జితం అతఏవపరమంస ర్వోత్కృష్టంతథావికాసి వికస్వరంసర్వవ్యాపీత్యర్థః యద్వా- వికాసిభాస్వనంతద్బ్రహ్మచింతయవిచారయఃఏభిఃక్రియమాణైరసద్వికల్పైరసద్భిరసాధుభిః- అసత్యైర్వావికల్పైస్తత్తద్భోగప్రాప్త్యప్రాప్తిగోచరవిచారైఃకింవికల్పసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయానకేవలం శ్రూయమాణైవ క్రియానిమిత్తంకారకభావస్య అపీతుగమ్యమానాపీతి వచనాత్ యత్తదోర్నిత్య సంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్యయచ్ఛబ్దా కాంక్షాయామాహ॥ యస్యబ్రహ్మణః అనుషంగిణః సంబంధవంతఃయద్బ్రహ్మవిచార ఇత్యర్థఃతవేతి శేషః ఇమేకామ్యమానాఃభువనాధిపత్యంలోకాధిపత్యంభోగః - స్వర్గాదిసత్యాంతలోక సముదాయస్థఃతావాదీయేషాంతే తదాదయోభోగాః కృపణలోకానాం బ్రహ్మవిచారహీనజనానాంమతాఇష్టాయోగ్యా ఇతియావత్ భవంతిప్రతిభాంతి తేషామేవయోగ్యాః తేనమాదృశానామితిప్రతీయంత ఇత్యర్థః భువనాధిపత్యాదీనామేవంప్రతీయమానత్వంకిముతాన్యేషామితిభావః- తదానీంతవత్పదేకృతబ్రహ్మపురందరత్వాన్సర్వేపితుచ్ఛా ఏవ ప్రతిభాంతీతిపరమార్థః- యద్వా-ననుసర్వథాభోగజాతమేవమమాభిలషితం నాన్యదితియది మన్యసేతదాశిత్థంభూతస్యతవసర్వేభువనాధిపత్యాదిభోగా అనుషంగాత్స్వయమేవసంభవతీతిసమాధానమభిప్రేత్యాహ హేచేతఃతత్ సకలవేదాంతప్రసిద్ధం- యద్వా- తచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూతమిత్యర్థః-తత్త్వమసీతిమహావాక్యేత

ధావ్యాఖ్యానాదితిభావః బ్రహ్మచింతయా చింతనఫలమాహ - యస్య బ్ర
హ్మచింతనతత్పరస్య తే కృపణలోకమతా ఇమే భువనాధిపత్యభోగాదయః-
అనుషంగిణః భవంతి అనుషంగాత్స్వయమేవ సంభవంతీత్యర్థః బ్రహ్మ
ధ్యాననిష్ఠసామ్రాజ్యలక్ష్మీపతేః కింతే దుర్లభమితిభావః శేషం సమానం-
యద్వా-యస్యబ్రహ్మ చింతనస్యమే భువనాధిపత్యాదయః అనుషంగిణః-
అనుబంధినః భవంతితథా చ సతి బ్రహ్మచింతనేతదనుబంధవశాత్సర్వేపిస్వ
యమేవ సంభవంతీతి భావః ॥ శ్లో ॥ అత్ర- శిఖాతేవర్ధతేనూనం గళూ
చీం పిబ శాబకేకిశా స్త్రవచనమనుసృత్య తాత్పర్యాంతరేణైవం సమాహి
తమిత్యనుసంధేయం కృపణలోకామతా ఇత్యత్రయద్యపి-మతిబుద్ధీత్యాదినా
వర్తమానార్థే క్తప్రత్యయే క్తస్య చ వర్తమాన ఇతిషష్ఠీసమాస నిషేధః-
తథాపి నిరంకుశాః కవయ ఇత్యలం॥ ౬౯

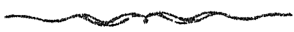
శ్లో ॥ పాతాళమావిశసి యాసి నభో విలంఘ్య దిఙ్మండలం భ్రమసి
మానసచాపలేన। భ్రాంత్యాపి జాతు విమలం కథమాత్మనీనం న
బ్రహ్మ సంస్మరసి నిర్వృతిమేషి యేన॥ ౭౦

చ ॥ బలిసదనంబుఁ జొచ్చెదవు ప్రాకెదవభ్రపదంబు దాఁటి దిగ్వల
యము సంక్రమించెదవు వారక చిత్తము చాపలంబునం। దలఁప
వొకప్పుడున్ మఱచితప్పియు లోన వెలుంగు బ్రహ్మము। దల
చెదవేని పొందెదవు నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్॥ ౭౦

వ్యా॥ అ॥ ఏవమేవార్థం పునః ప్రకారాంతరేణోపదిశన్నిగమయతి॥
పాతాళమితి॥ హే మానసచాపలేన తత్ద్విషయాసక్తిజనితచాపల్యేన- యు
వాదిత్వాదణ్-హే తాతౌ తృతీయా పాతాళమావిశసి అత్యంతాధః ప్రదేశమ
పిగచ్ఛసీత్యర్థః తథా నభోంతరిక్షం విలంఘ్య యాసి అత్యూర్ధ్వప్రదేశమ
పిగచ్ఛసీత్యర్థః తథా దిఙ్మండలం దిక్చక్రవాళం భ్రమసి అతిదూరదేశమపి
ధావసీత్యర్థః-సర్వత్రాపి మనోగతేర్నిరర్గళత్వాదితిభావః కింతు భ్రాం
త్యాభ్రమవశేనాపి మాస్తు వివేకే నేత్యపిశబ్దార్థః తథాపి జాతు కదాచిదపి
విమలం నిర్మలం అవిద్యాకార్యసంబంధశూన్యమిత్యర్థః సర్వత్రాపి మనోగ
తేః నిరర్గళత్వాదితిభావః- కింతు ఆత్మసహితమాత్మనీనం సుఖస్వరూపత్వాత్

ఆత్మన్విశ్వ జనభోగ్యోత్తరపదార్థ ఇతిఖప్రత్యయః ఆత్మనీనమితిపారేఆత్మ
న్యంతరాత్మనిలీనం నిలీయస్థితంసర్వాంతర్యామిత్వాత్ బ్రహ్మకథంనసం
స్మరసినధ్యాయసిసర్వధాస్మర్తవ్యమిత్యర్థః కుతఃయేనసంస్మరణే నిర్వృ
తిమానందమేషి ప్రాప్స్యసి అతఃయథాకథంచిత్స్మరణేప్యానంద జనక
త్వాదవశ్యంస్మర్తవ్యమేవ॥ శ్లో॥హరిర్హరతిపాపానిదుష్టచిత్తైరపిస్మృతః-అ
నిచ్ఛయాపిసంస్పృష్టోదహత్యేవహిపావకః-ఇత్యాదివచనాదితిభావః॥ ౨౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానేమనస్సంబోధననియమనం
నామసప్తమదశకమ్

శ్లో॥కింవేదైస్స్మృతిభిఃపురాణపఠనైశ్శాస్త్రైర్మహావిస్తరైస్స్వ
ర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైఃకర్మక్రియావిభ్రమైః। ముక్త్వైవ
కంభవదుఃఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలంస్వాత్మానందప
దప్రవేశకలనంశేషైర్వణిగ్వృత్తిభిః॥ ౨౧

ఉ॥ శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచేబహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచేఁ।
నేమిఫలంబులైక్యజనవృత్తికినీదగుసిర్జరాలయ। గ్రామకుటీ
నివాసఫలకర్మముచేఫలమేమిజన్మదుః। ఖామయభేషజాత్ము
యమహాసుఖమొక్కటిదక్కనన్నిటన్॥ ౨౧

వ్యా॥అ॥అథవేదాధ్యయనస్మృతపర్యాలోచనశాస్త్రపఠనపురాణశ్ర
వణాదిభిర్నకోపిలాభఃకింతువిచారాత్ శ్రవణమనననిదిధ్యాసాదిభిరాత్మా
నుభవఏవలాభఇతిమత్వాజనానుద్దిశ్యబోధయతి ॥ కింవేదైరితిశ్లోకేనకిమితి॥
వేదైః ఋగ్యజుస్సామాథర్వణ సంజ్ఞకైః చతుర్భిర్వేదైః కింప్రయోజనం
నకిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః స్మృతిభిః మన్వాద్యష్టాదశ స్మృతిభిరుప
స్మృతిభిశ్చకింప్రయోజనంనకిమపీత్యర్థః పురాణపఠనైఃబ్రహ్మాండపురాణా
ద్యష్టాదశపురాణోపపురాణపఠనైశ్చనకిమపీత్యర్థః మహావిస్తరైః అతివి
స్తృతైఃశాస్త్రైఃతర్కవ్యాకరణాదిషడ్దర్శనైర్నకిమపీత్యర్థః స్వర్గేసస్వప్రా
ప్యాకృత్స్నివాసేనాకలోకేచ గ్రామేషుగ్రామహ్మణ। పథానవర్ణానాం సవా

సేషుకుటీషుపర్ణగృహేషుయః నివాసస్తేన ఫలమూలైః పలప్రస్థైః కపర్ణానాం
స్నానసంధ్యావందనోపాసన యజ్ఞాదీనాం క్రియాభిః వ్యాపారైః విభ్రమైః
శ్చనకిమపిప్రయోజనమిత్యర్థః భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ - యు
ద్దుఃఖందారిద్ర్యభార్యాపుత్రాదినాశః తస్యభారః అసహ్యాతిశయః తస్య
రచనాకలనాతస్యాః విధ్వంసఃనాశః తస్యకాలానలం ప్రళయాగ్నిరూపం
స్వస్య ఆత్మానందః ఆత్మసుఖానుభవః - తస్యపదంస్థానం తస్మిన్ప్రవేశః
తస్యకలనంఏకం ॥ ని ॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరఃముక్త్వావిహాయ
శేషైః ఉక్తేభ్యఃఅన్యైఃవణిగ్వృత్తిభిః వర్తకవ్యాపారాః జనాః ఇత్య
ర్థః ఆత్మజ్ఞానంవినాం ఉక్తానాంవేదాదీనామధ్యయనాదిభిరపి ఫలంనాస్తి
త్యుక్తత్వాత్ సర్వేషాం వేదాంతవాక్యానాంబ్రహ్మణితాత్పర్యమిత్యుక్త
రీత్యా బ్రహ్మజ్ఞానమేవ సంపాదనీయం నత్వితరదిత్యాశయః శేషైర్వ
ణిగ్వృత్తిభిరితి పారేనవర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైఃఉక్తాన్యైఃనకిమ
పిప్రయోజనమిత్యాశయః॥ ౭౧

శ్లో ॥ యతోమేరుశ్శ్రీమాన్నిపతతియుగాంతాగ్నివళితస్సముద్రా
శ్శుష్యంతిప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః। ధరాగచ్ఛత్యంతంధరణి
ధరపాదైరపిధృతాశరీరేకావార్తాకరికలభకర్ణాగ్రచపలే॥ ౭౨

చ ॥ స్థిరతరమైనమేరువునశించు యుగాంతకృశానుకీలల । స్వరమ
కరాకరంబులగు వారినిధానములెల్ల నింకుభూ । ధరములచేధ
రింపఁబడి ధారుణిపోణిమి దప్పగావునం । గరికలభశ్రవశ్చ
పలకాయమునందిఁకవార్తలేటికిన్॥ ౭౩

వ్యా॥అ ॥ అథాతిరిక్తస్యానిత్యత్వమేవప్రపంచయతి॥యతఇతి ॥ య
తో యస్మాత్కారణాత్ శ్రీమాన్ మణిహిరణ్యాదిసకలవస్తుసమృద్ధిమాన్
మేరుః మేరుగిరిరపియుగాంతాగ్నినాప్రళయకాలానలేనవళితస్సంవేష్టిత
స్సన్నిపతతివిశిష్టాగ్నిసంపర్కాన్నిలీనోభవతీత్యర్థః తథాప్రచురాఃప్ర
భూతాఃమకరానక్రాః గ్రాహాఇత్యర్థః జలగ్రహాశ్చ తేషాం నిలయాః
సమాశ్రయాస్స ముద్రాస్సప్తసాగరాశ్చశుష్యంతిశోషం ప్రాప్నువంతిత
థాధరంతీతిధరాః - పచాద్యచ్ ధరణ్యాఃధరాఃమహేంద్రాదిసప్తకులాచ

లంస్తేషాంపాదైః ప్రత్యంతపర్వతైః॥ ని॥ పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాయిత్య మరః ధృతా సమ్యగవష్టబ్ధా ధరా భూమిశ్చ అంతం నాశం పాతాళం వాగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ఉభయత్రాపి ప్రళయాగ్ని మేళనాదే వేతిభావః తస్మాత్ కారణాత్-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ కరికలభస్యకరిపోతస్యకర్ణాగ్రంకర్ణాంచలం తద్వచ్చ లేచంచ లేశీర్యత ఇతిశరీరే కావార్తా కాక థాన కాపీత్యర్థః యతో త్యంతస్థిర తరాణా మపి ఈదృశ్యవస్థా కిముతక్షణభంగురాణాం శరీరాణాం॥ * ॥ గజాయత్ర నగణ్యంతే మశకానాంతు॥ కాకథేతిన్యాయాదితిభావః సర్వేపినశ్వరా ఏవతతోప్యతినశ్వరం శరీరమితి తాత్పర్యం కరికలభేత్యత్ర కరిశబ్దస్యవిశేషప్రతిపత్తిహేతోరైవ శేష్యప్రతీత్యర్థం అ ప్రదపౌనరుక్తం అతయేవైకార్థంపదమప్రయోజ్యమిత్యక్త్వా కరికలభకర్ణావతంసాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషునదోష ఇత్యాహవామనః॥ ౭౨

శ్లో॥ గాత్రంసంకుచితంగతిర్విగళితా భ్రష్టాచదంతా వళిర్దృష్టిర్నశ్యతివర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచలాలాయతే। వాక్యంనాద్రియతేచ బాంధవజనో భార్యానశుశ్రూషతే హాకష్టం పురుషస్యజీర్ణవయసః పుత్రోప్యమిత్రాయతే॥ ౭౩

చ॥ తనువుముడుంగుఁబాధగతితప్పునుదంతములూడుఁజీకటుల్।
గనుగవఁ్రిలుంజెవుడు క్రమ్మునజొంగలు గాఱు మోమున।
జ్జనములుమాటచేకొనరు సన్నిధిఁజేరరు భార్యపుత్రుఁడుం।
గొనకొని శత్రునల్లుదిరుగుం గడుకష్టము వృద్ధదేహికిన్॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథశరీరిణో జరయాదురవస్థామాహద్వాభ్యాంగాత్రమితి॥ గాత్రంశరీరంసంకుచితంభుగ్నమభూదితి శేషః గతిస్సంచారోపిగళితాసంచారశక్తిరపినష్టేత్యర్థః దంతావళిర్దంతపఙ్క్తిశ్చ భ్రష్టాపతితా దృష్టిశ్చక్షురింద్రియంచనశ్యతి అర్థగ్రహణాపటుర్భవతీత్యర్థః బధిరతా శ్రోత్రేంద్రియాపాటవం వర్ధతే వృద్ధింప్రాప్నోతి వక్త్రం చలాలాదంతాంతర్గతజలంలాలే వాచరతిలాలాయతే లాలామయంభవతీత్యర్థః॥ ని॥ సృణికాస్యందినీలాలేత్యమరః తథాబంధవ ఏవబాంధవాః స్వార్థేణ్ప్రత్యయః తఏవ జనో బంధువర్గశ్చ వాక్యం వచనంనాద్రియతే నరోచయతే ఇత్యర్థః కిం

బహునాభార్యాపినశుశ్రూషతేనసేవతేయద్వా - సేవితుంనేచ్ఛతి సేవా దూరాపాస్తేతిభావః అతజీర్ణవయసో జరావస్థాసం పన్నస్యపురుషస్య హేతివిషాదేకష్టం కృచ్ఛ్రంతతః పుత్రోప్యాత్మసంభవోపి అమిత్రాయ తేఅమిత్రశ్శత్రురివాచరతిప్రతికూలాచరణ తత్పరోభవతీత్యర్థః లాలాయ తఇత్యత్ర-కర్తుఃక్యజ్సలోపశ్చేతిక్యజ్ అత్రతూపమానాదాచారఇతి ఉభ యత్రాపి అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘఃఇతిదీర్ఘః॥ ౭౩

శ్లో ॥ వర్ణంసితంఝడితివీక్ష్యశిరోరుహాణాంస్థానంజరాపరిభ
వస్యతదాపుమాంసమ్ । ఆరోపితాస్థి శతకంపరిహృత్య
యాంతిచండాలకూపమివదూరతరంతరుణ్యః॥ ౭౪

ఆ ॥ కురులతెలుపుచూచికొలఁగాఁడువీడని । ముసలివానివిడి
చిముదితలెల్ల । దూరముగదొలంగుదురు సాస్థిశకలమౌ।
మాలనూతివిడిచిగలఁగుభంగి॥ ౭౪

వ్యా ॥ వర్ణమితి॥ తరుణ్యోయువతయఃకర్త్ర్యః వయసిప్రథమఇతి జీప్ శిరసిరోహంతీతిశిరోరుహాశ్చికురాః ఇకుపధలక్షణఇతికప్రత్యయఃసి తంవర్ణంధావళ్యగుణం పలితత్వమితియావత్ ఝడిత్యంజసావిత్యుద్రుష్ట్వా॥ ని॥ ద్రాగ్ఝడిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరఃతదాతస్మిన్సమయేదర్శనసమనంతర కాలఏవేత్యర్థః జరయావార్ధకావస్థయాయః పరిభవః అవమానస్తస్యస్థాన మాస్పదంతథా ఆరోపితంబహిస్ఫుటలక్ష్యత్వాదారోపిత ప్రాయమస్థిశత కంయస్యతంతథోక్తంఅన్యత్రారోపితంనిక్షిప్తంఅస్థిశతకంయస్మిన్తంఆరో పితాస్థిశకలమితిపాఠేపక్షే ఆరోపితప్రాయకీకసఖండంఅన్యత్రనిక్షిప్తకీకస ఖండమిత్యర్థః పుమాంసంపురుషం చండాలకూపంచండాలసంబంధిజలాశ యమివపరిహృత్యపరిత్యజ్యదూరతరమతివిప్రకృష్టంయాంతిహేయత్వాద్వి హాయాన్యత్రగచ్ఛంతీత్యర్థఃఅతఃకష్టంజీర్ణవయసోపిజీవనమితిభావః॥ ౭౪

శ్లో ॥ యావత్స్వస్థమిదంశరీరమరుజం యావజ్జరాదూరతోయావ
చ్చేంద్రియశక్తిరప్రతిహతాయావత్క్షయోనాయుషః। ఆత్మశ్రే
యసితావదేవవిదుషాకార్యఃప్రయత్నోమహాన్సందీప్తేభవ
నేతుకూపఖననంప్రత్యుద్యమఃకీదృశః॥ ౭౫

చ॥ ధృతిఁగొనిరోగముల్జరయుదేహమునొంపకమున్నెయింద్రియ
ప్రతిహతిలేకయుండెతనప్రాణవిరామముకాకనుండెదం। డి
తజగుఁడాచరింపఁదగురీతిఁప్రయత్నముయుక్తికిన్మహో। ద్ధ
తశిఖినిల్లుగాలుతఱిదాలిమినూతులుద్రవ్వటొప్పునే॥ ౭౪

వ్యా॥అ॥అతఃదురవస్థాక్రాంతేః పూర్వమేవశ్రేయస్సంపాదనార్థం యత్నఃకర్తవ్యఃనాన్యథేతిసదృష్టాంతమాహ ॥యావదితి॥ యావత్ యావత్పర్యంతమిదమేతచ్ఛరీరంస్వస్థంపీడారహితంభవతి శేషః-ఏవముత్తరత్రాపితథాయావత్ నవిద్యతేరుజారుగ్యస్య తత్తథోక్తం ఆరోగ్యయుక్తంభవతి ॥ ని ॥ స్త్రీ రుగ్రుజాచోపతాపఇత్యమరః-యద్వా- అరుజఁసత్ స్వస్థమవికలంభవతితథాయావజ్జరాదూరతః దూరేభవంవార్ధకదశాయావత్పర్యంతం నాక్రమతీత్యర్థః తథాయావదింద్రియశక్తిశ్చక్షురాదీంద్రియపాటవంచ అప్రతిహతా-అఖండితాభవతియావదాయుషఃక్షయోనాశోనభవతితావత్తావత్పర్యంతమేవ తన్మధ్యకాలఏవేత్యర్థః వేత్తీతి విద్వాన్ తేనవిదుషా అభిజ్ఞేన-విశేషతుర్వసురితివసుప్రత్యయఃఆత్మనఃశ్రేయసిపిషయేమోక్షప్రాప్తావిత్యర్థఃమహాన్ ఫలజననపర్యాప్తత్వేనపూజ్యః ప్రయత్నః జ్ఞానవైరాగ్యతపస్సంపాదనోద్యోగః కార్యః ననుకోయంనియమః అవసానేపిప్రయత్నస్యకర్తుంయుక్తత్వాదిత్యాశంక్యావకాశాభావాన్నయుక్తఇతివ్యతిరేకదృష్టాంతమాహ- భవనేగృహేసందీప్తే అగ్నినాదహ్యమానేసతికూపఖననం ప్రతికూపనిర్మాణంప్రత్యుద్యమః ప్రయత్నఃకీదృశః కీదృగ్విధఃనయుక్తఇత్యర్థఃఅవకాశాభావాదితిభావః గృహదాహవేళాయాంకూపఖననప్రయత్న ఇవ అవసానకాలేశ్రేయఃప్రాప్త్యర్థోద్యమోపినయుజ్యతఇతిభావః తస్మాత్స్వస్థావస్థాయామేవశ్రేయస్సాధన సంపాదనతత్పరేణభవితవ్యమవశ్యంబుద్ధిమతేతితాత్పర్యమ్॥ ౭౫

శ్లో ॥ తపస్యంతస్సంతఃకిమధినివసామస్సురనదీంగుణోదారాన్దారా
రానుతపరిచరామస్సవినయమ్ । పిబామశ్శాస్త్రౌఘానుతవివిధకా
వ్యామృతరసాన్న విద్మఃకింకుర్మఃకతిపయనిమేషాయుషిజనే॥ ౭౪

మ॥ తపముల్సేయుచు దేవతాతటిని చెంతన్నిల్తుమో కాక దా రప
రత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం । బు
పభోగింతుమొ యేమి సేతుము హితం బూహింపఁగా లేమని।
త్యళులోకంబున మానవుల్మిత నిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్॥

వ్యా॥ అ॥ అథ తపశ్చరణాదీన్ బహూన్ కర్తవ్యతయా వికల్ప్య నంతరమవశ్యం తపఏవ సంపాదనీయమితి కేషాంచిన్నిశ్చయ మనుసంధాయాహ - తపస్యంత ఇతి ద్వాభ్యాం॥*॥ తపస్యంత ఇతి॥ తపస్యంతః తపశ్చరంతస్సంతః కేవయమితి శేషః - కర్మణోరోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యఙ్ప్రత్యయః సురనదీం మందాకినీం అధినివసామః కిం అధితిష్ఠామో వైరాగ్యేణేతి భావః కిం శబ్దఉత్తరత్రాప్యనువర్తనీయః - ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి సురనద్యాః కర్మత్వం - ఉత అథవా వినయేనానుకూల్యేన సహితం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా గుణైః సౌభాగ్యసౌశీల్యాదిభిరుదారాన్ రమ్యాన్ దారాన్ జాయాః పరిచరామః కిం అనుసరామో వా సాంసారికధర్మేణేతి భావః॥ ని॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారా ఇత్యభిధానాద్దారశబ్దస్య పుంస్త్వం బహుత్వం చ తథా శాస్త్రఘున్ శాస్త్రకలాపాన్ పిబామః కిం అద్వైవకీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానార్థమిత్యర్థః ప్రాఘ్రాధ్మేత్యాదినా పాతేః పిబాదేశః ఉతయద్వా వివిధాని కావ్యాని కావ్యనాటకాలంకారా ఏవామృతరసాస్సుధాద్రవాః అథవా వివిధేషు కావ్యేషు యే అమృతరసాస్తాన్ పిబామః సకలకలాకౌశలార్థమితి భావః జనశబ్దేనాత్ర తత్సముదాయో వివక్షితః - తథా చ జనేన సముదాయే కతిపయే కియంతః యే నిమేషాస్తావన్మాత్రకాలపరిచ్ఛిన్నమాయుర్యస్య తస్మిన్ సతీత్యర్థః జాత్యేకవచనవివక్షాయాం తు జనేష్వస్మాసు కతిపయనిమేషాయుస్సు సత్స్విత్యర్థః కిం ఉక్తతపశ్చరణాదిషు కిం వా కుర్మః సర్వేషామాచరణే అవకాశాభావాదితి భావః - నవిద్మః నజానీమః నిశ్చయాభావాదితి భావః॥ .. ౭౬

శ్లో॥ దురారాధ్యాశ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షితిభుజో వయం చ స్థూ
లేచ్ఛాస్సు మహతి ఫలే బద్ధమనసః । జరా దేహం మృత్యుర్హరతి దై
తం జీవితమిదం సఖే నాన్యచ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోన్యత్ర తపసః॥ ౭౭

ఉ॥ వాజిచలస్వభావులగువారు ప్రసన్నులుగారుభూపతుల్ । రా
జసవృత్తిమానరుదు రాశయునెక్కుడు మాకుసౌమ్యమైఁ । దే
జమడంచువృద్ధ దశదీకొని ప్రాణమునొంచుఁ గాలుఁడ । వ్యాజ
తపంబుకన్నభువినాత్మహితంబగుకృత్యమున్నదే॥ ౭౭

వ్యా॥ అ॥ తతఃకిమిత్యాశంక్యతతోనిశ్చయమాహ॥ దురారాధ్యాఇతి॥తురగాః ఉత్తమాశ్వాః తద్వచ్చలానిచిత్తానియేషాం తేఅస్థిరహృదయా ఇత్యర్థః అమీపరిదృశ్యమానాః క్షితిభుజోరాజానఃదురారాధ్యాఆరాధయితుంప్రసాదయితుమశక్యాః ప్రసాదోన్ముఖీకరణాశక్యాఇత్యర్థః తథాస్థూలేచ్ఛాఅధికాశాతత్పరాఃవయంచసుమహతిబహుళేపలేధనేబద్ధం మనోయేషాం తేతథోక్తాఃబహుధనాకాంక్షిణయిత్యర్థః-అకాంక్షామాత్రమేవాస్మాకంనతుతేదాస్యంతీతిభావః తథాజరావార్ధకదశాదేహంహరతిక్షిణోతిమృత్యురంతకశ్చదయితం ప్రియతమమిదంజీవితం యిమాన్ప్రాణానిత్యర్థః హరతిఅతః హేసఖేజగత్యస్మిన్లోకేవిదుషస్తత్త్వజ్ఞస్యాపుంసః తపసోన్యత్రాన్యత్ యితరదిత్యర్థః అన్యదశాధారణము త్తమంశ్రేయః మోక్షసాధనంనాస్తితతోన్యత్పరమం శ్రేయోంతరంనాస్తిఅతస్సర్వథాతదేవసంపాదనీయమితిభావః॥ ౭౭

శ్లో॥ మానేమ్లాయినిఖండితేచవసునివ్యర్థేప్రయాతేర్థినిక్షీణే
బంధుజనేగతేపరిజనేనష్టేశనైర్యౌవనే । యుక్తంకేవలమేతదే
వసుధియాంయజ్జహ్నుకన్యాపయః పూతగ్రావగిరీంద్రకందరత
టీకుంజేనివాసఃక్వచిత్॥ ౭౮

ఉ॥ మానముగ్రుంగఁగాధనము మట్టముగానిజబాంధవాశ్రితుల్।
దీనతఁజెందిపోఁగ నతిథి ప్రకరంబు నిరాశమై చనన్ । మానుగ
జవ్వనంబుఁగ మాన్యనకుందగు జహ్నుకన్యకా । నూనతరం
గపూతకలితోపలశైలనికుంజవాసముల్॥ ... ౭౮

వ్యా॥ అ॥ అదతపసఃశ్రేయోహేతుత్వేతదాచరణస్యకింవాయోగ్యస్థానమిత్యాశంకాయామాహ॥మానఇతి॥ మానేఅభిమానేమ్లాయినిభగ్నేసతితథావసునిధనేచఖండితేవినష్టేసతి॥ని॥ దైవశేదేనతేరశ్మావసూరత్నే

ధనేవస్త్వితివిశ్వః అతఏవార్థిభిర్నియాచకేవ్యర్థేఅలబ్ధమనోరథత్వాన్నిరర్థకే ప్రియాతేసతివాంఛితార్థాలాభాద్వైముఖ్యంగతేసతీత్యర్థః బంధుజనేపుత్రమిత్రాది బంధుజనసమూహే క్షీణేఅన్నాద్యలాభాత్కృశతిపరిజనే భృత్యవర్గేగతేవేతనదానాభావాదన్యత్రగతేసతతథాశనైర్మందంయౌవనేతారుణ్యే నష్టేగళితేసతి అనిత్యత్వస్యాభావ్యాత్సర్వస్మిన్నిపన్నేసతీత్యర్థః సుధియాంబుద్ధిసంపన్నానాంయేతదేవయిదమేవైకంకేవలంఅత్యంతంయుక్తముచితంకిమేతదిత్యతఆహ - క్వచిత్కస్మింశ్చిత్ జహ్నుకన్యాపయః పూతాః గంగాజలపవిత్రాః గ్రావాణః పాషాణాః యస్మిన్ సతథోక్తో యోగిరీంద్రః తస్యకందరతట్యాంహిమవద్గిరేర్విహారస్థలాంనికుంజోలతామంటపః తస్మిన్నివాసఇతియత్ తదేతద్యుక్తమితిసంబంధః తస్యైవ శ్రేయస్సాధనభూతతపోయోగ్యస్థలత్వాదితిభావః॥ ని॥ నికుంజకుంజౌవా క్లీబేలతాదిపిహితోదరయిత్యమరః॥ ౭౮

శ్లో॥ రమ్యాశ్చంద్రమరీచయస్తృణవతీ రమ్యావనాంతస్థలీ రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషురమ్యాః కథాః । కోపోపాహితబాష్పబిందుతరళంరమ్యం ప్రియాయాముఖంసర్వంరమ్యమనిత్యతాముపగతేచిత్తేనకించిత్పునః। ౭౯

ఉ॥ మంచివిపండువెన్నెలలు మంచివిపుష్పవనప్రదేశము । ల్మంచిదిసాధుసంగమ సమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్ । మంచివి మంచి దశ్రుయుత మానవతీముఖ మీసమస్తముణ్ । మంచివి కాదునిత్యమనిమానసవృత్తినెఱుంగువారికిన్॥ ౭౯

వ్యా॥ అ॥ అథచిత్తస్యనిత్యానిత్యవస్తువివేకేసతిరమ్యమపిసర్వమరమ్యమేవప్రతిభాతీత్యాహద్వాభ్యాం ॥ రమ్యాఇతి॥ చంద్రమరీచయశ్చంద్రకిరణారమ్యాః రమణీయాః ఉద్దీపకత్వాదితిభావః తథాతృణవతీశాద్వలప్రాయావనాంతస్థలీవనమధ్యభూమిఃరమ్యారంతుంయోగ్యా - జానపదేత్యాదినాఅకృత్రిమార్థేజీప్ తథాసాధుసమాగమాత్ - సజ్జనసహవాసాదాగతంప్రాప్తంయత్సుఖంతదపిరమ్యంకవతేవణ్ణయతీతికవిః తస్యకర్మకావ్యంబ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ తస్య పంకజాదివ ప్రౌఢత్వాప్రసోల్లసిత

శబ్దార్థసంఘటనార్థకమేవనకర్మమాత్రంతథాచ కావ్యేషూక్తప్రకారేషు కావ్యనాటకాదిషు కథాః శ్రవ్యావాచః ఉపాఖ్యానానివారమ్యా మనోహరాః- తథాకోపోపాహితాః ప్రణయకలహాదిషుక్రోధవశాదుత్పన్నాయే బాష్పబిందవః అశ్రుకణాస్తైఃతరళం అవిలంప్రియాయాముఖంరమ్యంఅతస్సర్వమపిరమ్యముక్తరీత్యాసకలమపిమనోహరమేవ-కింతుచిత్తేషుమనసి అనిత్యతాంనిత్యానిత్యవస్తువిచారతత్పరతామిత్యర్థః ఉపగతేసతికించిత్పునః కించిదపిరమ్యంనభవతిబ్రహ్మానందంవినేతిశేషః॥ .. ౭౯

శ్లో॥ రమ్యంహర్మ్యతలంనకింవసతయేశ్రవ్యంనగేయాదికంకింవా
ప్రాణసమాసమాగమసుఖంనైవాధికప్రీతయే। కింతుభ్రాంత
పతంగపక్షపవనవ్యాలోలదీపాంకురచ్ఛాయాచంచలమాకల
య్యసకలంసంతోవనాంతంగతాః॥ .. ౮౦

ఉ॥ సంతతమున్సుఖంబొసఁగఁజాలవెజాలవిశాలసౌధముల్, కాం
తలసంగముల్ మధురగానములున్వివరించిచూడఁగ। భ్రాంత
పతంగపక్షభవమారుతఘాత విధూతదీపికా। కాంతిచలంబు
సర్వమనికాననకేగిరిపండితోత్తముల్॥ .. ౮౦

వ్యా॥అ॥ ఉక్తమేవార్థంనివృణ్వన్నిగమయతి॥రమ్యమితి॥హర్మ్యతలం ప్రాసాదోపరిప్రదేశః వసతయేనివాసాయనరమ్యంకిం-రమ్యమేవేత్యర్థఃతథాగేయంగానం-భవ్యగేయేత్యాదినాకర్తరినిపాతః-తదాదియస్యతత్తథోక్తంఆదిశబ్దేనవీణానాదాదికమపిసంగృహ్యతే- శేషాద్విభాషేతికప్ప్రత్యయఃనశ్రవ్యంకింశ్రోత్రసుఖావహంనకిం-శ్రవ్యమేవేత్యర్థఃతథాప్రాణసమాయాః ప్రాణప్రియనాయికాయాస్సమాగమేన సంభోగేనయత్సుఖంతచ్చ అధికప్రీతయే అత్యంతసంతోషాయనైవ భవతికిం భవత్యేవేత్యర్థః కింతు సంతఃవస్తువిచారతత్పరపురుషాః సకలమశేషంహర్మ్యతలనివాసాదికమపి భ్రాంతఃపతనేచ్ఛయాపరిభ్రమన్ యఃపతంగశ్శలభః॥ ని॥ పతంగశ్శలభేభానావితివిశ్వః తస్యపక్షయోఃపవనేనగరుతోః వాయునావ్యాలోలాఅచంచలోయోదీపాంకురోదీపకలికాతస్యచ్ఛాయాకాంతిస్తద్వచ్చంచలంతరళంనశ్వరమిత్యర్థః ఆకలయ్యాలోచ్యవనాంతంవనమధ్యంగతాఃశాశ్వతబ్రహ్మానందసాధనతపశ్చర్యార్థమితిభావః॥ ౮౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానే-నిత్యానిత్యవస్తువిచారోనామాష్టమందశకం.

సవ్యాఖ్యానే - భర్తృహరిసుభాషితే - వైరాగ్యశతకే
శివార్చనంనామ నవమదశక ప్రారమ్భః.

శ్లో॥ ఆసంసారాత్త్రిభువనమిదం చిన్వతాం తాత తాదృఙ్నైవా
స్మాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా। యోఽయం ధత్తే
విషయకరణీగాఢగూఢాభిమానక్షీబస్యాంతఃకరణకరిణస్సం
యమానాయలీలామ్॥ ౮౧

మ॥ తగ సంసారము నాటనుండియును దత్తత్కర్మసంయుక్తిమై జ
గముం ద్రిమ్మరు మాకుఁ గానఁబడఁడే చందంబునం గర్ణమార్గగ
తుండై ననుగాఁడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచిత్తగరిష్ఠద్వి
పరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్॥ ౮౧

వ్యా॥ అ॥ నను వస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తపసోత్యంతావశ్యకత్వముక్తం తత్కింవిధమిత్యాశంకాయాం శివార్చనవ్యతిరేకేణాన్యన్న కించిదప్యస్తీతి మనసికృత్వేదానీం తావచ్ఛివార్చనం వర్ణయతి- తచ్చార్చనం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి- తత్రాద్యం బహూపకరణసాధ్యం బహిర్ముఖవిషయత్వాదముఖ్యం చేత్యభిప్రేత్యాదౌ తదుపేక్ష్య ముఖ్యాభ్యంతరపూజనప్రకారమేవానుభవమభినీయాహ ॥ ఆసంసారాదితి ॥ అత్ర తాతేత్యాశ్చర్యశ్రవణాభిముఖీకరణార్థమాదరాతిశయద్యోతకం పృథగ్జనం ప్రతిసంబోధనవచనం- హే తాత జనక॥ ని॥ తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః - ఆసంసారాత్ అనాదిసంసారమారభ్యేత్యర్థః- పదద్వయమేతత్- వికల్పవదసమాసః- ఇదం ప్రసిద్ధం త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం భువనత్రయమపి- తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారసమాసే పాత్రాద్యదంతత్వాన్న స్త్రీత్వం- చిన్వతాం మార్గమాణానాం కర్మవశాత్తత్ర ప్రవేశలాభాదితి భావః- అథవా- చిన్వతాం పరామృశతాం అస్మాకం నయనపదవీం లోచనమార్గం వా శ్రోత్రమార్గం శ్రవణపథం వా తాదృక్తథావిధః పుమాన్నగతో న ప్రాప్త ఏవ- తాదృక్పుమాన్న శ్రుతో న దృష్టశ్చేత్యర్థః- కోఽసావిత్యత ఆహ- యోఽయం పుమాన్ ప్రతీయమాన తయా భోగసాధనాని స్రక్చందన వనితాదీని

విషయాస్తపవకరిణ్యఃఇభ్యఃతాసుగాఢోతిదృఢోగూఢఃఅప్రకాశశ్చయోభి
మానః అత్యంతాసక్తిత్యాగ్రహః తేనక్షీబస్యమత్తస్య॥ ని॥ మత్తేశౌండో
త్కటక్షీబా ఇత్యమరః-క్షీబృమద ఇత్యస్యధాతోరనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశో
లాఘాంఇతినిష్ఠాంతోనిపాతః. అంతఃకరణమేవకరీతస్యచిత్తమత్తేభస్యసం
యమేసమ్యఙ్నియమనేఆనాయస్యరజ్జునిర్మితజాలస్యలీలాం॥ ని॥ ఆనాయః
పుంవిజాలంస్యాదిత్యమరః- అలానేతిపాఠేఆలానస్యబంధనస్తంభస్యలీలాం
ధత్తేదుర్దమమనోనియమనసమర్థోభవతీత్యర్థః - తాదృగితిసంబంధః-అ
త్రేదృక్పురుషస్యనయనశ్రోత్రపథవిషయసంబంధేప్యసంబంధోక్త్యాసంబం
ధేఅసంబంధరూపాతిశయోక్తిస్తయాచమనోనియమనస్యాత్యంతాశక్యత్వ
రూపంవస్తువ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః - తథాచకేనచిద్యోగేనమ
నోనియమ్య తత్త్వబ్రహ్మానంద సాధనభూతాంతరంగ శివార్చనతపోవ
శ్యంకర్తవ్యమితిగూఢోయమభిప్రాయః- తథా అన్యధర్మస్యాన్యత్రసం
బంధాసంభవాదానాయలీలామివలీలామిత్యౌపమ్యపర్య వసానసంభవద్వ
స్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః- సచోక్తరూపకేణాంగాంగిభావే
నసంకీర్యతే-మందాక్రాంతావృత్తమ్॥ ౬౧

శ్లో॥ యదేతత్స్వచ్ఛందం విహరణమకార్పణ్యమశనం సహార్యైస్సం
వాసశ్శ్రుతముపశమైకవ్రతఫలమ్। మనోమందస్పందం బహిరపిచి
రస్యాపివిమృశన్నజానేకస్యైషాపరిణతిరుదారస్యతపసః॥ ౬౨

ఉ॥ ఇచ్ఛకువచ్చినట్లుచరియించుటదైన్యములేనితిండియున్। నిచ్చ
లుసాధుసంగమును నిర్మలకాంతియుశాస్త్రబోధమున్। మచ్చి
కలోనఁబూని వెలిముట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయున్। వచ్చుట
యేమహోన్నతతపంబుఫలంబో యెఱుంగనేతుఁమే॥ ౬౨

వ్యా॥ అ॥ అథతపఃప్రవృత్తిప్రకారమేవాహ॥ యదితి॥ స్వచ్ఛందం
యథేచ్ఛం అపరాధీనమితియావత్ విహరణంవిహారశ్చనవిద్యతేకార్పణ్యం
దైన్యంయస్మింస్తత్తథోక్తమశనంభిక్షాన్నభోజనం కందమూలాద్యాహా
రోవా-తథాఆర్యైర్విజ్ఞానసంపన్నైఃసహసంవాసస్సమాగమశ్చతథాఉప
శమోవిషయభోగవిరతిరేవ ఏకంముఖ్యం వ్రతఫలంయస్మింస్తత్తథోక్తం

శాంతిఫలకతపశ్చరణబోధకమిత్యర్థః॥శ్రుతంవేదాంతశాస్త్రశ్రవణంచ॥ ని॥శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరితివిశ్వః-తథాబహిః బాహ్యదేశేమందస్పందంమందప్రసారం - అంతమఃఖత్వాదితిభావః- మనోఽప్యంతఃకరణంచేతి యదేతత్సర్వంవర్తతఇతిశేషః- నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చే త్యాదినా ఏకశేషః-ఏషేతివిధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా॥ శ్లో॥ శైత్యంహియత్సాప్రకృతిర్జలస్యేతివత్ కస్యోదారస్యమహతస్తపసః - పరిణామఃపరిపాకోవానజానేనవేద్మీత్యర్థః- యద్వా - పరిణతిఃపరిణామోవానజానే- కింవా తపః ఏవంరూపేణపరిణతంతన్నజానామీత్యర్థః కథంభూతస్సన్నపిచిరస్యచిరకాలమిత్యర్థః-విమృశన్ పరామృశన్నపి॥ ని॥ చిరాయచిరరాత్రాయచిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాఇత్యమరః-విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం- తచ్ఛతపశ్శివ పూజనమేవకథమన్యథాన్యస్యేదృక్ఫలసాధనే ఏవంవిధపరిణమనేవాసామర్థ్యాసంభవేదితిభావః॥ .. ౭౨

శ్లో॥ జీర్ణాఏవమనోరథాశ్చహృదయేయాతంచ తద్యౌవనంహాం
తాంగేషుగుణాశ్చవంధ్యఫలతాం యాతాగుణజ్ఞైర్వినా । కింయు
క్తంసహసాభ్యుపైతిబలవాన్కాలఃకృతాంతోఽక్షమీహాజ్ఞాతం
మదనాంతకాంఘ్రియుగళంముక్త్వాస్తినాన్యాగతిః॥ ౭౩

ఉ॥ చిత్తమునందెకోరికలుజీర్ణములయ్యెనశేషగాత్రమున్।హా
త్తినజవ్వనంబడిగెనార్యులులేనిగుణంబులున్ఫలో । చ్ఛిత్తివ
హించెనెద్దితఁగఁజేరకమానఁడుకాలుఁడక్కటా। చిత్తజవై
రిపాదయుగసేవనమేగతిగానెఱింగితిన్ ॥ ౭౩

వ్యా॥ అ॥ అథశివచరణమేవశరణమితిస్మరణమభినీయాహ॥జీర్ణాఇతి॥ మనోరథావిషయాభిలాషాశ్చహృదయే అంతరంగఏవజీర్ణాః నష్టాంవాఞ్ఛామాత్రమేవనత్వనుభూతాఇత్యర్థః-తథాఙ్గేష్వవయవేషుతత్తథాభూతంకామినీసంభోగోపయుక్తమిత్యర్థః-యౌవనంయాతంగళితం- హంతేతివిషాదే - తథాగుణజ్ఞాగుణగ్రాహిణస్సహృదయాఇతియావత్ తైర్వినా- సహృదగ్వినేత్యాదినాతృతీయా-గుణావిద్యావినయాదయశ్చవంధ్యఫలాని ష్ఫలతాంయాతాగతాః . అనుభావకాభావాన్నిరర్థకాజాతఇత్యర్థః

తథాబలవాన్ బలిష్ఠః దుర్జయ ఇత్యర్థః కాలః కాలస్వరూపః అపరావర్త ఇతి యావత్ అక్షమీ అసహనశ్చ కృతాంతోఽయమస్సహసాభ్యుపైతి అభియుక్తే ప్రాణాపహరణార్థమితి భావః॥ ని॥ కృతాంతౌ యమసిద్ధాంతావిత్యమరః. అతః కిం యుక్తముచితం ఈదృగ్దశాయాం కింకర్తవ్యమిత్యర్థః. హా కష్టం తథాపి ఇదమేకం తరణసాధనమస్తీతి స్మరణమభినీయాహ- జ్ఞాతమవగతం కిం జ్ఞాతమిత్యత ఆహ॥ మదనాంతకస్య శంభోః అంఘ్రియుగళం పాదయుగ్మం ముక్త్వా విహాయ అన్యా గతిశ్శరణం నాస్తి అతస్తదేవ శరణం యాస్యేతి భావః॥ ౮౩

శ్లో॥ మహేశ్వరే వా జగతామధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదంతరాత్మని। నవ
స్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేందుశేఖరే॥ ౮౪

తే ॥ జగదధీశ్వరుండగు మహేశ్వరునియందు । సకలజగదంతరా
త్ముండౌ శార్ఙ్గియందు । భేదవిజ్ఞానమెయ్యెడ లేదు మాకు। నై
నదరుణేందుశేఖరునందు భక్తి॥ ౮౪

వ్యా॥ అ॥ ననుయత్పాదనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్న్యధికృతేన శివశ్శివోఽభూత్। ధ్యాతుర్మనశ్శ్చకుల శైలవిసృష్టవజ్రం ధ్యాయేచ్చిరం భగవతశ్చరణారవిందమిత్యాదినా శివాద్యశేషదేవతాకల్యాణప్రదే అఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్ణవతరణయానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిందే జాగ్రతి కథం శివాంఘ్రియుగళం వినాన్యా గతిర్నాస్తీతి ప్రలపస ఇత్యాశంక్యాహ॥ ✳॥ మహేశ్వర ఇతి॥ జగతాం చతుర్దశభువనానామధీశ్వరే స్వామిని మహేశ్వరే శివే వా- తథా జగతామంతరాత్మని అంతఃకరణసాక్షిణి అంతర్యామిణీతి వా- అథవా అంతర్భూతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అవిద్యా ప్రతిబింబిత చైతన్యత్వేన తథాభూతత్వాదితి భావః - యద్వా- జగంత్యంతరాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే- కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇత్యర్థః- జనానర్దయతీతి జనార్దనే విష్ణౌ వా- మే మమ వస్తుభేదప్రతిపత్తిః అయం మహేశ్వరోఽయం జనార్దన ఇతి వస్తుగోచరభేదబుద్ధిర్నాస్తి- శివాయ విష్ణురూపాయేత్యాదినా తయోర్వస్తుతో భేదాభావాదితి భావః- తథాపి భేదప్రతిపత్త్యభావేపి తరుణేందుశ్శేఖరః శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే భక్తిర్భజనానురాగోఽస్తీతి శేషః. అత ఏవ నాన్యా గతిరిత్యుక్తమితి భావః. ఇదం చ స్వభావో దురతిక్రమ ఇతి న్యాయాది

త్యవగంతవ్యం-వంశస్థవృత్తం॥ జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్॥

శ్లో॥స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నాధవళితతలేక్వాపిపులినేసుఖాసీనాశ్శాం
తధ్వనిషురజనీషుద్యుసరితః।భవాభోగోద్విగ్నాశ్శివశ్శివశివేత్యు
చ్చవచసఃకదాయాస్యామోంతర్గతబహుళబాష్పాకులదశాం॥ *

శా॥ శాంతారావనిశీథకాలముల భాస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా।
క్రాంత స్వచ్ఛమరున్నదీ పులినయోగ్యక్షోణిc గూర్చుండిజ।
న్మాంతోద్వేగులమైనమేముశివశబ్దావృత్తితోనెప్పుడ।త్యంతా
నంద భవాశ్రుసంకులదశావాప్తిస్సుఖంబుందుమో॥ ౮౫

వ్యా॥ అ॥ అథస్థాయినశ్శమస్యోదయవశాచ్ఛాంతరసాభివ్యంజకవా
క్యాన్యాహపంచభిః స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నేతి॥శాంతాఉపరతాఃధ్వనయః
పక్షిమృగాదిరుతానియాసుతాసు తథోక్తాసు ఏతేనచిత్తవిక్షేప హేతురా
హిత్యంసూచ్యతే రజనీషురాత్రిషు స్ఫురంతీప్రకాశమానాస్ఫారా ప్రవృ
ద్ధాచయాజ్యోత్స్నాచంద్రికాతయా ధవళితంపాండురీకృతంతలం ప్రదే
శోయస్యతస్మిన్ క్వాపికస్మించిత్ ద్యుసరితో గంగాయాస్సంధినిపులినేసైక
తేసుఖంయథాతథా ఆసీనాఉపవిష్టాస్సంతః భవాభోగాత్సంసారవిస్తా
రాదుద్విగ్నాఃవిహ్వలాః దుఃఖజనకత్వాదితిభావః-వయమితి శేషః- అతశ్శి
వేత్యాదిత్రివారముచ్చానితారాణివచాంసి ఆక్రందవచనాని ఏషాంతేత
థోక్తాఃఆర్తవచసఇతిపాఠేదైన్యవచనాస్సంతఃకదాకస్మిన్సమయే అన్త
రభ్యన్తరేగతాః నియమనవశాదంతర్లీనా ఇతియావత్ బహుళాశ్చ యేబా
ష్పాఆనందాస్రూణితైరాకులావ్యాకులాయాదశాఅవస్థాతాంయాస్యామః
అంతర్నియమితానందబాష్పపర్యాకులావస్థాం కదాగమిష్యామ ఇత్యర్థః-
దృశమితిపాఠేబాష్పాకులాయాదృగ్దృష్టిస్తాంయాస్యామ ఇత్యన్వయః-కదా
స్యామానందోద్గతబహుళబాష్పాకులదృశ ఇతిపాఠే ఆనందాదుద్గతాఉత్ప
న్నాయేబహుళవాష్పాఃతైరాకులాదృశోయేషాంతేతథోక్తాః కదాస్యా
మభవేమ-తదానీంఖలువయంకృతకృత్యాఇతిభావః॥ ... ౮౫

శ్లో॥వితీర్ణేసర్వస్వేతరుణకరుణాపూర్ణహృదయాస్స్మరంతస్సంసారే
విగుణపరిణామాంవిధిగతిమ్।వయంపుణ్యారణ్యేపరిణతశరచ్చన్ద్రి

కిరణాస్త్రియామాం నేష్యామో హరచరణచింతైకశరణాః॥ ౮౬

చ॥ కలధనమంతయున్నెలవుగా నిడినూత్నకృపాప్రపూర్ణచి। త్తుల
మయి సంసృతిం గుశలదూరవిపాకముగాఁగ దైవముం। దలఁ
చుచుఁ గానలో శివపదస్మృతినిష్ఠులమై నయింపఁగాఁ। గలము
శరత్ప్రసన్నమిహికాకరరమ్యములైన రాత్రులన్॥ ౮౬

వ్యా॥ అ॥ వితీర్ణ ఇతి॥ సర్వస్వే నిఖిలధనే వితీర్ణే దత్తే అర్థసాత్కృతే సతి॥
ని॥ స్వోజ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః- తతస్త
రుణా ప్రత్యగ్రా యా కరుణా భూతదయా తయా పూర్ణాని పూరితాని హృద
యాని యేషాం తే తథోక్తాః తథా సంసారే విధిగతిం దైవప్రవృత్తిం విగుణ
పరిణామాం విషమపరిపాకాం అకుశలపర్యవసాయినీమితి యావత్- స్మరం
తస్సంతః మనస్యనుసంధానాస్సంతః వయం పుణ్యారణ్యే తపోవనే హరచ
రణచింతా శివపాదారవిందధ్యానమేవైకం ముఖ్యం శరణం రక్షణం యేషాం
తే తథోక్తాస్సంతః పరిణతాః పరితో వ్యాప్తాః శరచ్చంద్రకిరణాశ్శారదేందు
మయూఖా సు తాస్తథోక్తాస్త్రియామాః రాత్రీః నేష్యామో గమయిష్యా
మః- కదేతి శేషః- ద్వయోః ప్రథమచరమయోర్యామార్ధయోర్దినవ్యవహారా
త్త్రియో యామా యస్యాస్సా త్రియామేతి స్వామీ॥ .. ౮౬

శ్లో॥ కదా వారాణస్యామమరతటినీరోధసి వసన్వసానః కౌపీనం శిర
సి నిదధానోంజలిపుటమ్। అయే గౌరీనాదత్రిపురహరశంభో
త్రినయన ప్రసీదేతి క్రోశన్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్॥ ౮౭

ఉ॥ శ్రీనుతకాశియందమరసింధువు చెంగట నిల్చి గోఁచినిం। బూని
ప్రణామముద్రఁ దల మోపి పురాంతక పార్వతీశ శం। భో నిట
లాక్షరక్షయని మొక్కులు పెట్టుచు నిశ్చలానుసం। ధానత యెన్న
డేఁ గడపెదన్ దినముల్ నిమిషంబు కైవడిన్॥ ... ౮౭

వ్యా॥ అ॥ కదేతి॥ కదా కస్మిన్కాలే వారాణస్యాం కాశ్యామమరతటి
నీరోధసి గంగాతీరే వసన్ తిష్ఠన్ తథా కౌపీనం గుహ్యాచ్ఛాదనచేలఖండం వసా
నః ఆచ్ఛాదయన్ లోక విరోధపరిహారార్థం తావన్మాత్రపరిగ్రహ ఏవ న
తు పరిగ్రహాంతరాపేక్ష ఇత్యర్థః- వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోశ్శానచ్- శిరస్యం

జలిపుటం కరసంపుటం నిదధానస్సన్ అయేభో గౌరీనాథ పార్వతీ పతే త్రయాణాంపురాణాంసమాహారస్త్రిపురం పాత్రాదిత్వాన్నజప్ తస్యహారతీతిహారః హేత్రిపురహర హేత్రిపురాంతక శంసుఖమస్మాద్భవతీతిశంభో త్రినయన హేత్ర్యంబక-త్ర్యుభ్యాదిత్వాన్నిత్వం ఏతదామంత్రణచతుష్టయం పరమేశ్వరస్యలోకసంగ్రహకారణత్వాశక్యకార్యకరణసామర్థ్యత్వభక్తజనసుఖసంధాయకత్వా సాధారణమహిమాస్పదత్వద్యోతనార్థ మిత్యవగంతవ్యం. ప్రసీదప్రసన్నో భవేతిక్రోశన్నుచ్చైరటన్ దివసానసేకాన్నిమిషమివక్షణమివనేష్యామి అత్రభావితీవ్రనరకయాతనానుచిన్తనాదిభిర్విభావైర్జనితః కౌపీనధారణశిరోంజలిపుటసంఘటనాదిభిరనుభావై రభివ్యక్తః కదేతి పదసూచితేన చింతాఖ్యేనసంచారీ భావేనచపరిపుష్టః స్వాత్మావమానన లక్షణో నిర్వేదస్థాయీ శాంతరసః పరిస్ఫురతీత్యవగంతవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యమ్॥ ౮౭

శ్లో॥ స్నాత్వాగాంగైః పయోభిశ్శుచికుసుమఫలై రర్చయిత్వావిభో
త్వాం ధ్యేయే ధ్యానంనివేశ్యక్షితిధరకుహరగ్రావపర్యంకమూలే।
ఆత్మారామః ఫలాశీగురువచనరతస్త్వత్ప్రసాదాత్స్మరారే దుః
ఖం మోక్ష్యేకదాహంసమకరచరణేపుంసి సేవాసముత్థమ్॥ ౮౮

ఉ॥ వేలుపుటేటఁదోఁగిసుపవిత్రఫలాదులఁబూజచేసిని। న్నాలి
మనంబులోనిలిపియోగ్యగుహాశిలయందునాత్మసం। శీలుఁడ
నై ఫలాశినయిశ్రీగురువాక్యరతుండనై మహీ। పాలకసేవన
శ్రమముఁబాపెదనెన్నఁడుమన్మథాంతకా॥ .. ౮౮

వ్యా॥ అ॥ స్నాత్వేతి॥ గంగాయా ఇమానిగాంగాని- తస్యేదమిత్యణ్ - తైః పయోభిః గంగాజలైరిత్యర్థః స్నాత్వా శుద్ధోభూత్వా హేవిభో శంభో శుచిభిః శుద్ధైశ్శాస్త్రసమ్మతైరితి యావత్ - కుసుమైః ఫలైశ్చ త్వామర్చయిత్వా సమారాధ్య ఏతేనబాహ్యపూజాయా అస్యాంశతః ప్రాధాన్యమస్తీతిసూచితం ధ్యేయే ధ్యాతుంయోగ్యే వస్తునిత్వచ్చరణారవిందఏవేత్యర్థః- ధ్యానంనివేశ్య ఏకాగ్రచిత్తో భూత్వేత్యర్థః తథా క్షితిధరకుహరే యో గ్రావా పాషాణస్స ఏవ పర్యంకః సుఖశయ్యాతస్యమూలే నిషణ్ణస్సన్నితి శేషః - సమాధివ్యుత్థానానంతరం సుఖసంవేశ యోగ్యతాద్యోతనార్థం గ్రావ్ణిపర్యంకత్వ

రూపణం ఆత్మన్యేవారమత ఇత్యాత్మారామో విషయాంతరాసక్తిశూన్య స్సన్నిత్యర్థః॥ శ్లో॥ రమంతేయోగినోనంతే నిత్యానందేచిదాత్మనీతిస్మృ తేః-తథాఫలాశీఫలాహారః శరీరధారణార్థమితిభావః- గురువచనరతః ఆచార్యోపదిష్టకర్మాచరణతత్పరస్సన్ అహం ఇత్థంభూతతాయాఏవశ్రే యోహేతుత్వాదితిభావః- హేస్మరారేమదనాంతకశంభోత్వత్ప్రసాదా త్త్వదనుగ్రహాత్ మకరేణమకరాకారరేఖయా సహవర్తత ఇతిసమకర శ్చరణోయస్యతస్మిన్ తథోక్తేపుంసిమహాభాగ్యసంపన్నే పురుషేవిషయే రాజ్ఞీత్యర్థః- సేవాసముత్థంపరిచర్యాసముత్పన్నం దుఃఖంకదామోక్ష్యే తథామామనుగ్రహాణేత్యర్థః - పరమేశ్వరానుగ్రహం వినాశ్రేయోలా భాభావాదితిభావః-సమకరచరణస్య మహాభాగ్యసంపన్నత్వముక్తంసా ముద్రికే॥ శ్లో॥ మకరోమత్స్యరేఖాచపద్మశంఖాకృతిఃపదే-మహాధనీమహా భోగీదాతాదీర్ఘాయురేవచేతి॥ ౮౮

శ్లో ॥ ఏకాకీనిస్పృహశ్శాంతః పాణిపాత్రోదిగంబరః । కదా
శంభోభవిష్యామికర్మనిర్మూలనక్షమః॥ .. ౮౯

తే॥ఒంటిఁదిరుగుచుఁగోరికలుజ్జగించి। శాంతిఁజేకొనిపాణిభా
జనుఁడనైదిగంబరుడనై సమస్తకర్మంబులెపుడు । మొద
లుచెడఁద్రుంతుఁబరమేశసదయహృదయ॥ ... ౮౯

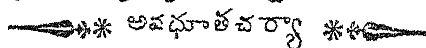
వ్యా ॥ ఏకాకీతి॥ఏకాకీఅసహాయఃసంగరహితఇతియావత్॥*॥సంగా త్సంజాయతేకామ ఇత్యాదిసంగజనితకామాది పరంపరాయా అనర్థహే తుత్వాదితిభావః - ఏకాదాకి నీచ్చాసహాయ ఇత్యాకిన్ప్రత్యయః- కుతని స్పృహః విషయాభిలాషశూన్యః అతఏవశాంతఃరాగాద్యనుపహతచిత్తః శాంతోదాంత ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వా అతః పాణిరేవపా త్రంభిక్షాపాత్రంయస్యసతథోక్తఃతథాదిశఏవాంబరాణియస్యసతథోక్త స్సన్నహమితిశేషః- హేశంభోకర్మణాంసంచితప్రారబ్ధానాంనిర్మూల నేసమూలవిధ్వంసనే క్షమస్సమర్థః కదాభవిష్యామికర్మబంధాత్కదా మోక్ష్యామీత్యర్థః॥భిద్యతేహృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః - క్షీ యంతేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరఇతిఈశ్వరసాక్షాత్కారమం తరాకర్మక్షయాభావాన్ముక్తిరసంభవేతిభావః॥ ౮౯

శ్లో॥ పాణింపాత్రయతాంనిసర్గశుచినాభైక్షేణసంతుష్యతాంయ
త్రక్వాపినిషీదతాం బహుతృణంవిశ్వం ముహుఃపశ్యతామ్।అ
త్యాగేపితనోరఖండ పరమానందావబోధస్పృశామధ్వాకో
పిశివప్రసాదసులభస్సంపత్స్యతేయోగినామ్॥ ౯౦

చ॥ హితునకుంబాణిపాత్రమనకనిచ్చినకున్నుచిభైక్షమాత్రతో। హి
తునకునెట్టిచోటున వసించెడువానికిఁవిశ్వముండృణ।ప్రతినిధిఁజే
యువానికిఁబురస్థితుఁడయ్యె నఖండసౌఖ్యసం । గతుఁడగు
యోగికేర్పడునొకానొకమార్గముశంభుసత్కృపన్ ॥ ౯౦

వ్యా॥అ॥అద్వైతంభూతానాంశివప్రసాదాన్మోక్షమార్గోఽపిలంబేనై
వసులభోభవతీఽనిగమయఽపాణిమితి॥ పాణింకరతలమేవపాత్రంభోజన
భాజనంకుర్వతాంపాత్రయతాం-పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యాం తాల్లటశ్శ
త్రాదేశః - నిసర్గశుచినాస్వభావ పరిపూతేనభైక్షేణ భిక్షాకదంబకేన
సంతుష్యతాంసంతోషంప్రాప్నువతాం-భిక్షాదిభ్యోణ్ ॥ ని ॥ భైక్షంభిక్షా
కదంబమిత్యమరః-యత్రక్వాపియస్మిన్కస్మిన్ప్రదేశేశ్మశానేవ నేవేత్య
ర్థః-నిషీదతాముపవిశతాంముహుఃపౌనఃపున్యేనవిశ్వంప్రపంచంబహు
తృణమీషదసమాప్తంతృణంతృణకల్పమిత్యర్థః-విభాషాసుపోబహుచ్పుర
స్తాదితిబహుచ్ప్రత్యయః- ప్రకృతేఃపూర్వంభవతిస్యాదీషదసమాప్తౌతుబ
హుచ్ప్రకృతిలింగకఇతిప్రకృతివచనాత్ప్రకృతిలింగతాపశ్యతామాకలయ
తాంతథాతనోరత్యాగేపిదేహసంబంధశూన్యత్వాభావేపి అఖండోపరి
చ్ఛిన్నోయః పరమానందోబ్రహ్మానంద స్తస్యావబోధమనుభవంస్పృశంతీతి
తథోక్తానాంజీవన్ముక్తత్వాదితిభావః- స్పృశోనుదకేక్విన్ప్రత్యయః-యోగి
నాంధ్యాననిష్ఠానాం శివప్రసాదేనసులభస్సులభ్యఃకోప్యనిర్వాచ్యఃఅధ్వా
మోక్షమార్గఇత్యర్థః-సంపత్స్యతేసంపన్నోభవతి॥ ౯౦

ఇతివైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానేశివార్చనంనామ నవమదశకమ్

శ్లో॥కౌపీనంశతఖండజర్ఝరతరంకంథాపునస్తాదృశీనైశ్చింత్యం
నిరపేక్షభైక్షమశనంనిద్రాశ్మశానేవనే।స్వాతంత్ర్యేణనిరం

కుశంవిహరణం స్వాంతం ప్రశాంతంసదా స్థైర్యం యోగమ
హోత్సవేపిచయదిత్రైలోక్యరాజ్యేనకిమ్॥ .. ౯౧

శా॥ కౌపీనంబునుజీర్ణకంథయును పేక్షాశూన్యభైక్షంబుజిం। తాపా
యంబువనస్మశానములనిద్రావాస్తిస్వార్వైరస। ధ్వావ్యపారం
బుఁబ్రశాంతచిత్తమునుయోగారూఢియున్వృత్తిసం। క్షేపం
బుఁగలదేనియోగికింద్రలోకప్రాభవంబేటికిఁ॥ ౯౧

అ ॥ శివార్చనస్యమోక్షోపయోగ్య వధూతభావ ఫలకత్వాదత్యా
గేపి తనోరఖండ పరమానందాద బోధస్ప్రశామిత్యు పక్రాంత త్వాచ్చే
దానీం తావదవధూతచర్యామాహ॥ అథావధూతచర్యేతి-అవధూతోనామ
బ్రహ్మాత్మైక్యాను సంధానతత్పరః విస్మృతబహిఃప్రపంచః జీవన్ముక్తశబ్ద
వాచ్యోమలినో యోగపురుషస్తస్యచర్యాఆచారఃఉచ్యతఇతిశేషఃఉపక్రా
న్తామవధూతచర్యాం దశభిర్వర్ణయతి॥ ... ... *

వ్యా॥ కౌపీనమితి॥ శతఖండై రనేకశకలైఃజర్ఝరతరమతిశీర్ణంకౌపీనం
గుహ్యాచ్ఛాదకచీరఖండంయదిఅస్తిచేదిత్యగ్రేణాన్వయః॥ సి॥ కౌపీ
నంస్యాదకార్యేచగుదచీరప్రదేశయోరితివిశ్వః॥ తాదృశతథాభూతశతఖం
డజర్ఝరతరైవేత్యర్థః-కంథాపునఃకథంభూతేత్యత ఆహ నైశ్చింత్యంవిషయ
చింతారాహిత్యంచయదితథానిరపేక్షమన్యానవర్తనా పేక్షారహితం
భైక్షమశనంభోజనంయదిశ్మశానేప్రేతధనామానేషుహారిణ్యేవానిద్రా
చయదిస్వాతంత్ర్యేణస్వాచ్ఛంద్యేన నిరంకుశమప్రతిబంధం విహారణంవి
హారశ్చయదిసదాప్రశాంతంప్రసన్నంవా-దాంత్యేత్యాదినానిపాతఃస్వాం
తంచిత్తంయదియోగమహోత్సవేయోగస్సమాధిరేవమహోత్సవస్తస్మిన్
స్థైర్యంచయది అస్తిచేత్తర్హి త్రైలోక్యరాజ్యేనత్రిలోకాధిపత్యేనకింనకిమ
పీత్యర్థః- తస్యైవపరమసౌఖ్యావహత్వాదితిభావః- త్రయోలోకాస్త్రై
లోక్యంచాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః॥ .. ౯౧

శ్లో॥ బ్రహ్మాండమండలీమాత్రం కింలోభాయమనస్వినః।
శఫరీస్ఫురితేనాబ్ధిఃక్షుబ్ధోనఖలుజాయతే॥ ౯౨

క॥ మండలమాత్రంబగుబ్ర। హ్మాండములోభకరమగునెయ
తిధీరునకుఁ। నిండుసముద్రముజలచర। తాండవగతిచే
విలోడితముకాదుగదా॥ ౯౨

వ్యా॥ అ॥ నన్వత్యంతసౌఖ్యావహత్వేనప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిషిద్ధ్య కౌపీనాదిసంపత్తేరేవోత్తమత్వం ప్రతిపాదితం తదసత్ యతస్తస్యైవాత్యంత ప్రలోభకత్వాదిత్యాశంక్య మనస్వినస్తావదేతావదేవా ప్రలోభకం కింతు బ్రహ్మాండమపి తత్రాకించిత్కరమేవేతి సదృష్టాంతమాహ॥ బ్రహ్మాండమితి॥ మండలీమాత్రం బింబమాత్రం ఘటాదివదియత్తయా పరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః- మండలీభూతమితివా పాఠః- తదా అమండలం మండలం సంపద్యమానం మండలీభూతం- అభూతతద్భావేచ్వి- ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః॥ ని॥ బింబో(స్త్రీ)మండలం త్రిష్విత్యమరః- బ్రహ్మాండం చతుర్దశ భువనగర్భిత బ్రహ్మాండకటాహః మనస్వినో ధీరస్య యోగిన ఇత్యర్థః- ప్రశంసాయాం మినిః- లోభాయచిత్తప్రలోభనాయ కింభవతీతి శేషః- నభవత్యేవకిముతదేకకోణే నిలీనం త్రైలోక్యరాజ్యమితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - అబ్ధిసముద్రః శఫర్యాస్ఫురితేన మత్స్యవిశేషోల్లుంఠనేన క్షుబ్ధః క్షోభితః మథిత ఇతియావత్- క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినా నిపాతః- సజాయతే ఖలు నభవతి ఖలు ॥ ని ॥ ప్రోష్ఠీతుశఫరీద్వయోరిత్యమరః- మత్స్యోల్లుంఠనేనాబ్ధిక్షోభణమివ త్రైలోక్యరాజ్యేన మనస్విమనః ప్రలోభనమిత్యర్థః- అతస్తదేవాతిసౌఖ్యావహమితిభావః॥ ౯౨

శ్లో॥ మాతర్లక్ష్మి భజస్వకంచిదపరం మత్కాంక్షిణీ మాస్మభూర్భో
గేషు స్పృహయాలవస్తవ వశే కానిస్పృహాణామసి । సద్యః
స్స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతైర్భిక్షావస్తు
భిరేవ సంప్రతివయం వృత్తిం సమీహామహే॥ ౯౩

క॥ అమ్మాలక్ష్మినమస్తా। రమ్ములుగావించినిన్నుఁ ప్రార్థించెదనా।
నెమ్మదిలోవిద్యారమా। పమ్మిననేలకొనుముఖ్యఫలమదియకదా॥ ౯౩

వ్యా॥ అ॥ అథవైరాగ్యప్రకారమాహ॥ మాతరితి॥ మాతర్జననిహేలక్ష్మి అంబాభర్జనయోర్హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః- అత్రమాతృగ్రహణం హితావంతం

కాలంత్వయారక్షితావయమితిభక్త్యతిశయసూచనార్థమిత్యవగంతవ్యం
అపరమన్యంకంచిద్భాగ్యవంతం పురుషం భజస్వసేస్వమత్కాంక్షిణీ మద్విష
యాభిలాషిణీ-మాస్మభూర్నాభవతేత్యర్థః-స్మోత్తరేలఙ్చేతి చకారాదాశీ
ర్లేఙ్-నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః- నన్విదానీంకుతఏతద్వైరా
గ్యమిత్యతఆహుః- భోగేషుస్రక్చందనాది విషయానుభవేషుస్పృహయాళ
వః-స్పృహావంతఃపుమాంసః స్పృహిత్యాదినాచురాదీదంతాణ్యంతాదా
ళుచ్ప్రత్యయః॥తవవశేత్వదాయత్తతాయాంవర్తంతఇతిశేషః- త్వదధీ
నాభవంతీత్యర్థః ॥ ని ॥ వశఆయత్తతాయాంచేత్యమరః-తర్హియూయంక
ఇత్యాశంకాయామాహుః-నిస్పృహాణాంభోగాభిలాషశూన్యానాంకాసికీ
దృగ్విధాసినకాసీత్యర్థఃవయంచనిస్పృహాఇతిభావః- అతోఽస్మాన్విహాయాన్య
త్రగచ్ఛేతిసంబంధః-నన్వేవంచేద్యుష్మాకంకథంజీవికేత్యాశంకాయామా
హుః- వయంసంప్రతీదానీం సద్యస్తత్కాలఏవసద్యః- పరంత్వరేత్యాది
నానిపాతనాత్సాధుః- స్యూతావిరచితా- కమణిక్తః భ్వోశూడనునాసి
కేచేతి ఊఠ్యణాదేశః-పలాశపత్రపుటికాకింశుకపర్ణపుటికేవపాత్రం
భిక్షాహరణోచితభాజనంతస్మిన్పవిత్రీకృతైః పావనీభూతైరిత్యర్థః- అ
భూతతద్భావేచ్విఃఅస్యచ్వావితీకారః- భిక్షావస్తుభిః అన్నకబళరోపితశా
కాదిభిఃక్షుద్రవైశ్యైరేవభిక్షాసక్తుభిరితిపాఠేపి భిక్షాసక్తువిశేషైరిత్యర్థః-
వృత్తింజీవికాంసమీహామహే-అభిలషామహేవిరక్తాభవామఇత్యర్థః అతః
కిమర్థంత్వమస్మాకమితిభావః- అత్రపలాశపత్రపుటికాయాస్సద్యస్స్యూ
తత్వకథనంవిశదత్వద్యోతనార్థం-అన్యథాభిక్షాహరణానుపయుక్తాస్స్యా
దితివేదితవ్యం॥ * ॥ తథా-పలాశంపద్మపత్రంచేత్యాదివచనాత్పవిత్రీకరణ
యోగ్యేషుపలాశపత్రేషునిక్షిప్తసాధారణాన్నాదీనామపి పవిత్రత్వంకిము
తనిసర్గశుచిభిక్షావస్తూనామితిచావగంతవ్యం॥ ౯౩

శ్లో॥ మహాశయ్యాపృథ్వీవిపులముపధానంభుజలతావితానంచా
కాశంవ్యజనమనుకూలోఽయమనిలః।శరచ్చంద్రోదీపోవిరతివ
నితాసఙ్గముదితస్సుఖీశాంతశ్శేతేమునిరతనుభూతిర్నృపఇవ॥

చ॥ ధరణివిశాలతల్పముపధానముబాహువునింగిచందువా।సుర
టులుగంధవాహములుశోభనదీపముచందురుండుగా। విరతి

వధూమణింగలసి వేడుకమీఱసుఖించిశాంతుఁడై। నిరుపమలీల
యోగిశయనించుమహీపతిమౌళికైవడిన్॥ ౯౪

వ్యా॥అ॥అధయోగినస్సార్వభౌమసామ్యమాహ॥మహాశయ్యేతి॥ పృధ్వీభూమిః మహాశయ్యా విశంకటపర్యంకః మహీశయ్యాపృధ్వీతి పాఠేపృధ్వీపృథుః- వోతోగుణవచనాదితిజీప్- మహీశయ్యా॥ని॥ గోత్రాకుఃపృధివీపృధ్వీక్ష్మావనిర్మేదినీమహీత్యమరః- భుజలతాబాహువల్లీవిపులంవిస్తీర్ణముపధానం॥ని॥ ఉపధానంతూపబర్హమిత్యమరః- ఆకాశంచవితానముల్లాభః॥ని॥అస్త్రీవితాన ముల్లాభఇత్యమరః- అయంప్రవర్తమానోనుకూలః అనిలఃపవనఃవ్యజనంతాళవృంతకమిత్యర్థః॥ని॥వ్యజనంతాళవృంతకమిత్యమరః- శరచ్చంద్రోదీపఃశరద్గ్రహణంచంద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం ఇత్యేతత్సర్వమయత్నసిద్ధమపరిచ్ఛిన్నంచేత్యర్థః - ప్రసిద్ధంతునైవంభూతమితిభావః-స్వయంవిరతిర్విరక్తిరేవవనితాతస్యాస్సంగేన ముదితస్సంతుష్టఃఅతఏవసుఖీఆనందపూర్ణఃశాంతశ్శమశీలోమునిః॥ *॥ నివృత్తస్సర్వతత్త్వజ్ఞఃకామక్రోధవివర్జితః- ధ్యానస్థోనిష్క్రియోదాంతస్తుల్యమృత్కాంచనోమునిరిత్యుక్తలక్షణః కశ్చిద్యోగీశ్వరః అతనుభూతిరఖండితైశ్వర్యసంపన్నోనృప స్సార్వభౌమ ఇవ శేతేస్వపితినిరాతంకం నిద్రాతీత్యర్థః-రూపకసంకీర్ణోయముపమాలంకారః-తథాఉపమానాన్నృపాదుపమేయస్యమునేరపరిచ్ఛిన్న శయ్యాదిసంపన్నత్వేనాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకోవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౯౪

శ్లో॥భిక్షాశీజనమధ్యసంగరహితస్స్వాయత్తచేష్టస్సదాహానాదా
నవిరక్తమార్గనిరతఃకశ్చిత్తపస్వీస్థితః। రధ్యాకీర్ణవిశీర్ణ
జీర్ణవసనస్సంప్రాప్త కంథాసనో నిర్మానోనిరహంకృతిశ్శ
మసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః॥ ౯౫

శా॥ హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుండక్షయ్యభిక్షాశిస్వా। ధీనా
రంభుఁడులోకసంగదురితాతీతస్వభావుండురు। ధ్యానిక్షిప్తవి
శీర్ణవస్త్రకృతకంథాసీనుఁడాత్మానురు। ధ్యానాసక్తుఁడా
కానొకండువిగతాహంకారుఁడొప్పన్భువిన్॥ ౯౫

వ్యా॥ అ॥ అథ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి॥ భిక్షేతి॥ భిక్షామశ్నాతీతి భిక్షాశీ భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇత్యర్థః- జనమధ్యే సంగరహితః ఆసక్తివిహీనః॥*॥ సంగాత్సంజాయతే కామ ఇత్యాదిస్మృతేస్తస్య నిదానత్వాదితి భావః- కింతు సదా సర్వదా స్వాయత్తా స్వాధీనా చేష్టా వ్యాపారో యస్య స తథోక్తః స్వచ్ఛందవిహారనిరత ఇత్యర్థః- స్వాధీనాత్మీయవ్యాపారో వా॥ ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - తథా హానాదానయోస్త్యాగస్వీకారయోర్విరక్తః అసంకీర్ణః యో మార్గస్తత్ర నిరత ఆసక్తః నియమేన హేయవస్తుహానోపాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః- యద్వా- హానం ఇదం హేయమితి త్యాగః ఆదానమిదముపాదేయమితి స్వీకారః తాభ్యాం విరక్తః విరహితః యో మార్గః తత్ర నిరతః ఆసక్తః నియమేన హేయవస్తుహానోపాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః యద్వా- హానం ఇదం హేయమితి త్యాగః ఆదానమిదముపాదేయమితి స్వీకారః- హేయోపాదేయబుద్ధిశూన్య ఇత్యర్థః- నిస్త్రైగుణ్యే పథి విహరతాం కో విధిః కో నిషేధ ఇత్యాదివచనాత్తస్య విధినిషేధాతీతత్వాదితి భావః తథా రథ్యాయాం- వీథ్యామాకీర్ణం అనుపయుక్తత్వాజ్జనైర్విక్షిప్తః కుతః విశీర్ణం విశకలితం తత్కుతః జీర్ణం పురాతనం తథాభూతం వసనమాచ్ఛాదనం యస్య రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః- చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షామిత్యాదినా తస్య తథావిధవసనధారణస్వాభావ్యాదితి భావః అర్శఆదిత్వాన్మత్వర్థీయోఽచ్ప్రత్యయః- అర్శఆదిరాకృతిగణః- యద్వా రథ్యాయాం కీర్ణమనాదరేణ నిక్షిప్తం విశీర్ణం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాదనం యేన స తథోక్తః సంప్రాప్తం సమధిష్ఠితం కంథైవాసనం యేన స తథోక్తః చతుర్గుణితకంథోపర్యుపవిష్ట ఇత్యర్థః- అత ఏవ నిర్మానో ఽభిమానశూన్యః సంసారాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః- నిరహంకృతిరహంకారశూన్యః తదాత్మాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః- శమో నామ వైరాగ్యేణ నిర్వికారచిత్తత్వం తేన యస్సుఖాభోగః ఆనన్దాతిశయస్తత్ర ఏకం ముఖ్యం యథా తథా బద్ధా స్పృహా యేన స తథోక్తః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠ ఇత్యర్థః- కశ్చిత్కోఽపి తపస్వీ మహాతపాః యోగీశ్వరః- ప్రశంసాయాం వినిః- స్థితః నిరాతంకం వర్తత ఇత్యర్థః- రథ్యాకీర్ణేతి సంప్రాప్తేతి చ విశేషణద్వయేన బాహ్యవైరాగ్యముక్తమన్యైరాంతరవైరాగ్యమిత్యప

గంతవ్యం-స్వభావోక్తిరలంకారః॥ శ్లో॥స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వ
స్తువర్ణనమితిలక్షణాత్॥ ౯౫

శ్లో॥చండాలఃకిమయంద్విజాతిరథవాశూద్రోథకింతాపసఃకింవా
తత్త్వనివేశపేశలమతిర్యోగీశ్వరఃకోపికిం।ఇత్యుత్పన్నవికల్పజ
ల్పముఖరైరాభాష్యమాణాజనైర్నక్రుద్ధాఃపథినైవతుష్టమనసో
యాంతిస్వయంయోగినః॥ ౯౬

ఉ॥ మాలఁడొవీఁడువిప్రకుల మండనుఁడో మఱిశూద్రుఁడోతప।
శ్శీలుఁడొసిద్ధుఁడోయనుచుఁజెంతలజేరివికల్పజల్పవా। చాల
జనంబులాడఁగవెసంగుపితాత్ములుగారుసత్మదో। ద్వేలురు
గారుమిన్నకభువిన్విహరింతురుయోగిపుంగవుల్॥ ౯౬

వ్యా॥ అ॥ అథయోగినాంమానావమానతుల్యతామాహ॥చండాలఇ
తి॥ అయంపరిదృశ్యమానశ్చండాలఃకిం అంత్యజోవా అథవేతిపక్షాంతరే
ద్విజాతి శూద్రత్వబ్రాహ్మణ్యరూపే యస్యసతథోక్తః - కింబ్రాహ్మణో
వా॥*॥జన్మనాజాయతేశూద్రఃకర్మణాజాయతేద్విజఇతివచనాదితిభావః
యద్వా-ద్వేజాతీజన్మనీగర్భనిర్గమసంస్కారాభ్యాంయస్యసః ద్విజాతిః
కింఅథ-యద్వాశూద్రఃకిం వృషలోవాకింవాయద్వాతాపసః కింతపోనిష్ఠో
వాకింవాతత్త్వనివేశపేశలాపరమార్థపర్యాలోచనతత్పరామతిర్యస్యసత
థోక్తఃకశ్చిత్కోపియోగీశ్వరః కింధ్యాననిష్ఠోవా ఇత్యనేనప్రకారేణోత్ప
న్నైరుదితైర్వికల్పజల్పైర్వికల్పవాక్యైర్ముఖరావాచాలాస్తైరిత్థంభూతవా
క్యానివదద్భిరిత్యర్థః జనైఃపథిమార్గే- అభాష్యమాణాఅధిక్షిప్యమాణా
అపినక్రుద్ధాఃనకోపితాః చండాలత్వాద్యాక్షేపేణేతిభావః నైవతుష్టమన
సః నసంతుష్టాంతఃకరణాశ్చద్విజాతిత్వాద్యాక్షేపేణేతిభావః - యోగినో
యోగారూఢాఃస్వయంయాంతితూష్ణీంగచ్ఛంతి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితిభావః
తథాచగీతావచనం॥ శ్లో॥ నప్రహృష్యేత్ప్రియంప్రాప్యనోద్విజేత్ప్రా
ప్యచాప్రియం। స్థిరబుద్ధిరసమ్మూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణిస్థితః। శీతోష్ణసు
ఖదుఃఖేషుతథామానావమానయోః। జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మాకూటస్థోవిజి
తేంద్రియః। యుక్తఇత్యుచ్యతేయోగీసమలోష్టాశ్మకాంచనఇత్యాది॥ ౯౬

శ్లో॥ హింసాశూన్యమయత్నలభ్యమశనంధాత్రామరుత్కల్పితం
వ్యాళానాంపశవస్తృణాఙ్కురభుజస్తుష్టాస్థలీశాయినః।
సంసారార్ణవలంఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతాసానృణా
మన్వేషయతాంప్రయాంతి సతతంసర్వేసమాప్తింగుణాః॥

చ॥ చిలువలగాలిమేపరులజేసితృణాంకురభోజనంబుభూ। తల
శయనంబుగోవులకుఁ దామరచూలివిధించెఁదత్త్వాపే। తల
మతులైనవారలకుసన్మతయుక్తిఘటించెదేనచేఁ। దొలఁగుర
జస్తమోజనితదోషములెల్లభజించువారికిన్॥ ౯౭

వ్యా॥అ॥అథహింసాదిరాహిత్యవృత్తిమాహ॥ హింసేతి॥హింసయా అన్యోపతాపకవధాదిభిఃశూన్యంరహితం అయత్నేనయత్నంవినాలభ్యం ప్రాప్యం అశనం అన్నం॥ని॥భిస్సాస్త్రీభక్తమంధోన్నమిత్యరః- ధాత్రా చిత్రవిచిత్రసృష్టికర్త్రా బ్రహ్మణావ్యాళానాంసర్పాణాం॥ ని ॥ వ్యాళో దుష్టగజేసర్పే ఇతివిశ్వః- మరుతావాయునాకల్పితంనిర్మితం - పశవఃగో ప్రభృతయః తృణాంకురాన్బాలతృణానిభుంజంతస్సంతః- స్థలీశాయినః- అకృత్రిమప్రదేశేశయనవంతస్తుష్టాస్సంతుష్టాః- సంసారః పుత్రమిత్రకళ త్రాదిధారావాహీ రూపా సంసృతిః సఏవ అర్ణవఃతస్యలంఘనే అతిక్రమ ణేక్షమాధీః యేషాంతేషాంనృణాంజనానాం యథాతరణీద్వారాసము ద్రంతరంతితథాజ్ఞానద్వారాసంసారంతరంతీత్యర్థః-సావృత్తిఃపూర్వోక్త ప్రసిద్ధజీవనం- కృతానిర్మితా బ్రహ్మణేత్యర్థః- తాంవృత్తిం అన్వేషయ తాంమార్గమాణానాం నిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాంసర్వేగుణాః- స తతం-సర్వదాసమాప్తింనాశంప్రయాంతిప్రాప్నువంతి ॥ * ॥ యోమేగర్భ గతస్యాపివృత్తింకల్పితవాన్ప్రభుః। శేషవృత్తివిధానాయసుప్తః కిన్నుమృ తోపివేతి వచనరీత్యావృత్తికల్పనే జాగరూకస్సన్ భగవాన్ వర్తతేఇతిమ త్వాహింసాదిరాహిత్యేన వృత్తింకుర్వన్ యదృచ్ఛయాసంప్రాప్తద్రవ్యే ణతుష్టస్సన్యత్రకుత్రవావసన్రజస్తమోదోషైః అలిప్తస్సన్ యోగీసర్వ దా ఆత్మానుసంధానంకుర్వన్స్థాతవ్య ఇత్యాశయః॥ ... ౯౭

శ్లో॥ గంగాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య బ్రహ్మధ్యానాభ్యసన
విధినా యోగనిద్రాంగతస్య। కిం తై ర్భావ్యం మమ సుదివసై ర్యత్ర తే
నిర్విశంకాః కండూయంతే జరఠహరిణా స్స్వాఙ్గమంగే మదీయే॥ *

ఉ॥ శ్రీసురసింధుతీరమున శీతనగోపలసీమయందు బద్మా సనవ
ర్తినై శివునుపాస్తియొనర్చుచు యోగనిద్రచే। భాసిలుచున్న
నాతనువుపైఁ దమమేనులు తీఁటదీరన। ల్త్రాసములై కురంగ
ములు రాపులు సేయుటగల్గునే కదా॥ ౮౯

వ్యా॥ అ॥ అథ నిర్వృతిప్రకారమాహ॥ గంగేతి శ్లోకేన॥ గంగాయాః సు
రనద్యాః తత్తీరే కూలే॥ ని॥ కూలం రోధశ్చ తీరంచ ప్రతీరంచ తటం త్రిష్విత్య
మరః-తీరగ్రహణం తద్గతశీతత్వ పావిత్ర్యాదిసిద్ధ్యర్థం హిమగిరేః శీతనగ
స్య శిలాయాః పాషాణస్య ఉపరిబద్ధం పద్మాసనం యేన తస్య కించ బ్రహ్మణః
ధ్యానం ఉపాసనం తస్య అభ్యసనం అభ్యాసః తస్య విధిః విధానం తేన॥ ని॥
విధిర్విధానే దైవేపీత్యమరః-యోగనిద్రాంగతస్య ప్రాప్తస్య యోగినః మమ
తై స్సుగివసైః పుణ్యదినైః భావ్యం కిం యత్ర తే జరఠహరిణాః వృద్ధకురంగాః
నిర్విశంకాః నిర్భీకాస్సంతః స్వాంగం స్వశ్శరీరం మదీయే అంగే శరీరే కండూ
యంతే తై ర్భావ్యమిత్యభిప్రాయః-ఏవంచ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గంగాతీ
రే హిమవత్పర్వతపాషాణోపరి పద్మాసనాసనవర్తీ బ్రహ్మధ్యానాభ్యాస
విధానేన యోగనిద్రాంగతస్సన్నహం నిర్విశంకైః జరఠహరిణైః స్సాకం యు
దాస్తాస్స్యే తదా మే సుదివసాః జాయంత ఇత్యభిప్రాయః॥ .. ౯౭

శ్లో॥ పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్షమక్షయ్యమన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశకమచపలం తల్పమస్వల్పముర్వీ। యే
షాం నిస్సంగతాంగీకరణపరిణతస్వాంతసంతోషిణ స్తేధన్యా
స్సన్న్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్మ నిర్మూలయంతి॥ ౯౯

ఉ॥ పాత్రము పాణిపంకజము భైక్ష్యము భోజ్యమనల్పతల్పమీ। ధా
త్రిదిశాష్టకంబు పరిధానము గున్ఖవినేరికాసుచా। రిత్రులనంగ
తాగుణాధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం। బాత్రులు మోహపా
శ ఘలంబాసిదవింతురు కర్మబీజముల్॥ .. ౯౬

వ్యా॥అ॥అథ కేవలం సర్వసంగపరిత్యాగత్వమాహ॥ పాణిః పాత్రమితి శ్లోకేన ॥ పాణిరితి ॥ పవిత్రం పరిశుద్ధం పాణిః హస్త ఏవ పాత్రం భాజనం॥ ని॥ యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః- భ్రమణేన సంచారేణ పరిగతం ప్రాప్తం భైక్షం భిక్షాకదంబకం అక్షయ్యం నాశ రహితం అన్నం అశనం- ఆశానాం దిశాం దశకం దశవిస్తీర్ణం విశాలం వస్త్రం వాసః-ఉర్వీ భూమిః అస్వల్పం మహత్ అచపలం అచంచలం తల్పం శయ్యా-యేషాం నిస్సంగతాయాః సంగరాహిత్యస్య అంగీకరణే పరిణతం పరిపక్వం గతం యత్ స్వాంతం తేన సంతోషిణః సంతుష్టాస్తే ధన్యాః సన్యస్తాస్త్యక్తాః దైన్యస్య వ్యతికర నికరా యైస్తే తథోక్తాస్సంతః కర్మ నిర్మూలయంతి నాశయంతి ఏవం చ యత్ర కుత్రవా వసన్ పాణిపాత్రేణ భైక్షాన్నం భుక్త్వా దిగంబరః ఉర్వీశయనః నిస్సంగపరిణతచిత్తేన సంతుష్టస్సన్ త్యక్తదైన్యవ్యతికరనికరః ధన్యః కమన్ధారావాహిక జన్మపరంపరాప్రదం కర్మ నిర్మూలయతీత్యభిప్రాయః॥ ౯౯

శ్లో॥ మాతర్మేదిని తాత మారుత సఖే తేజస్సుబంధో జల భ్రాతర్వ్యో
మ నిబద్ధ ఏవ భవతామంత్యః ప్రణామాంజలిః। యుష్మత్సంగవ
శోపజాత సుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మలజ్ఞానాపాస్త సమస్తమో
హమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి॥ ... ౧౦౦

మ॥ జననీ మేదిని తాంత మారుత వయస్యా వహ్ని చుట్టంబుజీ। వన
మా సోదర తారకాపథ మభవ్యప్రేమ సంధిల్లమీ। కొనరింతుం
బరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం। జనితజ్ఞాననిరస్త
మోహతతినై సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్॥ ౧౦౦

వ్యా॥అ॥అథ పంచభూతాని సంబోధ్యాహ॥ మాతరితి॥ హే మాతః జనని మేదిని వసుమతి- హే తాత జనక మారుత వాయో హే సఖే సుహృత్ తేజః హే జల ఉదక సుబంధో - శోభనబంధో - హే భ్రాతః సహోదర వ్యోమ అంబర భవతాం యుష్మాకం అంత్యః చరమః ప్రణామాంజలిః నమస్కారపూర్వకాంజలిః నిబద్ధ ఏవ॥ ని ॥ పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతిస్తౌ యుతావంజలిః పుమానిత్యమరః-యుష్మాకం సంగస్య యోగస్య వశేన అధీనేన ఉపజాతం యత్సుకృతం తేన స్ఫారం విస్తారం స్ఫురత్ నిర్మలం చ యద్ జ్ఞానం తేన అపా

స్తదూరతస్త్యక్తః సమస్తమోహమహిమా పుత్రమిత్రకళత్రాద్యభినివే
శాజ్ఞానాతిశయస్సన్ అహంపరేబ్రహ్మణిసచ్చిదానంద స్వరూపిణినిర్వికా
రేనిష్కళంకే నిరంజనేబ్రహ్మణిలీయే. ఏవంచదారైషణవిత్తైషణ పుత్రై
షణాదిత్రయరహితస్సన్ చిదానందస్వరూపస్సన్ విదేహకైవల్యపర్యం
తంజీవన్ముక్తస్సన్ అహంవర్తే ఇత్యాశయః॥ ౧౦౦

ఇతిశ్రీభర్తృహరియోగీంద్రేణవిరచితే సుభాషితత్రిశత్యాం

వైరాగ్యశతకం సంపూర్ణమభూత్

ఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్ర బృందమానసమిళన్మిళింద సందోహమం
దానందలాభాభినందిత రఘునందనచరణారవింద మకరందాస్వాదనకంద
ళితసారసారస్వతేన అఖండతపః ప్రచండమునిప్రకాండ మండలేశ్వరశాం
డిల్య మహామునిగోత్రావతం సస్యావంచాన్వయ సుధాపారావార పారి
జాతస్యధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేద ప్రముఖ నిఖిలవిద్యానవద్య
గద్యపద్యనిర్మాణచాతురీధురీణసకలకవికులసార్వభౌమస్య కొండోపండిత
వర్యస్యతనూజేన గంగాంబికా గర్భరత్నాకర సుధాకరేణ రామచంద్ర
బుధేంద్రేణ విరచితాయాం సుభాషితత్రిశతీ వ్యాఖ్యాయాం సహృదయా
నందిన్యాఖ్యాయాం వైరాగ్యశతకవ్యాఖ్యానంసంపూర్ణమ్॥ *

ఉ॥ కూడికచెందికొన్నతమకూరిమికీరమదెట్లువల్కఁన । న్వేడుక
సేయుచందముననీదయఁగాంచిననాకవిత్వమే । జాడవహిం
చియున్నఁగడుసమ్మదమేఘటియించునీకుఁబె । ద్దాడపురీనివా
సనిజదాసశివంకరసోమశంకరా॥ ... ... *

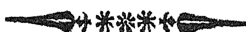
శా॥ తారామండలకుండలీశ్వరసుధాతారామరత్నోజకాం । తా
రామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామగౌరప్రభా । దా
రాలంకృతవామభాగబుధమందారాగయోగీంద్రబృం । దా
రాధ్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయవేదారామఖేలత్ప్రికా॥ *

క॥ సంతోషబాష్పవారిని । రంతందృగ్జలజ భర్తృహారి సంయ
మిరా । ట్ధ్వాంతస్వాంతనిశాంతని । శాంతోజ్జ్వలబోధదీప
పరవరచాపా॥ ... . *

మాలిని॥ ప్రణుతకుధరకన్యాఫాలసాదృశ్యహేతు । ప్రణయభరశి
రస్సంప్రాపితాబ్జారిరేఖా । ప్రణవనళినపీఠోపాంతసాం
తస్యసేవా । చణహరివిధిరామాచామరోద్వ్యజ్యమానా॥ *

గద్య * ఇదిశ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్ర
యేనుఁగులక్ష్మణ కవిరాజపౌత్రతిమ్మనార్యపుత్రవివిధవిద్వజ్జ
నవిధేయలక్ష్మకవినామధేయప్రణీతంబైన సుభాషితరత్నా
వళి కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబున, తృష్ణాదూషణం
బును, విషయపరిత్యాగవిడంబనయు, యాచ్ఞాదైన్యదూష
ణంబును, భోగాస్థైర్యవర్ణనంబును, కాలమహిమావర్ణనం
బును, యతినృపతిసంవాదంబును, మనస్సంబోధనంబును,
నిత్యానిత్యవస్తువిచారంబును, శివార్చనానుభావంబును, అవ
ధూతచర్యయు, అను ప్రకరణంబులుగల తృతీయాశ్వాసము.

క॥ ఈకావ్యములిఖియించిన । జేకొనిచదివినను వినినశిష్టులకెల్లన్ ।
శ్రీకంఠుఁడిచ్చుఁగరితుర । గాకల్పానల్పసురుచిరాయుష్యంబుల్॥

విషయానుక్రమసూచిక